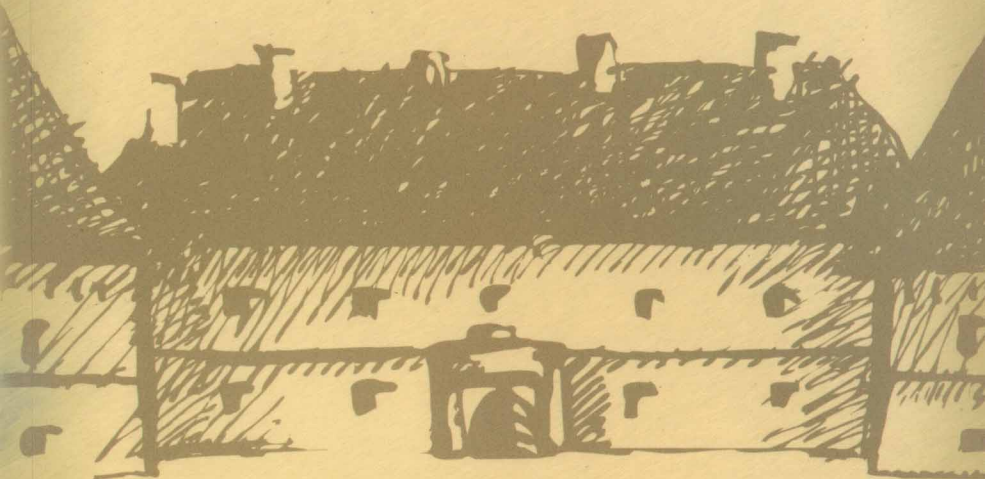

A CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

2007–2008

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

A CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM ÉVKÖNYVE 2007–2008

A CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM ÉVKÖNYVE 2007–2008

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM – PRO-PRINT KIADÓ
CSÍKSZEREDA, 2008

Az Évkönyv megjelenését támogatták:

Nemzeti Kulturális Alapprogram

Pro Professione Alapítvány

Communitas Alapítvány

OTP Bank Románia

Az egyes tanulmányokat szakmailag lektorálták:

BEÖTHYNÉ KOZOCSA ILDIKÓ, Budapest [13–32]

Dr. MAJDÁN JÁNOS történész, egyetemi docens
Pécsi Tudományegyetem [115–130]

Dr. POJJÁKNÉ VÁSÁRHELYI JUDIT, az OSzK Régi Magyarországi
Nyomtatványok Szerkesztőségének osztályvezetője
[Muckenhaupt Erzsébet]

Sorozatszerkesztő: MURÁNYI JÁNOS

© Csíki Székely Múzeum, 2008

© Gyarmati Zsolt, 2008

© Pro-Print Kiadó 2008

ISSN 1841-0197

TARTALOM

Előszó	9
Foreword	10
Prefatã.....	11

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

BENEDEK ÉVA:

Két 18. századi csíksomlyói hangjelzett liturgikus töredék restaurálása	13
--	----

DARVAS-KOZMA JÓZSEF:

Adalékok a csíksomlyói gimnázium történetéhez. A csíksomlyói ferences kolostor és iskolái	33
--	----

DÓCZY ÖRS:

Beavatás-történetek	99
---------------------------	----

GIDÓ CSABA:

A vasút szerepe Csíkszereda város fejlődésében a 19–20. század fordulóján	115
--	-----

JÁNÓ MIHÁLY:

A csíkménasági római katolikus templom falképeinek kutatástörténete	131
--	-----

KOCSIS LAJOS:

Csíkszék katonai sérelmei az 1841–1843. évi országgyűlésen	169
--	-----

MEDGYESY-SCHMIKLI NORBERT:

„A nagy szeretet nagy fájdalmat kíván!” Amor, Dolor és más allegorikus személyek szerepe a csíksomlyói misztériumdrámákban	185
--	-----

MUCKENHAUPT ERZSÉBET:

A Csíki Székely Múzeum Régi Magyar Könyvtára. I. Az ősnymtatványok és a 16. századi nyomtatványok katalógusa	213
--	-----

SZABÓ ANDRÁS:

Attribútum-figyelő	269
--------------------------	-----

SZŐCS JÁNOS:

Elemi oktatás Csíkszékben 1571–1800. I. rész	279
--	-----

A kötet szerzői.....	333
----------------------	-----

CONTENTS

Előszó.....	9
Foreword.....	10
Prefață.....	11

HISTORY OF CULTURE

BENEDEK ÉVA:

The restoration of two liturgical sound signalled fragments from Csíksomlyó, from the 18 th century	13
---	----

DARVAS-KOZMA JÓZSEF:

Contribution to the History of the Grammar School from Csíksomlyó	33
--	----

DÓCZY ÖRS:

Academic subscription rites in protestant schools from Transylvania	99
--	----

GIDÓ CSABA:

The Role of the Railway in the Development of Miercurea Ciuc on the turn of the 19 th –20 th centuries	115
---	-----

JÁNÓ MIHÁLY:

Researches on frescoes of the Roman Catholic church from Armășeni	131
--	-----

KOCSIS LAJOS:

The military grievances of Csík Seat at the parliament sessions from the years 1841–1843	169
---	-----

MEDGYESY-SCHMIKLI NORBERT:

<i>“Large affection demands large pain!”</i> Amor, Dolor and the role of other allegoric persons in the mystery-plays of Csíksomlyó	185
--	-----

MUCKENHAUPT ERZSÉBET:

The Hungarian Old Book Collection of the Szekler Museum from Ciuc. I. Catalogue of the incunabula and of the printed works from the 16 th century	213
--	-----

SZABÓ ANDRÁS:

Attribute observer	269
--------------------------	-----

SZÓCS JÁNOS:

Primary Education in Csík-, Gyergyó- and Kászón Seats (1571–1800)	279
--	-----

Authors.....	333
--------------	-----

CUPRINS

Előszó	9
Foreword	10
Prefață	11

ISTORIA CULTURII

BENEDEK ÉVA:

Restaurarea a două fragmente liturgice cu notație muzicală de la Șumuleu-Ciuc din secolul al 18-lea	13
--	----

DARVAS-KOZMA JÓZSEF:

Contribuție la istoria gimnaziului din Șumuleu-Ciuc	33
---	----

DÓCZY ÖRS:

Rituri de semnare academică în școlile protestante din Transilvania	99
--	----

GIDÓ CSABA:

Rolul căilor ferate în dezvoltarea orașului Miercurea Ciuc la turnura secolelor al 19–20-lea	115
---	-----

JÁNÓ MIHÁLY:

Istoricul cercetării frescelor bisericii rom.-cat. din Armășeni	131
--	-----

KOCSIS LAJOS:

Prejudiciile militare ale Scaunului Ciuc la Dieta din anii 1841–1843	169
---	-----

MEDGYESY-SCHMIKLI NORBERT:

<i>„Dragostea mare cere suferință mare!</i> Amor, Dolor și rolul altor persoane alegorice în dramele misterioase de la Șumuleu-Ciuc	185
---	-----

MUCKENHAUPT ERZSÉBET:

Colecția de cartea veche maghiară a Muzeului Secuiesc al Ciucului. I. Catalogul incunabilelor și al tipăriturilor din secolul al 16-lea	213
---	-----

SZABÓ ANDRÁS:

Observator de atribute	269
------------------------------	-----

SZŐCS JÁNOS:

Învățământul primar în scaunul Ciuc–Gheorgheni–Casin (1571–1800)	279
---	-----

Autorii volumului	333
-------------------------	-----

AZ OLVASÓHOZ

Negyedik évkönyvünk, melyet a kedves Olvasó kezében tart, mint látható, több újdonsággal szolgál az előző években megjelent kötetekhez képest.

Első helyen említjük az eddigieket felülmúló tartalmi (és terjedelmi) gazdaságot: a szerzők által beküldött és megjelent dolgozatok – a megszokott szakmai igényesség és színvonal mellett – számban felülmúlják az elmúlt évek teljesítményét, ami feltétlen örömmel tölti el a kiadót, és reméljük, az olvasót is. Ez tette indokolttá, hogy az egykötetes tavalyi évkönyv után ismét két kötetben adjuk ki a begyűlt tanulmányokat.

A bőség viszont kényszerhelyzettel is járt: a dolgozatok természete és terjedelme úgy diktálta, hogy – a hagyományos szerkesztői eljárástól eltérően – ezúttal másképp kellett csoportosítanunk az anyagot: egy kötetben, együtt kaptak helyet a kisebb terjedelmű, a humán- és a természettudományok körébe vágó írások, és külön kötetet igényeltek az ugyancsak humán kategóriájú, de a művészettörténet tárgykörébe sorolandó tanulmányok. Reményeink szerint ez semmiben sem fogja csorbítani a kiadvány rangját, használhatóságát.

Harmadsorban, kiadói megfontolásokból – amint a cím is jelzi – két naptári évre, 2007-re és 2008-ra „átnyúló” évkönyvvel jelentkezünk, és ennek több hasznát is látjuk. Egyebek között ezzel a megoldással az évkönyv időben is „utoléri” saját magát: feloldódik az eddigi ellentmondás, hogy egy adott év dolgozatait egybefogó kiadvány csak a következő évben látott napvilágot. Mondanunk sem kell, hogy ennek főként azok a szerzők látják majd az előnyeit, akik bibliográfiai hivatkozásként tüntetik fel a jövőben az évkönyveinkben megjelent egyik vagy másik dolgozatot.

Ehhez kapcsolódóan a kötetzáró beszámoló, amely a Múzeum tevékenységének summáját adja, ugyancsak egy több mint kétéves periódusra terjed ki, pótolva az előző kötetből kimaradt összefoglalót. Rendezvényeink hosszú sorában kiemelt helyen említjük a *Munkácsy-képek Erdélyben* (2007) és *A nagybányai művésztelep* (2008) című kiállításainkat, amelyek látogatók tízezreit vonzották a múzeumba, bizonyítva intézményi stratégiánk helyességét.

Végül, de nem utolsósorban említjük: elérkezett az a pillanat is, hogy az évkönyv ne csupán a múzeum „házi” kiadásában, hanem nagy szakmai tapasztalattal rendelkező, jó nevű erdélyi kiadó gondozásában jelenjék meg. Erdélyi és magyarországi, idősebb és fiatalabb neves kutatókat felvonultató kiadványunk megérdemli a részünkről való törődést – és hisszük, hogy hasznos forrásul és olvasmányul fog szolgálni mind a szakemberek, mind az érdeklődő olvasók számára.

GYARMATI ZSOLT
igazgató

MURÁNYI JÁNOS
szerkesztő

TO THE READER,

The fourth annual of our museum, as you can see, presents several novelties compared to the editions from the previous years.

First of all, we have to remark the richer content and the unprecedented dimensions of the publication: the number of the works sent by the authors and included in the volume, besides the high professional level of the studies, surpass the previous performances, which serve to the pleasure of the editor – and we hope to that of the reader. This is the reason why after the solitary volume from the last year, we returned to the formula of the edition in two volumes.

Nevertheless, this abundance imposed on us certain unusual solutions – unlike to the traditional editorial proceedings – this time we had to group the material in another way: the shorter writings concerning the human and natural science area were grouped in one volume, while the writings also belonging to human but art history area were grouped in another volume. We are convinced that all these will not affect neither the value of utility nor the rank of the annual.

Thirdly, because of editorial consideration – as the title also shows – we present a publication which covers a period of two calendar years: 2007 and 2008, fact which entails more advantages. First of all, the annual synchronizes itself removing the existing contradiction that a publication, which collects the studies of a certain year, will be published only in the next year. We do not have to say that this thing will offer an advantage to those writers who in the future will include in their bibliographical references their works which have already been published in our annuals.

Related to these, the review of the Museum's activity, which closes the volume, comprises the events of the past two years, fact which fills the void from the previous annual. Along the series of the manifestations organized by the staff of the museum we distinguish especially the exhibitions entitled: "The paintings of Mihály Munkácsy in Transylvania" (2007) and "The Colony of Artists from Baia Mare" (2008), exhibitions which attracted more than ten thousand visitors to the museum, proving the justness of our institutional strategy.

Last but not least, the moment has arrived that our annual to be published not only in "house" issue, but to be published by an acknowledged Transylvanian publishing house, which has a great professional experience. The Annual of the Szekler Museum from Ciuc, which enjoys the support of some well-known specialist from Transylvania and Hungary, being they older or younger, deserves our endeavours – and we are convinced that it will serve as a useful source or as a pleasant reading to the specialist as well as to the interested reader.

GYARMATI ZSOLT
Director

MURÁNYI JÁNOS
Editor

CĂTRE CITITOR,

Cel de al patrulea anuar al muzeului nostru, după cum se vede, prezintă mai multe noutăți față de edițiile apărute în anii precedenți.

Remarcăm în primul rând conținutul mai bogat și dimensiunile fără precedent ale publicației: numărul de lucrări trimise de autori și incluse în volum, pe lângă nivelul profesional ridicat al studiilor, depășește performanțele anterioare, ceea ce bineînțeles este spre bucuria editorului – sperăm și a cititorului. Acesta este motivul pentru care, după volumul solitar din anul trecut, am revenit la formula ediției în două volume.

Însă această abundență ne-a impus anumite soluții neobișnuite; spre deosebire de modalitățile de redactare înrădăcinate, s-a arătat a fi necesară o încadrare insolită în volume și secțiuni: scrierile mai puțin voluminoase, făcând parte atât din sfera științelor umanistice, cât și a celor ale naturii, au fost reunite în același volum, pe când studiile aparținând domeniului istoriei culturii au necesitat a fi înglobate într-un volum separat. Nutrim speranța că aceasta nu va afecta nici rangul, nici valoarea de utilizare a anuarului.

În al treilea rând, din considerente editoriale, ne prezentăm cu o publicație care (după cum arată și titlul) acoperă în timp doi ani calendaristici: 2007 și 2008, ceea ce implică mai multe avantaje. În primul rând anuarul se „sincronizează” cu el însuși, eliminând contradicția de până acum, și anume că o publicație care înmănușea studiile unui anumit an, a apărut numai în anul următor. Este de la sine înțeles că de acest lucru se vor bucura în primul rând acei autori care în viitor vor include printre referințele lor bibliografice una sau alta dintre lucrările apărute în anuarele noastre.

Legat de aceasta, trecerea în revistă a activității muzeale, care încheie volumul, cuprinde la fel evenimentele a mai bine de doi ani, umplând golul din anuarul precedent. Din lungul șir al manifestărilor organizate de colectivul muzeului remarcăm în mod special expozițiile *Picturile lui Mihály Munkácsy în Ardeal* (2000) și *Colonia de artiști de la Baia Mare* (2008), expoziții care au atras zeci de mii de vizitatori în sălile de expoziție, argumentând pe lângă valabilitatea strategiei noastre instituționale.

În încheiere, dar nu în ultimul rând: a sosit momentul ca anuarul să vadă lumina zilei nu numai în ediția „de casă” a muzeului, ci să apară prin grija unei edituri ardelenice consacrate, cu mare experiență profesională. Anuarul Muzeului Secuiesc al Ciucului, care se bucură de sprijinul unor specialiști de renume, din Ardeal și din Ungaria, mai vârstnici sau mai tineri, merită cu prisosință strădaniile noastre – și suntem convingeți, va servi ca o sursă utilă sau lectură plăcută atât specialistului avizat, cât și cititorului interesat.

GYARMATI ZSOLT
director

MURÁNYI JÁNOS
redactor

BENEDEK ÉVA

KÉT 18. SZÁZADI CSÍKSOMLYÓI HANGJELZETT LITURGIKUS TÖREDÉK RESTAURÁLÁSA

Abstract: [The restoration of two liturgical sound signalled fragments from Csík-somlyó (Hung.; – Rom.: Șumuleu-Ciuc), from the 18th century] The essay presents the restoration of two liturgical sound signalled fragments from Csík-somlyó, from the 18th century. One work of art was created in 1733, the other one has no date. On both there are Virgin Mary antiphons, which were very popular among the Franciscans.

The liturgical fragments have two pages, as at that age, the notes and the text were written with iron-gall ink, on dipped paper, and the initials were decorated probably by distemper. The fragments were placed at an unsuitable environment from the point of view of preservation, because they could demonstrate the marks of mechanical, chemical, biological damages before the restoration. Unfortunately, the cellulose fibres of one of the works of art have become fragile, crumbled, soft, owing to the micro-organisms, and through their products of metabolism, they left irreversible spots, marks on the paper.

After the materials' testing carried out on the two liturgical fragments, they performed the disinfection, dry and wet cleaning, neutralization, "gluing", strengthening of the edges, filling of gaps etc.

One important task of the restorer is to use reversible materials during the operations, to take care of the historical, aesthetical role etc. of the object. Observing all the principles of the ethics of restorers, we managed to save two valuable works of art, to improve their state to be more valuable, to make them legible, researchable.

Rezumat: [Restaurarea a două fragmente liturgice cu notație muzicală de la Șumuleu-Ciuc (rom.; – magh.: Csík-somlyó) din secolul al 18-lea] Lucrarea prezintă restaurarea a două fragmente manuscrise liturgice cu notație muzicală de la Șumuleu-Ciuc din secolul al 18-lea. Primul fragment provine din anul 1733, cel de-al doilea este nedatat. Pe fiecare se pot citi antifoane dedicate Sfintei Maria, care în secolele al 17–18-lea au fost foarte populare în rândul franciscanilor.

Fragmentele liturgice au câte două pagini cașerate pe pânză, notele muzicale și textul au fost scrise cu cerneală ferogalică, pe hârtie manuală, iar inițialele au fost decorate, probabil, cu tempera. Fragmentele au fost depozitate și conservate în mediu necorespunzător, de aceea, înainte de restaurare, au prezentat degradări mecanice, chimice și biologice. Hârtia din fibre de celuloză a unuia dintre obiecte a fost fragilizată de microorganisme (mucegaiuri), care au lăsat pete, urme ireversibile pe hârtie.

După investigațiile efectuate, a urmat dezinsecția, curățarea uscată și umedă, neutralizarea, reînclieirea, întărirea marginilor, completarea lipsurilor, etc.

O sarcină importantă a restauratorului este să folosească materiale reversibile, să țină cont de caracterul istoric al obiectului și de rolul lui estetic, etc. Respectând toate aceste principii ale eticii de restaurator, am reușit să salvăm cele două fragmente inedite de manuscris, să le redăm valoarea istorico-documentară, pentru a putea fi citite și cercetate.

Az utóbbi időben több intézmény, egyházmegye, magánszemély értékes tárgyainak konzerválását, megmentését vállaltuk fel, többek között egy restaurálási kiállítás megszervezése érdekében is. Tettük mindezt azért, hogy a látogatók betekintést nyerjenek a múzeumi tevékenység egyik fontos szakterületébe, amely nagy értékű műkincsek fertőtlenítésével, tisztításával, konzerválásával, restaurálásával, egyszóval megbomlott történeti, művészeti értékük visszaállításával, stabilizálásával, stb. foglalkozik.

A Csíki Székely Múzeumban őrzött tárgyak mellett a kiállítás nagy részét képezte a híres Csíksomlyói Ferences Rendház értékes egyházi gyűjteményéből válogatott anyag.

A többször újjáépített, mostani barokk stílusú, bazilika minor rangra emelt templom, a csodálatos 16. század eleji, gótikus stílusú Szűz Mária kegyszobrával a világ minden tájáról vonzza a látogatókat. (1, 2. képek) A ferencesek évszázadokon át a kultúra terjesztői és továbbadói voltak, híres középkori könyveket, okleveleket, iratokat, egyházi kegytárgyakat, textíliákat gyűjtöttek, őriztek, gondoztak és hagytak az utókorra.

Restaurálóműhelyünkben az utóbbi időben a ferencesek gyűjteményéből – több értékes 16–20. századi könyv, irat, szobor, feszület, textília mellett – három 18. századi hangjelzett liturgikus töredék konzerválását, restaurálását végeztük el.

A három közül az egyik restaurálását, amely méreteiben is legnagyobb hangjelzett liturgikus töredék, részletesen tárgyaltam Székelyudvarhelyen a VII. Erdélyi Magyar Restaurátor Továbbképző Konferencián.¹ E töredéken a *Benedicamusok*, a *Tota pulchra* és a *Gaude Dei Genetrix*, Európa-szerte ismert Mária-antifónák láthatók.²

E dolgozatomban a másik két műtárgy restaurálását szeretném részletesen ecsetelni.

¹ BENEDEK ÉVA – MARA Zsuzsa: *Megmentett szakrális kincseink c. kiállítás restaurált tárgyainak bemutatása. ISIS, 2008.* Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 7. Székelyudvarhely.

² Ezek különböző Mária-ünnepek zsolozsmáiban (legtöbbször az aug.15-i Assumptio, vagy a szept. 8-i Nativitas ünnepén) kaptak helyet. Czagány Zsuzsa, a MTA Zenetudományi Intézet zenetörténészének és Muckenhaupt Erzsébet, a Csíki Székely Múzeum könyvtörténész főmúzeológusának szíves közlése alapján.

1. Hangjelzett liturgikus töredék, 1733

Leírás és állapotfelmérés

Mérete: 475 × 635 mm

Restaurálás előtt, egy díszes aranyozott keretű, üveglappal ellátott műtárgy került a munkaasztalomra. (3. kép) Első kézbevevéskor, az íráshordozó pergamenhez hasonlított, és a keretből való kivevés után vált láthatóvá, hogy két oldalas papír alapú töredékekkel van dolgunk. (4. kép)

Az egyikén az 1733-as évszámú oldalon a *Regina Coeli*, a másikon a *Salve Regina* c. Mária-antifónák láthatók, olvashatók. Ezen énekek a 17–18. századi ferences repertoárokban nagy népszerűsége miatt szert. A hangjelzett liturgikus töredéket mindkét oldalon több darabból illesztették össze, amelyen a hangjegyeket és a szöveget vasgubacs tintával,³ az iniciálékat, a vonalrendszert, a keretdíszítést, a korhoz hűen, egyfajta temperafestékekkel⁴ díszítették. Valószínűleg több éven keresztül használták, mert mindkét oldala szennyezett, pecsétes, szélén vastag ragasztóanyag maradványokkal. Felső részén, mind a papíron, mind a vásznon, sérülések, hiányok, lyukak látszottak. (5. kép) E hibák ellenére is, az üveg alá helyezett merített papír jó megtartású, szerencsére biológiai, kémiai károsodás jeleit nem mutatta.

Anyagvizsgálatok, restaurálási terv és a konzerválás-restaurálás kivitelezése

Az anyagvizsgálatok segítségével a restaurátor ismereteket szerez a tárgy anyagáról, készítési módjáról, amelyek tudományos, művészettörténeti és technikai szempontból fontosak és segítenek kiválasztani a kezelési eljárást, a helyreállítás módját, a szükséges anyagokat.

³ A 18. század második feléig a vas-szulfátból és cserzőanyagból készített tintákat gubacs tintának nevezzük, mivel ezeket a tölgyfáféléken keletkezett gubacs kivonatóból a hozzáadott vas-szulfáttal készítették. Kötőanyaguk gumiarábikum volt. Vízen oldhatatlan, papíron már írás formájában, a levegőtől oxidálódva válik fekete vagy sötétbarna színűvé. KASTALY Beatrix: *Íróintézetek a 18. század végéig*. In: *Kéziratok, nyomtatványok és grafikák író és festékanyagai: összetételük, készítésük, vizsgálatuk, károsodásuk, rögzítésük. A grafikai technikák felismerésének alapjai*. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK), Budapest, 1993. 9–12.

⁴ A 16–18. században díszítésre általában tempera vagy vízfestéket használtak, amelyek kötőanyaga fehérje vagy szénhidrát-típusú ragasztóféleség, a kötőanyagban vagy közegben eloszlott színezőanyagok ásványi földfestékek, vagy növényi és állati eredetű festékek (színezékek). In: *Scripta manent*. KASTALY Beatrix: *Bevezetés*. Budapest, 1998. 5–8.

A fontosabb anyagvizsgálatok elvégzésével bebizonyosodott, hogy az íráshordozó merített papír, a vászon len, a tinták és színezékek vízben oldhatatlanok, a ragasztóanyagok természetes alapanyagúak.

A munkaterv elkészítésénél figyelembe vettem a restaurálási etika azon elvét, hogy minden elkerülhető, fölösleges beavatkozás, esetleges szétbontás a tárgy eredeti épségét veszélyeztetheti.⁵ Ezért a jó megtartású, szilárdan álló kasírozást a hatékonyabb tisztítások (esetleg egy nedves kezelés) elvégzése miatt, nem áztattam szét.

Fertőtlenítésre nem volt szükség, így a restaurálási műveleteket felületi, száraz tisztítással kezdtem, amelyhez puha szőrű ecsetet, majd *wishab* szivacsot használtam⁶. (6. kép) A tisztítás után sok felületi szennyeződés, por, piszok távolodott el. (7. kép) Mechanikai úton, orvosi szike segítségével, és kissé nedvesítve sikerült fellazítani a fölösleges ragasztóanyagot, ami esztétikai szempontból is zavaró volt. Japán fátyollal és *Glutofix 600* (metil-cellulóz) ragasztóval megerősítettem a széleket⁷. (8. kép) A horzsolások és hiányok kiegészítését az eredetihez hasonló vastagságú és színű japán papírral végeztem.⁸ A nagyobb lyukak alapótlásánál vigyáztam, hogy szintben egyenlő legyen az eredetivel.

A restaurálási munkafolyamatoknál előtérbe helyeztem azon anyagok használatát, amelyek bármikor visszafordíthatóak, azaz reverzibilisek.⁹

A restaurált hangjelzett liturgikus töredékhez sem történetileg, sem esztétikailag nem illett a stilizált keret. A ráma kicserélésénél a legfontosabb érv az volt, hogy a kiállított műtárgy mindkét oldala olvasható, látható legyen. (9, 10. képek)

⁵ Dr. KISSNÉ KOROMPAI Bernadette: *A restaurálás története és etikája*. Budapest, 1989. 1–6.

⁶ Az 1035-ös puha és 1036-os kemény *wishab* szivacsot használtam, kék és sárga színösszetételben.

⁷ A MC fehér vagy sárgásfehér por, hideg, langyos vagy 50 °C alatti meleg vízben semleges, 3–12 pH tartományban savval és lúggal szemben ellenálló, fényálló, színtelen, íztelen, szagtalan, fiziológiailag ártalmatlan kolloid oldatot képez. Az oldat pH-ja semleges körül van, vagy enyhén lúgos, 7–8 közötti érték. (KASTALY Beatrix: *Ragasztóanyagok a könyvkötésben, könyv és papírrestaurálásban*. OSZK, 1991. 17.)

⁸ Japán papír: jó alapanyagú, savmentes, nedvesítésre kis méretváltozást szenved. A japán papírok készítéséhez használt rostok (kozy, mitsumata, gampi) egészen más jellegűek, mint az európai papírokénál használtak (len, kender, gyapot), mégis jó minőségük miatt a papírrestaurálásban a legnagyobb fontossággal bírnak.

⁹ GALLI Katalin: *Régi, becses könyvek ápolása és restaurálása*. Budapest, 2006. 157–158.

Következésképpen a restaurált hangjelzett liturgikus töredék a kiállításon egy üveggel ellátott, egyszerű, zárt fadobozban látható, amely körbejárható.

2. Hangjelzett liturgikus töredék, 18. század

Leírás és állapotfelmérés

Mérete: 590 × 445 mm

A műtárgy egyik oldalán a *Salve Sancte Pater* kezdetű latin, másik részén pedig az *Örülj Istennek Szűz Anyja* kezdetű magyar nyelvű éneket tartalmazza. (11, 12. képek)

Egyszerű farámába helyezett, két oldalas, középen finom szövésű vászonra felkasírozott, merített papír alapú liturgikus töredék. A hangjegyek, a vonalrendszer és a szöveg vasgubacs tintával íródott. A fennebb említett, restaurálásra szánt három liturgikus töredék közül ez a legszerényebb kivitelezésű, nincsenek rajta színes iniciálék, díszítések.

A tárgy előéletét nem ismerjük, de a legrosszabb állapotban ez került a műhelyünkbe. (13. kép) Feltételezéseim szerint a mostoha körülmények, a nedves környezet (gondozatlan vizes raktár, padlás stb.) okozhatta a töredék károsodását. Köztudott, hogy a túlzott páratartalmú légtérben elszaporodnak a mikroorganizmusok (penészgombák, baktériumok), amelyeknek károsító hatása a legdrasztikusabb a szerves alapú műtárgyakra nézve.

A liturgikus töredék egyik részén a penész nyoma egy nagy fehér folt formájában maradt meg, ami táplálékként fogyaszthatta a papír enyvező anyagát és a cellulózrostokat is. E helyen a papír elvattásodott, kifehéredett. Itt az amúgy vízre nem érzékeny vasgubacs tinta is elmosódott, halványodott, mert a penészgomba – növekedése során – a tinta kötőanyagát is érzékennyé teheti. A testesen felvitt tinta sok helyen átütött az íráshordozó hátoldalára és a kasírozó vászonra. A penészgomba enzime által apró sötét, visszafordíthatatlan színű foltokat hagyott a papíron és a vásznon egyaránt. Ezen mikroorganizmusok olykor hidrogén-peroxidot is kibocsátanak, ami elősegíti a szerves anyagok oxidációs lebomlását. A penészkárosodott részekben foxing foltok is láthatóak.¹⁰ A műtárgy alsó részén a nagy hiányok, szakadások mechanikai, fizikai károsodás eredményei is lehettek. (14. kép)

¹⁰ A foxing foltokat a papír enyvezőanyagának gombás fertőzése okozza, de a fertőzés életképességéhez a papírban jelenlévő egyes nehézfém (vas, réz)-szennyezések is szükségesek. Az is gombás lebomlásra utal, hogy a foxing-foltokban a papír enyvezőanyag tartalma kisebb, és a papírnak sokszor jellegzetes dohos szaga van. (KASTALY Beatrix: *A papír savtalanítása és fehéritése.*, OSZK, Budapest, 2000. 25.)

Anyagvizsgálatok

A papír vastagságát tapintóműszerrel (15. kép), a felületi pH mérést indikátor papírral, a levérezési próbákat desztillált vízzel és alkohollal¹¹ végeztem (16. kép; a testes penészspórákat formailag és színvilágukban szemrevételezés alapján vizsgáltam.

Eredmények: a papír vastagsága 0,2 mm, savságának mértéke 5,5 pH, a tinta oldódási tesztvizsgálata negatív, és mikrobiológiai vizsgálatok nélkül, restaurátori tapasztalatok alapján aktív penész spórák jelenlétére következtettem.

Restaurálási műveletek

A penészes részeket *Preventol CMK* (para-klór-meta-krezol)¹² 0,5–1%-os etilalkoholos oldatával átitattam, fertőtlenítés céljából.

A száraz tisztítást puha szűrő ecsettel és wishab szivaccsal végeztem, melynek segítségével sok felületi szennyeződés távolodott el. (17. kép) Először csak mechanikusan szerettem volna tisztítani a tárgyat, de a hatékonyabb kezelés, és az alacsony pH érték miatt nedves tisztítást és semlegesítést is végeztem. A penész által megtámadott papírostok egyes helyeken annyira meggyengültek és hozzátapadtak a vászonhoz, hogy a kasírozás leválasztása hiányokat okozott volna az íráshordozón. Ezért nagy elővigyázattal, szétbontás nélkül, mosóháló között tisztítottam, azaz „mostam ki”. (18. kép) A mosóvízbe 1%-os anionos zsíralkohol-szulfátot¹³ és szennymegkötés céljából 0,5%-os *CMC-Na* (karboxi-metil-cellulóz-nátrium sóját) tettem.¹⁴

Többszöri öblítés után sok piszok és kioldódott szerves sav, valamint más vízdoldható reakciótermék távolodott el a papírból. A liturgikus töredék látványosan tisztult, a foltok részben eltűntek, vagy halványodtak, a papír állaga és pH-ja is javult. Semlegesítésre, pufferképzésre $\text{Ca}(\text{OH})_2$ -ot használtam.¹⁵

¹¹ Az analízist elővigyázatosság szempontjából végeztem, igaz a vasgubacs tinta vízben nem oldódik, de meggyengült állapotban megtörténik, hogy levérezik.

¹² A *Preventol CMK* (para-klór-meta-krezol) fertőtlenítő és gombaölőszer, vízben közepesen, szerves oldószerben jól oldódik, 0,03–0,05 súly % hígításban.

¹³ A zsíralkohol-szulfátot a zsíradékokból előállított szintetikus zsíralkoholnak kénsavval, majd nátrium-hidroxiddal való kezelése útján nyerik. Az anionaktív tenzidek vízben könnyen oldódnak, nedvesítőképességük és mosóhatásuk egyaránt jó.

¹⁴ A *CMC-Na* fehér, szálas (rostos), szemcsés vagy por alakban kerül forgalomba. Meleg vízben oldódik, pH-ja valamivel magasabb a MC-étől, a papírgyártásban kötőanyagként jelentős.

¹⁵ Literenként 2 g CaO -t kell a vízbe tenni, összerázni, 10 percig oldódni, majd a nem oldódó részt leülepedni hagyni. Így telített oldat keletkezik. Ennek a tiszta részéből ki kell önteni a kívánt mennyiség felét és hozzá kell adni az ugyanolyan mennyiségű tiszta vizet. Ebbe a kétszeresére hígított telített oldatba kell behelyezni a la-

A műtárgy esztétikai szempontból esetleg megkövetelte volna a fehéritést, de a restaurálási etika elve alapján, a papír minőségének megőrzése céljából nem végeztem fehéritést. Sajnos a fehéritő oxidálószer a papír meggyengült cellulózrostjait erőteljesen roncsolják, és többszöri kimosás, öblítés után is maradhat a papírban reakciótermék.

A következő lépés, a részben leoldódott kasírozás megerősítése volt búza-keményítő és metil cellulóz 1:1 arányú keverékével, amelybe penészgátlóként etilakoholban oldott 0,5 %-os *Nipagin* is került¹⁶. (19. kép) A szélén levő hiányokat az eredetihez hasonló vastagságú és színű japán papírral egészítettem ki. (20. kép)

Végül a töredéket a fakó színek élénkítése és a felület megerősítése céljából átkentem, azaz „utántenyeztem” *Glutofix 600* (metil-cellulóz) 0,5%-os vizes oldatával.

Bízom benne, hogy restaurálás után a károsító hatásokat megszüntetve, a tárgy megtisztulva, megerősödve, történeti, esztétikai értékében megnövekedve került vissza a Csíksomlyói Ferences Rendház tulajdonába. (21, 22. képek)

Javaslatok a műtárgyak további kezeléséhez¹⁷

Ha a töredékek **raktárba** kerülnek, szükséges a tárolási műtárgykörnyezet kialakítása:

- a terem legyen tágas, nem déli fekvésű és pormentes; ne legyen nedves, penészes, salétromos;
- az ablakok legyenek jól záródóak, rovarhálóval és sötétítő függönyökkel ellátva;
- padlózata – ha lehetséges – kő, környezetbarát műanyag legyen;
- a polcok ne érintkezzenek a raktár falával, lehetőség szerint műanyagból készüljenek;

---

pokat 20–30 percig. Ezután szívópapírra helyezni és megszáritani. A $\text{Ca}(\text{OH})_2$ a papírban lévő savakkal vízben oldódó sókat képez, amiket így ki lehet öblíteni a papírból. A levegőn száradó felületen a $\text{Ca}(\text{OH})_2$ molekulák reagálnak a levegő CO_2 -jával, és CaCO_3 képződik. Ez az anyagon maradván a későbbiekben képződő savakat újból képes semlegesíteni. Ez az ún. pufferhatás.

¹⁶ A *Nipagin* (Methyl. Parahydroxybenz.), fertőtlenítőszer, fehér por alakban forgalmazták.

¹⁷ BAKAYNÉ PERJÉS Judit: *Raktározás, tárolóeszközök és csomagolóanyagok*. Budapest, 2000. 5–6.

- ha mód van rá, inkább zárt fémszekrényben tároljuk a papíryanagot, vízszintes helyzetben, maximum 2–3 darabot egymásra téve, egymástól savmentes papírral, kartonnal elválasztva;
- világítótest és bármilyen fűtőtest közelében ne helyezünk el tárgyakat;
- víz (ivó-, szennyvíz), fűtőtestek, kábelek ne fussanak keresztül a helyiségen.

Ha a műtárgy *kiállításra* kerül:

- akkor ez zárt vitrinben történjen, védve a por, az ingadozó hő és nem megfelelő RH értékek és fényviszonyok ellen;
- amennyiben lehetséges a kiállító termekben az ablakokra UV szűrő fóliák is kerüljenek;
- a megvilágításhoz szükséges lámpákat a vitrinen kívül, a tárgytól minél messzebb kell elhelyezni, a megfelelő RH legyen beállítva, a légszennyezők legyenek kiszűrve;
- az állandó hőmérséklet és relatív páratartalom termohigrográf segítségével állandóan ellenőrizhető legyen.

A legkedvezőbb határértékek: hőmérséklet: 16–18 °C, lehetőleg 2 °C-nál nem több ingadozással; a levegő relatív páratartalma: 55–60%, maximum 2–3%-os ingadozással; megvilágítás lux: 50–100 lx.

E dolgozatommal arra törekedtem, hogy bemutassam, miként sikerült megállítani két nagyon fontos műtárgy pusztulási folyamatát, rávilágítva ezek kiváltó okaira is. Próbáltam felvázolni, hogyan lehet visszaállítani eredeti állapotába egy biológiai károsodást szenvedett, penészes műtárgyat, hogy megfelelő funkcióját betöltve, hitelességét megtartva fennmaradjon az utókor számára.

BENEDEK ÉVA okl. papír- és könyvrestaurátor
Csíki Székely Múzeum
RO–530132 Csíkszereda, Vártér 2., Hargita megye
benedekeva54@gmail.com

1. kép. A Csíksomlyói Ferences Templom

2. kép. A Szűz Mária-kegyszobor

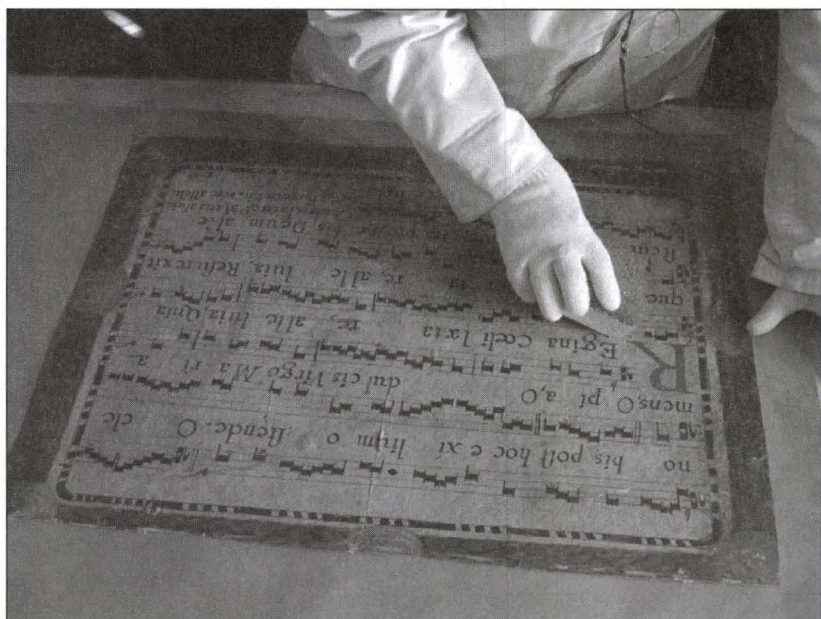
3. kép. Az 1733-as keltezésű hangjelzett liturgikus töredék, restaurálás előtt

4. kép. Szétbontás közben vált ismertté a másik oldal

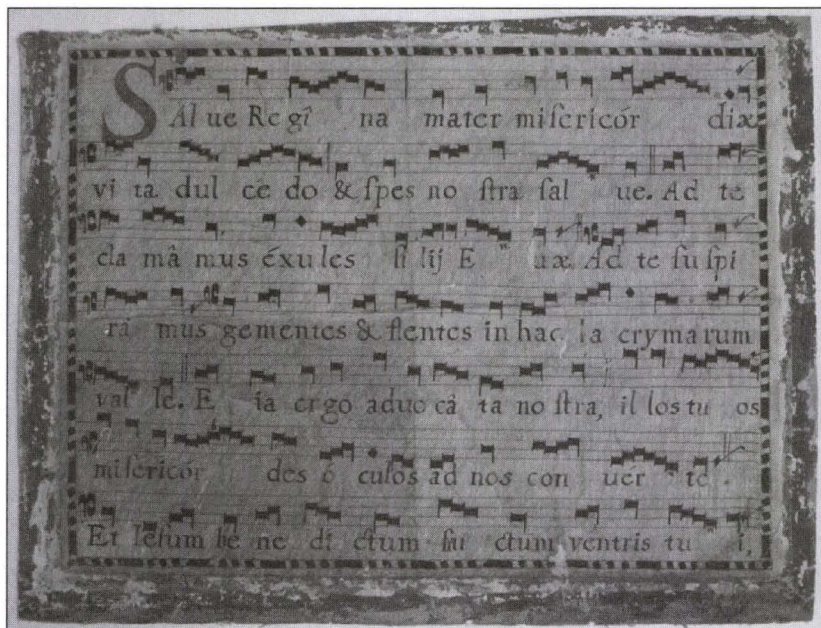

5. kép. Sérülések, hiányok a papíron és vásznon

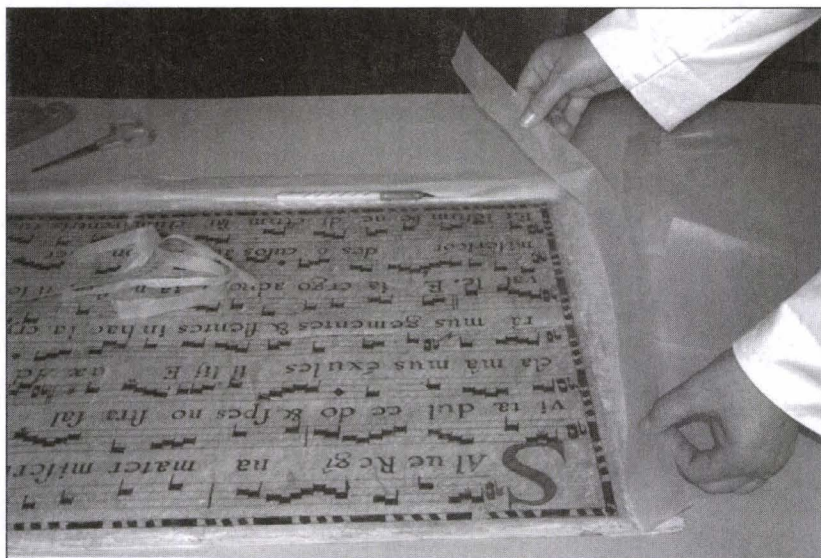

6. kép. Száraz tisztítás wishab szivaccsal

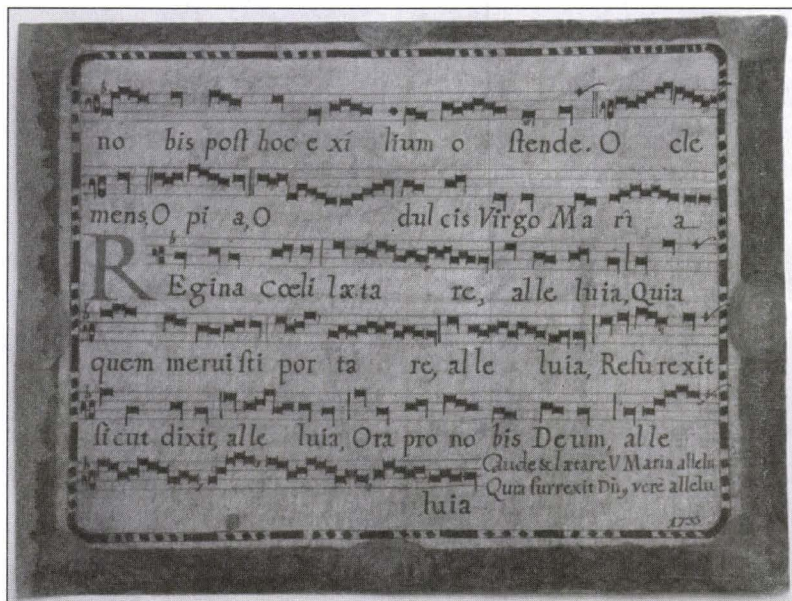

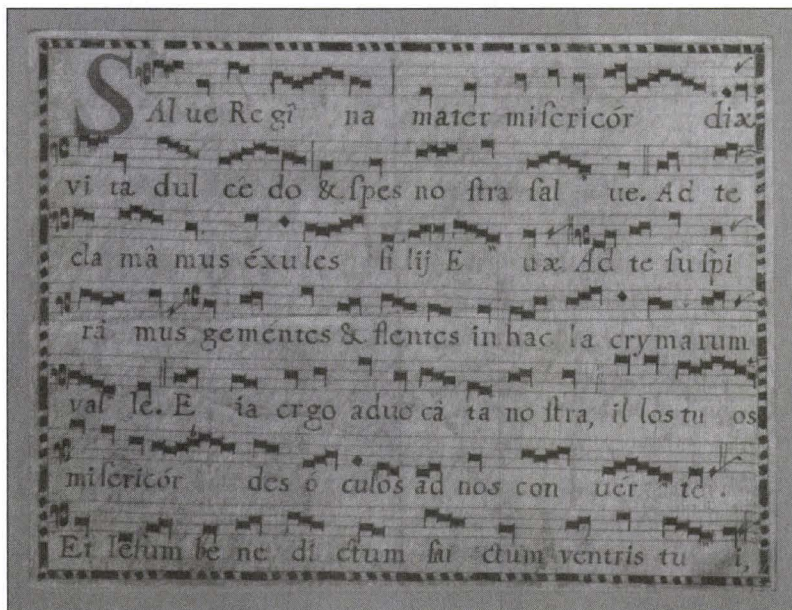
7. kép. Tisztítás után sok piszok távolodott el

8. kép. A szélek erősítése japán fátyollal

9. kép. Az 1733-as keltezésű hangjelzett liturgikus töredék, restaurálás után

10. kép. Restaurálás után

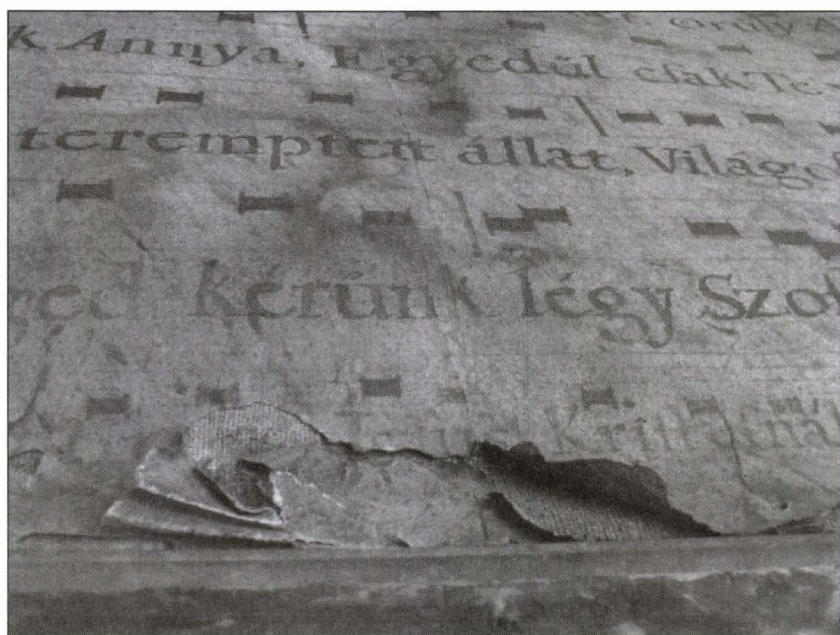
11. kép. A 18. századi hangjelzett liturgikus töredék, restaurálás előtt, a penészfoltokkal

12. kép. Restaurálás előtt, a hiányokkal

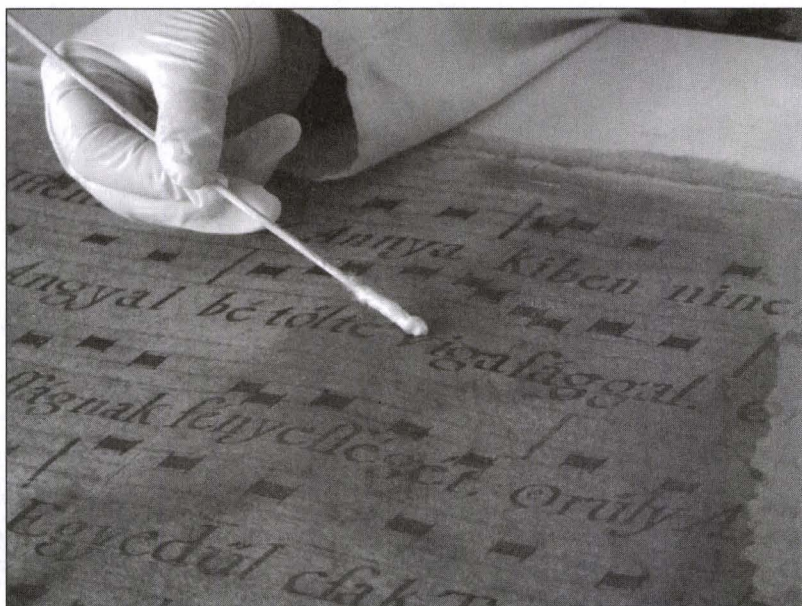
13. kép. A mechanikai, fizikai károsodások

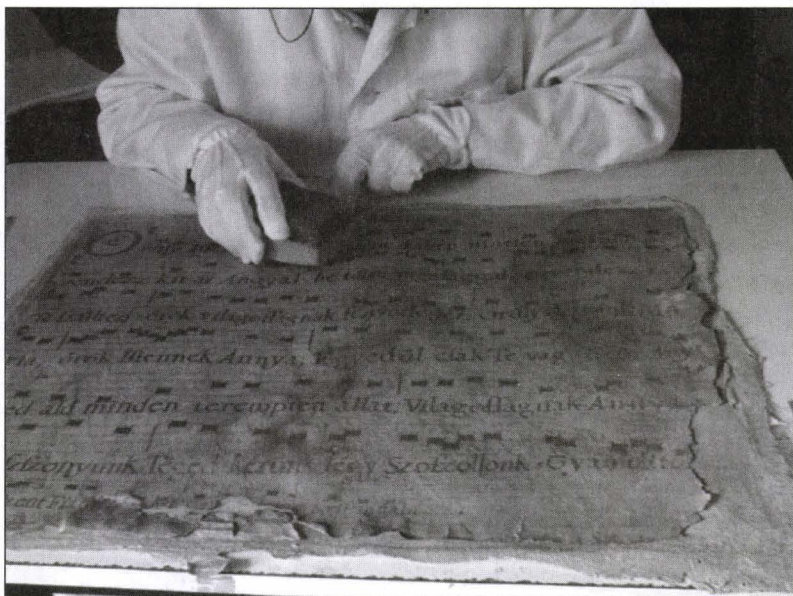
14. kép. Sérülések, szakadások a széleken

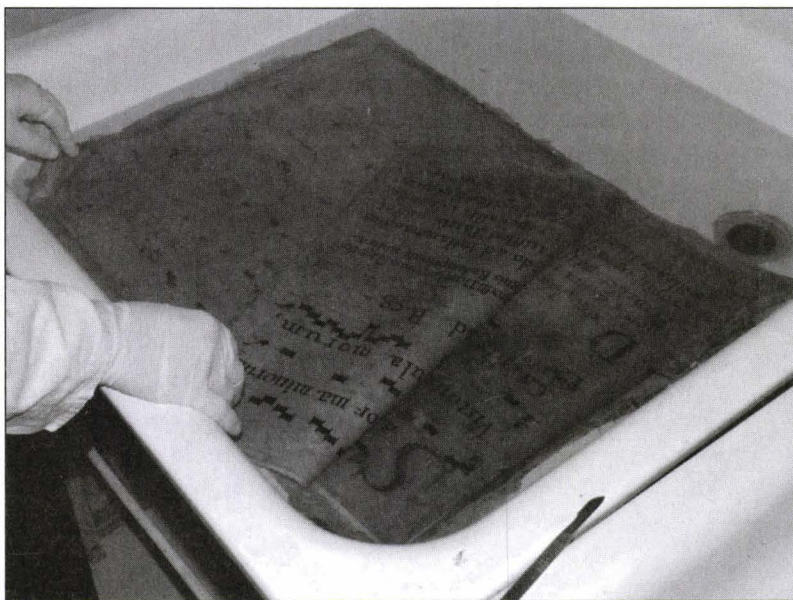
15. kép. Papírvastagság-mérés tapintóműszerrel

16. kép. A tinta levérzési próbái

17. kép. Felületi, száraz tisztítás

18. kép. Nedves tisztítás, „mosás”

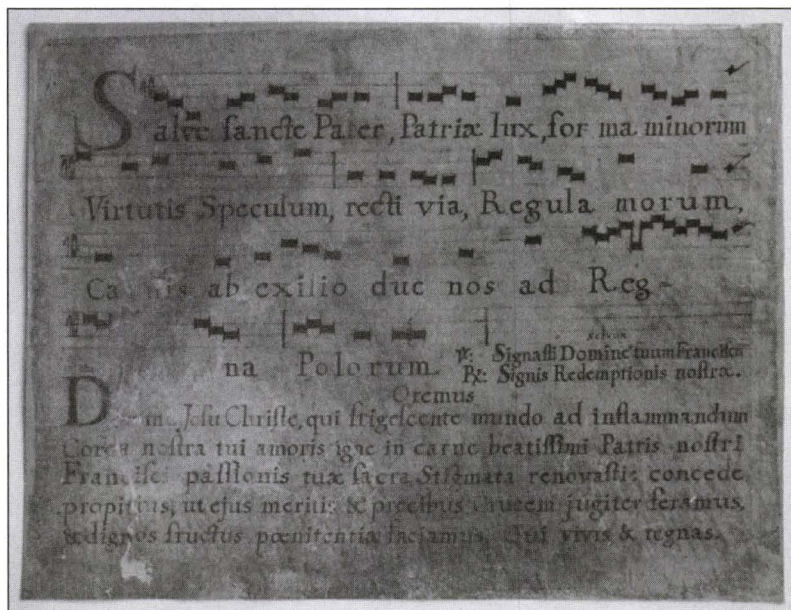
19. kép. Megerősítés kasírozással

20. kép. A hiányok kiegészítése japán papírral

21. kép. A 18. sz-i hangjelzett liturgikus töredék, restaurálás után

22. kép. Restaurálás után

DARVAS-KOZMA JÓZSEF

ADALÉKOK A CSÍKSOMLYÓI GIMNÁZIUM TÖRTÉNETÉHEZ¹

A csíksomlyói ferences kolostor és iskolái

Abstract: [Contribution to the History of the Grammar School from Csíksomlyó (Hung.; Rom.: Şumuleu-Ciuc).^{*} The Franciscan Monastery from Csíksomlyó and its Schools] This study throws light on one of the historical “white spot” of Csík Seat, namely on the function of the schools from Csíksomlyó in the 16th–17th centuries. Those who deal with the past of the monasteries and grammar school from Csíksomlyó have suspected until now, on the basis of the discovered signs and references, that beside the monastery, there took place already in the 16th century a kind of intermediate education. The publication of the letters and reports of the missionaries kept in the ample archives of the Roman *Propaganda de Fide* have led to certitude. Beside the monkish (convent) school, established in 1448, first time the cardinal Endre Báthory set up for the catholic noble young men a grammar school, which was destroyed after two decades. The instruction of the monks was restarted in 1626, and it was completed by the Franciscan visitor Modestus a Roma, through the reestablishment of the grammar school in April 1649, also for the noble young men, that strengthened as much as it could survive the devastation of the Tartars in 1661. At the beginning of the 20th century the Roman Catholic Grammar School moved to Csíkszereda. Nowadays its name is Márton Áron and Segítő Mária Lyceum.

^{*} *The Contribution is the part of the study volume in preparation of the author, titled Csíksorszáig közepén (In the Middle of Csík).*

Rezumat: [Contribuție la istoria gimnaziului din Şumuleu-Ciuc (rom.; magh.: Csíksomlyó).^{*} Mănăstirea Franciscană din Şumuleu-Ciuc și școlile ei] Prezentul studiu lămurește una dintre „petele albe” istorice ale Scaunului Ciuc, și anume funcționarea școlilor din Şumuleu-Ciuc în secolele al 16–17-lea. Cei care se ocupă de trecutul mănăstirii și gimnaziului din Şumuleu-Ciuc până acum au presupus, pe baza semnelor și referințelor depistabile, că lângă mănăstire a avut loc deja în secolul al 16-lea un fel de instruire la nivel mediu. Publicarea scrisorilor, raporturilor misionarilor păstrate în arhiva bogată a *Propaganda de Fide* de la Roma a adus în sfârșit certitudine. Pe lângă școala călugărească (convent) înființată în anul 1448, prima oară cardinalul Báthory Endre a înființat o școală medie pentru tinerii nobili catolici, care după două decenii a fost distrusă. Instruirea călugărilor a fost reînceptută în 1626, fiind completată de vizitatorul franciscan Modestus a Roma: aceasta a reînființat în aprilie

¹ Az Adalék részét képezi a szerző *Csíksorszáig közepén* c. készülő tanulmánykötetének.

1649, tot pentru tinerii nobili, școala medie, care a devenit atât de consolidată, încât a putut supraviețui chiar distrugerilor invaziei tătare din 1661. La începutul secolului al 20-lea Gimnaziul Romano-Catolic s-a mutat la Miercurea-Ciuc. În prezent poartă numele de Liceul Márton Áron și Segítő Mária.

* *Contribuția este partea volumului de studii în pregătire al autorului cu titlul Csíksország közepén (În mijlocului Ciucului)*

A középkori Magyarországot az egy korona és a katolikus hit tartotta meg. „Amennyiben gazdaggá tette egykor Magyarország apostoli királyságát a földi javak termékenységé, ugyanúgy virágoztatta fel a lelki segítség bősége is” – írja KÁJONI János.² Megemlíti az 1629-ben Nagyszombatban tartott egyetemes zsinat második függeléke alapján, hogy a felvirágzást többek közt 446 kolostor segítette. Majd rámutatott, hogy az ország hanyatlása 1526-ban kezdődött: „Ezzel az egyetlen, korunkban szinte hallatlan csapással két végzetes bajt zúdított Magyarországra: az egyik az, hogy a koronát megosztotta, a másik, ahogy a római katolikus hitet szinte teljesen kiirtotta.”³

A Hunyadi-örökséget az ország kormányzói nem tudták megtartani. Az egyensúlyvesztésnek lényegében a sorozatosan gyenge központi vezetés az oka. A réseken keresztül betört a német és török széljárás. A pusztulást előidézték a török háborúk, az országnagyok széthúzása, a mohácsi csatában elesett püspökök helyének be nem töltése, a paphiány, a kegyurak kapzsisága és a protestánsá lett urak hatalmaskodása, a fegyelmet nem szerető, laxista szerzetesek csatlakozása a reformációhoz. Az ország kettészakadt, lelkileg meghasonlott, szellemileg, gazdaságilag, ökológiailag pusztulásnak indult.⁴

A kolostorok legtöbbször a török gyújtotta fel és tette romhalmazzá. 1526–1550-ig 43 kolostort semmisített meg. A szerzetesek közül is sokat legyilkoltak, a túlélőkkel végzett a pestis. Isten különös kegyelme, hogy Csíksomlyó túlélte.

A csíksomlyói ferences kolostor múltja P. BENEDEK Fidél kutató és elemző munkássága nyomán vált közismertté.⁵ IV. Jenő pápa 1444. február 27-én kelt bullájában, hogy adakozzanak az Erdélyi püspökség Csíksomlyó falujában épülő obszerváns ferences kolostor⁶ javára, amelynek temploma nincs befe-

² KÁJONI János kézirata 1684: Fekete könyv. *Az erdélyi ferences kusztdia története*. Szeged, 1991. 89–90.

³ Uo. 92.

⁴ MAKKAI Gergely: *Az Erdélyi–Mezőség tájökológiája*. Marosvásárhely, 2003. 24–25.; MARTON József: *A keresztény újkor*. Marosvásárhely, 2006. 65–70.

⁵ BENEDEK Fidél: *Csíksomlyó*. (Tanulmányok). Kolozsvár, 2002.

⁶ A kolostort 1442-ben alapították.

jezve, és amely könyvekben, kelyhekben, más egyházi ruhákban, valamint egyéb istentisztelet végzéséhez és szolgálatához való dolgokban fölötté szükkölködik. Mindazon bűnbánók részére, akik Sárlos Boldogasszony előestéjétől másnapig ájtatosan meglátogatják, szentgyónás végeznek és adakoznak a templom javára, a rájuk szabott vezeklésből hét esztendő t elenged.⁷ A templom és kolostor 1448-ra elkészült. Ezt örökítették meg a templom nyugati bejárata feletti nagyméretű kép alatt, gót betűkkel bevéssett latin felirattal: „*In honorem Domini nostri Jesu Christi. MCCCCXXXVIII*”.⁸

Az első csíksomlyói szerzetházat borona-fenyőből építették. Egyszárnyú, középfolyosós, kétsoros lakosztályos épület volt, cellákkal, termekkel és megfelelő műhelyekkel. A konvent (12 szerzetes) tagok napi élete ütemes menetben folyt le. Pontos napirend szabályozta óráról órára. A lelki, szellemi képzés mellett megvolt az ideje a fizikai munkának is. A rendház mellett veteményes, gyümölcsös, gyógynövényes kertet alakítottak ki, ahol a napi programnak megfelelően tevékenykedtek. A sekrestyés, kertész testvéren kívül a ház szükségletét szolgáló foglalkozások is helyet kaptak: ács (építész), képiró, faragó, szabó, orvos, később posztókészítő, nyomdász stb.⁹ A papok és a jelöltek naponta a terciáig (de. 9 óra) olvasással, írással foglalkoztak. A konstitúciót mindenkinek tudnia kellett, ezért gyakran felolvasták.¹⁰ Csíksomlyón megtelepedett szerzetesekre az oktatáson kívül óriási munka hárult. A csíki és távoli falvakra kiterjedő lelkipásztori munka vette igénybe, s így az oktatás terén szükségessé vált a kiegészítő világi magiszterek alkalmazása. Ezen magiszterek a kolostorban laktak, akik közül többen a rendbe is beléptek.¹¹

A rend tagjainak a szentszéktől nyert joga és megbízatása elsősorban a lelkipásztorságra vonatkozott, mindazonáltal a népoktatást is tevékenységi körükbe vonták. Kiváló gondot fordítottak a szerzetes házaik mellé felállított iskolák fejlesztésére. Már letelepedésüktől kezdve alsó és középszintű oktatás folyt, hogy a szerzetesi élethivatásra vállalkozókat kellően ki tudják képezni. Az esztergomi és budai központi papnevelőbe, főiskolába (*studium generale*) válogatott és alkalmas ifjakat küldtek. Az átlag-többbit a vidéki szerzetesházakban képezték ki, de mindig képesített tanárok (*lector*) vezetésével. Az erdélyi

⁷ GYÖRGY József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Cluj–Kolozsvár, 1930. 653–654.

⁸ LOSTEINER Leonard: *Descriptio*. 110., 145. In: BENEDEK Fidél: *Ferences kolostorok és templomok*. II. Csíkszereda, 2008. 52.

⁹ BENEDEK Fidél: *i. m.* 55–56., 62–63.

¹⁰ Uő *i. m.* 78–79.

¹¹ BÁNDI Vazul: *A csíksomlyói róm. kath. főgymnasium története*. In: *A csíksomlyói róm. kath. Főgymnasium értesítője az 1885–86. tanévről*. 2.

ferences kolostorokban a mohácsi vészt követő évtizedben találunk papnövénydekeket.¹² E téren a székelyvásárhelyi kolostor vezet. A csíksomlyói kolostorban is folyik a középfokú oktatás a szerzetesjelöltek részére, de a 16. század végén a csíki nemes urak (rendek) azt szeretnék, ha a világi ifjak részére nyílna egy középfokú katolikus iskola. Erről az igényről szól Báthory Endre 1591-es intézkedése, amikor Krakóból 6–7 tanult, buzgó, engedelmes, zso-lozsmát éneklő, szentségeket kiszolgáló tudó szerzetest kér, akik alkalmasak a Csíkszéki nemes ifjak nevelésére: „*ad educationem filiorum nobilium apti esse possint*”.¹³ A csíksomlyói kolostor és gimnázium múltjával foglalkozók a fellelhető jelek és utalások nyomán sejtették, hogy valamiféle középszintű oktatást folyt a kolostor mellett már a 16. században.¹⁴

A csíksomlyói iskola Báthory Endre korában

A jezsuiták említik, hogy 1579-ben, mikor először érkeztek Váradra, ott három erdélyi ifjúval találkoztak, kik azért mentek Magyarországra, hogy ott püspököt keressenek, aki őket pappá szentelje. E három ifjú Erdély egyetlen klostromában, a csíksomlyóiban szerezte teológiai ismereteiket.¹⁵

A katolikus hívek megsegítésére gondolt Róma is. XIII. Gergely pápa Európa sőt, Ázsia egész területén igyekezett a jezsuiták irányításával oktatóközpontokat alapítani. Közvetlenül a kúria irányítása alá tartozó pápai szemináriumok jöttek létre Graz, Bécs, Olmütz, Prága, Fulda, Augsburg, Dillingen, Braunsberg, Milánó, Loreto és a svájci Fribourg városában. A német kollégium után, 1580-ban újjáélesztette Szántó István fáradozása nyomán a *Collegium Hungaricumot* is, amely a törökök alatt nyögő Magyarország katolikus hitének fenntartásáért alakult meg. Szántó Bécsből elsőként levélben buzdítja Báthoryt erdélyi fejedelemmé választásának évében (1571-ben), és kijelöli a feladatát: „*Járv olyan úton, hogy hasznára légy az igen megosztott katolikus egyháznak, a fejedelemségből kiűzött hitet hozd vissza, a csüggedt hívőket támogasd, a hitben ingadozókat erősítsd meg, a tévelygőket vezessd*

¹² Uő i. m. 96–97.

¹³ VESZELY Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. I. Kolozsvár, 1860. 302–304.

¹⁴ SZŐCS János: *A csíksomlyói gimnázium kisiskolája*. In: *Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2005*. Csíkszereda, 2006. 306.

¹⁵ BUNYITAI Vince: *A váradai püspökség alapításától a jelenkorig*. IV. Nagyvárad, 1883. 121–122. (Socherus I. 230).

vissza az igazság útjára.”¹⁶ Szántó és a fejedelem levélváltásával vette kezdetét az a terv, amit a bécsi provinciális sokszor mellőzött, de 1579. október 1-jén Francesco Sunyernal lengyel provinciális segítségével – nyolc jezsuita páterrel és négy szerzetes testvérrel – valósággá vált, ahová 1580. február 20-ra Szántó István is megjött az „olaszokkal”. A kolozsmonostori letelepedésüket még azon év október 21–29-én tartott országgyűlés hagyta jóvá. 1580-ban nyitották meg iskolájukat 30 tanulóval. A következő évben már a „kincses városban” találni őket.¹⁷ A kolozsvári iskolának 1583-ban 6 tanára és 150–200 tanulója volt. 1585-ben már 230 ifjú tanul. Báthory meglátása, hogy belsőleg kell segíteni a rettentő nagy katolikus paphiányon. Ezt az elvet a katolikus státus urai mindig szem előtt tartották.¹⁸

A kolozsmonostori jezsuita kollégium 1585-ben akadémivá épült ki. A jezsuita iskola híresebb lett, mint a protestánsok kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyváradi és gyulafehérvári középfokú iskolái. Sikerük olyan nagy volt, hogy 1588-ban 60 tanulójuk tért vissza a katolikus vallásra.¹⁹ 1586-ban 20-an, két év múlva másik 9-en kérték felvételüket a jezsuita rendbe. Ezek között volt Pázmány Péter is, a későbbi katolikus reform zászlóvivője.²⁰

Báthory István fejedelem elgondolásában a jezsuiták behívása nemcsak katolikus, hanem országos érdek. Világlátottsággal, európai színvonalón álló műveltséggel, kialakult tanrendszerrel léptek fel, amikor mások csak tapogatóztak. Amikor kiűzik őket, utánuk évtizedekre ür maradt. Többen-kevesebben titokban vagy nyíltan, fenyegetőzés vagy elnézés között továbbra is benn maradtak. Az erdélyi katolicizmus életében olyanok voltak, mint vér a testben, erő az izomban, velő az agyban.²¹

Ez időben missziótartásra egyedül a ferencesek vállalkoztak, akik csíksomlyói rendházukból egész Székelyföldet bejárták. Évszázados hagyományuk volt. A „székelyek beosztott szónoka” tisztség fennállott a kolostor alapításától kezdve. Aki ezt a tisztséget viselte, rendszeresen bejárta a vidéket, prédikált és tanította a népet. A „szónok” kellőképpen felkészült személy volt vagy maga a házfőnök.²² Ameddig a csíksomlyói ferencesek hatása elért, katolikusok

¹⁶ SZILÁGYI Csaba: *Szántó István és a Missio Transylvanica*. In: *Válogatott tanulmányok*. Faludi Ferenc Akadémia, Gemmae I. Budapest, 2002. 232.

¹⁷ TEMPFLI Imre: *A Báthoryak valláspolitikája*. Budapest, 2000. 64–65.

¹⁸ SÁVAI János: *Missziók, mesterek, licenciatúsok*. Documenta Missionaria II/I. Szeged, 1997. 44.

¹⁹ ÖRY Miklós: *Pázmány Péter tanulmányi évei*. Eisenstadt, 1970. 45.

²⁰ TEMPFLI Imre: *i. m.* 67.

²¹ BIRÓ Vencel: *Bethlen és az erdélyi katolicizmus*. In: *Ódon Erdély*.

²² BENEDEK Fidél: *Csíksomlyó i. m.* 425, 492.

maradtak. Ellenben ahol a ferencesek klostromai kipusztultak, kipusztult a régi hit is s vele a magyarság jelentékeny része.²³ A ferencesek hűséges tagjai úgy Erdélyből mind a Kárpátokon túli részéről a csíki klostromba húzódtak vissza. 1580-ban a somlyói zárdában tartózkodik Madaras Tamás, a Havasalföldi *Psalterium* tulajdonosa. Ez az 1364-ből származó kottás kézirat 124 folio lapján zsoltárokat őriz, ferencesek írták.²⁴ 1581-ben a csíki ferencesek és a moldvai magyarok segítségére siettek a jezsuita atyák Ladó Bálinttal az élen. A segítség jól fogott, mert megfogyatkozott a csíki kolostor személyzete és jelentkezett a paphiány.²⁵

A szépen induló kolozsmonostori, gyulafehérvári és nagyváradai jezsuita kollégium életét súlyosan érintette az 1585–86-os pestis járvány. A 45 erdélyi jezsuitából 26-ot ragadott el a fekete halál. Nagyváradon háromból kettő, Gyulafehérváron nyolcból négy, a kolozsvári házban pedig egy hónap alatt 20 esett áldozatul.²⁶ Wujek Jakab, a kolozsvári rektor szomorúan nevezte Erdélyt és Magyarországot *sepulcrum jesuitarum*-nak. Kolozsvárról augusztus 4-én a csíksomlyói kolostorba menekültek, ahol egy öregembert és két felszentelt testvért találtak, ahol szíves fogadtatásban volt részük.²⁷ Szokolczai Vencel²⁸, a „székelyek szónoka” és a többi páter vidéken volt. A ferencesek a csíki és a gyergyói medencén kívül a Tatros völgyében, Moldvában és a Küküllő felső vidékén misszióztak. A jezsuita atyák somlyói tartózkodásuk idején szintén ezt teszik, aminek nemsokára beérik a gyümölcse: a székelyföldi ifjak a kolozsvári jezsuita kollégiumba vagy külföldi akadémiákra mennek tanulni. A protestáns urak nem nézik jó szemmel a jezsuiták jelenlétét, és Báthory Zsigmond nagykorúsítása kapóra jött, hogy a fejedelmet rávegyék kitiltásukra a medgyesi országgyűlésen (1588. dec. 26). Ekkor Jászvásárra megy négy páter: Rabb Justus, Ladó Bálint, Kurtity Nicolaus valamint Johannes Küning-Schönhovianus, valamint három fráter: Vásárhelyi Gergely²⁹, Joannes Mediomontanus és

²³ BUNYITAI Vince: *i. m.* 44.

²⁴ DOMOKOS PÁL Péter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Budapest, 1979. 43–44.

²⁵ BENEDEK Fidél: *Csíksomlyó i. m.* 282.

²⁶ MARTON József: *Papnevelés i. m.* 52–53. TEMPFLI Imre: *i. m.* 67.

²⁷ SÁVAI János: *Missziók i. m.* 60.

²⁸ BENEDEK Fidél: *i. m.* 281.

²⁹ BIRÓ Lajos: *Marosvásárhelyi Gergely*. In: BIRÓ Vencel – BOROS Fortunát: *Erdélyi katolikus nagyok*. Kolozsvár, 1941. 41–43. Családi nevén Mészáros Gergely, 1584-ben lépett a jezsuita rendbe. Elöljárói 1587-ben a kolozsvári rendházba küldik Ladó Bálinttal együtt. Ők a jezsuiták első katonái a Székelyföldről. Tanít, misszióba jár. 1593-ban szentelték pappá és Udvarhelyre küldik, ahol 3 évig működött.

Udvarhelyi Péter.³⁰ A 16. századi moldvai vajdák többsége lengyel segítséggel került a trónra. Ezek többnyire hűségesek voltak a Báthoryakhoz és a jezsuitákat is támogatták. Különösen Movila Jeremiás³¹ vajda felesége, Csomortáni Erzsébet karolta fel a katolikusokat.³²

A jezsuiták hiányát azonnal megérezték az erdélyi katolikusok, még Csíkban is. Báthory Zsigmond nemsokára feloldotta a tilalmat, és visszatérhettek megóvott iskolájukba. Báthory Zsigmond 1589. dec. 12-én a magyar ferences rendtartománytól sürgősen két-három miséző papot kér a csíksomlyói kolostorba. Megígérte, hogy eltartásukról gondoskodik. Ezt rövid időn belül teljesítette is, mert 32 köből búzát, 6 hordó bort, 3 tömlő sajtot, 15 jó sertést és 300 darab kősót utalt ki a konventnek.³³

1591-ben rövid újjáéledést jelentett Csíksomlyón Báthory Endre vármiai püspök, bíboros személyes látogatása és rendelkezése, akit a Szentszék felé közvetítőnek Zsigmond fejedelem és az erdélyi katolikus urak kértek fel. Erdély apostoli kormányzójaként a trienti zsinat szellemét igyekezett érvényre juttatni: a papok és szerzetesek teológiai képzését, a vallásos nevelés megszervezését, a rendszeres és szervezett igehirdetést, s az evangelizációt akarta előmozdítani.³⁴ Endre bíboros 23 pontban foglalt jelentését Rómában 1591. június 15-én iktatták. Ebben részletesen beszámol a pápának az erdélyi állapotokról, és a bajok orvoslására javaslatot tesz. Minden oka a püspök és a papképzés hiánya. Kérte, hogy az országban szétszórta élő katolikusok gondozására nevezzen ki egy ferencest püspöknek, aki Csíkban tartózkodik.

A pápától Somlyóra a 8–10 szerzetes mellé a nuncius útján – ahonnan a jezsuiták jöttek – Krakkóból 6–7 tanult, buzgó, engedelmes, zsolozsmát éneklő, szentségeket kiszolgáló tudó szerzetest kér, akik alkalmasak a csíki nemes ifjak nevelésére: „*ad educationem filiorum nobilium apti esse possint*”. A tanult szerzetesek által akarja a csíksomlyói iskolát megerősíteni és színvonalát emelni.

Helyreállította a plébániát, és száz tanulóval megalapította a mai gimnáziumot. Egyházi műveket írt, Kempist fordított. Elhunyt 1623-ban, 62 éves korában.

³⁰ KÜNIG-SCHÖNHÖVIANUS, Johannes: Jelentés Claudius Aquavivanak. 1590. ápr. 25. In: BENDA Kálmán (szerk.): *Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár 1467–1706*. I. 108–109. (Továbbiakban: MCSMO).

³¹ Petru Rareș unokája, Moldva uralkodója 1595. aug. –1606. júl. 10.

³² A Báthoryak hű emberének, Csomortáni Tamás leánya. Vö. DOMOKOS Pál Péter: *i. m.* 71.

³³ BENEDEK Fidél: *i. m.* 267.; GYÖRGY József: *A ferencrendiek i. m.* 683.: Ezt a mennyiséget 1602. aug. 29-én Básta is kiutalta.

³⁴ SÁVAI János: *Missziók i. m.* 23.

A szerzetesek beszállítását és útiköltségét Báthory Endre magára vállalta. A somlyói rendház növendékeinek oktatásáról már kezdetben gondoskodott. Ekkorra a csíkiakban megnőtt a szellemi igény az iskola iránt, hatott rájuk a kolozsvári jezsuita kollégium létesítése is. A bíboros intézkedik és meghagyja a katolikus papoknak, hogy egyházi ügyekben a csíksomlyói kolostorban tanácskozzanak. Megbízta Gálfi Pált főesperesnek, aki iránt a papok engedelmességgel tartoznak és előírta számára, hogy évente látogassa végig Csík, Gyergyó és Kászon plébániáit. A ferenceseknek megengedi, hogy az országban alamizsnát gyűjtsenek. A bíboros Gyalu várából 1592. április 5-én a római jóváhagyás alapján körülírja az esperes jogkörét.³⁵

Intézkedésének tudható be, hogy a csíksomlyói kolostor az 1591. novemberi gyulafehérvári országgyűlésen elnyerte az államjogi és országos elismerést és jóváhagyást. Az 1556. évi kitiltó rendelkezést visszavonták: „*a csíkszékbeli klastrom több odavaló helyekkel együtt, miért hogy onnét eddig is semminemű időkben a katolikus római professio nem találtatott; az odavaló atyafainak is conscienciájoknak aquiescalására maradjanak azon állapotban, mint eddig voltak*”. 1593-ban visszaadják a tövisi kolostort.³⁶ Egy 1592-es jelentés szerint Csíkban a ferences atyákon kívül 14 pap tevékenykedik, valamint 3 házas ember, akik nem papok. Iskolai tevékenység mellett népi liturgiát is vezetnek.³⁷ Báthory Endre rendelkezéseinek végrehajtását 1594-ben ellenőrizte. Szelevényi Pál³⁸ provinciális augusztusban visszaállította az erdélyi ferences őrséget és csíksomlyói gvárdiánnak a lengyel csoport vezetőjét, Lubeniczky Valériánt nevezte ki. Megbízta, hogy az Arsengo Jeromos lengyel obszerváns által 1581-ben elfoglalt bakói kolostort a moldvai vajdánál kérelmezze vissza.³⁹ A csíksomlyói könyvtár 16–17. századi állományában nagyobb számban vannak lengyel posszeszorok.⁴⁰ Lubeniczky⁴¹ és társainak

³⁵ VESZELY Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. I. Kolozsvár, 1860. 302–306.

³⁶ BENEDEK Fidél: *i. m.* 267–268.; LÉSTYÁN Ferenc: *A Gyulafehérvári Római Katolikus Megyéspüspökség története* = <http://www.hhrf.org/gyrke/gyulafehervar.html#24>

³⁷ SÁVAI János: *Missziók i. m.* 91–92.; ZERICH Tivadar: *A licenciatúsok Erdélyben*. In: *Religió* (19) 1859, 154.

³⁸ Lubeniczkynek írt levele, hogy a bakói kolostort vegye vissza, megtalálható a *MCSMO* I. 116–117.

³⁹ BENEDEK Fidél: *i. m.* 278.; GYÖRGY József: *i. m.* 136.

⁴⁰ MUCKENHAUPT Erzsébet: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*. Budapest – Kolozsvár, 1999. 52.

⁴¹ *MCSMO* I. 117. Lubeniczky erdélyi ör és gvárdián, Fr. Váradai János szónok és Fr. Angyalosi Lajos gyóntató 1601. június 5-én Bakóban átadási-átvételi szerződést köt Quirini Bernát argyesi püspökkel, aki a bakói kolostorba 1597-ben telepedett

jelenléte, a könyvek eredete, kötése és posszeszorai a gimnázium működésére utalnak.

Iskolázás terén irányadó a nagyszombati iskola volt. Oláh Miklós 1554-ben kiadta a nagyszombati iskola szabályzatát: az iskola igazgatója a *lector*. Ez választja meg a tanítót (al-olvasó), ki tudós, katolikus férfiú, s a mennyire lehetséges, a szabad művészetek mestere legyen. A megerősítés az érsek joga. A tanító tiszte: vasárnaponként az evangéliumot magyarázni s a hittanból előadást tartani; köznapokon magyarázza a latin nyelvtant; olvassa a költők közül: Virgilt, Horáczt, Ovidiust, Terentiust; a szónokok közül: Cicerót és Quintiliánt; a történetírók közül: Liviust, Sallustiust, Caesart. Ezenkívül tanítja a dialektikát, retorikát, számtant »és a többi szabad művészeteket«. Hetenként legalább egy írásbeli feladványt ad a tanulóknak, hogy magukat a költészetben és prózában is gyakorolják: szónoklati és vitatkozási gyakorlatokat is rendez. Ünnepeken s vasárnapokon egyházi öltönyben jelenik meg az isteni tiszteleten az egész tanuló ifjúsággal; köznapokon felváltva az ifjúság negyedrészt vezet misére. Külön énekmester (*succentor*) tanítja az egyházi éneket.⁴²

A *rector* vagy *lector scholaet* erkölcsi jó bizonylata alapján nevezték ki. Feladata és hatásköre a tanítás megszervezése tartozott. A *rector senior* viszont választották, ő volt az iskolai esküdszék elnöke, az iskolai rend őre, feladata továbbá a rektor tekintélyének védelme, a tandíjak beszedése, a közvagyon kezelése, a járandóságok igazságos és méltányos kiosztása.⁴³ Az egyik csíksomlyói senior rector nevét megőrizte a ferences könyvtár. 1594-ben Szentdomokosi Miklós „senior rector” jegyezte be nevét D. E. Pamphili: *Egyháztörténet c.* kötetébe, amely szerint ő volt a könyv használója.⁴⁴ Ez a szöveg-tanú egymaga is azt a fontos eseményt őrizi és erősíti, hogy elkezdődött már a csíksomlyói kolostorban a világi ifjak magasabb szintű oktatása. Innen kerülnek ki a „deákok” mint tanult emberek, és töltik be a vidék iskolamesteri, tanítói, kántori, jegyzői, egyszerűen licenciátusi tisztét. 1598-ból ismerjük Lőrinc csíkszentsimoni *scholamestert*, az 1600-as évek elején névleg ismertek a

be. Quirini utódának III. Zsigmond lengyel király 1607-ben Arsenot nevezte ki bakói püspöknek. Utódjának 1611. április 18-án V. Pál Lubieniczkyt nevezte ki, s a kolostort birtokba vette, de nem a csíksomlyói, hanem a lengyel ferencesek számára. Ezzel a magyar ferencesek kiszorultak a bakói kolostorból. Ősszel a tatárok fogóságába esett. Nehezen szabadult. Ezután Varsóba ment. Vö. *MCSMO* I. 155., II. 791.

⁴² BUNYITAY Vince: *i. m.* II. 21–22.

⁴³ BÖLCSKEI Gusztáv: *A kezdetektől a váradi iskola beolvasásáig* (1660). In: *A debreceni református kollégium története*. Szerk. Kocsis Elemér. Budapest, 1988. 21.

⁴⁴ ANTAL Imre: *Tisztesség adassék. Lapok a csíkszeredai Római Katolikus Gimnázium történetéből*. Csíkszereda, 1994. 10.

csíkszentkirályi, karcfalvi, csíkszentmártoni, csíkszentgyörgyi, fitódi iskolai-igazgatók.⁴⁵

Az ének- és zenetanítás e korban fontos része az iskolai oktatásnak. A csíksomlyói iskola működésének belső bizonyítéka a ránk maradt népének felbecsülhetetlen gazdagsága. A trienti zsinatot követően a gregorián ének és a strofikus népének használata a ferences hagyományban folytatódik. A 16–17. század fordulóján a szerzetesi iskolákban módszeres ének- és zenetanítás folyik. A ferences stílusú mise- és litánia-kompozíciók, antifonák és egyéb tételek legkorábbi ismert forrása KÁJONI János kéziratai. Az erdélyi ferencesek egyházzenei műveltségéről, annak szoros felvidéki kapcsolatairól és az egész erdélyi egyházi énekgyakorlatra kifejtett hatásáról, valamint vezető személyiségéről művei és munkássága alapján nyerhetünk betekintést (*Cantus Catholici, Organo-Missale, Cationale Catholicum*).⁴⁶ A Cationálét kotta nélkül írta, arra külön megírta a kottát. A Cationale szöveget közöl, mert a dallam a nép fejében és szívében volt jobban, mint a papíron. KÁJONI maga, elődei egy évszázaddal korábban, növendékei és a többi használói, mind orgona kísérettel adták elő annak énekeit. Ez a zenei kincsünk nem élne, nem maradt volna meg schola és énektanár nélkül.⁴⁷ KÁJONI gyűjteménye, a *Cationale Catholicum* 820 énekkel fémjelzi népi énekkultúránkat.⁴⁸

Az első ismert csíki énekeskönyvet – *Jancsó Benedek-kódex* – csíkszentkirályi és rákosi iskolamesterek (Petri András, Petri András György, Réti János és még négy ismeretlen kéz) írták 1630–1663 között, s áll 217 magyar énekből, 9 himnuszról. Ez az énekes könyv KÁJONI forrása volt. Ennek folytatása a Mihál Farkas gyűjteménye (1670–1699) és a *Bocskor-kódex* (1716–1739 közt íródott). Mindezen érték megteremtője a székely lélek, mely épített románkori templomot, s azt csúcsívekkel újíttotta fel, eldugott falvaiba freskókat festett, szárnyas oltárokat készített, s nem hagyta el a művészi templomok legfőbb kiegészítőjét: az orgonát és az éneket. Így mentette meg papjai, szerzetesei, iskolamesterei által az ősi magyar kincseket.⁴⁹

Bethlen Gábor fejedelem 1614. évi katonai összeírása szerint Csíkszékben 48 helységben 50 „deák”-ot vettek lajstromba. Ugyanitt I. Rákóczi György 1643. évi katonai összeírása szerint 65 olyan személyt jegyeztek fel, akiknek

⁴⁵ BENEDEK Fidél: *i. m.* 270.;

⁴⁶ *Magyar Kódex i. m.* 3. 267–268.

⁴⁷ BENEDEK Fidél: *Csíksomlyó i. m.* 446., 461–462.

⁴⁸ DOMOKOS Pál Péter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Budapest, 1979. 134.

⁴⁹ ENDES Miklós: *Csík-, Gyergyó-, Kászton-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Reprint. Budapest, 1994. 152.; DOMOKOS Pál Péter: *i. m.* 64–74.

kijárt a „deák”-i állapot feljegyzése. 5 helységben említenek olyanokat is, akik „pappá lettek”, 3 helységben olyanokat, akik „Scholaban tanulnak”.⁵⁰

A csíki művelődés ápolásáról így emlékezik meg BENKŐ József a *Transsilvania specialis*-ban: „az alsó fokú iskolákon kívül a művelődést ápolják a csíksomlyói szemináriumban és iskolákban a reformált Ferenc-rendi atyáknál... Végül megjegyzendő, hogy az *Appr. I. 1. 5. szavait, amelyek a csíki iskolai kollégiumról szólnak, erre a gimnáziumra vonatkoztatom.*”⁵¹

A csíki nemes urak sem ültek tétlenül, akik igényüket megfogalmazták, hamar felhúzták az iskola faépületét. A plébániai iskolák helyben és vidéken működnek. Azok tanítóit Somlyón képezik ki. A kolostor oktató-nevelő tevékenységét segíti a 32 konfráter és Báthory Zsigmond évi adománya. Báthory Endre bíboros, fejedelem Kolozvárt 1599. június 22-én kelt levelében engedélyt ad a csíki ferenceseknek, hogy az országban szabadon, békésen járhasanak a katolikus hívek lelki gondozása és alamizsnagyűjtés végett.⁵² A Báthoryaktól nyert engedmények később támpontul szolgáltak a katolikus státus uraknak, hogy jogaikat a református fejedelmek előtt valamilyen formában védjék. Báthory Endre intézkedései nem múltak el nyomtalanul, főleg a kollégiumi iskola, mely a székely ifjakat felvértezte kellő tudással, hogy tanulmányaikat külföldön tudják folytatni.

XIII. Gergely pápa (1572–1585) az olműtzi papneveldét azzal a szándékkal hozta létre (1573-ban), hogy ott tanulhassanak a protestáns országok ifjai. Olmütz (Alamóc) magyar ifjakat is fogadott. V. Pál pápa (1605–1624) úgy rendelkezett, hogy amíg az erdélyi egyházmegye saját papképzéssel nem rendelkezik, addig két erdélyi ifjú Olmützben készüljön elő a papságra.⁵³ A keletporoszországi braunsbergi pápai kollégiumban az alapító XIII. Gergely rendelkezése értelmében erdélyi ifjak számára is voltak ingyenes alapítványi helyek, amit elég sűrűn igénybe vettek. A Báthoryak korában számos erdélyi növendéket találunk, akik azután visszatértek hazájukba, mások meg a lengyel királyi udvarban és Báthory Endre bíboros, ermlandi püspök körében helyezkedtek el.⁵⁴ SZABÓ Miklós: *A csíkszékiek egyetemjárása 1918 előtt* című tanul-

⁵⁰ SZABÓ Miklós: *A csíkszékiek egyetemjárása 1918 előtt*. In: *Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2004*. Társadalom- és Humántudományok. Csíkszereda, 2005. 54.

⁵¹ BENKŐ József: *Transsilvania specialis*. II. 247.; Uő írja 245.: „ennek a széknek a jegyzőkönyveit 1694-ben a tatárok dúlása megsemmisítette, ezért kevés okirat maradt fenn, amelyből régebbi politikai állapota megvilágítható lenne.”

⁵² GYÖRGY József: *i. m.* 679.

⁵³ MARTON József: *i. m.* 64–65.

⁵⁴ GALLA Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: A Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*. Budapest–Róma, 2005. 121–122.

mányából kiemelem az 1591–1593-ban külföldi egyemre beiratkozott csíki diákok nevét.⁵⁵

Boldogasszonyi Ambrus⁵⁶ székely, 1591. aug. 3-án iratkozott be a jezsuiták braunsbergi kollégiumába, ahonnan fegyelmetlensége miatt 1593. február 8-án távozott.

Lázár Balázs⁵⁷ székely, 1591. augusztus 1-jén iratkozott egyetemre Braunsbergben. 1594. november 6-án Vilnóban belépett a jezsuita szemináriumba. Később hazatért.

Szenttamási András⁵⁸ székely, 1591. aug. 1-jén iratkozott be Braunsbergben⁵⁹ a jezsuiták kollégiumába. 1593. április 1-jén hazatért.

Szentmártoni Miklós⁶⁰ erdélyi, 1592. augusztus 22-én iratkozott be Olmützben a jezsuita kollégiumba. 1592. október 14-15-én az olmützi egyetemre iratkozott. 1598. július 4-én indult haza.

Szentandrás István⁶¹ Csíkmadéfalván született, Csíki István néven is említik. Bécsben bölcsészetet és kánonjogot tanult. Csíki István (1570–1630) életútjában írja, hogy a somlyói ferenceseknél járt iskolába 1590 előtt. Ő is ferences lett, és innen ment Bécsbe filozófiát és jogot tanulni. 1593-ban teológiai tanulmányait Samborban fejezte be, és azon évben pappá szentelték. 1606. november 30-án a római Szent Apollinárius templomban szendrői⁶² c. püspökké szenteltetett, 1607-től 1611-ig püspöki helynökként Csíksomlyón, Moldvában és Erdélyben működött.⁶³ 1608. december 25-én két fejedelmi biztos – ruszkai Kornis Boldozsár és Forró György pap – jelenlétében Csík, Gyergyó, Kászón

⁵⁵ SZABÓ Miklós: *A csíkszékiek egyetemjárása 1918 előtt*. In: *Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2004*. Csíkszereda, 2005. 56–60.

⁵⁶ SZABÓ Miklós: *i. m.* 56.

⁵⁷ Uo. 56.

⁵⁸ Uo. 57.

⁵⁹ KOVÁCS István: *Balassi Bálint lengyelországi emléktáblái I.* In: *Honismeret* 2005/1. XXXIII. évf., 66. Az 1560-as évektől itt működött a krakkói egyetem mellett a második leghíresebb lengyelországi akadémia, amelynek főpártfogója Báthory Endre volt. Ő hívta meg 1591 tavaszán Balassit Mazurföldre és Warmiába. Ekkor látogatta meg a braunsbergi akadémiát.

⁶⁰ SZABÓ Miklós: *i. m.* 57.

⁶¹ Uo. 57.

⁶² Szerbiában levő szendrői püspökség 1459 óta szünetelt. Csak cím volt, hogy valakit püspökké szenteljenek.

⁶³ GYÖRGY József: *i. m.* 169., 369.; BITAY Árpád: *Erdély jeles katolikus papjai*. Cluj–Kolozsvár, 1926. 16–17.; *MCSMO* II.796.

papságával közös zsinatot tartott Gyergyószentmiklóson és egyezséget kötöttek.⁶⁴ 1630. február 20-tól veszprémi püspök, de még azon ősszel elhunyt.

Fejér (Feir) János⁶⁵ Csíkszentléleken született. 1594. október 31-én iratkozott Bécsben a jezsuita kollégiumba. 1603-ig tanult Grázban. 1595. december 24-én a jezsuita rend tagja lett. 1610. november 21-én halt meg Felső-Magyarországon, missziós küldetése idején.

A csíksomlyói gimnázium magasabb fokozatáról tanúskodik a bécsi, a braunsbergi, a grazi és az olműtzi egyetem, ahová felvették a Csíksomlyón végzett, névleg ismert csíki ifjakat. Báthory Endre rendelkezése előtt, de főleg utána a csíksomlyói rendház teljesítette az oktatásra, nevelésre vonatkozó feladatát, mert ez a hat ifjú csakis munkálkodásuk és irányításuk által juthatott ki a bécsi, a grazi, az alamóci és a braunsbergi akadémiára.

Az iskolát szolgálta a kolostor könyvtára is, amely Erdély egyik legértékesebb és leggazdagabb középkori egyházi gyűjteménye. Kézírtos könyvei és a fennmaradt ősnymtatványok tekintetében, a sok dúlás ellenére egész Erdélyben csak Kolozsvár és Szeben összesített ősnymtatványai előzik meg Csíksomlyót.⁶⁶ Művelődéstörténeti értéke, hogy a csíksomlyói könyvtár saját régi állományán kívül, több megszűnt magyarországi és erdélyi rendház középkori eredetű köteteit is megszerezte és megőrizte.⁶⁷

A fent említett tények és belső bizonyítékok alapján állíthatjuk, hogy *a világi ifjak részére 1591/92-ben megszervezett középfokú iskola működött Csíksomlyón* és felkészítette növendékeit arra, hogy azok külföldi egyetemeken tudják folytatni tanulmányaikat.

A csíki konvent és gimnázium Báthory Endre után

Báthory Zsigmond uralkodása idején megerősödni látszik a katolikus élet. 1598. május 1-jén kiadott alapító levéllel a püspökséget helyreállította. Püspökké Naprágy Demetert tette, aki jövedelmi forrásul Gyalut kapta, és kan-

---

⁶⁴ ENDES Miklós: *i. m.* 143–144.

⁶⁵ SZABÓ Miklós: *i. m.* 57.

⁶⁶ BENEDEK Fidél: *Ferences kolostorok* *i. m.* 100.

⁶⁷ MUCKENHAUPT Erzsébet: *i. m.* 22. Muckenhaupt Erzsébet negyedszázadon át szorgalommal végzett megmentési munkája és tudományos feldolgozása nyomán ma betekintést nyerhetünk Csíksomlyó könyvkincseibe. Az újkorban a csíksomlyói kolostor könyvtárának könyveit többször is leltárba vették. Ábel Jenő és Fejérpataky László feljegyezték, hogy az 1622. évi kolostori leltár 233 könyvet tartalmazott.

cellárságot is viselt, ami persze püspöki teendőiben hátráltatta. Erdély és Magyarország egyesítésének volt a híve, s emiatt 1601-ben száműzték. Zsigmond megoldása nem vált be. Vele a püspökség is megszűnt az erdélyi fejedelemség alatt.⁶⁸ Báthory Endre bíboros mint erdélyi fejedelem 1599. június 22-én a csíki ferenceseknek engedélyt adott a tartomány bejárására.⁶⁹ Halála után a kiszámíthatatlan események egymást követték. A történelmi események pusztító hatással voltak a kolostor és kollégium sorsára. 1600-ban Mihály vajda katonái fosztották ki. Állapotát szemlélve Básta György 1602. aug. 29-én elrendeli, hogy a somlyói kolostornak évente 10 mázsa vasat utaljon ki a csíki vashámor. Ugyanakkor utasítja az erdélyi dézsmák bérlőjét is, hogy a kolostor élelmezésére alamizsnaként évente 32 köböl búzát, hat hordó bort, három tömlő sajtot, 15 ölhető disznót, 300 darab kősót utaljon ki. Ha sajtot vagy disznót nem adhatnak, akkor fizessék ki minden disznót 3, a tömlő sajtot 4 forinttal.⁷⁰ A kősót Bethlen és Rákóczi is kiutalta.

1601-ben és 1603. július elején Székely Mózes katonái feldúlták a csíki kolostort, és néhány szerzetest kardélre hánytak.⁷¹ A ferencesek Bakóba, a jezsuiták is Moldvába menekültek és egy részük ott missziózott. Mihelyt az állapotok javultak, visszatértek Erdélybe. 1603. június 9-én Toroczkai Máté unitárius szuperintendens vezetésével a felizgatott csőcselék gyilkolva, veredve kiűzte Kolozsvárról a jezsuitákat, kollégiumukat lerombolta. Ez mérhetetlen kárt okozott a magyar szellemi életnek, hogy nem fejlődhetett a felsőfokú oktatás, és újra csak a semmiből kellett elindulnia. Mióta a kolozsvári jezsuita egyetem 1603-ban elpusztult, Magyarország területén nem működött felsőfokú tanintézet. Ezen a hiányon igyekezett segíteni Pázmány Péter a nagyszombati egyetem megalapításával (1635).⁷²

A jezsuiták 1605-től világi papnak öltözve, megeresztett szakállal és bajusszal tovább működtek katolikus nemesek oltalma alatt. A lelkipásztori munka mellett gondjuk volt a papi utánpótlásra is. Pápai felhatalmazásuk volt arra, hogy azokat az ifjakat, akiket méltónak találtak a papságra, bárhol, bármikor, bármely Rómával közösségben levő püspökkel felszenteltethessék.⁷³

⁶⁸ MARTON József: *Az erdélyi i. m.* 65.

⁶⁹ GYÖRGY József: *i. m.* 679.

⁷⁰ Uo. 682

⁷¹ BOROS Fortunát: *Az erdélyi ferencrendiek.* Cluj–Kolozsvár, 1927. 67.; GYÖRGY József: *i. m.* 151.; ANTAL Imre: *Tisztesség adassék. Lapok a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium történetéből.* Csíkszereda, 1994. 10.

⁷² SÁVAI János: *Missziók i. m.* 105.; SZAKÁLY Ferenc: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711.* Magyarok Európában II. Budapest, 1990. 320.

⁷³ MARTON József: *i. m.* 61.

A ferencesek írók 1602-ben Rudolf császárnak kérés beadványukban, hogy személyzetben nem fogytak meg, még 12-en vannak a csíki kolostorban.⁷⁴ Basta György alatt nemcsak Erdély, de Csík is a pusztulás szélére jutott 1602–1603-ig. Nagy ínség, pestis, éhség lépett fel. A lakosságnak alig fele maradt életben. A konfráterek száma 32-ről 18-ra apadt. Várad János, a székelők szónoka és somlyói gvardián kiosztotta a kolostor készletét, ami még a fejedelmi adományból megmaradt. Éspedig amíg lisztjük tartott, naponta kétszer süttetett cipókat, osztott ki a kolostor kapujánál várakozó embereknek, elsősorban öregeknek és gyermekeknek.⁷⁵

Székelő Mózés 1603 májusában Toldi István hadvezérét küldte be Csíkba, akik mindent feldúltak, a kolostor kirabolták, a szerzeteseket elverték és megkínózták.⁷⁶ Székelő bukása után 1604-ben a csíki ferencesek visszakérik a királyi biztosoktól az egykori marosvásárhelyi és udvarhelyi ferences kolostorokat. Csak az udvarhelyit engedélyezték, ahová 1604. szeptember 24-én Kornis Boldizsár főkapitány vezette be a Csíksomlyóról jövő Lubeniczy erdélyi őrt a népes ferences családdal. György atya lett a főnök, vele négy rendi növendék és egy testvér.⁷⁷

1605-ben Csíksomlyóra visszatér Angyalosi Lajos⁷⁸ bakói gyóntató, Lubeniczy Valérián, Szederjesi Mihály. Ott van a két sziklaszilárd oszlop: Várad János és Várad Gáspár.⁷⁹ A csíksomlyói kolostorban van élet, de sorvasztása elkezdődött. Valamilyen oktatás folyik Csíksomlyón a vérzivataros évek után, mert *Nagyboldogasszonyi István*, erdélyi nemes ifjú, 1605. februárjában be tudott iratkozni az olmützi akadémiára.⁸⁰

Az ország fogságában

A 16. században mindenkinek szabadságában állt, hogy a havasalföldi vagy a moldvai vajda szolgálatába álljon, és ha valaki valahonnan Székelőföldre akar jönni, az is szabad, erővel ki nem vethetik. Az első kivándorlási tilalmat a lécfalvi gyűlésen hozták 1600-ban: „*soha senki a két Oláhországba fejedelem és ország híre nélkül szolgálni ki ne mehessen; ha ki elmenne, fejét és jószágát*

⁷⁴ Formuláris könyv Csíksomlyó. In: BENEDEK Fidé: *Csíksomlyó i. m.* 271.

⁷⁵ LOSTEINER Lénárt: *Descriptio*. In: BENEDEK Fidé: *i. m.* 283.

⁷⁶ BENEDEK Fidé: *i. m.* 288.

⁷⁷ BENEDEK Fidé: *Csíksomlyó... i. m.* 286.

⁷⁸ *MCSSMO* I. 779.

⁷⁹ BENEDEK Fidé: *i. m.* 294.; SÁVAI János: *A csíksomlyói... i. m.* 23.

⁸⁰ SZABÓ Miklós: *A csíkszékelők... i. m.* 57.

elveszesse". 1609-ben Kolozsvárott már a határok őriztetését határozták el. 1612-ben Szebenben a határok szigorúbb őrzését, vigyázását parancsolták meg.⁸¹ Majd azokat engedik ki, akiknek „uruktól jó és helyes levelek lészen, szabados elmenetelek és bocsáttatások felől”.⁸² Mindezt a szigorítást megtevézi a katolikusok ellen irányuló tilalom, ami ellehetetleníti az ifjak külföldre menését vagy hazatérését. Da Sonnino konventuális ferences 1634-ben magyarországi és erdélyi misszióra kapott megbízatást. Telegdy János érseknél időzött Nyitrán, mert Erdélybe nem tudott bejutni. Itt találkozott Csáky László száműzött gróffal és tőle érdeklődött: „*lehetséges-e bejutni Erdélybe. Azt felelte, hogy vakmerőség lenne belépni oda valamelyik nemes úr vezetése nélkül; hogy az eretnekek vagy a rablók már az első nap megölnének*”.⁸³ A vallási türelem terén később sem volt előrelépés. Péterfia Miklós erdélyi ferences növendék 1643-ban azzal indokolja római felszentelését: „*otthon nincs szentelő püspök, a plébániák üresek, a szőszékek némák, aki fölszenteléshez akar jutni, annak sok és veszedelmes utat kell megtenni*”.⁸⁴ Azt is tiltották a protestáns rendek, hogy a katolikus ifjak külföldi jezsuita iskolákban tanuljanak. Ferdinánd követei Rákóczi Györgynél azt is szorgalmazzák: engedje meg a katolikus fiataloknak, hogy Bécsben a jezsuitáknál tanulhassanak. A császár óhaját az 1643. ápr. 24-i országgyűlésen tárgyalják, de nem teljesítik.⁸⁵ Simándi István választott püspök tájékoztatójában írja: nagy szükség lenne papokra. Jelöltek volnának, de nincs, aki felszentelje.⁸⁶ 1647-ben Bandini érsek, Moldva apostoli adminisztrátora Rómába jelenti, hogy nem mehetett Erdélybe, mert a helyi törvények tiltják, s mert I. Rákóczi György fejedelem zsarnoki magatartása nem tette lehetővé.⁸⁷ Az is előfordul, hogy a bosnyák szerzetesek maguk akadályozták a világi papság és így az egyházközségek újra alakítását: aki nem volt hajlandó barátságát ölteni, azt nem voltak hajlandók taníttatni, ill. pappá szenteltetni. Ivan Lilich 1632-ben panaszolja, hogy három fiatal felkészített a papságra, amikor a szerzetes-püspök elé járultak, azt kö-

⁸¹ MIKECS László: *Csángók*. Pécs, 1989. 114–115.

⁸² BENDA Kálmán: *A moldvai magyarok (csángók) a XVI–XVII. században*. In: MCSMO I. 34.

⁸³ DA SONNINO, Angelo Petricca: *Levél a Hitterjesztési Kongregációhoz*. Nyitra, 1635. július 7. In: TÓTH István György (szerk.): *Misszionáriusok i. m.* 132–133.

⁸⁴ SÁVAI János: *Missziók i. m.* 234.

⁸⁵ MARTON József: *Az erdélyi... i. m.* 74.

⁸⁶ SIMÁNDI István: *Levél a Hitterjesztési Kongregációhoz*. Győr, 1643. jún. 3. In: SÁVAI János: *A csíksomlyói... i. m.* 293–294.

⁸⁷ BANDINI, Márk: *Levél a Hitterjesztési Kongregációhoz*. Bakó, 1647. nov. 2. In: MCSMO I. 333–335.

vetelte tőlük, hogy legyenek szerzetessé. Az egyik nem volt hajlandó, erre a püspök magából kikelve elkergette: „Menj, keress magadnak feleséget”.⁸⁸

Bocskai István uralma kezdetén, önhatalmúlag kitiltja a jezsuitákat, elveszi a székesegyházat, és ellenszenvvel viseltetik a katolikusok iránt. Egyes városokból kitiltja a katolikus papokat. Váradi János Báthory Endrétől kapott *salvus conductusszal* a zsebében (oltalomlevél) végigmisziózza a Székelyföldet és a moldvai magyar falvakat.⁸⁹ Bocskai utóda, Rákóczi Zsigmond csak annyit tesz a katolikusok felé, hogy a ferencesek szerzett jogait elismeri. Mentegető levelében elismeri, hogy minden eltiltás a katolikus hit ellenségeinek kérésére történt.⁹⁰

Báthori Gábor (1608–1613) fejedelem színleg katolikusnak mutatta magát. Előre megegyezett a hajdúkkal, hogy ha beviszik az Erdélyi Fejedelemségbe, akkor ő Nagy András hajdúkapitányt Erdély második emberévé teszi, a kálvinista vallást támogatja, a többit kiirtja.⁹¹ A bécsi udvar felé az ellenkezőjét ígérte. Az ország előkelőivel a hajdúk ellen szervezendő védekezésről tárgyalt. Egyszerre alkudozott a császárral és kereste a törökök kegyét. Mihelyt fejedelem lett, nyilvánvalóvá vált mindenféle kétszínűsége. Nem rendelkezett uralkodói erényekkel. Kicsapongó természete és a valóság nem ismerése vezetett bukásához. Tanácsosai azt tárták eléje, amit ő hallani szeretett volna.⁹² Erkölcsöt, törvényt, és tisztességet nem ismerő zsarnok lett csakhamar, ami nemcsak általános megbotránkozást, hanem elégedetlenséget is keltett. A családokat mindegyre meggyalázta, szeszélyessége miatt az ország belső békéje teljesen felfordult. Az általa üldözött, mellözött főurak majdnem mind katolikusok voltak.⁹³ 1610 márciusában összeesküvést szöttek ellene. Mihelyt ez kitudódott, Kornis Boldizsár székely főkapitányt – akit Báthori férjje becsületében megsértett – társaival együtt elfogatta és kivégeztette. Ezt követően került sor az 1610. március 25-i hírhedt besztercei országgyűlésre, amikor a rendek „*úgy tapasztalták, hogy a katolikus papok is misceálták magukat e practicában és alattomban az foveálták*”, ezért a katolikusokat országosan megbüntették. Korlátozták a katolikus papok működését és kimondták, hogy senki szerzetes lábát Erdélybe be nem teheti. Megszüntették a szerzetesrendek klostromait és kollégiumait. A jezsuitákat kiüldözik, még a nemesek udvarában sem tartóz-

⁸⁸ SÁVAI János: *Missziók... i. m.* 231

⁸⁹ BENEDEK Fidél: *i. m.* 294.

⁹⁰ VESZELY Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok.* Kolozsvár, 1860. 248.

⁹¹ NEMERE István: *Erdély története. 170 év krónikája,* Debrecen, 2006. 55–58.

⁹² KÖPECZI Béla: *Erdély rövid története.* Budapest, 1989. 270.; VESZELY Károly: *i. m.* 239.; SEBESTYÉN Mihály: *Erdélyi fejedelmek.* Marosvásárhely, 1993. 27.

⁹³ JANCÓS Benedek: *Erdély története.* Cluj–Kolozsvár, 1931. 130.

ködhatnak. Felszólítják Ladó Bálintot, Csíki Szentandrás István püspököt, Koppányi Mátyás diakónust stb. az ország elhagyására. Ha pedig szerzetes jönne be, az 1588. évi törvény alapján, bárki megfoghatja és megbüntetheti. A katolikusoknak püspökük ne legyen.⁹⁴ Ezzel egy időre az erdélyi katolikusok sorsát megpecsételték, de a legszörnyűbb, hogy ezzel a törvénnyel a moldvai magyarságot végképp magára hagyták, idegenek kezére adták.

1610-ben a csíksomlyói házban öt ferences van: Váradi Gáspár őr, házfőnök és szónok; Váradi János⁹⁵, Kecskeméti Ambrus és Szederjesi Mihály atyák, valamint egy laikus: Jászberényi Péter.⁹⁶ Az erdélyi, a hódoltsági és moldvai misszió végett a kolozsvári jezsuiták és az ott lakó ferencesek állandó kapcsolatban vannak Csíksomlyóval. Erről a közös missziók és a csíki diákok kolozsvári jelenléte tanúskodnak. A jezsuiták 1610-es kiutasítása után Karánsebesen licenciátus „képzést” folytatnak. Páterek csekély száma miatt a csíksomlyói gimnázium is csak licenciátusra, deákságra, félépapságra készíti fel azokat, akik egyházi szolgálatra vállalkoznak.⁹⁷ Iskoláikból kikerülő fiatalokat bíznak meg tanítással. A ferencesek előnyben részesítették a nőtlen férfiak szolgálatát, mert magukkal vihették laikus testvérként a missziókba. Ha alkalmasnak bizonyultak és készség is volt az illetőkben, ajánlották papszentelésre.⁹⁸ Az 1611-es nagyszombati tartományi zsinat életrevaló eszmét pendít meg, amikor felhívja a papokat, hogy a katekézis sikere érdekében vegyék igénybe jóra való világi emberek segítségét.⁹⁹ Ekkor alkalmazták az énekes hittant, majd 1629-től a családi katekézist.

1612-ben Csíki István erdélyi püspök és mindazon katolikus urak, akik az aposztata fejedelem miatt elmenekülni kényszerültek, kéri Borghese kardinálist, Placido de Mara bécsi pápai követet, hogy visszatérésük végett járjon közben értük a pápánál, mert ha nem, a fejedelem elveszti, és pogányok kezére jutja Erdélyt.¹⁰⁰ V. Pál pápa bécsi követén keresztül válaszolt Csíki István erdélyi püspöknek: megígéri, megtesz mindent, hogy II. Rudolf császártól és Miksa főhercegtől segítséget kapjanak és visszatérhessenek hazájukba.¹⁰¹

⁹⁴ MARTON József: *Az erdélyi...* i. m. 67., VESZELY Károly: i. m. 240–241.; JANCSÓ Benedek: i. m. 131.

⁹⁵ *MCSMO* I. 153.

⁹⁶ SÁVAI János: *A csíksomlyói...* i. m. 24.

⁹⁷ SÁVAI János: *Missziók* i. m. 106. Pl. Karánsebesen tanul Bujtul György.

⁹⁸ Uo. 113., 108.

⁹⁹ Uo. 202.

¹⁰⁰ KESERŰ Bálint (szerk.): *Erdélyi és Hódoltsági jezsuita missziók* I/1. 1609–1616. Szeged, 1990. 42–44.

¹⁰¹ Uo. 49., 52.

Közben Bethlen Gábor, fejedelmi tanácsos, a székelyek főkapitánya is a törökhöz menekül. A hódoltsági részen találkozik Vásárhelyi Gergellyel és egykori iskolatársával, Színi István jezsuitával, akik Pécs, Szeged, Makó, Belgrád és Temesvár közt végezték lélekmentő munkájukat. Bethlen, a leendő fejedelem megígérte, hogy a jezsuitákat visszahívja Erdélybe, a katolikusokat védelembe veszi. 1612 karácsonyát együtt ünnepelték Belgrádban, Bethlen részt vett Színi prédikációján. Ennek hatására azt ígérte, hogy megtér.¹⁰² Bethlen 1613-ban többször meglátogatta a jezsuitákat. Értékelte felkészültségüket és a szegény magyarokért végzett munkájukat. Színi augusztus 7-én kelt levelében beszámol, hogy találkozott Bethlen Gáborral, aki rendkívül szívélyesen fogadta, és fontos dolgokat mutatott neki. Két képet ajándékozott neki és egy Magyarország történetéről szóló könyvet. Bethlen pedig egy Báthori Gábor és a császár közti egyezség szövegét adta át neki.¹⁰³ 1613. október 3-án Bethlent 80 ezer fős török–tatar sereg kísérte Gyulafehérvárra, hogy megszerezzék neki Erdélyt. Szkender pasa parancsára a fejedelemség politikusai ötnapos határidőt kaptak a választásra, és ez elégnak bizonyult, hogy október 23-án már Bethlen Gábor legyen Erdély fejedelme.¹⁰⁴ Novemberben az új fejedelem, ígéretéhez híven (mert el akarja hitetni, hogy megengedi a lelkiismereti szabadságot, s így megnyerje a száműzött katolikus urakat), meghívja Színit Erdélybe.¹⁰⁵ Az 1615. szeptemberi országgyűlésen a császár és király megkeresésére eltörölte elődjének 1610. március 25-én, Besztercén hozott rendelkezését, amely erősen megnyirbálta a katolikusok jogait.¹⁰⁶ A belgrádi jezsuita házfőnök 1616. aug. 15-én kelt levelében írja, hogy maga az erdélyi fejedelem jött el s vitte magával Színit.¹⁰⁷ Ferdinand Alber tartományfőnök a római előljárónak írja: Színi Gyulafehérvárra ment a török követ társaságában. Bethlen Gábor azt nyilatkozta róla: „*Si Jesuitae omnes tales sunt essent, non essem contrarius, quominus in Transylvania menerent.*”¹⁰⁸ A római rendfőnök szeptember 29-én a belgrádi házfőnöknek így számol be: Színi csodálatra méltó dolgokat végez Erdélyben.¹⁰⁹ Gyulafehérvárt a fejedelem közbenjárására olyan házat kapott, ahol iskolát is tarthatott fenn, szőlőket kapott adományba, s haláláig a feje-

¹⁰² Uo. 16., 48–49.

¹⁰³ Uo. 140–144.

¹⁰⁴ KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története... i. m.* 277.

¹⁰⁵ KESERŰ Bálint (szerk.): *Erdélyi és Hódoltsági... i. m.* 166–171.

¹⁰⁶ GALLA Ferenc: *i. m.* 130.

¹⁰⁷ KESERŰ Bálint (szerk.): *Erdélyi és Hódoltsági... i. m.* 247–250.

¹⁰⁸ Uo. 251. Aug. 23-án: Hogyha minden jezsuita ilyen lenne, akkor nem ellenezné Erdélybe való visszatérésüket.

¹⁰⁹ Uo. 252. „Padre Stefano fa cose mirabili in Transilvania.”

delmi udvarból kapott ellátást. Vásárhelyi Gergely jezsuitát Kolozsmonostorra vitte, ahol templomot építettek és iskolát nyitottak.¹¹⁰ A jezsuiták történetírója szerint Bethlen Nagyszombatból két jezsuitát maga vitt Fehérvárra. Monostorra két jezsuitát engedett be, akik ott újból megnyithatták iskolájukat és 1653-ig tanítottak. A fejedelem Színi és „*az Catholica Religion levő Statusok*” kérésére megengedte két jezsuitának – Bujtul Györgynek és Makó Istvánnak –, hogy Karánsebesen, ahol a Báthoryak korában is laktak, missziótelepet szervezhessenek. E helyen különösen a románokra voltak nagy hatással.¹¹¹ Bethlen az első pillanattól került minden összeütközést. Minden tettét politikai megfontolásból cselekedte. Az uralkodásra sajátos módszert dolgozott ki: hatalmát nem alattvalóival szemben, hanem az övék mellett szervezte meg. Az országgyűlés összetételében egyharmada választott tag, kétharmada a meghívottakból és tisztségviselőkből állt. Ez utóbbiak a fejedelemnek köszönhették a megjelenés jogát. Ezért nem kellett belső ellenzékieskedő országgyűléssel bajlódnia. A kialakult adózási rendszerhez nem nyúlt. Így biztosította a maga gyors döntésekre képes, mozgékony hatalmát.¹¹² Közben a csíki katolikusok közé is éket akar verni. 1615-ben Csíkszereda mezővárost jobbágysorba dönti, rokonának, hidvégi Mikó Ferencnek adományozza.¹¹³ Amikor meghalt a csíki esperes, akkor elmaradt a választás. A papság körében fejtelenség uralkodott. A fejedelem megfenyegette őket azzal, hogy „*ha nem kap püspököt vagy vikáriust, akkor másokkal tartat fegyelmet*”. Az esperes javait 1624-ben Mikó Ferenc lefoglalta.¹¹⁴ A fejedelem beváltotta ígérését, mert az esperes javait az arianus csíki kapitánynak adta.¹¹⁵

Bethlen fejedelemsége alatt indul el a „*vikárius intézmény*”. A püspökség tényleges helyreállításáig a *vikáriusok* – akiket a fejedelem megerősített tisztségükben – fogták össze a katolikusokat. Általános helynöki megbízatásuk

¹¹⁰ GALLA Ferenc: *i. m.* 130.

¹¹¹ BIRÓ Vencel: *Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus*. In: Ódon Erdély.; GALLA Ferenc: *i. m.* 130–131.

¹¹² KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid... i. m.* 279–281.

¹¹³ PÁL-ANTAL Sándor: *A Székelyföld és városai*. Marosvásárhely, 2003. 131.; SZÓCS János: *A Mikó-vár... i. m.* 13.

¹¹⁴ SZÍNI István: *Levél Vitelleschi rendfőnöknek*. Gyfvár, 1624. nov. 22. In: KESERŰ Bálint (szerk.): *Erdélyi és Hódoltsági jezsuita missziók I/2 1627–1625*. Szeged, 1990. 429–431.

¹¹⁵ SZÍNI István: 429–431. *Levél Vitelleschi rendfőnöknek*. Laiuba, 1625. jan. 3. In: Uo. 438–439.

mellé a fejedelmek támogatásukat is megadták, szükség szerint igénybe vehették az állami karhatalmat rendelkezéseik végrehajtására.¹¹⁶

A katolikus tanácsurak közbenjárására Fejérdi Márton szepesi kanonokot, akit személyesen ismert és arra valónak tartott, 1618. május 2-án vikáriussá és esperessé nevezte ki, hogy az erdélyi katolikusokat összefogja és irányítsa. Politikai megfontolásból így akarta útját állni annak, hogy a magyar király apostoli jogára hivatkozva valakit Erdély püspökévé nevezzen ki.¹¹⁷ A fejedelem Fejérdinek házat is adományozott, amit Színi az iskola számára megszerzett és nagy nehézségek árán megtartott. Iskolájában mintegy 100 diák tanul. Iskolamesternek Bujtul Györgyöt tette meg. Színi másfél év alatt ötször volt Kolozsváron és környékén. Ott egy jezsuita növendéket talált, aki Telegdi Miklós beszédeit olvassa és prédikál. 1617 nyarán¹¹⁸ a fejedelmi hadakkal vonuló katolikus urakat elkísérte Háromszékig, majd Csíkba látogatott, ahová nagyon kellene egy vikárius és az iskolákra felvigyázó iskolamester.¹¹⁹ Kiemelte, hogy Nagyboldogasszonyban (Csíkkarcfalva) a hívek örömmel fogadták, mert az a rémhír terjedt el, hogy a katolikusokat a törökök közé akarják vinni. Isteni gondviselés folytán egy csodálatos fény jelent meg a Krisztus képe fölött, majd a templomban várakozók fölött körözve eltűnt.¹²⁰ Színi Csíksomlyóról nem tesz említést. Plébániákat látogatott, tanított, misézett. Amint korábban Csíki István püspök, most ő is megpróbált iskolákat felállítani. Hat plébánián megszabta a tanítás további módját. Püspökre egyelőre nincs remény, mivel a moldvai¹²¹, aki a fejedelemtől engedélyt kapott, hogy Erdélyben is vizitáljon, meghalt.¹²²

Bethlen Gábor hatalma megerősödött. Ezt azzal tudatta, hogy aktívan bekapcsolódott a harmincéves vallásháborúba. 1619-ben a Rákóczi György kapitány vezette hajdú sereget Felső-Magyarországba küldi. Ezek a katolikusokkal mindenhol kegyetlenkednek. Szeptember 7-én Kassán halálra kínoztatott három katolikus papot: Pongrácz István és Grodecz Menyhért jezsuitát, Körösi

¹¹⁶ GALLA Ferenc: *i. m.* 170.

¹¹⁷ MARTON József: *Az Erdélyi... i. m.* 69–70.

¹¹⁸ Bethlen 1617. július 8-án indult Moldvába, hogy Szkender pasa hadaival találkozzék.

¹¹⁹ SZÍNI István: *Levél Muzio Vitelleschinek*, 1618. febr. 6. In: KESERŰ Bálint (szerk.): *Erdélyi és Hódoltsági jezsuita missziók I/2 1627–1625.*, Szeged, 1990. 306–310.

¹²⁰ A JEZSUITA REND ÉVKÖNYVE 1624. részlet In: KESERŰ Bálint (szerk.): *Erdélyi és Hódoltsági jezsuita missziók I/2 1627–1625.*, Szeged, 1990. 278., 434., 437.

¹²¹ Lubieniecki Valérián bakói püspök, vizitátor (1711–1718. márc. 26).

¹²² SZÍNI István: *Levél Muzio Vitelleschinek*, 1617. nov. 21. In: KESERŰ Bálint (szerk.): *Erdélyi és Hódoltsági jezsuita missziók I/2 1627–1625.*, Szeged, 1990. 277–280.

Márk esztergomi kanonokot. A szakolcai ferences kolostort feldúlták.¹²³ Bethlen viszont Kassa főkapitányát, Dóczyt börtönbe vetette, ott is halt meg hamarosan. A katolikusoknak halált osztogattak a felszabadítás nevében. Pázmányt és a jezsuitákat száműzték, a katolikus egyház javait a végvárok katonaságának eltartására lefoglalták.¹²⁴ Erdélyben is érezhető volt a protestánsok szertelensége. Erről a történészek hallgattak. Elsőként SZEKFŰ Gyula ismerte el.¹²⁵

Ha komolyan vizsgáljuk a Báthory Endre halála és Bethlen Gábor trónra lépése közti időszakot, akkor a csíksomlyói kolostor és gimnázium hányatott sorsát megértjük, s mindemellett meglátjuk a szerzetesek munkájának eredményét is. Mihelyt alkalom nyílt, akkor növendékeiket külföldi akadémiákra küldték, bár visszafogadásuk az országgyűlés határozatai miatt bizonytalanra vált. Az erdélyi ifjak részére Szentandrás István választott püspök V. Pál pápától a bécsi kollégiumban két-két alapítványi helyet szerzett. Ennek a kiváltságnak tulajdonítható, hogy 1614-ben Schrader Henrik és 1615-ben Somlay János az intézetbe léphetett. Schrader Pozsonyban telepedett meg.¹²⁶

Somlyai Miklós¹²⁷ 1615-ben Gyöngyösön beöltözött. Bölcsészeti és teológiai tanulmányait a következő évben ott létesült rendi főiskolán folytatja.¹²⁸ Rajta kívül még 5 csíki ifjúról tudunk, akik a kedvező széljárást kihasználva, 1615 és 1616-ban külföldi gimnáziumba és egyetemre iratkoztak. Somlyai Miklós Somlyóra csak álöltözetben tudott visszatérni.

Somlay (Semlay) János¹²⁹ 1615-ben a bécsi kollégiumba megy. 1618. dec. 22-én alszerpappá, 1619. február 23-án szerpappá, 1619. március 16-án pedig pappá szentelték Bécsben. Erdélybe nem térhetett vissza.

Tusnádi András¹³⁰ Erdély, székely, 1615. február 12-én Olmützben a gimnázium negyedik osztályosa (syntaxista).

Somlyói Péter¹³¹ erdélyi lófő, 1616. március 2-án Olmützben iratkozott akadémiára. A Szentandrás-féle zsinati egyezség egyik aláírója 1618. dec. 25-én, mint delnei pap.¹³²

¹²³ BENEDEK Fidél: *i. m.* 63.

¹²⁴ JANCÓS Benedek: *i. m.* 138.

¹²⁵ PENZENHOFFER Antal: *A magyar nemzet történelme (A mohácsi vésztől)* II.1. Pilis-szentlélek, 1999. 234–235.; BENEDEK Fidél: *Csíksomlyó i. m.* 292.

¹²⁶ GALLA Ferenc: *i. m.* 125.

¹²⁷ GYÖRGY József: *i. m.* 562.

¹²⁸ BENEDEK Fidél: *i. m.* 62.

¹²⁹ GALLA Ferenc: *i. m.* 126.

¹³⁰ SZABÓ Miklós: *A csíkszékiek...* *i. m.* 57.

¹³¹ Uo. 57.

¹³² ENDES Miklós: *Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Reprint. Budapest, 1994. 144.

Szentmihályi Ferenc¹³³ erdélyi székely, 1616. február 12-én iratkozott Olmützben, a gimnázium hatodik osztályába.

Szeredai Márton¹³⁴ csíkszeredai lófő, erdélyi, beöltözött 1615-ben. 1616. március 2-án beiratkozott az olmützi gimnázium hatodik osztályába. Csíksomlyóra csak álöltözetben tudott bejönni. 1646-ban somlyói gvardián. Torján lelkészkedett. Csíksomlyón hunyt el 1647. január 7-én.¹³⁵

Elalél a csíksomlyói kolostor

Bethlen 1617-ben kiállított adománylevelében a csíksomlyói kolostor gvardiánjaként Várad Jánost említi. Vele egy időben Csíksomlyón tartózkodik Várad Gábor örökös gvardián és Szederjesi Mihály atya.¹³⁶

Az 1622-ben tartott szakolcai káptalan már csak két felszentelt atyáról tud Csíksomlyón: Várad Gábor gvardiánról és Remeteházi András atyáról, akik öregek.¹³⁷ Remeteházi András¹³⁸ 1592–1595 és 1616–1622-ig defintor, utána lejárt Nyújtódra és Esztelnekre. 1640-től zabolai gr. Mikes Kelemennél volt udvari káplán, és onnan gondozta Zabolát és környékét. Itt halt el 1646. január 5-én.¹³⁹ A magas korú Várad Gáspár végelgyengülésben, karosszékben ülve 1624-ben elhunyt. Ezzel a csíksomlyói kolostor árván maradt. Egy öreg vak testvér maradt az üres kolostorban. Ez az egyetlen testvér képviselte az egész Ferenc-rendet helyben és Erdélyben.¹⁴⁰ A templom mégsem maradt zárva, mert a harmadik rendi nővérek gondozták.

A somlyói kolostor és iskola sorsa ez időben úgy nézett ki, hogy Várad Gábor házfőnök halálával bezárult. A jezsuita rend 1624-ben megjelent évkönyve részleteket közöl Színi atya 1623-ban írt jelentéséből. Többek közt kiemeli, hogy a székely papok erkölceinek megjavítására vizitátor szükséges. Ugyanakkor iskola létrehozásán is gondolkoztak, hogy magasabb tanulmányokra készítsék fel az ifjakat, de lemondtak róla: „*Scholas cogitabamus, ex*

¹³³ SZABÓ Miklós: *A csíkszékiek... i. m. 57.*

¹³⁴ Uo. 57.

¹³⁵ GYÖRGY József: i. m. 372., 190.; GALLA Ferenc: i. m. 167., BENEDEK Fidél: Csíksomlyó i. m. 73.

¹³⁶ *MCSMO* II. 798.; GYÖRGY József: i. m. 685–688. Bethlen 100 db. kőszót ad, és megerősíti a csíki kolostor 32 konfráterét.

¹³⁷ SÁVAI János: *A csíksomlyói... i. m. 24.*; BENEDEK Fidél: i. m. 296.

¹³⁸ Remeteházi Szegedről érkezett, jól ismerte a licenciátus fontosságát. Vö. SÁVAI János: *A csíksomlyói... i. m. 47.*

¹³⁹ ENDES Miklós: i. m. 150.; GYÖRGY József: i. m. 185., 439., 560.

¹⁴⁰ BENEDEK Fidél: i. m. 296

quibus ad altiora studia prodiret iuventus, sed operae precium non videtur, nam multi ex iis vana sua somnia secuti populum post se traherent, et haec de Siculorum statu."¹⁴¹ Ez időben minden székely falunak, egyházközségnek iskolája van. Ezzel az ellátottsággal még a szászokkal is felveszik a versenyt.¹⁴² Különös, hogy a középfokú iskola gondolatát nem támogatják. Valószínű, hogy a papok ismerve a nép szegénységét, azért óvakodnak, és zárkóznak el a megterheléssel járó intézménytől.

A moldvai minoriták mihelyt tudomást szereztek a somlyói kolostor elárulásáról, kapva kaptak az alkalmon és 1625. február 11-én megjelent a csíksomlyói kolostorban Querini Miklós olasz minorita és Bogulovics (Bogoslavics) András „ál-püspök”.¹⁴³ Ez utóbbi a tergovistei kolostor vélt tulajdonát képező értékes tárgyakat nyugtázva elvitte. Querini maradt, s önmagát somlyói gvárdiánnak titulálta. A visszaélések és károsítások megfékezésére Petki István főgondnok lépett fel. Bethlen Gábor segítségét kéri, és így nem sokára fejedelmi idézővel megindult a vizsgálati per a kártevők ellen. A bírák kihallgatták a tanúkat és megállapították, hogy a bentlakó Querini jelentékeny kárt okozott a kolostornak. A per további folyamata ismeretlen. Petki főgondnok leltárba vetette a kolostor javait, és fegyveresen őriztette. Közben Váradí János provinciálistól sürgősen papokat kér. Mivel nem tud küldeni, ezért a katolikus státus urak Pázmány Péter bíboros segítségét kéri.¹⁴⁴

Bethlen Gábor az 1623-ban kötött bécsi béke után és a házassági szándéka idején, némiképpen kedvezett a katolikusoknak. Kemény János egykori történetírója is megírta róla, hogy a hangoztatott „katolizálása” nem volt komoly, hanem csak tettetés.¹⁴⁵ Ezt a politikai magatartását megkapóan ecsetelte Nagyajtai Darkó János a Hitterjesztési Kongregációhoz küldött levelében.¹⁴⁶

1626-ban VIII. Orbán pápa kivette az erdélyi egyházi ügyek intézését a bécsi udvar fennhatósága alól, és a Hitterjesztési Kongregáció alá helyezte Erdélyt, mint missziós területet.¹⁴⁷ Az erdélyi katolikus státus-urak, Pázmány Péter bíboros sürgetésére, a ferences rendtartomány elöljárójánál elérték, hogy 1626. augusztusában benépesült a csíksomlyói kolostor. Pázmány útiköltségre

¹⁴¹ A JEZSUITA REND ÉVKÖNYVE... i. m. 434–437.

¹⁴² KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély története II.* i. m. 764.

¹⁴³ *MCSMO II.* 782.

¹⁴⁴ BENEDEK Fidél: i. m. 302–303., 298–299., SÁVAI János: *A csíksomlyói...* i. m. 51–52.

¹⁴⁵ MARTON József: *Az erdélyi...* i. m. 69.

¹⁴⁶ TÓTH István György: *Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről.* Budapest 2004. 87–88.

¹⁴⁷ SÁVAI János: *Missziók...* i. m. 113.

100 forintot adott nekik.¹⁴⁸ Somlyói jelenlétükről tanúskodik a ferences tartományi gyűlés jegyzőkönyve, mely szerint a somlyói házban 8 szerzetes él, 5 felszentelt pap és 3 világi testvér.¹⁴⁹ Név szerint ismerjük Váradai Jánost, aki Remeteházi Andrással, Szeredai (Csíki) Mártonnal, Nemső Dániel, Szederjesi Mihály és Szebeni György¹⁵⁰ felszentelt papokkal újra életre keltették az ősi házat. A magasabb iskolázásra alkalmas talajt ismét előkészítették, és Somlyón a grammatikai és humanisztikus osztályokat is behozták. Segítségükre voltak Gyulai László, Urai Bonaventúra és Jászberényi Péter szakács testvérek.¹⁵¹ A katolikus státus-urak 1629-ben kisegíteni hívják a bosnyák atyákat. Szalainai István vezetésével misszionáriusként szerepelnek.¹⁵² Jelen vannak I. Rákóczi György fejedelem beiktatásán. A maroszéki státus-urak segítségével, törvényileg elismerten 1635-ben Mikházán telepednek meg. A pápa 1640-ben bekebelezte a Szent István magyar királyról nevezett önállósított Erdélyi Őrségbe, de ők az egész Erdélyi Őrséget a boszniai provinciához akarták csatoltatni. Sok makacskodásuk következtében Apafi fejedelem parancsára 1666. augusztus elején a mikházi kolostorból kilakoltatták.¹⁵³ Minden hibájuk ellenére, jelenlétükkel és munkájukkal hozzájárultak az erdélyi katolicizmus megmaradásához és kibontakozásához.

A katolikus ifjak közül, akiknek hajlama volt tanulni és anyagi tehetségük is volt a magasabb tanulmányokra, miután már az 1642-től keletkezett erdélyi országos törvények a külföldre mehetés szabadságát tanulmányok céljából biztosították, Magyarország és Lengyelország katolikus iskoláit keresték fel.¹⁵⁴

---

¹⁴⁸ KARÁCSONYI János: *Szent Ferenc Rendjének története Magyarországon 1711-ig. II.*, Budapest, 1924. 218.

¹⁴⁹ *Historia Domus Mikháziensis* 13., 20. oldalán hét hithirdető papot és négy fogadalmas világi testvért említ.

¹⁵⁰ GYÖRGY József: *i. m.* 574. Szebeni meghalt Csíksomlyón 1634. jan. 15-én.

¹⁵¹ SÁVAI János: *A csíksomlyói... i. m.* 24.; ENDES Miklós: *i. m.* 149.; ANTAL Imre: *Tisztesség adassék... i. m.* 11.

¹⁵² Kovácsoczy István kancellár, Toldalaghi Mihály maroszéki főkapitány, Bálinti Kristóf kincstartó hívására P. Szalainai István negyedmagával P. Loparai István, P. Szeráji (Szarajevoi) Marián és P. Pozsegai Illéssel jött Köszvényesre misszionáriusnak. Vö. GYÖRGY József: *i. m.* 573.

¹⁵³ BENEDEK Fidé: *Csíksomlyó. i. m.* 378.

¹⁵⁴ BÁNDI Vazul: *i. m.* 2.

Feléled a csíksomlyói kolostor és iskola

Benépesült a csíksomlyói kolostor, és beindult a gimnáziumi oktatás. Ezt alátámasztja az a possessor-bejegyzés, amelyet Diez Philippus: *Conciones quadruplices*. Venetiae, 1614-ben kiadott könyvének borítólapjára PÁLFI István írt.¹⁵⁵ Bejegyzése: „Anno 1630 26. Augusti Reverendi authoris Philippi Diez Lusitani libros quinque in usum collegii Chikiensis dono dedit Stephanus Palfi requisitor Colosmonostorensis, ea tamen conditione, ut vita sua comite reverendus frater Martinus omnium eorum librorum usum capiet. Post excessum vero ex hac vita suum collegio trahant. Orent pro eo.” (Csíkszereda, Múzeum Nr. 167.) Magyarul: „Az 1630. év augusztus 26-án a tisztelendő író Philippus Diez Lusitanus öt könyvét a csíki kollégium használatára adományba adta Pálfi István kolozsmonostori requisitor¹⁵⁶, azzal a feltétellel, hogy életében tisztelendő Márton¹⁵⁷ testvér mindezen könyvek használatával rendelkezék. Ebből az életből való kimúlása után a Kollégiumé maradjon. Könyörgjenek érte.”

Az „in usum collegii Chikiensis dono” vagyis „a csíki kollégium használatára adományba” és a „collegio trahant” azaz „kollégiumé maradjon” szövegéből szintén megállapíthatjuk, hogy ekkor már létezett Csíksomlyón a középfokú iskola.

Vizsgálódásunk a csíki kolostori iskolára és egykori növendékeire irányul. Egy iskola működésének szemebetűnő igazolása, ha növendékei tovább tanul-

¹⁵⁵ A tulajdonos Enyedi Pálfi István (1600 körül–1660 után), kalligráfus, a kolozsmonostori konvent requisitora. Életéről lásd: SZABÓ T. Attila, Református Szemle 1938. 7-9.; ugyanő, *Erdélyi Múzeum*, 1941. 53–54. Továbbá JAKÓ Klára, *Művelődés*, 1984/2. 37–38. Enyedi Pálfi István könyveinek bejegyzésként fennmaradt jegyzéke. „Index seu series universorum librorum meorum sic incipit, 1626. 3. Januarii.” Négy polcos könyvtárszekerénye, amelyen 76 darab könyvét felsorolja. A somlyói gimnáziumnak adott könyvek leltár szerint (15) Philippi Diez conciones dominicarum et festorum omnium, és (43) Philippi Diez concionum dominicarum aestivalium thomi 4. A leltár végén aláírása: Stephanus Palfi Enyedi manu propria. A leltár mai lelőhelye: Könyvbejegyzés: Postilla catholica a Martino Eisengrein ... Ingolstadii, 1576, David Sartorius című könyv első táblájának belső oldalán és az előzéklevélen (Kolozsvár, Lyceumi Könyvtár, 55 949). A leltárt lásd: KESERŰ Bálint (szerk.): *Erdélyi könyvesházak II. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez 16/2*. Szeged, 1991. 15–18. A kolozsvári anyagot szerkesztette MONOK István.

¹⁵⁶ *Requisitor* a kolozsmonostori konvent levélkeresője. A fejedelem három világit nevezett ki, és őket a fejedelmi pénztár fizette.

¹⁵⁷ Csíkszeredai Márton.

nak. Csak ennek Erdélyben sok nehézség állta útját. A ferences atyák 1626-ban történt visszatérésük után a Székelyföldön szabadabban mozoghattak. Ők mindig is megtalálták annak módját, hogy eljussanak oda, ahová akarnak, és annak is, hogy növendékeik külföldi egyetemeken nyerjenek magasabb kiképzést. Mivel a magyar növendékek huzamosabb ideig elmaradoztak a külföldi egyetemekről – az 1610-es súlyos tilalmak miatt, Bethlen Gábor háborúi pedig akadályozták kijutásukat –, ezért történhetett meg, hogy a magyar alapítványi helyek, jogok tudata elhalványult az erdélyi katolikusokban. Pázmány 1632-ben a régi jogokat részben felújította.¹⁵⁸ Olmützben az erdélyiek jogát 1642-ben Szalainai próbálta felújítani.

A külföldi akadémiák megsárgult lapjai őrizik a csíki ifjak nevét. Köztük voltak olyanok is, aki itthon elkezdett középfokú oktatást külföldön fejezték be, és az ottani az akadémián folytatták tanulmányaikat. 1624 és 1628 között 6 csíki székelyről tudunk, akik Bécsben és Grazban tanultak.

Zavor Gábor¹⁵⁹ csíkmadarasi, az erdélyi egyházmegyéből, 1624-ben 25 éves, a Bécsi Pázmáneumban poeta, majd syntaxista. 1628. április 28-án pappá szentelték.

Székely István¹⁶⁰ csomafalvi, Gyergyó székéből, 1626. május 19-én küldik Bécsbe tanulni. 1628-ban filozófiai magiszter tudományos fokozatért disputált. 1630-1634 között az esztergomi egyházmegyében szolgált.

Csík-Kászoni János¹⁶¹ Nagykászon, Erdély, 1627. február 9-én 22 évesen iratkozott be Grazban. Ez időben 11 magyar tanult Grazban.¹⁶² 1633–1641 között a fejedelmi nagyobb kancellária írnoka Erdélyben.

Kászoni Miklós¹⁶³ erdélyi, 1627. április 14-én iratkozott Bécsben egyetemre.

Magyari Mihály¹⁶⁴ erdélyi, Csíkszékéből 19 évesen, 1627. május 10-én Bécsbe, a Pazmaneumba küldik tanulni a poeta osztályba. 1632-ben a *philosophia magistere* tudományos fokozatot szerzi meg. 1634. március 31-én Bécsben lépett az egyházi rendbe. 1634-től vajkai, 1643-tól győri kanonok, de 1653-ban megfosztják méltóságától és Bezenyébe rendelik plébánosnak. 1655-ben halt meg.

¹⁵⁸ GALLA Ferenc: *i. m.* 121–122.; BENEDEK Fidél: Csíksomlyó *i. m.* 293.

¹⁵⁹ SZABÓ Miklós: *i. m.* 57.

¹⁶⁰ SZABÓ Miklós: *i. m.* 58.

¹⁶¹ SZABÓ Miklós: *i. m.* 58.

¹⁶² GALLA Ferenc: *i. m.* 122.

¹⁶³ SZABÓ Miklós: *i. m.* 58.; SÁVAI János: *Missziók... i. m.* 132.

¹⁶⁴ SZABÓ Miklós: *i. m.* 58.

Pálfalvai János¹⁶⁵, csíkpálfalvi székely, Erdély. 1626. április 13-án iratkozott be Bécs egyetemére. Előzőleg Nagyszombatban is tanult.¹⁶⁶ 1626. szeptember 19-én lépett az egyházi rendbe. 1632-től esztergomi kanonok, prépost, 1644-től váradi prépost, 1653-tól leleszi prépost és III. Ferdinánd választott erdélyi püspöke, már felöltötte a püspöki jelvényeket és az országgyűlés főrendi házának tagja lett. 1654-től szepesi prépost, 1656-tól váradi püspök. Szepesen halt meg 1663. április 23-án.¹⁶⁷

Bethlen Gábor halála után, Brandenburgi Katalin és Bethlen István rövid egy éves fejedelemsége alatt a katolikusok felszabadulnak és kezdenek megerősödni. 1630-ban a gyulafehérvári országgyűlésen visszavonják a beszercei végzéseket, kimondják, hogy a jezsuiták visszatérhetnek és iskolákat tarthatnak fenn. Ahol nincs a katolikusoknak szabad vallásgyakorlatuk, ott a papok a betegekhez és szükségkeresztelésre bemehetnek.¹⁶⁸ Az egyezés azt is megengedte, hogy a jezsuitákat, ha kihálnak, vagy visszahívják őket Erdélyből, másokkal pótolják.¹⁶⁹ A katolikusok elvben ugyanazt a szabadságot kapják, mint a protestánsok. Ezzel az erdélyi katolikusok szemében megcsillant a remény.

Nagyajtay¹⁷⁰ **Darkó János** székely pap, a Hittani Kongregáció felállítása (1622) után hét évvel a Kongregáció 1629. júliusi ülésére benyújtotta beszámolóját a Székelyföldön uralkodó állapotokról, és a papképzésre vonatkozó csíki iskola felállításáról.¹⁷¹ A felszentelt pap tudja, hogy mire van szüksége a Székelyföldnek és mit kell tennie érte.¹⁷² Mindezt leírta és átadta a

¹⁶⁵ SZABÓ Miklós: *A csíkszékiek... i. m.* 57., ENDES Miklós: *i. m.* 157.

¹⁶⁶ Életéről lásd: BUNYITAI Vince: *i. m.* 121–133.; Pázmány Erdély iránt kiváló részvétellel s jóakarattal viseltetett mindig. Mikor a bécsi papnevelő intézetét, a *Pazmaneumot* megalapította (1623), annak alapító levelében is kiköti, hogy a növendékek felvételénél az erdélyiekre, kivált a székelyekre különös gond legyen, s azok még akkor is felvétessenek, ha koruk vagy képzettségük némi kívánnivalót hagyna is hátra. Pálfalvy éppen a *Pazmaneum* megalapításakor jelentkezett, s abban őt mint erdélyit mintegy készen várta egy hely. Egyike lett az intézet legelső növendékeinek (1626), ahonnan a bölcsészet mestereként tért vissza. Mint kitűnő teológus, jogász és hitvitázó szintén ismert lett.

¹⁶⁷ TEMESVÁRY János: *Erdély választott püspökei I–II.* Szamosújvár 1913–1914., I. 35–42.; GALLA Ferenc: *i. m.* 222.

¹⁶⁸ MARTON József: *Az erdélyi... i. m.* 71.

¹⁶⁹ GALLA Ferenc: *i. m.* 130.; SÁVAI János: *A csíksomlyói... i. m.* 50.

¹⁷⁰ Nagyajta, Háromszék erdővidéki faluja, ahonnan Darkó származott.

¹⁷¹ TÓTH István György: *i. m.* 87–88.

¹⁷² A levélfíró, Darkó János huszonkét-huszonhárom éves korában 1620. március 19-én lépett a grazi egyetem bölcsészeti karára, ahol fizikát, majd logikát hallgatott. A grazi akadémián tanuló magyar diákok lettek a katolicizmus zászlóvivői. Közöttük

kongregációnak. Beszámolója alapján készült kivonatot ismerjük, amelyben ez áll: „Csíkbán iskolát kellene nyitni, hogy gondoskodni lehessen az ottani és más székely plébániákról.”¹⁷³

A katolikus élet megerősödése tapasztalható Bethlen Gábor halálát követően. Csíkból folyamatosan 10 ifjú megy a bécsi, az olmützi, a grazi és a római akadémiaira tanulni.

Tusnádi Bálint¹⁷⁴ Erdély, 1630. október 14-én iratkozott be Bécs egyetemére.

Delnei Balázs¹⁷⁵, Erdély, 1633. március 16-án beiratkozott az olmützi akadémiaira. 1634. május 4-én a szabad művészetek és a bölcsészet borostyánkoszorúsa lett.

Ménasági Miklós¹⁷⁶ magyar, 1635. november 15-én iratkozott be Bécs egyetemére.

Gyergyói György¹⁷⁷ 1636. március 6-án iratkozott Graz bölcsészeti karára. Született 1608. április 23-án. 1631. november 9-én lépett a jezsuita rendbe Leoben-ben. 1641–1642-ben Karánsebesen, 1643–1645-ben Kolozsmonostoron szolgált.

Delnei Tamás¹⁷⁸ magyar, Erdély. 1636-ban Grazban beiratkozott az egyetemre.

---

sok erdélyi, közelebről székely ifjút találunk, akiket a jezsuita tartományfőnökök, erdélyi misszionáriusok, ferencesek, Pázmány vagy magyar főpapok ajánlottak ingyenes helyekre. A legmagasabb főrendi ifjúság sorában ott látjuk a felsővadászi gróf Rákóczi Pált, a fejedelem édestestvérét, Kászoni Jánost Csíknagykászonból, Torjai Mihályt, Fodor Mihályt, Arostius Pétert, Bellinus (Bölöni) Pált, Dersy Jánost, Alvinczi Pétert, Olaszi Györgyöt, Veres Mártont Dicsőszentmártonból. Nagyajtay Darkó János 1623. augusztus 3-án Molitor János tanársága idején a szabad művészetek mestere lett, majd e hó 8-án elhagyta a *Ferdinandeumot*, amelybe Pázmány ajánlására vették fel. Hittudományi tanulmányait Rómában folytatta, és 1629 tavaszán felmutatta püspöke elbocsátó levelét, hogy a pápától kapott kiváltsága alapján bármelyik püspök, aki egységben van a Szentszékkal, őt pappá szentelje. E levéllel kérte a Hitterjesztési Kongregációjától pappá szentelését, hogy erdélyi misszióba mehessen. A kongregáció május 8-án a Quirinálon tartott havi ülésén a kérelmező okiratait rendben találta és annak alapján hozzájárult felszenteléséhez. Vö. GALLA Ferenc: *i. m.* 121–132.; TÓTH István György: *i. m.* 331–332.

¹⁷³ Uo. 88.

¹⁷⁴ SZABÓ Miklós: *i. m.* 58.

¹⁷⁵ Uo. 58.

¹⁷⁶ Uo. 58.

¹⁷⁷ Uo. 58.

¹⁷⁸ Uo. 58.

Fodor Mihály¹⁷⁹ magyar, csíki nemes, erdélyi székely. 1635-ben Grazban tanult. 1638. augusztus 5-én ugyanott bölcsészetre iratkozott be.

Veres Márton¹⁸⁰ erdélyi, csíkszentmártoni. 1620. április 18-án született. 1639. október 24-én Grazban iratkozott be, 20 éves korában. 1640. október 5-én Bécsben lépett a jezsuita rendbe. Gyulafehérváron, majd Kolozsmonostoron szolgált. 1665. január 25-én halt meg.

Szentsimoni György¹⁸¹ erdélyi magyar nemes, Csíkból. 1641. december 30-án beiratkozott az olmützi akadémiára.

Boldizsár István¹⁸², szokták **Csíki** néven is említeni. Csíki magyar, 1641. november 14-én 21 évesen Rómában iratkozott akadémiára. Apja Ferenc, anyja Szántó Anasztazia volt. 1647-ben mint katolikus pap tért haza Csíkba. 1667-ben püspökjelölt.¹⁸³ 1698-ban halt meg.

Ágoston Péter¹⁸⁴ 1618-ban született Csíkszentléleken. Hazai tanulmányait befejezve, 1638-ban lépett a jezsuita rendbe, majd Nagyszombatban, 1646-tól pedig Bécsben tanult. Ezt követően Pozsonyban és Sopronban tanított. 1650-ben szentelték pappá, ekkor Erdélybe látogatott.¹⁸⁵ Szolgált Pécsen, Judenburgban, 1653–54-ben Székelyudvarhelyen, Kolozsváron, Komáromban, Pozsonyban, Nagyszombaton, Kassán, Győrben. 1669. április 23-án halt meg. Több vallásos tárgyú mű szerzője.

1638-ban kelt jelentésében Francesco Leone da Modica konventuális az erdélyi egyházlátogatásáról azt írja: „*minden székelyföldi plébánián működik iskola*”. Fontosabb iskolák: Kolozsmonostor 140, Gyulafehérvár kb. 50, Karánsebes kb. 50, Kisfenes kb. 20 tanulóval. Jelenti, hogy a főúri udvarokban is vannak iskolák. Székelyudvarhelyt 50 gyermek tanul. Míg Csíkban minden

¹⁷⁹ Uo. 58.; GALLA Ferenc: *i. m.* 122.

¹⁸⁰ SZABÓ Miklós: *i. m.* 59.

¹⁸¹ Uo. 59.

¹⁸² Uo. 59.

¹⁸³ GALLA Ferenc: *i. m.* 132., 227. Boldizsár a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendéke, kollégiumi társa Körösi Zsigmond, aki Nagyszombatban élt. István apja Boldizsár Ferenc, anyja Szántó Anasztazia volt. 1647-ben tért haza, és lett katolikus pap Csíkban. Az 1667. novemberi kongregációs ülésen Spinola bécsi nuncius Boldizsár István és Malomfalvy Gergely, két erdélyi származású papot javasolt püspöknek. Boldizsárról azt jelentette a bíboros, hogy a legelőkelőbb erdélyi családokból származik, főesperes volt, és a római német–magyar papnevelőben végezte egyházi tanulmányait. Megemlítette, hogy egy ideig újonc volt a ferences rendben, de betegségére hivatkozva tavaly, 1666-ban letette a rend ruháját. Plébánosként dolgozik.

¹⁸⁴ SZABÓ Miklós: *i. m.* 59.

¹⁸⁵ GALLA Ferenc: *i. m.* 140.

plébánián van pap, addig az udvarhelyi kerületben alig akad felszentelt pap: 9 licenciátus látja el a lelkipásztori teendőket. Háromszéken 12 nő papról és 6 licenciátusról tud.¹⁸⁶ Da Modica nem látogatott Somlyóra, mert minorita lévén tudta, hogy az obszervánsok nem örülnének látogatásának. Ezt igazolja Petki egy későbbi levele, melyben tiltakozik, hogy a csíki házba olaszokat telepítenek, akik nem tudják a nép nyelvét, de a gyermekeket sem képesek tanítani, akkor pedig minek küldik őket.¹⁸⁷

A fejedelemséget hosszabb távra 1630 végén I. Rákóczi György szerezte meg. Trónja biztosítása és a magyar király elismerése végett Pázmány bíboros közbenjárását kérte. Pázmány a kérést teljesítette és arra kérte, hogy az erdélyi katolikusokat ne üldözze, amit a fejedelem ekkor megígért, és részben ehhez tartotta magát. Kovácsóczi István közbenjárására a fejedelem Szalainai Istvánnak és a vele jött ferenceseknek, akik az erdélyi katolikusok vigasztalására jöttek, protectionális levelet ad.¹⁸⁸ 1635. november 5–12. között „*egi egész hetegh mustrala*” a székelységet Háromszéken. A fejedelem ezt az alkalmat is felhasználta, hogy gyűlésre hívta a katolikus papságot, és kifejezésre juttatta óháját, mi szerint örülne, ha a katolikus klérus népével együtt a református vallásra térne. Az összehívott papság azonban hitéhez hű maradt. A fejedelem a háromszéki lustra után Csíkba távozott.¹⁸⁹ Közben a hitterjesztési Kongregáció 1634. november 21-én felkérte Pázmányt, hogy vegye gondjaiba Erdély és az egyéb szomszédos területek misszionáriusainak irányítását.¹⁹⁰ Ebben az időben izmosodott meg újra a csíksomlyói kolostor, és Mikházán 1636-ban vertek tanyát a bosnyák atyák.

A háromszékiek sem akartak lemaradni a csíki és a marosszéki urak mögött. 1632 és 1638 között Nyújtódon új kolostort alapítanak, és Somlyóról népesítik be.¹⁹¹ Ekkor térnek vissza Haller István támogatásával Fehéregyházára is. A szakolcai tartományi választógyűlésen 1635. június 19-én Terugiai Keresztelő Jánost¹⁹² választották meg három évre Szalvatoriánus tartomány-

¹⁸⁶ Uo. 53–54.

¹⁸⁷ SÁVAI János: *A csíksomlyói... i. m.* 321–322.

¹⁸⁸ GYÖRGY József: *i. m.* 689.

¹⁸⁹ DOMOKOS Pál Péter: „...*édes Hazámnak akartam szolgálni...*” Budapest, 1979. 63.

¹⁹⁰ GALLA Ferenc: *i. m.* 150.

¹⁹¹ BENEDEK Fidél: *Csíksomlyó. i. m.* 75.; ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása. 9.* Sepsiszentgyörgy, 1991. 117.

¹⁹² Terugiai Keresztelő János képzett hitszónok, hittudományi előadó, a szécsényi papnevelőben bölceletet tanított. Mint tartományfőnök akaratos volt. Nagyszombati egyetem tanára akart lenni, amit megakadályoztak. Utána apostoli hitterjesztői kinevezésért folyamodott, amit nem kapott meg. Támadta Pázmányt és Fulgenziót.

főnöknek, aki szerette volna, hogy a szerzeteseket ne a bécsi nuncius, hanem bármely püspök szentelhesse pappá. Támadták azért is, hogy magyarországi és erdélyi missziós papnevelő felállítását kezdeményezte. Ez Szalainai vágya is volt, s örült annak, hogy Terugiai terve szerint Csíksomlyón szerzetesi főiskola lesz és a papi utánpótlás ezzel megoldódna. Számítás szerint a főiskola 40 növendékének anyagi kiadását a kolostor ingatlanaiból és a 28 konfráter szolgáltatásaiból lehet fedezni.

A Hitterjesztési Kongregáció szakgyűlése elfogadta a tervet. Az elnöklő Pallotto bíboros azt tanácsolta, hogy a két intézmény álljon a Kongregáció joghatósága és védelme alatt. Előírták, hogy megfelelő házi szabályok szerint működjenek, és mind lelki, mind a tanulmányi ügyekben legyenek alávetve a mindenkori helybeli gvardiánoknak. Az intézmények anyagi ügyeit gondnokok végezzék és a gvardiánnal együtt a fontosabb ügyekről számoljanak be a Kongregációnak. A diákok esküje azonos legyen a pápai kollégiumok esküjével, amely kiemeli, hogy a végzett növendékeknek kötelező lelkipásztorkodásba menni és plébániák vezetését vállalni. A nagy alaposággal készített tervet azonban, noha a Kongregáció elfogadta, Terugiai távozásával dugába dőlt. A csíki iskola mégis csak létrejött, működött, még ha más formában is, mint ahogy azt Szalainai tervezte.¹⁹³

Szalainai vikárius hatósági karhatalom kíséretében 1638 elején végiglátogatta a székelyföldi plébániákat. Igyekezett megszüntetni az egyházi életben elharapódzott visszaéléseket.¹⁹⁴ Rendszerint magával vitt egy jezsuitát és néhány ferencst, ezek hitoktatást, ájtatosságokat végeztek és prédikáltak. Ő a Rómából kapott kérdőpontok szerint lefolytatta a kánoni kivizsgálást.¹⁹⁵ Az egyházközségi vizitációk 17 kérdőpontos beszámolóját Loparai István vitte Rómába, mert bizonyos dolgokat nem akart levélben közölni, hanem minderről a levél vivője hitelt érdemlően beszámol.¹⁹⁶ Szalainai jelentését a Kongregáció 1638. október 9-én tárgyalta. A Kongregáció döntése négy pontra szorítkozik: az erdélyi ferences őrség visszaállítására, az erdélyi püspökség betöltésére, a papság gyarapítására és papnevelő iskola létrehozására, végül az

---

Mihelyt lejárt megbízatása Rómába ment, ahonnan nem engedték vissza. Vö. GALLA Ferenc: *i. m.* 18–22., 156.

¹⁹³ GALLA Ferenc: *i. m.* 156.

¹⁹⁴ SZALAINAI István: *Levél a Hitterjesztési Kongregációnak*. Mikháza, 1639. márc. 23. In: SÁVAI János: *A csíksomlyói... i. m.* 273–274.

¹⁹⁵ GALLA Ferenc: *i. m.* 153.

¹⁹⁶ SZALAINAI István: *Levél Francesco Ignoli titkárhoz*. Mikháza, 1638. július 5. In: SÁVAI János: *A csíksomlyói... i. m.* 275.

egyházi felszerelések kiutalására. A legnagyobb volt a paphiány, ezért Szalainai szerzeteseket küldött egyes plébániákra.¹⁹⁷

A fejedelmet protestáns tanácsadói a katolikusok ellen ingerelték. Ezt követő jogtipró intézkedések miatt a katolikus rendek és a jobb érzésű katolikus papság határozottan tiltakozott. Az 1640. évi országgyűlésre beadták sérelmeiket, hogy nincs püspökük, bár a többi felekezetnek, még az akkoriban el nem ismert görög-keleti románoknak is van. A jezsuitákat folyton kiutasítják. A katolikus papokat folyton akadályozzák kötelességük végzésében. Ajánlatot tettek, hogy készek három olyan erdélyi vagy magyarországi papot jelölni, akik közül a fejedelem bármelyiket kinevezheti püspöknek. Püspökről, a jezsuiták és katolikus papok járás-kezeléséről hallani sem akart a fejedelem, mert szeretett volna szabadulni a jezsuitáktól, a ferencesekkel még jóindulatú volt. Megengedte, hogy a bosnyák ferencesek Mihházan letelepedjenek. Az 1640-ben megszervezett Erdélyi ferences őrség őrének a Hittani Kongregáció Szalainai István nevezte ki, aki egyben vikárius is volt.¹⁹⁸ Szalainai kérésére a Kongregáció támogatta a hittudományi főiskola létrehozását a csíki kolostorban. Ezért az Örök Városba küldi Szarajevói Marián mikházi szerzetest, az őrség defínitorát, hogy tárgyaljon a csíki főiskola megszervezéséről. A Kongregáció Fulgenzio da Jesit hittudományi lektornak küldte Magyarországra és Erdélybe. Csakhogy ő a böjt körüli felfogása miatt még Lósy prímást is magára haragította. Így kapott rendi ajánlás mellett erdélyi missziót és lektori kinevezést Breschi vagy Zágrábi András obszerváns, aki hitszónok és lektor volt. P. Zágrábi Andrásnak köszönhetjük, hogy a negyvenes évek közepén Bandini¹⁹⁹ marcianopolisi érsek 11 szerzetest szentelt pappá. Valószínű, hogy az Erdélybe látogató Deodatus²⁰⁰ szófiai érsek is

¹⁹⁷ Uő: *i. m.* 155–156.

¹⁹⁸ MARTON József: *Az erdélyi... i. m.* 71.; BENEDEK Fidél: *Csíksomlyó. i. m.* 74–75.; VORBUCHNER Adolf: *Az Erdélyi püspökség.* Brassó, 1925. 52–53.

¹⁹⁹ BANDINI Márkot VIII. Orbán pápa nevezete ki 1643. dec. 16-án. Felszentelték a ciprováci kolostorban 1644. aug. 21-én. Novemberében Bakóba érkezik, Erdélybe is látogat. Bakóban él haláláig 1650. jan. 27-ig. *Vö. MCSMO II.* 780. 1643 első felében szentelte fel Deodatus érsek a 11 ferencset, mert Szalainai őket a sepsi, kézdi, orbai és egyéb székek plébániáiba helyezte. I. Rákóczi György 1643. aug. 22-én a dési sóbányából kelt Szalainainak címzett levelében elrendelte, hogy a szerzeteseket tüstént vonja vissza kolostorukba. *Vö. GALLA Ferenc: i. m.* 170.

²⁰⁰ DEODATUS eredeti neve Bogdan (Istentől adott) Péter, Ciprovácon született 1601–1603 közt. Obszerváns ferences, Rómában tanult. 1631-ben a bolgár ferencesek kusztozsa. 1638-ban Galliopoli püspöke, szófiai koadjutor. 1641-ben szófiai püspök, egy év múlva érsek. 1641-ben végig látogatja a moldvai és a havasalföldi ka-

szentelt papokat, szerzeteseket és világiakat egyaránt.²⁰¹ A magyar ferences elem 1643-ban megerősödik. Ekkor építik fel Nyárádselyében a 6 × 8 lépés hosszú, Szentháromság tiszteletére szentelt templomot, plébániát és papot is kap. A Szentszék e templomnak 1651-ben kiváltságos búcsút engedélyez. Egy másik faluban szintén templomot emeltek. A negyvenes évek második felében Gyulafehérvárt egy kis misszióházat emeltek, szőlőt és keretet szereztek a fejedelem engedélyével. Innen jártak ki a városban élő katolikusokhoz. A mikházi kolostorban négy szerzetes, a csíksomlyóiiban hat felszentelt pap és nyolc kispap lakott, akik iskolát vezettek, amelyet a környék világi ifjúsága látogatott.²⁰²

Szalina 1642-ben végiglátogatta az egyházmegyét, amit szomorú állapotban talált. Csekély volt a papok száma, s a meglévők közt is felbomlott az erkölcsi fegyelem, különösen a háromszéki papság körében. Szeretett volna Magyarországról papokat behozni, de terve nem sikerült. Mihelyt a következő négy évben javult az egyházmegye állapota, akkor egy újabb megpróbáltatás érte, ez volt a pestis, a fekete halál. Csíkban négy plébánia betöltetlen, mert 1646-ban a pestis 6 hónapon át pusztított, és a papok is áldozatul estek.²⁰³ Ekkor halt meg P. Szeredai Márton²⁰⁴, P. Török Imre²⁰⁵, aki 1640-ben a Salvator Provinciából jött Csíksomlyóra, P. Remeteházi András²⁰⁶, P. Zágrábi András lektor²⁰⁷, P. Korvini Márk.²⁰⁸

A kedvezőtlen erdélyi törvények és a különféle megpróbáltatások ellenére mindig voltak olyanok, akik magukra öltötték Szent Ferenc ruháját és vállalták

---

tolikus plébániákat. Útjáról jelentést ír. 1644-ben Bandininek adta át Moldva apostoli adminisztrálását. Erdélybe is ellátogatott. 1674 vagy 1675-ben hunyt el. Vö. MCSMO II.

²⁰¹ GALLA Ferenc: *i. m.* 166.

²⁰² GALLA Ferenc: *i. m.* 168–169.

²⁰³ KOLOZSVÁRI Bertalan: *Jelentés 1647.* febr. 2. In: SÁVAI János: *A csíksomlyói... i. m.* 313–314.

²⁰⁴ GYÖRGY József: *i. m.* 573. P. Szeredai Márton csíksomlyói gvárdián, elhunyt 1646. jan. 7-én.

²⁰⁵ Uo. *i. m.* 579. P. Török Imre csíksomlyói születésű, pestisben halt meg 1646. jan. 1-jén.

²⁰⁶ Uo. *i. m.* 560. P. Remeteházi Zabolán halt meg 1646. január 5-én.

²⁰⁷ Uo. *i. m.* 587. P. Zágrábi András az urak udvaraiban is kedvelt szerzetes. 1640–43. közt csíksomlyói házfőnök. Meghalt pestisben Kézdiszentléleken 1646. január 1-jén. 1644-ben Rómában járt, ahol beszámolt az őrség fejlődéséről, új rendházak és hospitiumok alapításáról. Vö. GALLA Ferenc: *i. m.* 166.

²⁰⁸ GYÖRGY József: *i. m.* 518. P. Korvini 1637-ben jött Csíkba. Híres szónok, több plébánián működött. Meghalt Csíksomlyón 1646. január 1-jén.

a szerzetesi életet. Közben a magyar elem folyton erősödött, ami Damokos Kázmér, a szerzetesjelöltek mesterének érdeme, aki kitűnő szónok és kolostori előjáró.

A ferences habitust 1644–1669 közt a következők öltötték magukra:

P. Jegenyei (András) Ferenc²⁰⁹ született Jegenyén 1619-ben. Előbb Gyulafehérvárt tanít, majd beöltözött Csíksomlyón 1644. október 28-án. Tanulmányait 1650-ben fejezte be Rómában és apostoli missziót kapott. Az 50-es évek elején az őrség definitora.²¹⁰

P. Nagy Márton²¹¹ született Kézdimartonoson 1622-ben. Beöltözött 1644. okt. 28-án.

Fr. Lámprik Mátyás²¹² született Kolozsvárt 1618 körül. Beöltözött 1645 körül.

Cl. Herczeg Bonaventura²¹³ született Pókán 1630-ban. Beöltözött 1645-ben. Meghalt pestisben Fehéregyházán 1646. január 1-jén.

Cl. Karánsebesi György²¹⁴ született 1630 körül. Beöltözött 1645-ben. Meghalt pestisben Fehéregyházán 1646. január 1-jén.

Cl. Gerlesti (János) Ferenc²¹⁵ (valachus) született Karánsebesen 1626-ban. Beöltözött 1645. okt. 28-án. Meghalt pestisben Fehéregyházán 1646. január 1-jén.

P. Kájoni János²¹⁶ született Jegenyén 1630-ban. Beöltözött 1648. szept. 17-én.

P. Görög (Taploczai) István²¹⁷ született 1631-ben. Beöltözött 1650. február 2-án.

P. Literáti (Nagyboldogasszonyi Miklós) Bonaventura²¹⁸ született Karcfalván 1632-ben. Beöltözött 1650. november 19-én.

P. Siket Imre²¹⁹ született Delnén 1593-ban. Papként beöltözött Csíksomlyón 1651. márc. 21-én.

P. Dóczi György²²⁰ született Sibriken 1635-ben. Katolizált és beöltözött 1651. aug. 15-én.

---

²⁰⁹ Uo. 517–518.

²¹⁰ GALLA Ferenc: *i. m.* 167.

²¹¹ GYÖRGY József: *i. m.* 516., 550.

²¹² Uo. 536.

²¹³ Uo. 512.

²¹⁴ Uo. 518.

²¹⁵ Uo. 504.

²¹⁶ Uo. 519.

²¹⁷ Uo. 504–505.

²¹⁸ Uo. 536.

²¹⁹ Uo. 562.

²²⁰ Uo. 492.

P. Oláhfalvi (Balázs) Lajos²²¹ született Szentegyházán 1628-ban. Beöltözött 1651. aug. 15-én.

P. Budni (Balázs) Bernárdin²²² született Kézdivásárhelyt 1629-ben. Katolizált és beöltözött 1652. május 25-én.

P. Pálfalvi Péter²²³ született Csíkpálfalván 1598-ban. Papként beöltözött 1655. június 4-én.

Fr. Dési János²²⁴ született Kolozsvárt 1633-ban. Katolizált és beöltözött 1655. december 8-án.

P. Bessei Pál²²⁵ született Besében 1635-ben. Katolizált és beöltözött 1658. június 6-án.

P. Dóczi Imre²²⁶ született Zsögödön 1641-ben. Beöltözött 1658. június 6-án.

P. Újfalvi (János) Albert²²⁷ született Csíkszentgyörgyön 1631-ben. Papként beöltözött 1659. április 23-án.

Cl. Szentimrei (Bálint) József²²⁸ született Csíkszentimrén 1640 körül. Beöltözött 1661-ben.

P. Kilyénfalvi István²²⁹ született Gyergyószentmiklóson 1642-ben. Beöltözött 1662. aug. 20.

Fr. Zágrábi Miklós²³⁰ született 1638-ban. Beöltözött 1662. aug. 20-án.

P. Róka Márton²³¹ született Székelyudvarhelyt 1646-ban. Beöltözött 1662. nov. 1-jén.

P. Török (János) Bernát²³² született Kőszvényesen 1646-ban. Beöltözött 1665. aug. 20-án.

P. Ferencz (Miklós) Didák²³³ született Gyergyóújfaluban 1647-ben. Beöltözött 1665. nov. 2-án.

P. Petres György²³⁴ született Csíksomlyón 1649-ben. Beöltözött 1667. okt. 4-én.

---

²²¹ Uo. 552.

²²² Uo. 472.

²²³ Uo. 554.

²²⁴ Uo. 492.

²²⁵ Uo. 472.

²²⁶ Uo. 492.

²²⁷ Uo. 582.

²²⁸ Uo. 574.

²²⁹ Uo. 525.

²³⁰ Uo. 587.

²³¹ Uo. 560.

²³² Uo. 579.

²³³ Uo. 500.

²³⁴ Uo. 554.

P. Valtsánszky (Mátyás) Antal²³⁵ Magyarországon született 1649-ben. Beöltözött 1669-ben, azelőtt a csíksomlyói gimnáziumban a felsőbb osztályokat tanította.

Szalinaí István vikárius az elárvult plébániákon úgy próbált segíteni, hogy azok vezetését világi emberekre bízta, kik vasár- és ünnepnapokon az evangéliumot felolvasták, a bűntöket kihirdették, keresztek és temettek. Ez az intézkedés eddig sem volt szokatlan, mert amikor az 1556-ban tartott kolozsvári országgyűlés teljesen szétzilálta az erdélyi katolikus egyházat, akkor a papok, szerzetesek és a katolikusok urak licenciátusok alkalmazásával próbáltak segíteni.²³⁶ Ezt a megoldást e korban, az ordináriusok átmenetinek tekintették, és mindazokat a lelkipásztori feladatokat világi személyekre bízták, amelyekhez nem feltétlenül szükséges a fölszenteltség.

I. Rákóczi György 1642-ben és 1643-ban írt levelében megtiltja Szalinaí vikáriusnak, hogy rendházakat alapítson és emelje a szerzetesek létszámát. Az egyházi szolgálatok végzésébe is beleszólt, hogy a plébániákon dolgozó szerzeteseket rendelje vissza a kolostorba.²³⁷ Az erdélyi fejedelmek tilalma ellenére a katolikus urak támogatták a tanulni vágyó ifjak útját Moldva felé, a Beke Pál jezsuita alapította jászvásári kollégiumba, melyet P. Dési Mártonnal vezetnek.²³⁸

II. Rákóczi György 1648-ban a fehéregyházi, nyújtódi és a szárhegyi kolostor azonnali megszüntetését rendelte el. Egyúttal figyelmeztette Szalinaí vikáriust, hogy ne merje önkényesen felemelni a barátok létszámát. Hasonlóképpen intézkedett a jezsuitákkal kapcsolatban is. Jászberényi atyát kiutasította az országból.²³⁹ 1650-ben kitiltotta a jezsuitákat, a szerzeteseket és misszionáriusokat az országból, bezáratta a kolozsmonostori jezsuita iskolát, amelyben Milley István atya tanított egy rendtársával együtt, és megtiltotta a katolikus uraknak, hogy gyermekeiket külföldi, azaz magyarországi iskolába járassák. Elűzte a plébániákról a nőtlen papokat azzal a megokolással, hogy jezsuitákat sejt bennük, ellenben nem volt kifogása, hogy 11 házas licenciátus és tanító egyházi elbocsátó nélkül, csupán hamis ajánlólevéllel Zamoyski lengyel püspökhöz forduljanak pappá szentelésükért. 1653-ban kiűzték a jezsuitákat, a katolikus ifjak, kénytelenek voltak protestáns iskolába menni. Ez a körülmény is lökést adott a csíksomlyói iskola fejlesztéséhez.²⁴⁰ Megtiltotta a

²³⁵ Uo. 583.

²³⁶ SÁVAI János: *Missziók. i. m.* 95.

²³⁷ GALLA Ferenc: *i. m.* 170.

²³⁸ Életrajzát lásd TÓTH István György: *i. m.* 330–331.

²³⁹ GALLA Ferenc: *i. m.* 154., 207.

²⁴⁰ BÁNDI Vazul: *i. m.* 2.

katolikus uraknak, hogy gyermekeiket külföldi, azaz magyarországi iskolába járassák. Ilyen formán kényszeríti őket, hogy a református kollégiumokba küldjék fiaikat. Ettől kezdve fokozódik a fejedelem egyházüldöző magatartása.²⁴¹ A többségi felekezet kialakította álláspontját, hogy amit szabad nekik, azt nem szabad a katolikusoknak. Ilyenné lett a sokat hangoztatott erdélyi vallásszabadság.

A reformáció kezdetétől eltelt időszakot Erdély nagyérdemű fia, Nagy Mózes plébános – aki Esztelneken papnevelőt alapított, hogy enyhítse az égető paphiányt – így ítélte meg: „Erdély még Moldvánál és Oláhországnál is rosszabb helyzetben van, mert ott legalább van missziós püspök.”²⁴²

Papszentelés – szentelő püspökök 1571–1668 között

A reformáció mozgalom címe alatt a világi hatalmasságok az egyházi javakat kisajátították, melyet a János Zsigmond fejedelem nevében kormányzó Izabella és emberei a fejedelmi udvartartásra fordítottak vagy őket támogató embereknek adományoztak. 1556. március 8-án Bornemissza Pált Petrovics Péter a szászsebesi országgyűlésen kitiltotta az országból. El is hagyta Erdélyt. A papokat ettől kezdve a Leleszen tartózkodó csanádi püspök, vagy a kame nyeci, vagy valamely argyasi, bakói püspök szentelte fel.²⁴³

Az elgyengülő erdélyi katolikuság helyzetén a püspökség visszaállításával akart Báthory István javítani. Ez a gondolat foglalkoztatta Báthory Zsigmondot is, de az akkori viszonyok miatt, jobbnak látta Báthory Endrét megbízni, hogy egyházi ügyekben intézkedjék. Báthory bíboros a fejedelem és az erdélyi katolikus státusgyűlés felkérését elfogadta, és kötelességéhez híven járt el. A pápához folyamodott 1591-ben és támogatását kérte, hogy az országban szétszórta létező katolikusok gondozására a ferencesek közül valakit püspöki címmel ruházzon fel, hogy a felszentelendőknek ne kelljen messze földre, Lengyelországba menniük. A püspök címe maradjon Erdély püspöke, mert eddig ezt viselték, és lakjék a legkatolikusabb helyen, Csíkbán.²⁴⁴ A történelem nem így alakult. Mindaz, amit Báthory Endre bíboros javasolt, csak hét évtized után vált életető valósággá. Erdély választott püspökei, akik megfordultak a Székelyföldön, kezdve madéfalvi Szentandrás

²⁴¹ GALLA Ferenc: *i. m.* 173.

²⁴² Uő 263.

²⁴³ ENDES Miklós: *i. m.* 141.; MARTON József: *Az erdélyi... i. m.* 63.

²⁴⁴ BIRÓ Vencel: *Báthory András*. In: BIRÓ Vencel – BOROS Fortunát: *Erdélyi katolikus nagyok*. Kolozsvár, 1941. 31–34.

Istvántól (1618. júl. 10.) a csíkszentgyörgyi Illyés András püspök haláláig (1712. szept. 20), bizonyára azok is szenteltek papokat, hogy a hívek lelki ínségét enyhítsék.

Az alábbiakban dokumentált szenteléseket említünk, akiknek a felszenteléshez szükséges tudás elsajátításához a csíksomlyói ferences iskola közvetlenül vagy közvetve hozzájárult.

1571. Kamenyec – Martinus Biazobrzeski.²⁴⁵ Thabuk Mihály²⁴⁶ plébános 1571-ben Tatrosban kétezer magyart térített meg – akik azelőtt Husz Jánost követték – Huszvárosban, Románvásáron és a szomszédos falvakban. Thabuk kérésére a püspök 12 papot szentelt, hogy erősítse a katolikusokat.

1599. Bakó – Quirini Bernát.²⁴⁷ 1591-ben argyasi püspök. 1597-ben Bakóba helyezi át székhelyét. 1599-1601-ig Rómában tartózkodik. Jelentése IX. pontjában arról számol be, hogy négy alkalommal feladta a kisebb rendeket és pappá szentelte a tanítványait és a kívülről jötteket, akik szentelésre elbocsátó levelet hoztak előljárójuktól. Megvizsgálta őket alkalmasságuk és tudásuk szempontjából, és feletteseiknek levelet küldött.

1604. Bakó – Quirini Bernát. A tatár pusztítás miatt minden tönkrement, százezer embert hurcoltak el, életét alig tudta megmenteni. Nagy a paphiány. A közelmúltban sok papot szentelt, de azok is Erdélybe menekültek.²⁴⁸

1636. Tatros – Zamoyski.²⁴⁹ REMONDI DA MILANO konventualis ferences misszionárius felpanaszolja, hogy Zamoyski bakói püspök öt év alatt egyszer

²⁴⁵ VÁSÁRI György: *Levél a lengyelországi nunciushoz*. Varsó, 1571. aug. 20. In: *MCSMO* I. 71–72.

²⁴⁶ Uo.: A csíksomlyói ferences kolostor könyvtárában levő *Decretales per Bonifacium VIII. in concilio Lugduniensis* (Paris 1518) című könyvében az alábbi bejegyzés olvasható: „Michael Thabuk Zegedinus dono dedit suo Fabio Tordensi, tunc pastori in Mennasach sedis Czyk. anno Domini 1572 pridie idus Octobris.”

²⁴⁷ QUIRINI, Bernát: *Jelentés VIII. Kelemen pápának*. Róma, 1599. In: *MCSMO* I. 117–128. Quirini obszerváns ferences, krétai család sarja. Konstantinápolyban lépett a szerzetbe.

²⁴⁸ QUIRINI, Bernát: *Jelentés VIII. Kelemen pápának*. Jászvásár, 1604. jún. 24. In: *MCSMO* I. 143–145.

²⁴⁹ REMONDI DA MILANO, Benedetto Emanuel: *Jelentés VIII. Orbán pápának*. Róma, 1638. dec. 4. In: *MCSMO* I. 195–201. Lupul vajda is panaszkodott Deodatusnak a püspökökre (Adam Gorski templomi felszerelést, Hieronymus Arseno kelyhekét vitt el, Zamoyski 20 marhát hajtatott Lengyelországba. Vö. *MCSMO* I. 205., 225.), mert „a templomokból, mindent Lengyelországba hordanak, vikáriusaik pedig botrányos életet folytatnak.” *MCSMO* I. 204.

járt Moldvában: 1636. április 22-én érkezett Bakóba²⁵⁰, s három magyar szentelt pappá, akik közül kettő (tatrosi) azonnal elhagyta az országot és Erdélybe ment. Az egyiket DEODATUS megnevezi: Székely Miklós²⁵¹, aki Bandini szerint 1648-ban háromszéki főesperes.²⁵² Székely Miklós nem azonos Somlyai Miklóssal²⁵³. Az 1637-es tatár betörés mindent szétzilált. 12 plébánián 4 pap meg ő van egyedül misszionárius. Zamoyski Ilyvóban (Lwow) tartózkodik, s inkább lemond, semmint Moldvába menjen.

1640. április 6. Zulin – Zamoyski.²⁵⁴ Székelyföldi Rabcsonyi Mihályt²⁵⁵, R. Benedek fiát pappá szentelte Zulinban.²⁵⁶

1641. október 15. Moldvabánya – Deodatus.²⁵⁷ Egyházközségi látogatása alkalmával a nép kérésére pappá szentelte a helybéli Georgius Grosst,²⁵⁸ P. Simon de Veglia misszionárius neveltjét.

²⁵⁰ REMONDI DA MILANO, Benedetto Emanuel: *Jelentés a Hitterjesztési Kongregáció titkárának*. Jászvásár, 1636. júl. 21. In: *MCSMO I.* 188–191.

²⁵¹ DEODATUS, Péter: *Jelentés a Hitterjesztési Kongregációnak*. 1641. In: *MCSMO I.* 205., 229.

²⁵² BANDINI, Márk: *Jelentés az egyházlátogatási körútról*. Bakó, 1648. márc. 2. In: *MCSMO I.* 377.; TÓTH István György: *Relationes missionarium de Hungaria et Transilvania*. Budapest – Róma 1994, Fontes I, 358-368. Miklós pap Moldvába menekült, és arra esküdt meg a bakói püspöknek, hogy elhagyja a feleségét. A püspök plébániát adott neki, de ez rögtön megszegte fogadalmát.

²⁵³ A *MCSMO I.* 377. lábjegyzetében Székely Miklóst tévesen azonosítják a csíksomlyói Somlyai Miklóssal.; SÁVAI János: *Missziók. i. m.* 122., 129.

²⁵⁴ Zamoyski bákói püspök lengyelországi Zulinban tartózkodik.

²⁵⁵ Rabcsonyi Mihály 1643-tól huszvárosi plébános, majd az 1650-es évek közepétől Szabófalván, ahová Rudzinski (1662–1665) bakói püspök 1663. ápr. 27-én nevezi ki plébánossá. Bandini érsek szerint a nyelvet és a vidéket jól ismerő, kártyázni, inni és énekelni szerető ember. *MCSMO II.* 793.

²⁵⁶ *MCSMO II.* 793.

²⁵⁷ DEODATUS (Bogdan), Petrus obszerváns ferences. A rend római közponjában, az Ara Coeli kolostorban tanul. 1631-ben tér vissza Bulgáriába, ahol kusztos, majd 1638-ban püspök lett. 1641-től szófiai érsek és végiglátogatja a hozzátartozó két román vajdaságot. Vö. *MCSMO II.* 785.; BANDINI Márk: *Levél a Hitterjesztési Kongregációjának*. Bakó, 1644. nov. 28. In: *MCSMO I.* 280. Ciprovacon P. Deodatus és M. Bandini 1644. febr. 6-án egyezségben rögzítik a szófiai és a marcianopolisi érsekség határait: ezek szerint Havasalföld Szófiához, Moldva Marcianopolishoz tartozik, a határ a Szeret folyó. Bandini később pontosít, hogy a két vajdaság határát a Foksán közepén lévő, kapukkal lezárható híd képezi. Vö. *MCSMO I.* 280.

²⁵⁸ GROSS, Georg: *Jelentés a Hitterjesztési Kongregációhoz*. Róma, 1650. jún. In: *MCSMO II.* 468–473. GROSS György előbb moldvabányai, majd 1646-ban kutnári

1641–1643 közt Deodatus²⁵⁹. 1643. évi lustra²⁶⁰ szerint 5 csíki helységben a deákok papok lettek.²⁶¹

1646. november 21. Tatros – Bandini.²⁶² A tatrosi templom főoltárán a homonnai jezsuita kollégium Angyali üdvözlés festménye van, amely az 1645-ös Rákóczi rebellió idején került ide. Itt szentelte pappá a magyar Polian Jánost Bandini érsek. Előbb azonban Beke Pál levizsgáztatta és meggyőződött alkalmasságáról.

1647. Bakó – Bandini.²⁶³ Erdélybe nem mehetett, mert Rákóczi fejedelem zsarnoki magatartása nem tette lehetővé. Így titkárát küldte rövid látogatóba Csíksomlyóra Szalainai István főnökhöz. Az út gyümölcséről Szalainai így számol be: „*papokat nevelünk, az új papjainkat a marcianopolisi érsek szentelte fel*”.²⁶⁴ P. Nagy vagy Martonosi Márton²⁶⁵, Kézdimartonoson született 1622-ben. Beöltözött Fehéregyházán 1644. okt. 28-án. Bakóban Bandini érsek szentelte fel.

1650. – Zamoyski. II. Rákóczi György kitiltotta a jezsuitákat, elűzte a plébániákról a nőtlen papokat, azzal a megokolással, hogy jezsuitákat sejt bennük. Ellenben az ellen nem volt kifogása, hogy 11 házas licenciátus és tanító egyházi elbocsátó nélkül, csupán hamis ajánlólevelekkel Homonnán át Zamoyski püspökhöz forduljanak pappá szentelésükért.²⁶⁶

---

plébános. A jubileumi év alkalmából, 1650 márciusában Rómába megy, ahol kéri misszionáriusi kinevezését. 1651-ben eredménytelenül tér vissza. Vö. *MCSMO* II. 787.

²⁵⁹ GALLA Ferenc: *i. m.* 166.

²⁶⁰ DEMÉNY Lajos (szerk.): *Székely Oklevéltár*. Új sorozat V. Kolozsvár, 1999. 5., 11. A székely történelem párját ritkító forrásai az általános, részleges, katonai vagy adóösszeírások, a székely lustrák. Az 1635. és az 1643. évi csík-, gyergyó- és kászsónszéki lustrából kitűnik, hogy kik jelentek meg a hadi szemlén, és milyen változás állott be társadalmi és jogi státusukban, kik távoztak el vagy éppenséggel kik haltak meg időközben.

²⁶¹ SZABÓ Miklós: *A csíkszékiek... i. m.* 54.

²⁶² BANDINI, Márk: *Jelentés az egyházlátogatási körútról*. Bakó, 1648. márc. 2. In: *MCSMO* I. 344., 367.

²⁶³ BANDINI, Márk: *Levél a Hitterjesztési Kongregációhoz*. Bakó, 1647. nov. 2. In: *MCSMO* I. 332–335.

²⁶⁴ SZALINAI István: *Jelentés Francesco Ignoli titkárnak*. Mikháza, 1647. április 26. In: SÁVAI János: *A csíksomlyói... i. m.* 311–312.

²⁶⁵ GYÖRGY József: *i. m.* 550. Meghalt Mikházán 1654. okt. 26-án.

²⁶⁶ GALLA Ferenc: *i. m.* 173–174.

1652. Pécsi István²⁶⁷ deák pappá szentelése. Papként dolgozik: Polyánban, Peselneken, Futásfalván.²⁶⁸ Cserei János²⁶⁹, mint pap első alkalommal 1652. dec. 9-én, a Futásfalván tartott egyházlátogatáson szerepel a neve, Horvát Jánossal. Előtte mindig deákként emlegetik. Lehetséges, hogy őket együtt szentelték.²⁷⁰

1655. szeptember 5. Nagyszombat – Zongot Zsigmond.²⁷¹ Kájoni Jánost szentelte fel.

1656. augusztus 25. Tergoviste – Deodatus. P. Oláhfalvi (Balázs) Lajos²⁷² született 1628-ban, beöltözött 1651. aug. 15., felszentelték 1656. aug. 25-én Tergovistén. P. Literati (Nagyboldogasszonyi Miklós) Bonaventura²⁷³ született Karcfalván 1632-ben, beöltözött 1650. nov. 19-én. Felszentelték 1656. aug. 25. P. Görög (Taploczai) István²⁷⁴ született 1631-ben, beöltözött Csíksomlyón 1650 februárjában. Felszentelték 1656. augusztus 25-én. P. Budni (Balázs) Bernárdin²⁷⁵ református szülőktől született 1629-ben Kézdivásárhelyt. Katolizált, 1652. május 25-én beöltözött. Felszentelték 1656. augusztus 25-én. Fáradhatatlan misszionárius.

1659. Bakó – Deodatus. Deodatus szófiai érsek, Oláhország és Erdély kormányzója, 1660 elején Rómában beszámolt arról, hogy a közelmúltban több erdélyi ferences kispapot pappá szentelt, akiket előljáróik küldtek hozzá.

²⁶⁷ VESZELY Károly: *i. m.* 314–315. László János vikárius vezetésével tartott 1659. május 2-i gyűlés börtönre ítélte Cserei János, Pécsi István, Pátzai György, Felvinczi Ferenc és Hatolykai György háromszéki nős papokat, mert nem akarták elbocsátani ágyasaikat. Végül eskü alatt ígérik, hogy a Tridentinum szerint fognak élni.

²⁶⁸ SÁVAI János: *Missziók. i. m.* 133.

²⁶⁹ DOMOKOS Pál Péter: *...édes Hazámnak... i. m.* 64. Cserei katolikus egyházi énekgyűjtő, kántor, aki 1634 és 1651. között Kézdiszentlélek, Lemhény, Almás községekben működött. Több latin ének dallamát is lekottázta. A gyűjtemény rövid zeneelméleti feljegyzést is tartalmaz.

²⁷⁰ SÁVAI János: *Missziók. i. m.* 133. A kézdiszentléleki Benkes János pap arról beszélt, hogy a háromszéki papok között „újmisések” tűnnek fel, s a nős papokat eretneknek nevezte. Ezért mindenféle váddal illetik, felfüggesztik. Az egész háttérben Rákóczi fejedelem védenca, Gyergyai főesperes áll. Vö. SÁVAI János: *Missziók. i. m.* 125.

²⁷¹ GYÖRGY József: *i. m.* 519.; BENEDEK Fidél: *Csíksomlyó. i. m.* 373.

²⁷² GYÖRGY József: *i. m.* 552. Meghalt Mikházán 1690. április 10.

²⁷³ Uő *i. m.* 536. P. Literati szónoklataival sokakat visszatértett, köztük P. Kassai András nyomdászt. Meghalt Csíksomlyón 1697. július 30-án.

²⁷⁴ Uő *i. m.* 504–505. olvasható életrajza. Meghalt Csíksomlyón 1678. szept. 9-én.

²⁷⁵ Uő *i. m.* 472. Életrajza. Meghalt Mikházán 1685. június 3-án.

Egynek két év hiányzott a kánoni korhoz, ezt is felszentelte a közeli veszély miatt.²⁷⁶

1668/9 Csíksomlyó – Damokos Kázmér.²⁷⁷ 1668 jún. 16-án IX. Kelemen pápa koronai c. püspökké és Erdély apostoli vikáriusává nevezi ki. Azon évben Szelepcsényi György érsek Nagyszombatban szentelte püspökké. Hazatérve a csíki klostromban néhány papot szentelt.²⁷⁸ 1669-ben Csíksomlyón zsinatot tart az egyházfegyelemről, az iskoláztatásról és a hitoktatásról.²⁷⁹

Múltunk kincsesbányája

TÓTH István György²⁸⁰ válogatásában és szerkesztésében jelent meg a *Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről (16–17. század)*.²⁸¹ A szerkesztő műve előszavát így indítja: „A török kori Magyarország történetének igen fontos, de eddig szinte ismeretlen kincsetárát adja közre az a válogatás a Magyarországon térítő katolikus misszionáriusok beszámolóiból. Ezeket a leveleket a katolikus missziókat összefogó bíborostanács, a Hitterjesztési Szent Kongregációja (népszerű latin nevén a Propaganda de Fide)²⁸² levéltárában, a kongregáció római székházában, a festői Spanyol tér közelében található Propaganda-palotában őrizték. A Hitterjesztés Szent kongregációja rendkívül gazdag levéltárában jól megőződtek az egykor Rómába érkezett levelek. Míg az

²⁷⁶ GALLA Ferenc: i. m. 197.

²⁷⁷ MCSMO II. 784.,

²⁷⁸ KÁJONI János: *Fekete könyv*. 59. „ha erről többet akarsz tudni, meg láthatod írva a Torony tetején való Gomb-ba, includalva, mely írást a Kereszt Gombjában tettünk.”

²⁷⁹ BOROS Fortunát: *Damokos Kázmér*. In: BÍRÓ Vencel – BOROS Fortunát: *Erdélyi katolikus nagyok*. Kolozsvár, 1941. 61.

²⁸⁰ Tóth István György történész, a MTA doktora, 1956-ban született Budapesten. Egyetemi tanulmányait az ELTE bölcsészkarán, és Franciaországban (Nancy) végezte. A történelem nagy korszakai közül érdeklődése a kora-újkor évszázadai felé fordult, melyben széleskörű ismereteit nyelvismerete is elősegítette. Egy-egy történelmi probléma feldolgozását a források felkutatásával és elemzésével kezdte. Több ország levéltárában végzett folyamatos kutatásokat. A római, vatikáni levéltárakban végzett feltáró munka eredménye az a forráskiadvány, amelyben a magyarországi és erdélyi missziók 1627–1707 közötti levelezését kritikai kiadásban, három kötetben jelentette meg. Gyűjteményének egy része 2004-ben vált közcinccsé. A neves történész 2005 nyarán Bangkokból hazafelé repülve hunyt el.

²⁸¹ TÓTH István György: *Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről (16–17. század)*. Fordította Jászay Magda. Budapest, 2004.

²⁸² A Hittani Szent Kongregációt XV. Gergely pápa alapította 1622-ben.

*Erdélyben vagy a török hódoltságban őrzött levéltárak jó része elpusztult, addig a nyugodtabb sorsú Rómában megmaradtak ezek a misszionáriuslevelek, amelyeknek – ellentétben a diplomáciai iratokkal – az is igen nagy előnyük, hogy a magyar társadalmat mintegy alulnézetből mutatják be.*²⁸³

A közölt iratok a vallás- és egyháztörténet roppant fontos forrásai a reformáció és a katolikus megújulás koráról. Erdély egyháztörténetéről ebből a korból kevés hiteles adatunk maradt, és ezek a vatikáni források egy-egy apró utalása egész történetírói koncepciókat dönthet romba. A korszak kutatói számára közreadott forrásokból válogatott 76 levelet, amely egészen új információkkal gazdagította Erdély koraújkori egyháztörténetéről alkotott eddigi képünket.

A gimnáziumalapító Modestus a Roma

A római provincia egyik kiválósága MODESTUS A ROMA²⁸⁴, aki három évtized alatt háromszor járt Magyarországon. Éveket töltött Erdélyben mint missziófőnök és ör. A háború és pestis mindig megzavarta. Számunkra több szempontból is nagy jelentőségű az a levele, amelyet 1649. június 18-án Mikházáról küldött főtisztelendő Dionisio Masarionak, a Hitterjesztési

²⁸³ TÓTH István György: *Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről (16–17. század)*. Budapest, 2004. 11. A kötetben közreadott, a római levéltárakban feltárt misszionáriuslevelek kritikai kiadásban, bővebb jegyzetanyaggal a *Litterae missionariorum de Hungaria et Transvania 1572–1717* című, háromkötetes forráskiadványban az eredeti szövegükkel, olasz nyelven is olvashatók.

²⁸⁴ Modestus a Roma (†1687) olasz obszerváns ferences szerzetes a rend római provinciájából, lektor, rendi hitszónok. 1643-ban a már említett Fulgenzio da Jesi kísérőjeként érkezett magyarországi és erdélyi misszióba. Gyöngyösről a háború és pestis miatt visszatért Rómába. Fulgenzio halála után 1647-ben Erdélybe jött mint vizitátor, misszióprefektus és ör, de őt is bizalmatlanul fogadták a bosnyák és magyar ferencesek. Egy ideig Szárhegyen tartózkodott, majd Kisvárdán alapított missziót. 1649-ben meglátogatta Csíksomlyót és Mikházát. A Hittani Kongregáció 1665-ben ismét Erdélybe küldte, hogy békét teremtsen a magyar és a bosnyák ferencesek között. Ekkor őt és kíséretét a mikházi bosnyák szerzetesek fogságba vetették. A katolikus urak segítségével 1666. augusztus 6-án katonai erővel foglalták el a bosnyákok mikházi kolostorát, megtörve az ellenállást. Megválasztották erdélyi kusztosznak. Miután békét teremtett, visszatért Rómába. 1667-ben és 1669-ben tartott rendi nagykáptalanon az erdélyi ferences kusztódiá küldötteként vett részt. Vö. TÓTH István György: *i. m.* 359.

Kongregáció titkárának. Jelentésében a csíksomlyói tartózkodása során megtartott gyűlésről ezeket írja a kongregáció titkárának:

„Végezetül a definitorok és az atyák nagy részének kérésére megtartottam Csíkban április havában az első gyűlést, (kiemelés D-K. J.) ahonnan elmozdítottam azt az atyát, aki sok éven itt töltötte be ezt a hivatalt, elnöki címet adva neki távollétemre, ha úgy fordulna a dolog, és helyette gvárdiánnak választottam Kázmér atyát²⁸⁵, nem lévén egyelőre más, aki ott megfelelné, mivel ő ott saját hazájában van, mert ha mást teszek oda, fellázadtak volna a világiak, és most ott Isten dicsőségére vallásosabban viselkednek, mint a múltban. A kolostor mellett elhatároztuk, hogy iskola lesz a világiak gyerekei számára. Ezt sok nemes úr nagyon szívesen fogadta, és remélem, hogy ebből és egyebekből némi hasznot látnak, ha feletteseim elegendő eszközökkel látnak el és (ahogy remélem) Eminenciádék védelmét is bírom. Ennyit mondhatok most az őrségről.” (kiemelés D-K. J.)²⁸⁶

A csíksomlyói kolostor mellett, Modestus a Roma ferences prefektus jóvoltából 1649. áprilisában megtörténik a világiak gyerekei számára a kollégium újraalapítása. Ez a levél minden bizonytalanságot és kétséget kizár. A terjedelmes jelentés olvasható a mellékletben.

Modestus a Roma prefektus a következő hatásos és gyümölcsöző megoldást ajánlotta a Hitterjesztési Kongregációnak: ne küldjenek erre a vidékre boszniai atyákat, hanem obszervánsokat, és ha lehet, jó életük mellett legyenek képzett teológusok is. Továbbá engedélyt kért, hogy a két magyarországi rendtartományból választhasson erdélyi születésű atyákat, mert velük sok mindent helyre lehet hozni. Felvirágoznának a rendházak, mivel ezeket a ferenceseket jó rendi fegyelemben és a lelkek szolgálatára nevelték ezekben a tartományokban. Teljesülne a nemes urak kívánsága, hogy ez az őrség – 1640. február 3-án kelt „Salvatoris nostri” megerősítő pápai irat szerint – csak a hazaiak számára létesült. Ezen felül, ha szaporodnak saját honfitársaik szerzetessé avatásai, meg lehet választani a feljebbvalókat, és nevelni lehet az ifjúságot. Modestus a Roma prefektus, valamint az erdélyi ferencesek és a nemes urak áprilisi elhatározása megvalósult, iskola létesült a világiak részére.

Kájoni interludium

Kájoni János az újoncév leteltével 1649. szeptember 17-én ünnepélyes fogadalmat tett. Fogadalmát P. Somlyai Miklós gvárdián és újoncmester vette ki.

²⁸⁵ Damokos Kázmérről van szó.

²⁸⁶ TÓTH István György: *i. m.* 181–188.

P. BENEDEK Fidél, *Csíksomlyó* c. könyvében azon töpreng, hogy a fogadalmas papnövendéknek rendes menet szerint teológiai tanulmányait kellene megkezdenie. Kájoni miért időzik évekig Csíksomlyón, vesztegelő szolgálatban, tanult-e ott tovább? Ennek nincs írásos nyoma. Legfeljebb gyakorlati tárgyakat tanulhatott még.²⁸⁷

Modestus atya tájékoztatója és Kájoni művei segítenek az igazság megismerésében. Most vessünk rövid pillantást a fogadalmas Kájoni János első hét évére. Első zenei bejegyzései a csíksomlyói *Antiphonariumban* 1649-ből valók.²⁸⁸

1650-ben, mint kinevezett orgonista és zenész kész művel áll elő, a *Cantus Catholicivel*.²⁸⁹ A csíksomlyói ifjú növendékek részére írta orgonás könyvét. Ebben utasításokat közöl magyar nyelven az orgonisták és énekesek számára.²⁹⁰ Ha csak ő használja a könyvet, akkor nem szükségesek az utasítások. Másoknak írta.

Tollhegyén nem száradt meg a tinta, mert ugyanabban az évben megírta magyar nyelven az *Aranyos Ház* imakönyvet.²⁹¹

A következő évben, 1651-ben kezdte írni a *Csíksobotfalvi-kódex* néven ismert énekgyűjteményét.²⁹² Fogadalmától teológiai tanulmányainak megkezdéséig 5 év telt el. Ennyi időre volt szükség ahhoz, hogy az első generációt felneveljék, akiket aztán a kisebb osztályok tanításában tudnak használni.

Kájoni 1654 és 1655-ben két évig filozófiát és teológiát tanul a nagyszombati ferences főiskolán és egyetemen. Tanulmányai befejeztével, 1655. szeptember 5-én Nagyszombatban szentelte pappá Zongott Zsigmond váradai választott püspök, esztergomi nagyprépost. Felszenteléséről a hiteles bizonyítványt maga a püspök állította ki szeptember 10-én. Kájoni szeptember 21-én engedélyt kap a hazatérésre. Október 14-én érkezett meg Csíksomlyóra.²⁹³ Azonnal munkához lát a somlyói iskolában, és az év végéig befejezi a saját használatára írt *Hittankönyvet*.²⁹⁴ Szüksége volt erre, mert a hitigazságok alapvető ismertetését mind az iskolákban, mind a plébániákon tanítani kellett. Mint érdekességet megjegyezzük, hogy e műve 286. lapján találtak rá az általa odacsatolt székelő rovásírás betűinek bejegyzésére és rovásírással

²⁸⁷ BENEDEK Fidél: *Csíksomlyó*. (Tanulmányok) i. m. 370.

²⁸⁸ Uo. 370., 416., 419.

²⁸⁹ Uo. 416., 446.

²⁹⁰ Uo. 370., 424.

²⁹¹ Uo. 370.

²⁹² Uo. 374.

²⁹³ Uo. 371–373.

²⁹⁴ Uo. 375.,

szerkesztett idézeteire.²⁹⁵ Még ebben az évben befejezi a teológiai tanulmányai végzése előtt elkezdett nagyobbik, gyöngybetűkkel írt és gondosan szerkesztett, több mint 600 oldalas latin nyelvű imagyűjteményét, a *Hortulus Devotionist*.²⁹⁶

1656-ban írja meg Csíksomlyón a *Nagy Magyar Herbáriumot*. Dédelgetett könyve. Maga jegyezte be 1673-ban, hogy ezt a művet ezelőtt 17 esztendővel írta, azaz 1656-ban.²⁹⁷ A fűvészkedés tudománya természetrajzi ismereteket közöl a felsőbb iskolában tanuló ifjak számára. Még egy alkotását feltétlenül meg kell itt említenünk a sok közül, amit hazatértével, mint felszentelt pap kezdett írni, ez a *Prédikációs* könyve, 922 oldalon.²⁹⁸ Hatalmas munka. Sokan és sokat használták.

Ebben a rövid visszapillantásban arra törekedtünk, hogy Kájoni János 7. évét, vagyis 1649-től 1656-ig írói alkotásain keresztül ismerjük meg. Elmondhatjuk, hogy Kájoni tehetséges, hívatásának élő, tanuló, alkotó ember, aki nemcsak a maga kibontakozását, hanem egyházának szolgálatát is felvállalta. A Kájoni-kutató BENEDEK FidéL így jellemezte a hazatért szerzetespapot: „Éles esze és élénk figyelme mindenre kiterjedt. Ez nagyban emelte szellemi magasabb fokát. Sokat hozott haza magával, amit itthon értékesített is.”²⁹⁹

Kájoni Csíksomlyón egy kibontakozó, élő közösségre talált, akikért élt és akikkel együtt dolgozott. Akkor mindenki úgy tudta és érezte, hogy ő a ferences nagycsalád tagja, ahol ott vannak a páterek, a testvérek, a jelöltek, a tanulók és a hívek. Csak e közösségi miliőben tudott a tehetséges Kájoni János minden más elfoglaltsága mellett tollával és lángoló elméjével ilyen sokat és értékeset alkotni.

Kájoni mellett még ismerjük Lajos Imrét, a csíksomlyói iskola magiszterét. *A trienti zsinat katekizmusa és rendelkezései a plébánosok számára* című könyvbe jegyezte be: „Anno 1652 Die 25 Julii. Hunc librorum donavit pro aeterna memoria emericus Lajos Magister tum tempore Schole Chziyk Siomloesis etc. Martino Kinczes de Mattyas Föld, út oret pro eo. Unum que quem nully possit alienare etc.” Vagyis: „1652. július 25-én. Ezt a könyvet ajándékozta örök emlékezetül Lajos Imre, abban az időben a csíksomlyói

²⁹⁵ Uo. 426., 375.; BALÁS Gábor (szerk.): *A székely művelődés évszázadai*. Budapest, 1988. 148.

²⁹⁶ Uo. 370., 427: A *Hortulus* alcíme: „a legillatosabb és legkellemesebb virágokból és gyöngyszemecskékből gyűjtögetve”, 428.

²⁹⁷ Uo. 375–376., 484.

²⁹⁸ Uo. 428., 492.

²⁹⁹ Uo. 373.

iskola magisztere, stb. Mátyásföldi Kincses Mártonnak, hogy imádkozzon érte. Senki el ne idegeníthesse, stb.”³⁰⁰

A Katolikus Státus Kolozsvárt 1726. december 14-én kelt levelében kéri a Szentatyát, hogy a Szent Istvánról nevezett erdélyi kusztodiát emelje provincia rangra. Indoklásukban az iskolát is megemlítik: „*Szent Ferenc rendje a mi erdélyi katolikus egyházunkat, akkor a valóban kisedd nyáját fáradozatlan tevékenységgel, t.i. állandó missziós kiszállásokkal, az Isten ígéjének a hirdetésével, az eretnekek megtértésével, az elég kicsiny számban ugyan itt-ott vegyesen élő katolikusokkal való érintkezéssel, az iskolai ifjúság nevelésével* (kiemelés D-K. J.) *és végre mindezek fölött saját éleltszentségükkel és példamutatásukkal, mindjárt a kezdetektől számon tartotta.*”³⁰¹

P. VERESS Lajos 1753-ban az erdélyi ferences provincia történetében írta, hogy Csíksomlyón az 1661. évi tatárjárás előtt is volt virágzó gimnázium.³⁰² Hasonlóan nyilatkoztak az erdélyi gubernium 1785. február 24-i rendelete nyomán a csíksomlyói szemináriumhoz tartozó mindennemű ingó és ingatlan javakat összeírásakor és felbecsülésekor.³⁰³

Modestus atya leveleiből megértjük Kájoni Somlyón maradását és munkáját. A kolostor mellett megnyílt a másik iskola, és ott alkotó emberre volt szükség.³⁰⁴ Létrejött Csíkban a világiak számára a gimnázium, ahol a humaniorák tanításának véget vetett – látszatra elhamvasztotta – az 1661. okt. 21-i tatárbetörés. Mégis a túlélőknek volt annyi szellemi tőkéjük és lelki erejük, hogy a csíksomlyói Segítő Mária oltalma alatt poraiból is életre tudták kelteni a csíki Schola-t.

A csíksomlyói gimnáziumban tanuló ifjak közül a csíkszentgyörgyi származású *Illyés István József* püspök életrajzi feljegyzéseiben említi, hogy szülőfalujában Tompos Péter keze alatt tanult. 1658-ban Csíksomlyón, majd a magyarhoni Szepeshelyen, Pozsonyban és a bécsi *Pazmaneumban* folytatta tanulmányait.³⁰⁵

*Szentmiklósi Balázs*³⁰⁶ székely, csíkszentmiklósi vagy gyergyószentmiklósi származású. 1651. november 22-én iratkozott egyetemre Bécsben.

*Gyergyói Benedek*³⁰⁷ 1654. március 24-én kispappá nyilvánították Grazban. 1627-ben született, feltehetőleg Gyergyóban. 1650. október 18-án lépett a

³⁰⁰ ANTAL Imre: *i. m.* 13.

³⁰¹ GYÖRFFY Pál: *i. m.* 56.

³⁰² Uo. *i. m.* 13.; GYÖRGY József: *i. m.* 583–584.

³⁰³ ANTAL Imre: *i. m.* 17.

³⁰⁴ Vö. TÓTH István György: *Misszionáriusok. i. m.* 219.

³⁰⁵ GALLA Ferenc: *i. m.* 270.

³⁰⁶ SZABÓ Miklós: *i. m.* 59.

³⁰⁷ Uő *i. m.* 59

jezsuita rendbe Kolozsmonostoron. 1658. október 28-án lett segédpap. 1666. március 30-án halt meg Udvarhelyen.

Elles (Éltes) János³⁰⁸ tusnádi erdélyi magyar. 1659–1660-ban Olmützben tanult pápai ösztöndíjasként. Lippay primás a Pozsony megyei Tallósban alkalmazta a térítésben és a lekipásztorkodásban.³⁰⁹

Illyés András József³¹⁰ csíki, erdélyi. 1663. november 1-jén, 21 éves korában iratkozott be Rómában akadámiára. Apja, János nem volt nemes. Tanulmányait Kolozsváron, Kassán és Nagyszombatban kezdte. Külföldről 1668. január 29-én tért haza. Papként szolgált Vásárúton 1668-ban, majd kano-nokként Pozsonyban és Esztergomban. Szebenben lett prépost, később Pilisen apát, 1696. január 19-től pedig katolikus püspök Erdélyben. 1697-ben megszerkesztik a Csíksomlyói Constitúciót. 1712-ben halt meg. 1691-ben Nagyszombatban jelent meg *Predicatio koenyve*. Több művében csíkszentgyörgyinek mondja magát.

Bors János³¹¹ erdélyi, csíki. 1637. május 24-én született Csíkban. 1658. október 21-én lépett a jezsuita rendbe. 1664-től Grazban tanult bölcsészetet, 1667–1670 között Kassán teológiát. Szolgált Judenburgban, Nagybányán és Ungváron. 1679. július 9-én halt meg.

Csedő Mihály³¹² erdélyi nemes, csíki, Csíkszentgyörgy mezővárosból. 1666. december 6-tól Bécsben tanult. 26 évesen, 1668. október 30-án Rómában iratkozott egyetemre. Apja András, anyja Pökö Veronika, katolikus nemesek. Előtanulmányait Pozsonyban és Kassán végezte. Rómából 1671. április 22-én tért haza. Plébános lett Nagykéren, 1676-tól kanonok Esztergomban, majd apát, illetve vikárius Zebegényben. 1689. január 12-én halt meg.

Albert István³¹³ erdélyi magyar, Gyergyó-székből. A bécsi *Pazmaneumban* tanult 1670-1675 között. Előtanulmányait Nagyszombatban végezte. 1674. december 22-én lépett a jezsuita rendbe. A veszprémi egyházmegyében szolgált, 1693-ban veszprémi kanonok, 1718-tól éneklőkanonok. 1719. február 1-jén végrendelkezik.

Illyés István József³¹⁴ erdélyi magyar Csíkből. 1650. december 26-án született Csíkszentgyörgyön. Apja János, anyja Kánya Katalin, nemesek

³⁰⁸ Uő i. m. 59.

³⁰⁹ GALLA Ferenc: i. m. 126.

³¹⁰ SZABÓ Miklós: i. m. 59.; SÁVAI János: *Missziók...* i. m. 99., 152., 200.

³¹¹ Uő i. m. 59–60.

³¹² Uő i. m. 60.

³¹³ Uő i. m. 60.

³¹⁴ Uő i. m. 60.

voltak. Előtanulmányait szülőhelyén kezdte, majd Csíksomlyón, a magyarhoni Szepeshelyen és Pozsonyban folytatta. 1672. november 25-től tanult Bécsben a *Pazmaneum* növendékeként. A „szabadművészetek mestere” címet elnyerve, 1674. november 6-tól Rómában folytatta teológiai tanulmányait. Innen 1678-ban tért haza. 1678-tól Nádszegen plébános lett. 1688-tól apát, esztergomi kanonok, 1693-tól örkanonok, 1696-tól éneklőkanonok, 1707-től olvasókanonok, 1708-tól nagyprépost, általános helynök, majd szendrői püspök. Meghalt 1711-ben. Több vallási tárgyú mű szerzője. Végredeletében bőkezűen gondoskodott a kolozsvári jezsuita szemináriumról.

A csíki gimnázium élete, feldúlása és újraindítása

Most tekintsünk arra a második, fontos MODESTUS A ROMA-beszámolóra, amely a 21. század első évtizedének közepén új fényben láttatta meg e sorok írójával a csíksomlyói ferences kolostor tagjainak és iskoláinak életét. A római misszionárius hajdan ezt a beszámolót a Hitterjesztési Kongregáció részére, tájékoztatás végett írta. Négy és fél évszázad után, a jelenben is értéket képvisel, világító akta, mert általa egyrészt jobban megismerjük a somlyói ferences család életét és tevékenységét, másrészt azokat a szellemi és anyagi termékeket, melyeket az évszázadok során hol a belső, hol a külső ellen elhamvasztott.

A missziók vezetőinek kötelességi körébe tartozott, hogy bizonyos időközönként megbízójukat, esetünkben a Hitterjesztési Kongregációt kellőképpen tájékoztassák. Már a Hitterjesztési Kongregáció 1622-ben történt alapítása előtt a misszióban dolgozó szerzetesek igyekeztek jelentésüket bizonyos szempontok alapján rendi előljárójuknak megírni. Így tett 1588-ban Stanislaw WARSZEWICKI³¹⁵ jezsuita, QUIRINI³¹⁶ argyasi püspök, Paolo BONNICI DI MALTA³¹⁷ ferences, BANDINI³¹⁸ marcianopolisi érsek stb. BANDINI érsek, moldvai apostoli adminisztrátor a Bakóban tartott *visitatio canonica*

³¹⁵ WARSZEWICKI, Stanislaw: *Jelentés a jezsuita rend generálisának*. Lublin, 1588. nov. 27. In: *MCSMO* I. 97–102.

³¹⁶ QUIRINI, Bernardinus: *Jelentés VIII. Kelemen pápának*. Róma, 1599. In: *MCSMO* I. 117–128.

³¹⁷ BONNICI DI MALTA, Paolo: *Jelentés a Hitterjesztési Kongregációnak*. Róma, 1632. In: *MCSMO* I. 169–175.

³¹⁸ BANDINI, Márk: *Jelentés a Hitterjesztési Kongregációnak*. Bakó, 1648. márc. 2. In: *MCSMO* I. 342–455.

alkalmával 56 pontban ismerteti a bakói róm. kat. egyházközséget. Jászvásárról 39 pontban számol be.

1658-ban MODESTUS A ROMA, a magyarországi és erdélyi missziók prefektusa és őre jelentést küld a Hitterjesztés Szent Kongregációhoz.³¹⁹ A *Jelentés* első részében a magyarországi Ferenc-rendi reformált atyák misszióinak helyzetéről 82 pontban számol be. A második részben Erdélyről és a Székelyföldről 91 pontban tájékoztat.

Egy évtizeddel később 1668-ban a Hitterjesztési Kongregáció, hogy a különböző országok misszióinak helyzetéről egységesen tudjon tájékozódni, 90 pontból álló kérdőívet szerkesztett. Ezt először 1678-ban, majd a 19. század közepéig többször is kiadták nyomtatásban.³²⁰ MODESTUS Magyarországról, Erdélyről és a Székelyföldről készült jelentése datálatlan. A szöveg belső támpontjai alapján a Magyarországról szólót, vagyis a jelentés első részét, amely 82 pontból áll, 1651. körül készítette.³²¹ A jelentés második részét, amely 91 pontban Erdélyről és a Székelyföldről szól – korábbi jegyzeteinek felhasználásával –, legkésőbb 1658 tavaszáig állította össze. MODESTUS jelentésében itt-ott egy-egy missziós pap életkorát, tudományos végzettségét, erkölcsi jellemzését és halálának pontos dátumát is megadja. Ezek támpontot nyújtanak a jelentés datálásához, mégis a legjelentősebb támpont az, hogy nem tud II. Rákóczi György fejedelem lengyelországi hadjáratáról és ezt követő török–tatár pusztításról. Ez a *terminus ante quem*.³²² MODESTUS A ROMA vizitátor, misszióprefektus nem tud az erdélyi fejedelemség katasztrofális eseményéről. Ha tudomása lett volna, bizonyára nem hagyta volna ki jelentéséből a Csíki kolostor pusztulását. Csíksomlyói Miklós atyáról, mint példás pap és prédikátorról ír, aki roskatag. Őt 1661-ben a tatárok megölték. MODESTUS A ROMA jelentése végső soron Erdély és a Székelyföld 1658 előtti állapotát tükrözi, ezért tájékoztatóját így kell olvasni és használni.

Amikor az erdélyi oktatásról ír, a csíksomlyói középfokú iskolákról is megemlékezik. A jelentés 51. pontjában írja, hogy kolozsvári jezsuita atyák közössége három papból és két diakónusból áll, de ezek világi ruhában vannak, hogy tanítsák a gyerekeket. A ferencesek Csíksban tízen-tizenketten vannak, vagyis hat misés pap, négy kispap és két laikus testvér. Mikházán további tízen vannak, öt misező pap, három kispap és két laikus testvér.

³¹⁹ TÓTH István György: *i. m.* 204–221.

³²⁰ A 90 pontból álló kérdőív megtalálható a *MCSMO* II. 564–576.

³²¹ MODESTUS 82 pontból álló jelentése megegyezik a később szerkesztett kérdőív 70. pontjáig.

³²² *Terminus ante quem* az az időpont, ami/amely előtt volt valami, vagy ami/amely előtt valaminek meg kellett történnie.

Fehéregyházán két miséző pap volt, de most a katolikusok udvarába húzódtak. A csíkiak közösségben élnek a szerzetesi szabályzat hű követésével.

Az 51. pontban közölt csíki ferences misés papok száma nem talál az 57. pontban felsorolt misés papok számával. Először hat misés papot említ, utána meg hetet sorol fel név szerint, ami szintén megerősíti álláspontunkat, hogy a jelentés írója korábbi forrásokat, feljegyzéseket használt, amit nem kellő figyelemmel szerkesztette egybe.

Az 57. pontban felsorolja a csíki kolostorban élő páterek nevét, egyházi állapotát, erkölcsi jellemzését, tanultságát és életkorát:

„Csíkban, a reformáltak kolostorában van:

- *Székelyföldi Kázmér atya, példás lector és prédikátor, 56 éves.*
- *Csíki Jegenyei Ferenc, példás pap, lector és prédikátor, 40 éves.*
- *Csíksomlyói Miklós atya, példás pap és prédikátor, 70 éves, nagyon roskatag.*
- *Gyergyói Ferenc atya, példás pap, 35 éves.*
- *Szentrontási (Görög) István atya, példás pap, 32 éves.*
- *Oláh (Kájoni) János atya, példás pap, 28 éves.*
- *Somlyai András atya, példás pap, 30 éves.*

Négy kispap, mind odavaló, két magyar laikus testvér, mindezek reformáltak.”³²³

A 72. pontban és a következőkben írja: Tehetséges fiatalok és tanulmányaik:

„Sokan vannak, akik jó képességűek mind Erdélyben, mind a Székelyföldön, de a fejedelem vigyáz erre, és ha hall ilyenről, az eretnek iskolákba küldi, és szigorú rendeletet hozott a szülőket vagyonekobjzással büntetve, hogy senki ne menjen a határokon kívül tanulni az ő engedélye nélkül, ha pedig ezt az engedélyt kéri, azt sohasem lehet megkapni. Ezért néhányan titokban szöknek át. De e fölött a jézustársasági atyák örködnek érett megfontolással.

73. **A belföldi tanulmányok csak a humanitás és a retorika fokozatig terjednek akár az erdélyi Kolozsváron, Gyulafehérváron és Kisvárdán, szintűgy a székelyföldi Csíkban, Miházán és a mi atyáink más iskoláiban.**

74. **Az ország teljesen az erdélyi fejedelem uralma alatt áll, aki kálvinista.**

75. **A fiatalságnak több tanítója van. Kolozsváron hárman vannak: két jezsuita világi öltözetben és egy világi ember, mindegyikük több mint 50 vagy 60 gyermekekkel foglalkozik. Három tanítási fokozat van. A grammatika, a humanitás és a retorika.** Gyulafehérváron ugyanez a helyzet, de kevesebb diákkal, mert nem érik el a százat. **Székelyföldön a csíki településen a**

³²³ TÓTH István György: i. m. 216–217.

kolostor mellett van a gyerekeknek egy másik iskolája; ezeket a barátok tanítják és egy tanítót is tartanak ott, akinek évente 25 forintot fizetnek; ezt több katolikus hívő adja össze. Jelenleg több mint 80 gyerek tanul ott, az iskolát a fentnevezett prefektus létesítette (kiemelések D-K. J.). *Mikházán van a gyermekeknek egy másik iskolája, akikhez világi tanítót tartanak ugyanazzal a fizetéssel; itt 40 gyerek van.*³²⁴

90. „Tizenkét éve megvolt a gyergyói misszió Fulgenzio de Jesi atya gondozásában, ma elhagyatott [...] Alfalu községben több mint 500 áldozó hívő van, itt az említett Fulgenzio atya pestis idején a szentségek kiszolgáltatása közben dicsőséggel fejezte be életét.”

MODESTUS A ROMA *Jelentésének* megírását a *terminus post quem*³²⁵ és a *terminus ante quem*³²⁶ alapján meg lehet határozni. A *Jelentés* 90. pontjában adott a **terminus post quem**, vagyis az az időpont, ami után volt/történt valami. Esetünkben a gyergyói misszió, amelyet Fulgenzio da Jesi erdélyi ör és missziófőnök vezetett tizenkét évvel a *Jelentés* megírása előtt. Fulgenzio 1644-ben telepedett le Szárhegyen, és Lázár István († 1644) segítségével megalapította a kolostort, felépítette a Gyümölcsoftó Boldogasszony kápolnát és iskolát nyitott. A rendi krónika szerint Fulgenzio 1646. január 3-án Alfaluban hunyt el.³²⁷ Ha Fulgenzio 1644-ben történt szárhegyi megletelepedésétől számítjuk a tizenkét évet, akkor MODESTUS A ROMA *Jelentését* 1656-ban írta. Amennyiben halála évét vesszük alapul, akkor 1658-ban. Ha a *Jelentés* 57. pontjában említett csíksomlyói páterek, Jegenyei (szül. 1619-ben), Kájoni (szül. 1630-ban) életkorát tekintjük, akiknek születési évét ismerjük, akkor 1657/58-at kapunk.

A *terminus ante quem* pedig Erdély aranykorának véget vető II. Rákóczi György 1657-es Lengyelországi hadjárata és az 1658-tól 1661-ig tartó kegyetlen török-tatár pusztítás. A csíki kolostort fennállása óta a legnagyobb pusztítás érte. Felégettek kolostort, templomot, iskolát. A kolostor papjai közül azokat, akik nem tudtak elmenekülni Háromszékre, azokat megölték, másokat fogságba hurcoltak. Amikor ilyen korszakváltó nagy pusztításra nem történik utalás, azt jelenti, hogy a jelentést író prefektusnak nem volt erről tudomása, tehát beszámolóját az esemény előtt írta.

³²⁴ TÓTH István György: *i. m.* 219.

³²⁵ Fulgenzio da Jesi 1646-ban halt meg, akkor a tizenkét évvel azután írt jelentés megírásának időpontja 1658.

³²⁶ Terminus ante quem érvelés alapján a *Jelentés* a fejedelem hadjárata előtt készült, legkésőbb 1658 elején.

³²⁷ GYÖRGY József: *i. m.* 497.

Az előbb felsorolt ismérvek alapján bizonyosra állíthatjuk, hogy MODESTUS A ROMA, a jelentés megírásához korábbi feljegyzéseit használta fel. Beszámolóját helyenként egy-egy pontnál aktualizálta (pl. Damokos Kázmér), kiegészítette a Rómába látogató vagy tanuló, esetleg a Hittani Kongregációhoz küldött erdélyiek információi alapján. Ez is egyik oka lehet annak, hogy a jelentés datálatlan maradt.

Az Erdélyről és Székelyföldről szóló *Jelentés*, valamint az 51. és 57. pontokban közölt tájékoztató megerősíti azt a tényt, hogy 1649 és 1661 közötti években a csíksomlyói kolostor mellett működik a gyerekeknek egy másik iskolája, amelyben legkésőbb 1658 elején „több mint 80 gyerek tanul ott, az iskolát a fentnevezett prefektus létesítette”.

Három év múlva, 1661. október 21-én Csíkot a török–tatár sereg elhamvasztja.³²⁸ Hadd idézzük a szemtanú EVLIA CSELEBI török utazókrónikást, aki a Mikó-vár és a somlyói kolostor ostromát összeolvasztja: „Mivel reggeledett a várban lévő magyarok, nehéz súlyú és értékes portékáikat magukhoz vevén, házinépükkel és gyermekeikkel kegyelemért könyörögtek, valamennyien elfogattak, kapitányuk, kétszáz írsek papjuk (kiemelés D-K. J.), bíráik négyezer emberrel fogságba estek, s a náluk levő vagyonuk elvételét.”³²⁹

Az a „kétszáz írsek papjuk”, ahogy egy iszlám hívő írta, nagyon ráillik ez a somlyói ferences kolostor diákjaira. 1658-ban csak a kolostor melletti iskolában több mint 80 tanuló van, akkor a két iskolában kétszeresével számolhatunk. Ha figyelembe vesszük azt, hogy az iskola 1658-tól 1661-ig még fejlődött, akkor helytálló EVLIA CSELEBI „kétszáz írsek pap” száma.

A vész pillanatában Jegenyei Ferenc, Taploczai István, Jenőfalvi András és Literati Karcfalvi Bonaventura atyák lóra pattanva az erdőkön Háromszékre menekültek.³³⁰ E napon nyolc szerzetes veszítette életét.³³¹ Köztük P. Somlyai Miklóst Csomortán felett az Aracs-patak és az Árnyék-patak egyesülésénél, Cl. Szentimrei Bálint József noviciust a fitódi erdőben, Fr. Kolozsvári János testvért a Széphavason érték be a tatárok és megölték. P. Pálfalvi Péter a templom padlására menekült, ott égett el. Négy más testvért: Bessei Pált, Bosnyák Illést, Görög Jakab papnövendéket és Makai Antal testvért fogságba hurcolták, ahonnan később visszatértek.³³²

³²⁸ BENEDEK Fidél: *Csíksomlyó. i. m.* 97–101.

³²⁹ SZŐCS János: *A Mikó-vár... i. m.* 40.

³³⁰ BENEDEK Fidél: *Csíksomlyó. i. m.* 99.

³³¹ KÁJONI János: *Fekete könyv. i. m.* 57.

³³² GYÖRFFY Pál: *i. m.* 72.; BENEDEK Fidél: *Csíksomlyó. i. m.* 99.

A humaniórák tanításának örvendetes fellendülését az 1661-i tatár betörés megsemmisítette. Kájoni visszatérte után a látottakat így írja le: A csíki konventet a törökök és a tatárok felégették, csak a pusztá falak maradtak meg. Végül a romokból Damokos Kázmér atya, a konvent gárdiánja építette újjá.³³³ Ez alkalommal Csíkban 26 templomot égettek el. 10.000 embert vittek el Csíkból, még többet megöltek.³³⁴ A csíkszentgyörgyi anyakönyvben az egykori plébános a következő feljegyzést tette: „1658-ban százezer embert vitt el a tatár Erdélyből. 1661-ben a török Marosvásárhelyt 170.000 erdélyi foglyot számlált össze, ezt Kemény János okozta.”³³⁵

A Háromszékre menekült páterek a vész után visszatértek. Damokos Kázmér házfőnökkel az élen hozzáláttak a kolostor és templom, valamint az iskola javításához, hogy 1664-ben újra kinyissa kapuit. Munkás tíz év után felállítják a nyomdát.³³⁶ Ez utóbbira Kájoni 1676-ban nemcsak engedélyt kapott, hanem 90 scudi segílyt. Iskolai tankönyveit is jóváhagyták. Kájoni az apostoli misszióknak a legnagyobb szolgálatot a nyomda felállításával, az iskolai és hittani könyvek azonnali kiadásával tette. Ezt a nyomdaalapítást ő maga így örökítette meg:

„P. Joannes Kajoni szerzette a Typographiat, az apostoli misszió és az ország katolikusainak szükségletére.”³³⁷

Innen a somlyói gimnázium történetének új és gazdagabb fejezete kezdődik.

Összegzés

Visszatekintve 560 évre, elmondhatjuk, hogy a római katolikus Egyház tevékenységének köszönhetően a népoktatás általánossá vált már a 15. században. A triviális oktatás mellett, 1448-tól a csíksomlyói ferences kolostor lett a Csík-széki középszintű oktatás, szerzetesképzés bölcsője. S a csíki oktatás története Somlyóhoz fűződik.³³⁸ A kor igényének megfelelően 1591–

³³³ KÁJONI János: *i. m.* 58.

³³⁴ BÁNDI Vazul: *i. m.* 3.; ENDES Miklós: *i. m.* 123.

³³⁵ ENDES Miklós: *i. m.* 123.

³³⁶ GYÖRGY József: *i. m.* 187.; MUCKENHAUPT Erzsébet: *A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely 1676–2001*, 11–14.; BENEDEK Fidé: *Csíksomlyó. i. m.* 392–393., 440–445.

³³⁷ KÁJONI János: *i. m.* 60.

³³⁸ KARDALUS János: *Töredékek az iskola történetéből*. In: *Petőfi Sándor Általános Iskola 1880–2005*. Csíkszereda, 27.

1592-ben Báthory Endre bíboros felállította a világiak képzésére szolgáló gimnáziumot, amely a háborús viszonyok miatt a 17. század második évtizedében licenciátus-képzővé alakult. P. Kósa Tamás³³⁹ 1683. dec. 14-én azt állítja, hogy hetven év előtt a grammatika, syntaxis és poesis együttes tanítását Ebeczki vette át elődjétől mint világi tanár, ki később a szerzetbe lépett.³⁴⁰ Néhány évi szünet után, 1626 nyarán újjászerveződött a szerzetesképzés, majd Modestus a Roma obszerváns prefektus jóvoltából 1649 áprilisában a világiak gyermekei számára újra létrehozzák a gimnáziumot. A Hitterjesztési Kongregáció ettől kezdve folyósítja, néha akadozva is, 1823-ig³⁴¹ az iskolamesterek fizetését, a *scudit*.³⁴² A somlyói iskola megerősödött a képzett szerzetesek vezetése alatt. Az 1661-es tatár pusztítás után P. Damokos Kázmér a templomot és a klostromot jötevek segítségével 1664-ig „*ex cineribus felépítette*”. Taploczai István pedig az iskolát építi újjá, és beindult ismét az oktatás.³⁴³ Ezt igazolja Barberini bíborosnak a csíksomlyói házfőnökhöz 1667. dec. 17-én kelt levele, melyben jelzi, hogy az iskolamester fizetéséről atyailag gondoskodott. 1669. április 10-én, a misszió prefektusa, P. Jegenyei Ferenc a Szent Kongregációnak írt jelentésében arról ír, miszerint a csíksomlyói iskolához két magisztert nevezett ki, egyidejűleg kéri számukra a scudik küldését. Válaszként nov. 23-án azt a feleletet kapja, hogy a bécsi nunciushoz elküldetett a csíksomlyói iskolatanító ellátására szükséges pénz.³⁴⁴

Az idők folyamán gyarapodtak a csíksomlyói tanintézetek, és fontos szerepet kaptak Csíkszereda, a város és a vidék lakóinak oktatásában. Közismert a gimnázium nagy jötevője, Lukács Mihály, aki 1725-ben szemi-

³³⁹ GYÖRGY József: *i. m.* 432., 525–526. Kósa páter Menaságújfaluban született 1661-ben. Beöltözött 1681. dec. 8-án. Felszentelte a wladislawi helytartó püspök 1683. dec. 18-án. 1725-től Szentdemeteren, Bordes filiájában Csáki Imre gróf udvari papja. Visszafoglalta az egykori templomot, sok lelket térített vissza. Meghalt Szárhegyen élete 78-ik, papsága 56-ik évében 1739. május 25-én.

³⁴⁰ BÁNDI Vazul: *i. m.* 3.

³⁴¹ GYÖRGY József: *i. m.* 176.

³⁴² A *scudo* az egyházi állam pénzneme volt. A *scudo d'oro*, a vert aranypénz 100 *baiocchit* ért. 1600 körül a számolási pénz, *scudo di moneta* ugyan továbbra is 100 *baiocchit* ért, de a pénz romlása miatt a valóban vert aranypénz már 120 *baiocchit* ért. Ezért nem volt mindegy, hogy melyik fajta pénzben számoltak. Vö. TÓTH István György: *i. m.* 320.; BENEDEK Fidél: *Csíksomlyó. i. m.* 488. Az iskolamester egy havi fizetése felért akkor egy tehén árával.

³⁴³ KÁJONI János: *Fekete könyv. i. m.* 58–59.

³⁴⁴ BÁNDI Vazul: *i. m.* 4.

náriumot alapított, azonban a gimnáziumi oktatás érdekéről sem feledkezett meg. 1734-ben már 353 növendéke van, ebből 18 rethor és 17 poéta.³⁴⁵ 1782-ben 400-nál több tanulót számláltak. A székely ifjakat a gimnáziumi tanulmányoktól elvonták katonai szolgálatok teljesítése végett. II. József intézkedése miatt 1783-ban alig van 80 tanuló, 1784-ben 47 tanuló iratkozott be, júniusban csak 31-en voltak.³⁴⁶

Haynald Lajos erdélyi püspök a nemzeti fejlődés előmozdítására 1858-ban a csíksomlyói tanító- és kántorképzőt alapítja akként, hogy a gimnáziummal összefüggjön, és a képezdével szoros kapcsolatban legyen egy négyosztályú elemi iskola. Ezzel magasabb szintre emelte az iskolai rendszert.

Az oktatás formái, amelyek újabb és újabb igényeket állítottak fel, vezettek oda, hogy új épület, s az oktatás helyszíne is változott: Csíksomlyóról áttevődött Csíkszeredába.

Az első világégést követően a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium az új impérium elnyomása alatt is a székelység és moldvai magyarság megmaradását szolgálta. Megerősödését a szűkre szabott „kis magyar világ” jelentette 1940–44 között. A háború pusztítását követően újra indult, hogy hivatásának megfelelően értelmiségi munkára felkészítse népünk ifjait. Az 1947 végén hatalomra jutott román kommunisták kegyetlenül elbántak vele, 1948-ban államosították. Mihelyt az állam kezébe került az iskola, elsőként igyekeztek kiölni belőle mindazt, ami keresztény, majd azt, ami magyar: a lelket és a szellemet. A tanárok egy részét elbocsátották, az iskola *spiritus rectorát*, dr. Csipak Lajost Nagyszebenbe száműzték. Az asszimiláló román politika így fejezte le a magyar nyelvű és szellemiségi oktatás-nevelést. Ez az erőszakos asszimilációs folyamat 1989 végéig tartott.

A 89-es események nyomán a dicső Főgimnázium épülete két intézetnek ad otthont: a *Római Katolikus Segítő Mária* és a *Márton Áron* nevét viselő líceumoknak. A román állam restitúciós törvénye alapján a Főgimnázium épülete és a hozzá tartozó, nagyobb részében megmaradt terület 2003. október 10-én került vissza a római katolikus egyház tulajdonába. E dicsőmúltú intézmény minden tanítójára és tanulója hárul az a tisztességes feladat, hogy az alapítók, fenntartók áldozatos lelkületével és az ott tanult diákok szorgalmas helytállásával törekedjenek úgy tanítani és nevelni, tanulni és nevelődni, hogy mindnyájan az egyetemes keresztény és magyar értékek átadói-hordozói legyenek a felnövekvő csíki nemzedékek számára.

³⁴⁵ Uo. 6–9., 12.

³⁴⁶ Uo. 45.

Melléklet

MODESTUS A ROMA levele a kongregáció titkárának

Mikháza, 1649. június 18.

Eminenciás és Méltóságos Uraim.

Másik levelemben csak az őri és a prefektusi hivatal birtokbavételéről adtam hírt, minthogy akkor nem tudtam többet mondani az idő rövidsége és több bekövetkezett bonyodalom miatt. Ezzel a mostanival pótolom a történeteket, tömör tudósítást adva róluk, három fejezetre osztva: először az ország állapotáról, másodszer a prefektúráról, harmadszor arról, hogy mi tünik számomra megfelelő megoldásnak az egyik és a másik megítélésére, hogy a megszokott éber figyelemmel gondoskodjanak arról, amire szükség van a lelkek javára és a hit terjesztésére.

Ami tehát az őrséget illeti: amikor odaérkeztem, igaz, hogy átadták nekem ennek birtokát a pecsétek átnyújtásával, ahogy szokás, de nem viták nélkül, mert mielőtt megtették volna, sok oda nem való feltételt javasoltak írásban azzal, hogy ezeket írjam alá, és mivel nagyon hátrányosak voltak, az elsőt és a másodikat nem akartam aláírni, amire tiltakoztak, hogy nem akarnak semmiképpen sem elismerni. Erre újra enyhítettek rajtuk, és mikor láttam, hogy nem olyan hátrányosak, mint korábban, hanem a boldogult Orbán pápa brévéjére vonatkoznak³⁴⁷, aláírtam. Közös megegyezéssel ebéd után két másik definitorral megtettem a hátralévő intézkedéseket, és harmadik definitornak (mivel egy másik meghalt és a helye megürült) megválasztottuk azt az atyát, akit már őrré tettek, bár nem kánonjogilag elismert választással.

Ezután Stefano de Salines (Szalinai István)³⁴⁸ atyával, akit apámnak tekintettem, bár a valóságban nem volt az, elmentünk, hogy felkeressünk néhány tekintélyes urat, hogy tudomásukra hozzuk a Szent Kongregáció intézkedését és a köztünk létrejött megállapodást. Ezt meg is tettük, elsősorban

³⁴⁷ VIII. Orbán pápa 1640. évi bullája az erdélyi Szent István ferences őrség megalapításáról. Vö. GYÖRGY József: *i. m.* 693–695.

³⁴⁸ Szalinai István (1579–1653. január közepe) bosnyák ferences szerzetes. 1600-ban lépett a ferences rendbe, 1630 óta misszionárius. 1630-ban érkezett Erdélybe, egy ideig világi papnak öltözve. 1632-ben kiváltságlevelet kap. 1636-ban Mikházán szerény kolostort épít. 1636-ban Simándi püspök vikáriusává nevezte ki. 1638-ban végiglátogatja a Székelyföldet. Erőfeszítései nyomán a pápa megalapította az önálló erdélyi ferences kusztódiát. Ennek első kusztosza 1640–1647-ig. Utána definitor.

a méltóságos Kornis Zsigmondnál³⁴⁹, akinek átadtam Eminenciádék levelét; mikor ezt megtudta rólam és társaimról, nagy rokonszenvet mutatott irántam, és megígérte, hogy felel a levélre és minden segítséget megad nekünk, de Isten (magasabb döntése szerint) az ő halálával megfosztott minket és az egész országot ettől a jó katolikus jótevőtől, és bár maradt egy fivére, nem remélünk tőle annyit. Elmentünk más katolikusokhoz is, de ezeknél nagy ellenérzést találtam, részben amiatt a természetes ellenszenv miatt, amivel ez a nemzet a többi irányában viseltetik, részben pedig azért, mert egyesek már felhergelték őket, hogy írnak Eminenciádéknak elődöm, Fulgenzio da Jesi³⁵⁰ atya ellen azzal, hogy hívják vissza az országból, mert nem fogadják el, mentetgetve magukat, mint Pilátus: Én ártatlan vagyok, stb.

Minderre rájöttem, és ugyanezt szőtték ellenünk, de Isten nem engedte, és remélem, nem is fogja megengedni; igaz, hogy páran a szemembe mondták, hogy menjek el, mert nem akarnak ott látni sem engem, sem a kolostorokat. És mivel mindegyiknek mindig nagyon szelíden azt válaszoltam, hogy én az Anyaszentegyházat, nem pedig a világiakat ismerem el felettesemnek, és így kell tennie minden katolikusnak, többször bántalmakkal, sőt halállal fenyegettek, de ezt türelemmel viseltem és kerültem az efféle alkalmakat azzal, hogy távolmaradtam a kolostoroktól és inkább állhatatos és bujdosó voltam Krisztusért, mint konok a világért. Ezért van az, hogy a többi társaim, noha kevesen vannak, szintén szenvedtek, mert ha nem visznek pénzt a kolostoroknak (ami a mi szabályunkkal ellenkezik), akkor bántalmazzák őket, úgyhogy el kell onnan menniük, és ha kinn tartózkodnak valamelyik katolikusnál a lelki kapcsolatok ápolására, akkor azt mondják róluk azoknak az uraknak, hogy ők kiközösített szökevények, úgyhogy sokszor félreértésből szidalmakkal elkergetik őket, ha nem látnak világosan, hogy mindez az ördög műve a jó megakadályozására, kénytelen lettem volna (bár „A misszionáriusok alárendeltségéről” című rendelettel ellentétben) visszaküldeni őket. Ez volt működésem kezdete. Ezután:

1. Ennek az őrségnek most csak két kolostora marad: Csík és Mikháza, miután elvesztette Fehéregyházat Rómából való elutazásom előtt az akkori főnöke³⁵¹ meggondolatlansága miatt, mivel az épületet téves megítéléssel és szemlélettel feltűnővé akarta tenni, így kevés remény van visszanyerésére.

---

³⁴⁹ Kornis Zsigmond (1578 k. –1648) az erdélyi hadak főparancsnoka.

³⁵⁰ Olasz ferences. A szárhegyi misszió szervezője. Alfaluban pestisben halt meg 1646-ban.

³⁵¹ Damokos Kázmér (1606–1678) 1606. szeptember 29-én született Szovátán. 1629-ben lépett be a magyarországi Nagyszombatban a Szűz Máriáról nevezett obszerváns ferences rendtartományba. 1636-ban hazalátogatott. Ettől kezdve szüntelen épít,

Csíkban vannak szántóföldek, malom és más ingatlanok. Ugyanez van Mikházán és talán még több is, minden szindikusz kezelése nélkül, sőt nem is hagynak beszélni róla, nagy hátrányára, és nem is lehet segíteni rajta.

Fehéregyházban sok adomány van, ezeket összevissza több helyen tartja az atya, aki házfőnök volt, a világiak nem kis csodálkozására, és én nem tudhatok semmit az elszámolásról, sem a céljairól.

Ezek a boszniai atyák mindannyian – amennyire rá tudtam jönni sok tapasztalat és a beszédek alapján –, azzal a Kázmér atyával (aki pap lett) arra törekednek, hogy ezt az őrséget az ő tartományukhoz csatolják és itt állandó

---

előbb Mikházán, majd Fehéregyházán, Nyújtódon és Csíksomlyón. Szalainai misszióprefektus tolmácsa lett, az 1638. évi egyházlátogatásakor titkára. 1639-ben Rómába küldték, hogy VIII. Orbán pápához vigye Szalainai terveit, amelyet a somlyói rendház is támogat. Kettős sikerrel járt, mert Rómában pappá szentelték, és a Szentszék létrehozta az önálló Erdélyi Őrséget. Hazatérve Fehéregyházán Haller István úr udvari papjává tette, és rábízta az egykori ferences kolostort. Licenciátus-képzőt létesített. Hamar népes család vette körül, „ahol már Novitiatus volt, és derék híres scola” (KÁJONI: *Fekete könyv* 59). Lendületes ferences élet folyt, amit a helyi protestánsok megirigyeltek és kivitték a fejedelemtől, hogy 1648-ban feloszlassa a rendházat. Ekkor a ferences család Kázmér atya vezetésével Csíksomlyóra ment. Két ízben is somlyói házfőnök: 1649–1652 és 1662–1667 között. Az 1650-es évek elején definitor, 1655–1657-ben kusztosz. 1668-ban IX. Kelemen pápa a görögországi Korona város címzetes püspökévé és Erdély apostoli vikáriusává nevezte ki. Miseruhával ajándékozta meg, amely a somlyói kolostor értékes kincse. 1668. június 17-én, vasárnap Spinola bíboros két püspök liturgikus asszisztenciájával felszentelte. A Státusz urak 1669 tavaszi diétán általános helynökként beiktatták és március 4-én Apafi fejedelem külön, levélben is megerősítette. Damokos szerzetesi ruhában jár, így zavartalanul végzi püspöki feladatát: vizitál, szentel, zsinatokat tart. Hét évig semmiféle támadás nem érte. Az 1675. évi gyulafehérvári országgyűlésen a protestáns többség megtámadta a katolikus urakat, hogy az ország törvényeinek ellenére katolikus püspököt tartanak Erdélyben. A gyűlésre Damokos Kázmért kétszer is megidéztek, mint bűnöst. Damokos már nem mer nyíltan működni. Kálmándi Ferenc ferences papnövendéket sem ő szenteli fel, hanem évégett 1676 elején Nagyszombatba küldötte őt. Különböző plébániákon teljesít szolgálatot, hogy személye ne legyen feltűnő, s a ferencesek és kolostoraik bajba ne jussanak. Végső kívánsága volt, hogy a csíksomlyói kolostorban temessék el, és utódjának Kájoni Jánost jelölte ki, akit Róma segédpüspöknek nevezett ki. Damokos élete 71. évében halt meg Csíksomlyón, 1677. szept. 5-én. Életéről lásd: KÁJONI János: *Fekete könyv*. i. m. 58–59.; BIRÓ Vencel – BOROS Fortunát: i. m. 59–62.; GYÖRGY József: i. m. 489–492.; BENEDEK Fidél: *Csíksomlyó*. i. m. 395–397.; TÓTH István György: i. m. 360–361.; GALLA Ferenc: i. m. 229–231.

rendházat létesítsenek, adományokat felhalmozva, és emiatt van, hogy nem akarnak magyarokat, nehogy a nyelv ismeretével mindent megkaparintsanak, és minket sem akarnak, attól tartva, hogy megakadályozzuk ezeket a terveket, ezért rosszul bánnak velünk és azt mondják, hogy azért teszik, mert akadályozzuk Isten dicsőségét; minderről többet megtudnak majd kis idő múlva maguktól a magyaroktól, akik itt voltak.

Ehhez hozzájön még Monsignor Bandini³⁵² moldvai adminisztrátor, mivel ő is boszniai, és innen ismerhetik. Két évvel ezelőtt ideküldött két boszniai ifjút³⁵³, hogy beöltöztessék őket szerzetesnek. Beöltöztették őket klerikusnak az ő szándéka szerint (ez nagyon nem illő dolog a klerikusi tiszthez, mivel sem írni, sem olvasni nem tudnak!), most sürgetett, hogy küldjem őket tanulni a tartományon kívülre, amit nem tettem meg, hanem adtam melléjük egy lektort, hogy kifogást találjak. Újra folyamodott hozzám, hogy küldjem őket felszentelésre; elküldtem, hogy kedvére tegyek, bár némi lelkifurdalással a tudatlanságuk miatt, az egyiket, hogy a kisebb rendekre, a másikat, hogy szubdiakónus legyen visszatérte után. Úgy jöttek vissza, hogy ő papokká szentelte őket, még a szükséges életkor alól is felmentést adva, amit soha nem hittem volna. Most újra arra kért, hogy küldjem őket tanulni Lengyelországba, azzal, hogy a rendfőnöktől meg fogja kapni az engedélyt; én nem küldtem el őket és nem is fogom, ha Eminenciádéktól nem kapok más utasítást, mert ez nem építés, hanem rombolás lenne. Engem ártalmas vikáriusának tekint az az atya, akit én tettem meg definitornak, sőt azt írja, hogy ha Rómába megy, rendbe akarja hozni ennek az őrségnek a helyzetét, hogy mindig békében legyen; én még semmi ellenvetést nem tettem, mert túl sok bajom van, de a jövőben nem lesz lehetséges, hogy eltűnjem, hogy ő kormányozza az őrséget, miután megvan a püspöksége; de mindenben és mindenre Eminenciádékra hagyatkozom.

Legnagyobb bánatom az, hogy nem lehet eljuttatni a leveleimet, mert előlött éberem örködnek, kinyitva őket és úgy intézve, hogy ne jussanak el a kezeimhez. Ezt világosan tapasztaltam, mert egy párat egyes helyeken nyitva találtam, és Eminenciádék egyik levelét sem tudtam megkapni, pedig tudom, hogy küldtek. Most jó kapcsolatban vagyok a Kolozsváron tartózkodó Rethon³⁵⁴ atyával, úgyhogy ha leveleim Bécsbe érkeznek a németországi

³⁵² Bandini, Márk (1600 k. – 1650) bosnyák szerzetes, marcianopolisi érsek, moldvai adminisztrátor.

³⁵³ A két ifjú: Pietro Novukovich da Varese és Francesco Bankovich di Derventa erdélyi bosnyák ferences.

³⁵⁴ Valószínű Remetei Lukács jezsuita (1608–1651), aki ekkor Kolozsmonostoron szolgált a misszióban.

általános rendi biztos atyához, akkor remélem, hogy biztosabban eljutnak hozzám, mint máshonnan.

Mindennek ellenére, miután az egész tél folyamán folyton az után jártam, hogy jó szóval kiengeszteljem ezt a nagyságos fejedelmet, mivel a Megváltóról elnevezett rendtartományba való Gyöngyösi Krizosztom³⁵⁵ atya néhány tiszteletlen szóval illette, elküldtem őt innen, mert nem való ezekre a helyekre, sőt kis híján mindnyájunkat elküldtek miatta. Ezért arra kérem Eminenciás Uraimat, hogy ne engedjék többé a missziókba. *Végezetül a definitorok és az atyák nagy részének kérésére megtartottam Csíkbán³⁵⁶ április havában az első gyűlést³⁵⁷*, ahonnan elmozdítottam azt az atyát; aki sok éven itt töltötte be ezt a hivatalt, elnöki címet adva neki távollétemre, ha úgy fordulna a dolog, és helyette gvárdiánnak választottam Kázmér atyát, nem lévén egyelőre más, aki ott megfelelne, mivel ő ott saját hazájában van, mert ha mást teszek oda, fellázadtak volna a világiak, és most ott Isten dicsőségére vallásosabban viselkednek, mint a múltban. *A kolostor mellett elhatároztuk, hogy iskola lesz a világiak gyerekei számára. Ezt sok nemes úr nagyon szívesen fogadta, és remélem, hogy ebből és egyebekből némi hasznot látnak, ha feletteseim elegendő eszközökkel látnak el és (ahogy remélem) Eminenciádék védelmét is bírom. Ennyit mondhatok most az őrsegről.*

2. A prefektúráról: nem kis összevisszaság keletkezik abból, hogy errefelé hárman vannak olyanok, akik az erdélyi prefektusi címet viselik, az a Giovanni Besmanich atya, akinek csak egy rendháza van a török határon (bár ez alatt a fejedelem alatt), és attól tartok, azt is hamarosan elvesztik a köztük folyó nagy viszályok miatt, ahogy azt hiszem, már tudják és megtudhatják majd a jezsuita atyáktól; mindamellert ennél az atyánál van a prefektúránk pecsétje, amit a gyergyói rendházban szereztek meg Gábiel³⁵⁸ atya, a korábbi biztos látogatása alkalmával Fulgenzio atya halálakor, és ő most ezzel járkal Erdélyben, pénzt gyűjtve (ahogy néhányan a világiak közül mondják, azért, hogy eleget tegyen egy püspökségről szóló bullának, amit Rómából kellene kapnia, az emberek nagy zúgolódására), és bármennyire is mondtam neki, nem adta vissza ezeket a pecséteket és nem riadt vissza attól, hogy idejőjön. Sőt, most újra itt van, és ugyanezen okból oda megy, ahol sok nemes úr gyűlik össze, hogy könnyebben kérhessen adományokat tőlük.

³⁵⁵ Eredeti nevén Fazekas János († 1677 k.) magyar obszerváns szerzetes.

³⁵⁶ Csíksomlyó.

³⁵⁷ A kiemelések D-K. Józseftől.

³⁵⁸ Gabriele Thomasi bolgár ferences.

A második prefektusi címet Stefano di Salines atya viseli, akinek semmilyen missziós helye nincs, a harmadik pedig én vagyok. Így hát sok kavarodás támad a jogkörök kérdésében, mert Stefano atya egyeseknek megenged valamit, amit én nem engedek meg, és tévedések történnek a feloldozások körül.

A mi prefektúránk helyei egyszerű missziók: így Szárhegy helység Gyergyóban, ahol az a nemes úr, aki Fulgenzio atyának adta azt a helyet, nem akar mást, csak magyarokat, és bár mostanig Bertalan atyát tartottam ott, akit a fent említett atya hagyott hátra, ez most állandóan azzal zaklat, hogy vissza akar térni a tartományába. Egy másik helyet foglaltam el, Bogdán nevű Erdély határán. Lehet ott vagy 100 háztartás, a Tiszán innen, a levegője jó, és bőven van hús, kenyér, bor és tejtermékek, és nincsenek sem patrónusok, sem szerzetesek, de azt, aki odaadta nekem ezt a helyet, Bogdányi Gábor úrnak hívják, aki átadott nekem egy kis templomot, amit ez az őr a Szentháromság tiszteletének szentelt, meg helyet az építkezéshez, és segítséget is ígér. Ezen a területen mindenki kálvinista, kivéve ezt a három urat, és prédikátor van ott, akit azért vett oda az a nép, mert nem kaphatott katolikus papot, akit sürgetőleg kértek. Én rögtön odahelyeztem két atyát, egy magyart és egy olaszt, azaz a magyar Gergely atyát a Megváltóról elnevezett rendtartományból, akit most kénytelen leszek elmozdítani, mert azok az urak nincsenek vele megelégedve, és másvalakit kell odatenni, és remélem, hogy az Úristen segítségével elküldték az eretnek prédikátort; a másik Francesco da Rovereto³⁵⁹ atya, akinek a részére már kértem a rendeletet, hogy misszionárius lehessen; ő az én társam. Ennek a helynek a közelében sok nagy falu van kevés katolikussal, de sokan tisztelik a szerzetesrendünket, emiatt a prefektúra ügyei nagyobb nyugalomban vannak, mert itt minden szerzetes reformált obszerváns és sokkal buzgóbb. Ennyit mondhatok a prefektúráról.

3. Arról szólva, hogy milyen megoldásokat látok, az első az, hogy ne küldjenek erre a vidékre boszniai atyákat, hanem reformált obszervánsokat, és ha lehet, jó életük mellett legyenek képzett teológusok is, minthogy ez az őrség alapításáról szóló brévének is megfelel.

Másodszor, hogy kedvére tegyünk ezeknek az uraknak. Ha lehet, el kellene rendelni a főtisztelendő rendfőnök atyának, hogy engedje meg nekem, hogy ebből a két magyarországi rendtartományból válasszak atyákat, itteni születésűeket. Sokan közülük eljönnének, és ezzel remélem, sok mindent helyre tudnék hozni. Először is eloszlattám ezeknek a nemes uraknak ellen-

---

³⁵⁹ Francesco da Roveredo a trentói tartományba való olasz konventuális ferences, Modesto a Roma társa és helyettese a misszióban.

szenvét, ha saját országukbeli atyáik lennének, akik nagy megelégedésükre szolgálhatnák őket. Másodsor, ezek az atyák nem írhatnak olyan könnyen olyasmit, ami nem teljesen igaz.

Harmadsor, az emberek jobb szemmel nézik majd a Szentszékét, holott most nem nagy tisztelettel beszélnek róla, ha azt látják, hogy javukra cselekszik, segítve őket.

Negyedszer, jobban szaporodhatnak a rendházak és a kolostorok, és mivel ezeket a ferenceseket jó rendi fegyelemben nevelték ezekben a tartományokban, el fog tűnni az a nagy hajsza, hogy pénzt és anyagi javakat halmozzanak fel.

Ötödször, teljesül ezeknek a nemes uraknak a kívánsága, hogy ezt az őrséget ne kapcsolják össze más nemzetekkel, hanem csak hazaiak számára létesítsék; ezenfelül, ha szaporodnak saját honfitársaik szerzetessé avatásai, meg lehet választani a feljebbvalókat, és nevelni lehet az ifjúságot.

Hatodszor, ők maguk nagyon megkönnyítik majd nekem a levelek kézhezvételét.

Hetedszer, megszűnnek az alkalmak, hogy olyanok jöjjenek, akik zavart kelthetnének, mivel ezek, ismerve az ország életmódját, óvatosabban beszélnek és élnek majd.

Nyomatékosan kérem, gondolják át mindezt, mert ennek az őrségnek a javára és a hit terjesztésére nem látok hatásosabb és gyümölcsözőbb megoldást, hogy növekedjek és tartóssá váljak.

1. A prefektúrát illetőleg a zavarok megszüntetésére szükségesnek látnám, hogy csak egy prefektus legyen, ahogy már a Fulgenzio atya által készített pecséten is van, Magyarország és Erdély gondozásával megbízva. Tekintettel a bogdám helyre és más helyekre, amelyek megszerzésére nagy szükség van, és Stefano di Salinesnek, mivel már általános helynök, más jogkört is kell adni a hivatalában, és ezt csak a világi papokkal kell közölni, akik fölött hatalmat gyakorol, nem lévén más püspök, míg a szerzetesek csak a prefektustól függenek. Ha pedig azt akarják, hogy én megtartsam ezt a prefektusi hivalt, legyenek szívesek elrendelni, hogy adják vissza nekem a pecséteket, ha már úgy tetszett, hogy megválasszanak.

2. Kérem Önöket, hozzanak döntést, hogy a Karánsebes környéki misszionáriusok ne terjesszék ki a hatáskörüket a határaikon túlra, amit a rendelet jelöl ki nekik, és ne engedjék meg, hogy itt gyűjtsenek pénzzadományokat, mindannyiunk és a világiak pénzellátásának nagy kárára.

3. Sürgetőleg kérem, szenteljék pappá a magyar Ferenc testvért, akinek ügyében elődöm folyamodott, én pedig hagytam a kérelmet abban a hitben, hogy megvizsgálják, mert ellenkező esetben attól tartok, hogy a gyergyói

helyet teljesen elveszítjük, minthogy ő az egész ottani népességnek nagyon kedves, és állandóan nagy áhítattal várják; hogy pedig megtudják, hogy az eset nem olyan nehéz, azonfelül, amit az emlékiratban megmagyaráztam ezekről a körülményekről, még hozzáteszem, hogy nem tartom szükségesnek a brévét, csak Eminenciás Uraim határozatát, mert miután noviciátusa egész éve alatt klerikus volt (ahogy tartománya atyai tanúsítják), majd kitolódott pár nappal a fogadalomtétele a szembetegsége miatt; és mikor ezt látta, vallásos buzgóságából azt kérte, hogy tegyék vissza laikus állapotba, amit nem nagy kíméllettel rögtön végrehajtottak. Azután Fulgenzio atya, majd mellém szegődött, nagy buzgalommal szolgálva a szentbeszédekben, és miután megszűnt az ok, amely akkor visszatartotta, hogy letegye a fogadalmat, miután már hallgatólagosan letette, hozzátéve mindehhez életének jóságát, elegendő képességeit, a nép odaadását és a helyi igényeket, úgy ítélném, hogy meg kell szűnniük az akadályoknak, mindezt pedig teljes tisztelettel mondom, alávetve magamat akarataknak.

4. A bogdáni misszió szükségletére kérek egy szentségtartót az oltáriszentség kitételére, amely ne legyen egy tenyérynél magasabb, és három vagy négy kis misekönyvet a misszionáriusok szolgálatára, és ha lehet, egy miseruhakészletet is, vagyis palástot stb., mert ez egyikünknek sincs, kivéve engem, és itt nem lehet hozzájutni, úgyhogy a misszionáriusok és a katolikus hívők legtöbbször egész hónapokon át mise nélkül maradnak.

5. Mivel nem lehet elhagyni az országot Moldva felé ennek a fejedelemnek az engedélye nélkül (ez az újonnan hozott rendelet; és ez még így is nagy nehézségekkel és azzal a veszéllyel jár, hogy elvész, amit az ember magával visz, felhatalmazást kérek Eminenciádéktól arra, hogy hordozható oltárokat, kelyheket és tányérokat szentelhessek fel és misézhessek vagy eretnek ministránssal, vagy ministráns nélkül, amit jobbnak tartok. Ezt a felhatalmazást megkapta a ciprusi prefektus is, és ha nem is általában, legalábbis meghatározott számú oltárra és kehelyre vonatkozólag.

6. Kérem, hogy Eminenciádék rendeletükkel ne mentesítsenek senkit a rend határozatai és szabályai alól, avégből, hogy mindenki intézményünknek megfelelően és ne kivételezettként éljen.

7. Ne higgyenek senki innen érkező levelének, még ha alá is írta valaki, anélkül, hogy engem is meg ne hallgatnának a levelek helytállóságáról, mert sokan valamiféle szenvedélytől indítva írtak néhányat, részben saját, részben más kezek aláírásával, amik azonban nem felelnek meg a valóságnak, ahogy be is bizonyítom majd némely esetben. És ezzel melegen ajánlom magamat Eminenciás Uraim gondoskodásába, hogy ezzel és azzal, amit szükségünk okából kérek, misszionáriusaimmal együtt teljes buzgósággal és a

hit gyümölcsöző terjesztésével céljához juttassam Eminenciádék szándékát Isten dicsőségére stb.

Mikháza, 1649. június 18.

*Eminenciás Uraim alázatos és odaadó szolgálja, Fra Modesto di Roma,
Erdély öre és prefektusa*

Méltóságos és Főtisztelendő igen tisztelt Patrónusomnak

Dionisio Masario úrnak, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárának.

DARVAS-KOZMA József címzetes főesperes plébános
Csíkszeredai 1. sz. Római katolikus Plébánia
RO–530230 Csíkszereda, Kossuth Lajos u. 38.
plebsik@clicknet.ro

DÓCZY ÖRS

BEAVATÁS-TÖRTÉNETEK*Spielmann Mihálynak*

Abstract: [Academic subscription rites in protestant schools from Transylvania] The students, subscribing the school regulations, irrespective of their social background, could become the part of the Calvinist college's teaching tradition. From the profane rural or urban world the students of the school were transferred to a sacralized space and became the sharers of a sacralized mentality. The linearity of their life assumed a vertical man–God direction too in the course of the *depositio* rite and subscription, and as they became familiar with the theological sciences. The sacrality ensured by the initiation determined their entire life, if they respected the ritually signed agreement during their college and university years. The subscription required in the academies as well was the direct consequence of the subscription made in the college before.

Rezumat: [Rituri de semnare academică în școlile protestante din Transilvania] Prin semnarea preceptelor instituționale a colegiilor reformate discipolul putea face parte din tradiția și din istoria educației colegiale reformate, el provenind dintr-o școală rurală sau orășenească laică întră într-un spațiu și într-o spiritualitate sacralizată prin semnarea legilor colegiale. Prin însușirea științelor teologice, prin ceremonia de inițiere „*depositio*” și semnarea legilor instituționale linearitatea vieții sale capătă o îndreptățire pe verticalitatea lineară om–Dumnezeu. Prin ceremoniile de inițiere se asigură sacralitatea linearității vieții discipolare și academizantă, cu condiția ca inițiatul să respecte pe parcursul anilor colegiale și universitare contractul prin semnarea rituală a preceptelor instituțiilor de învățământ. Semnarea legilor academice prevăzute în legislația universitară este continuarea lineară a actului colegial de semnare.

Oktatástörténeti irányvonal

Az erdélyi iskolák, kollégiumok történetének kutatása egyidős, mondhatni az első ilyen intézmények alapításával. BARANYAI DECSI János, BOJTHI VERES Gáspár, LASKAI CSÓKÁS Péter vagy CSULAI György az iskolák, és az ettől elválaszthatatlan külföldi egyetemjárás történetét annalista szemléletmóddal, naplókban kezdték el feljegyezni, azokban elsőbbséget biztosítva a kollégiumi és egyetemi külélet tárgyalásának. Oktatástörténeti vizsgálódásaik, utódaiknak, VÁSÁRHELYI Istvánnak, KIS-ÉRI Györgynek, SZATHMÁRI PAKSI Mihálynak, TÉCSI Sámuelnek, BOROSNYAI LUKÁCS

Jánosnak és SZIGETHI-GYULA Mihálynak a 17–18. században kelt, egy-egy időszakot felölelő kollégiumtörténete, majd Koncz József, Kis Ferencz és P. Szathmári Károly a millenium ünnepének fényében íródott nemzeti szempontból elfogult kollégiumtörténetei, a 20. század második felében pedig KÓCZIÁNY László, JAKÓ Zsigmond, SZABÓ Miklós, SPIELMANN Mihály, TONK Sándor, SIPOS Gábor és SZÖGI László az iskolák diáknévsorainak összeállításában évről-évre haladva térképezték/térképezik fel a kollégiumok helyét a közösség politikatörténetében, társadalomtörténeti és esztétörténeti vonatkozásaiban. Dolgozatomnak az a célja, hogy a marosvásárhelyi és nagyenyedi ev. református kollégium tanulói bel-életének, deákká avatásának, az öltözködési és hajviseleti szokások kutatómódszertani javaslatát fogalmazzam meg; módszertanában a társadalomtörténet és a filológia segédtudományait használja fel a források értelmezésére.

Három alapvető fontosságú pontból indulok ki. Az erdélyi oktatástörténet kettős, dichotomiális szellemiségű: egyrészt, egy erdélyi magyar nyelvű egyetem hiánya, amely csak a 19. század végén alakul meg Kolozsváron (a 16. századi kolozsvári jezsuita iskolának a latin az oktatási nyelve, többnyire lengyel származású jezsuita páterek által vezetett, Európa szerte közismert kollégium volt), másrészt a színvonalas kollégiumok jelenléte, amelyek olyan tudással halmozták el tanulóikat, amellyel megálhatták helyüket a neves európai akadémiákon, universitásokon. Ehhez kötődően szeretném leszögezni, hogy a kollégiumok történetének kutatása elválaszthatatlan az abból kiinduló diák életrajzának, életközösségének kollektív megrajzolásától. Doktori dolgozatom témája ennek az utóbbi kérdésnek a körbejárása, a 18. század hatvanas, hetvenes évtizedeiben az erdélyi kollégiumokból származó, külföldi egyetemeken tanuló akademiázások által készített magiszteri és doktori dolgozatai alapján.

Az erdélyi papi és laikus adminisztráció pilléreit jelentették a külföldön tanultak, az *academiták*. Tudománytörténeti szempontból nézve *externalista*, *kontraktuális educatio* az a folyamat, amelynek megrendelője az egyházi vagy világi intézmény vagy patrónus – nevezhetnénk ezt ma a külföldi egyetemjárás kutatóinak eredményei nyomán. A »bölcsségre való törekvés« jegyében azt támogatja a sűrű állomány megrendelője, aki a *beneficiumban* megnyilvánuló nemeslelkűségét viszonzva évek hosszú során papként vagy laikusként visszaszolgáltatja támogatójának az *academián* tanultakat.

Az erdélyi deákok külföldi egyetemjárása az első európai egyetemek alapításával kezdődik el, Bolognába, Párizsba, Lengyelországba, Csehországba, a német és holland nyelvterület egyetemeire és a ködös Albionba több erdélyi

jutott el.¹ Odera menti Frankfurt, Wittemberg, Heidelberg, Basel és Franeker egyetemi jegyzőkönyveiben, a doktori dolgozatok mellékleteiben felbukkanó ajánló sorokban, versekben, az *album amicorum*okban találkozhatunk az erdélyi kollégiumokból és particulákból származó academizánsokkal. Két rövid megjegyzést tennék itt: a felsorolt városok egyetemei felekezeti – és szaktudomány specifikusak. Pl. Franeker egyeteme híres volt 1793-as megszűnéséig a teológia fakultásáról, ahol Paulus Voët tanított, s ahonnan annyi negyedretű Gyzelaar Bousbeq kiadvány került az erdélyi kollégiumi és arisztokrata könyvtárakba. Földrajzi paraméterekben szólva Szentpétervár, Jeruzsálem, Sevilla és Glasgow közé, a könyvproveniencia és a *diariumok*, a naplók alapján e négy kultúrcentrum közötti, képletesen szólva téglalap alakú térbe helyezem el a katolikus és protestáns deákok egyetemjárását.

Politikatörténeti előzmények

A nagyenyedi és marosvásárhelyi ev. ref. kollégium történetéből felidézek néhány életképet, viselkedésmintát, melyek magyarázatul szolgálhatnak a kollégium törvényei aláírásának, a depositionak, a tanulmányokat lezáró szigorlatnak és ehhez kötődően a külföldi egyetemjárás megértéséhez. Ezeknek az életképeknek az elemzését a személy, a szöveg, a tárgy, a test szintjén, illetve az esemény tér- és időhasználatára alapján próbálom értelmezni.

„A külföldi egyetemekre járás régi gyakorlat volt, s az ilyenekből lett lelkészeket *academicus papoknak* hívták, azokkal szemben, akik nem tanultak külföldi egyetemen, a *domidoctusok*. A *domidoctus papoknak* nem volt akkora tekintélyük, mint az *akademikusoknak*. Öltözetük módja is nagyon meg volt szorítva, hosszú prémes togájuk; a kaputban járásuk is igen későre jött be; csak a gyengébb eklézsiákat kapták meg; címük csak *reverendus*, de az *akademitáké: clarissimus ac reverendus* volt. Az *akademiták* 1790 előtt *parókát* viseltek, *kurta német nadrágban* jártak, 1790 után *felporozott hajjal*, *hos??szú nadrágban*, *hosszú kaputot* viseltek, *kerek palástjuk* volt, *mit a domidoctusoknak nem volt szabad hordani. Rendesen a nagyobb, jövedelmezebb eklézsiákat kapták meg.*²

¹ TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, Kriterion, 1979; GÖMÖRI György: *Erdélyi merítések*. Kolozsvár, KomP-Press Kiadó, 2006. 53., 107.

² FOGARASI Sámuel naplója. *Marosvásárhelytől Göttingáig*. (Juhász István a Kriterion Kiadónál megjelentetett 1974-es kiadásban megjegyzi, hogy a kézirat a kolozsvári Protestáns Teológia könyvtárában volt. Ma elveszett kéziratként van számontartva. (Kurta József könyvtáros közlése alapján). 135.

Az akademiákra mehetés vizsgához volt kötve, s a vizsga eredményétől függött az engedély arra is, hogy az illető akadémiai útjára s költségei fedezésére segítyt gyűjthessen a patrónusoknál, amint ezeket a következő consistorialis, a református főegyháztanács kuratóriumának rendeletei bizonyítják.”

1722. február 22. „Az akademiákra menni akaró, a kurátorok, professzorok s más közelebb levő tudós belső személyek s az egész diákság jelenlétében in publico auditorio disputaljon et omni modo examináltassék, kiknek votumok szerint érdemesnek találattván, az akademiákra úgy extrahaljon asztán a curatorok és professzorok subscriptiojuk alatt commendatoriat magának, azt is pedig legelőbb vigye tiszteletes püspök uramhoz, és ha Erdélyben akar alamizsnát kérni, adjon ő kegyelmének reversalist róla, hogy mind papságra céloz, nem külső hivatalra, mind pedig, hogy Erdélybe jő vissza szolgálatra, különben ha ezekről való attestatioja nem lesz t. püspök uramnak, senki is a patrónusok közül alamizsnát az olyannak adni ne tartozzék.” (42.)³

1756. május 16. „Szigorú rendeletet küld a consistorium a peregrinálni akarók vizsgáját illetőleg az azoknak adandó bizonyítvány formuláre megküldése mellett, mert különben őfelsége nem fogja külföldre bocsátani, s ha emiatt „megkevesedik ezután a peregrinansok számok, Isten s e világ előtt kegyelmelek ad számot, ha megszükülnek ekklesiainkban az építhető emberek és a vak vezérek miatt a vezetendők is verembe esnek.” (131.)

1766. december 13. „Mind a három kollégiumban⁴ rendeli a vizsgatartást a consistorium, s hogy a bizonyítvány ne patenter adassék, mint eddig, s ne is a vizsgát kiállott személynek, hanem pecsét alatt más canalison küldessék fel a consistoriumnak, a személyek megválasztása és útlevél-nyerés végett.” (170.)

1772. szeptember 2. „Az academizans atyafiak is, mint a synodusokon a procedensek, consealtassanak kérdések és feleletek által; nem egy-két fertálynyi idő alatt, hanem mindaddig, míglen az egész systema theologicumból: e historia ecclesiastica, antiquitatibus haebreis, graecis, romanis, e philosophicis philologicis reliquisque pro candidato theologiae necessariis et in scholis tradi solitis scientiis, magok profectusaiknak illendő jeleit adhatják.” (205.)

³ A zárójelbe tett számok a konszisztórium döntéseinek számát jelölik.

⁴ Enyedi, kolozsvári és vásárhelyi. 1832-től fogva Székelyudvarhelyen is. (Utóbbi ekkor vált kollégiummá, 1832-ig a nagyenyedi kollégium particulája, leányiskolája volt, hasonlóan a marosvásárhelyi particulához, amely 1718-ban vált kollégiummá, miután egyesült a sárospatak–gyulafehérvári kollégiummal. Fontes Rerum Scholasticarum VIII. Székelyudvarhely református és katolikus diáksága 1670–1871. Bevezetővel közzéteszi ALBERT Dávid. Szeged, 2005.)

Az 1772/205-ös rendelet előírja azoknak a tantárgyaknak a sorát, amelyekből a kollégiumi éveket lezáró szigorlaton bárki kérdezhet a deákot: egyháztörténet, héber, görög és római régiségtan (nyelv és kultúra), filozófia stb.

Az 1722/42-es határozat a kollégiumi tanulmányok befejezése végén előírja, hogy a deákság előtt kell letenni az *examen rigorosum academicumot*, az az azt a záróvizsgát (*rigorosus* szigorút jelent), szigorlatot, ami alapján a konszisztórium eldönti a vizsgán jelenlevő két klerikus kiküldötte révén, hogy az ifjú akademizánsjelölt megkaphatja a commendatoriát: eleget tesz a kollégiumban tanultaknak, aláírásával erősíti meg püspöke előtt, hogy az academia törvényei szerint fog élni, hazatérte után pedig az erdélyi református egyházközségbe pasztorációt fog vezetni. Mindezek után kézbe kapta a megbízó levelet (*epistola commendatoria*), azt bemutatta patrónusának, aki vagy a kollégium főgondnoka, az egyházközség főpásztora vagy nagy gyakorisággal a városi tanács a királyföldi szász deákok esetében.⁵ Mária Terézia 1756/131-es rendeletét többen elsősorban a külföldi „felforgató eszmék” bejövetele elleni császári döntésnek minősítik⁶. A császári rendelet másolata alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az udvar – elsősorban az 1748-ban elveszített Szilézia miatt – egyre növekvő deficitje okán dönt úgy, hogy megtiltja a „távol országokba” való peregrinálást. A deákok sok pénzt vittek ki az országból, s kevesebbet hoztak be hazatértükkor. Az 1751–1767 közötti időszakot cezúraként értelmezem a külföldi egyetemjárás történetében. Az 1767-es vásárhelyi litteraria commissio a kollégiumok egységes tanterve mellett egysegésíti, szabályozza a külföldi egyetemjárást.

⁵ VERÓK Attila: Az erdélyi szász polgárság 16-18. századi könyvjegyzékeinek olvasmánytörténeti tanulságai. In: *Könyves műveltség Erdélyben*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2006. 9–13.

⁶ SZÖGI László *Educatio 2005*-ben napvilágot látott tanulmányában, Külföldi magyar egyetemjárás a kezdetektől a kiegyezésig cím alatt. (244–266.) Deé Nagy Anikó szerint a bécsi udvar meg akarta nyerni politikájának a legfőbb erdélyi nemesi családokat, ezért korlátozta a külföldi egyetemjárást, a külföldre jutást általában. A Teleki család ifjainak (Sándornak, Józsefnek és Sámuelnek, a későbbi könyvtáralapítónak) kibocsátott *salvus conductus*, menlevél, a Teleki család megnyerését igyekezett elérni. (DEÉ NAGY Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kolozsvár, EME, 1997. 10–13.)

Eseményelemzés

A tanári kar, a kijelölt két klerikus és a diákság előtt sorra kerülő vizsga a kollégium törvényeibe való beavatás végét jelöli. Az auditoriumban helyet foglaló deáksereg, deáki esküdtszék, tanári kar előtt az academián tanulni kívánó deák a subscribáláskor megfogadott, szimbólumként a *Bibliára* vagy a *Heidelbergi Katechesis*re téve kezét, a tudomány elsajátítására felesküdvé számot ad arról a kontraktusról, amit az iskola törvényeinek aláírásakor jegyzett.

De mi is volt ennek az előzménye?

Depositio

A nagyenyedi református kollégiumban az iskola törvényeibe, szellemiségébe való beavatás, a *subscribálás* előtt a *depositio* is gyakorlatban volt.⁷ A beavatás lényegét a dualisztikus, állatiból, műveletlenből fizikálisan műveltté avatás adja. A *depositio* felkészíti a tanulókat, a „sárgacsőrüeket”, hogy a subscribálás révén az egyetem (értsd kollégium) tagjaivá váljanak. Az ifjúkat összegyűjtik, korommal kenik be őket, számfületeket, szarvakat aggasztanak fejükre. Szájukba sertésagyarakat raknak, s fekete köpennyel burkolják be őket. Ezután felhajtják őket a *depositiona*, a tudatlanság levetésére, letételére szánt terembe. A tanárok kérdéseire nem tudnak felelni, mert a fogakat nem szabad kihullatni, sertések, szamarak maradnak, a profán állatiságot formálják meg. Mindegyikük nyakába horgot akasztanak, a sertésagyarak kihullanak, a tanulókat „meggyalúlják”, aztán vizet öntenek rájuk, amit durva törölővel letörölnék róluk. Az események közben a *depositor*, általában az iskola igazgatója és a tanvezető tanár beszédet tart a műveletlenség, a faragatlanság ellen, az eddiginél erkölcsösebb és műveltebb viselkedésre inti őket. A *depositor* egy teremben, általában az auditoriumban összegyűlt fiatalokkal szemben egy emelvényen áll, magasabb szinten, mint a beavatásra előkészített nebulók. A hallgatóteremből a filozófia professzorához kísérik őket, aki, miután kikérdezte őket, sőt, a tudomány jelképét teszi szájukba, s bort, mint a tudatlanságból kimosó, kitisztító eszközt önt fejükre – evvel előkészítve őket az egy évvel későbbi subscribálásra. A *depositio*, azaz az állati maszkok letételével a tanu-

⁷ P. SZATHMÁRY Károly: *A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*. Nagy-Enyed, a szerző sajátja, 1868. 24–26.

lók bagolydeákok, *pennalisok* lettek.⁸ A *pennalis* egy évig fekete köpenyt viselt, az idősebb deákok behízelegték magukat az újoncnál, s ez lakomát kellett nekik szervezzen. Ezek a lakomák sokszor gyilkossággal végződtek, a részegeskedést nem is említve. Egy év múlva a *pennalis*, a bagolydiák subscribálása során újra lakomát kellett szervezzen a felsős deákoknak.

A depositiót szokáseseményként értelmezem, mert évről évre megismétlődött, noha több feljegyzésünk van arról, hogy az egykori deákok akademitaként kérték az igazgatóságtól durvasága miatt beszüntetését. A lineáris térhasználat, az iskola udvaráról az auditoriumban és a szálláshelyekhez való vezetetés, a három hely rituális igénybevétele, és az alávett tanulók és emelvényen álló tanárok viselkedés mintája a kommunikáció hatékonyságát biztosítják: a tanulók csendben várakoznak az előttük kitárulkozó tudományokra. A tudományokat az iskolaigazgató, a tanvezető és a filozófia előadó-tanárának kérdései és intő beszéde személyesítik meg. Az auditoriumban, a centrumban nyílik számukra út az isteni tudományok elsajátítására. A három tér közül a centrumnak és az abban elhangzó kommunikátumnak van centropetális jellege. Az auditoriumban évről évre ugyanannak a beszédnek az elhangzása és a tanulók csendes, állatoknak öltöztetése majd a bárdolatlan-ság jegyeinek lemosása ritualizálja a teret, a tanuló ehhez a térhez szocializálódik, az itt elhangzó információk biztosságot és kollégista identitást biztosítanak neki. A sertésagyarnak, a számárfüleknek materiális elemként való célszerű felhasználása előkészíti a műveletlenségből, a beavatás előttiségből a beavatáson keresztül a lelki adottság eléréséhez szükséges utat. A műveletlenségnek állati szervek utánzásával való értelmezői fokozása a csend jelenlétében a teljes kiszolgáltatottságot és nyitottságot jelképezi a tudományok befogadására. A fekete köpeny a butaságot jelképezi, ellentéte szintén a fekete tóga lesz egy év múlva, a subscribálástól kezdve, amely a deákság külső státusát adja meg. A horog használata a belső, a léleknek az állatiságot szimbolizáló eszközökkel szembeni „előhúzását” jelképezi. A lélek győzelme a mocskos, korommal bekent test felett – foglalhatnánk össze a depositio lényegét. Az igazgatói és tanári beszéd közben történik a lélek előhívása, testből való kimozdítása a teológiai és más ismeretek iránt való nyitottá tétel. A sónak konzerváló, megtartó szimbóluma már az ókori mitológiákból ismert. Itt utalhat a tudományok keserű gyökereire is, amelyek későn hozzák meg gyümölcseiket, eredményeiket. A bornak, ahogy a subscribálás esetében egy

⁸ A *pennalis* szó visszavezethető a *poena*, a büntetés szóra, arra utal, hogy egy évi csúfolódást, büntetést kellett kiállniuk a tanulóknak, vagy a *pennal*, tolltartó szóra, azokat ugyanis állandóan magukat hordozták, s a leckéken szorgalmasan jegyzeteltek.

korábbi állapotból egy más állapotba való átjutását jelképezi. A bacchikus, rendszerezetlen, tudatlan állapot egy elv- és tanszerű, vallásos térbe való jutást eredményez. A *confessionalis religio* rendszerezettsége a káosz, a bacchikus önkívület ellenében. A marosvásárhelyi kollégium beléletéről szóló források arról értesítenek, hogy a subscribálást megelőző napon volt csak törvényes lehetőség a túlzott italozásra. A beavatás előtti nap a deákságra felkészülés lezárása, bacchikus kiheverése. Az alapfokú osztályokat végzetek kényszerlakomákat kell hogy tartsanak a felsős deákok számára, ez a subscribálандóknak egy új státusba való belépésüket jelöli. A tudományok útján hosszabb utat bejárt deákok megvendéglése az ismeretek előtti tiszteletet fejezi ki. A kis deákokkal való visszaélések az isteni tudományra való felkészületlenséget tükrözik vissza. Az italozás az első nyolc év nehéz vizsgáinak, a bölcsesség kereső gyökereinek keresése, plántálása, ízlelése volt. Az egy éjszakát tartó delírium periodizálja, interferálja az addigi és a subscribálással kezdődő életet.⁹ A határt maga a subscribálás napja képezi, amikor a tanuló ellátja kézjeggyel a *subscriptionale protocollumot* (subscriptionális jegyzőkönyvet). A depositio és a subscribálás közötti differencia specifikumát az adja, hogy Nagyenyeden a beavatás kettős, egy év választja el a két eseményt egymástól, míg Marosvásárhelyen vagy Kolozsváron, a református kollégiumokban csak a subscribálás létezett.

Subscribálás

Egy processzus kezdetét jelenti a kollégiumba való bekerülés, a nyolc elemi osztály után sorra kerülő subscribálás, az iskola törvényeinek aláírása, kézjeggyel való ellátása.¹⁰ „*Ego Joannes Antal subscribo legibus Illustr. Coll.*

⁹ A kollégiumba visszatérőnek élete végéig tilos volt a túlzott alkoholfogyasztás. Bolyai Farkas említi egy jegyzetében, hány deákot és tanárt csaptak ki részegeskedés miatt. (BF 22-es kézirat a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár református kollégiumi állományában.)

¹⁰ „A régebbi rendszer szerint az alsóbb osztályok (I–VIII.) tantárgyainak bevégezése után midőn felsőbb tanpályára léptek az ifjak, külön vizsgát kellett kiállaniok. És a kik ezen vizsgán képeseknek és éretteknek találtattak, nevüket beírták a kollégium anyakönyvébe s kézzel kötelezték magokat az iskolai törvények megtartására. Ezen innepélyes eljárás examen rigorosum subscriptionis, röviden *subscriptionak*, magyarul fölvételi, fölavatási vizsgának, szigorlatnak neveztetett. Aki ezen vizsgát kiállotta, deák lett,¹⁰ úr volt. Gyakorlatban volt ezen szokás 1884-ig, kivéve az ötvenes éveket, a rémuralom korszakát. Ekkor minden vizsga és innepélyesség nélkül vétettek és vitettek fel az ifjak a felsőbb tudományok hallgatására és a

Reform. Mvásárhelyensis. Anno 1785. die 30-a junii” – olvashatjuk a későbbi püspök, Antal János fogadalomtételét: „én, Antal János aláírom a marosvásárhelyi ev. ref. kollégium törvényeit 1785. június 30-án”. Az auditoriumban való megjelenés, a *Bibliára* és a kollégium törvényeinek gyűjteményére való kézrátétel, a tanárok előtti főhajtás szokásesemény, ezt követi az aláírási jegyzőkönyv szövege, amely ugyanaz maradt 1718-tól 1884-ig. Ennek a szövegnek évről évre ismétlődő, minden deák számára ugyanolyan változatlan formában való felolvasása, a szöveg változatlanságából fakadó általános érvényűség ritualizálja a szöveget. Ez a kollektív szerződés másik alappillére. Nyelvi formája a fogadalmi egyházi szövegek konstrukciója: én, ... , fogadom, hogy betartom ..... intézmény tanítását, törvényét – parafrázálhatnám röviden. Az állandó, változatlan szövegrész változatlansága vallásos szintre helyezi a fizikai és virtuális térben jelen levő szereplőket, elsősorban az aláíró és az iskola képviselőit. A tanárok és deákok által képviselt intézmény kiemelkedik abból a profán térből, amelyet az állatiság, a butaság, az isteni tudományok, elsősorban a teológia még nem érintett meg. A deák, avval, hogy a 16-18. századokban a teológia szolgálólányaként működő humán és reál tudományok elsajátítására tesz fogadalmat, s az ezeket a tudományokat képviselő tanárok és deákok előtt írja alá az iskola törvényeit vallásos térbe helyezi magát.

Az *expectans*¹¹, a várakozó tanuló, deák lesz, egy más fizikai (tér), szellemi (tantárgyak, iskolai törvények) és lelki (teológiai legatusok) közegébe lép. A kollégium törvényeinek aláírásával arra kötelezi magát, hogy a kollégium polgára lesz, ezért betartja annak törvényeit, ügyel annak betart(at)ására. A subscribáló tanulók, s ezentúl nevezünk valakit *deáknak*, egy szerződést kötnek az iskolával, amely kollektív képzetként realizálódik, kizárólag az ott élők életében valósul meg. Az aláírás jegyzőkönyve, a tanári és deákok kara előtti főhajtás és az aláíró közötti perszonális kizárólagosság szakralizálja a szerződést. A subscribálás tárgyi (jegyzőkönyv, merített papír, penna stb.) szintje a

---

subscriptiot az *érettségi vizsga* váltotta fel. 1851. és 1852. egy ifju sem jelentkezett vizsgára. 1853. is csak három, 1854. és azután rendszeren egy-egy osztály minden évben. 1862-től kezdve a VI. gymn. osztályban újból subscriptiót tettek az ifjak és a VIII. osztályosok, vagy amint akkor nevezték, a II. bölcselmi osztályosok érettségét. 1862-től 1884-ig tehát mind subscriptio, mind érettségi vizsga tartott.” (KONCZ József: *A marosvásárhelyi ev. ref. kollegium története*. Marosvásárhelyt, nyomtatta Ny. Sztupjár István, 1896. A második kiadást DÓCZY Örs és VIDA Erika dolgozta át, szerkesztette, bővítette ki, a latin, ógörög és német nyelvű szövegrészeket Dóczy Örs fordította le. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2006.)

¹¹ Dolgozatomban az *expectans* szót nem a kilencvenesek, nonagenusok, a tulajdonképpeni deákok sorába várakozók értelmében használtam, hanem itt csupán 'várakozó' deákat jelöl.

lélek, a *mens* szintjén realizálódik. Az auditoriumban, fizikai és szellemi elzárttságban, az iskola rectora (igazgatója), a paedagogarcha (tanulmányi felügyelő), a tanári kar, a particuláris sedria (csak a deákokból és a hivatalnokokból – senior, contrascriba és a könyvtárosból álló deák bíróság), mint passzív személyek előtt írja alá az aktív személyként jelen lévő deák az iskola törvényeit. A passzív személyek reprezentálják a predestinált örök boldogságot.¹² A depositio esetében a tanulók passzivitása jelképezi az örök boldogságra való térést. A deák aláírásával erre az útra tér. Az auditorium szerepe a kollegista deákélet kezdetét jelenti, az iskola törvényeinek aláírása csak itt történik meg, szakrális centrum. Az auditorium az iskola épületében a bensőséget, ünnepélyességet, a legfontosabb locust, misztériumot jelöli, a kollégium legmisztikusabb helyét. Fizikálisan és szellemi szinten. Az iskola törvényeinek aláírása, a teljes beavatottság momentuma, helye. Aki sikeresen levizsgázott az első hét vagy nyolc év tantárgyaiból, a *triviumból* és a *quadriviumból*, beavatást nyer a tudományt megtestesítő, szolgáltató kollégium szellemiségébe. A beavatás fizikálisan a kollégiumban történik, a kollégium törvényei által statuált, szimbolizált szellemiségbe. A deák ünnepi magatartása, aznap előtti bacchanális újjászületése után, a kijelölt térben (auditorium) fokozza a szerződés (kommunikáció) hatékonyságát, perspektivikusságát. Az ifjú aláíró deák a tanulmányi évek alatt férfivá válik, egy vertikális úton megrajzolható ember-isten közöttiség útján lineárisan halad előre. Ez a beavatás, transzcendentális képet ölt: a szellem hatalma örök – hangsúlyozza többször Piscator, Alstedt vagy Bisterfeld, hogy csak néhány nevet említsek azok névsorából, akik hosszabb-rövidebb ideig tanítottak Erdélyben. A beavatás a fennálló religio keretei között (református confessio) a szellem tudományának megszerzését, ennek fontosságát hangsúlyozza. A kollégiumi élet konventualitása abban rejlik, hogy a tudomány megszerzése a fennálló religio, vallás, az abból eredő felekezeti szcendentális szolgája marad. A kollégium törvényeibe való beavatás a *tanulás (szellem)* és a *hit, vallás (lélek)* két emberi alapértékét vertikális szintre helyezi az ember életében. Az emberi sorsot predestináló istenvilág képzetét hangsúlyozó református vallás tanításának egyik fontos momentuma a konfirmálás mellett a *subscriptio*. A beavatás perszonális: fizikai és szellemi felnövést, érettséget jelöl egyszerre.

A kollégium életében a subscribálás egy perpetuitást, örök ismétlődést, ciklikusságot jelent. Az iskola törvényeit aláíró individuum sorsa egybeforr az ugyanazt a szöveget aláírók, kollégiumban élők sorsával – sorsuk kollektivi-

¹² A predestináció kérdéskörének alapos összefoglalását lásd Maarten PRAK: *Hollandia aranykora* című művében. Budapest, Osiris, 2005. 33–35.

zálódik. Tárgyi szinten az aláírás ciklikussága tartja fenn a kollégiumot, a szellemiség továbbadásában egy stációt jelent a vertikális úton haladó hallgató életében. Az ide vonatkozó törvények azt írják elő, hogy legkésőbb minden év július 1-ig megtörténjen az iskola törvényeinek aláírása.

Az aláírás után a deák magára ölti a tógát, jelezve újonnan hovatartozását.

Öltözködés

A kollégiumi deák öltözetében is különbözik a subscribálás előtt levő expectans deáktól.

A nyugati keresztény egyház javainak elidegenítése révén (1557-ben) az üresen maradt kolostorokat a tanulóknak adták lakhelyül, és jóllehet kezdetben csak – az ifjú klerikusok módjára – bokáig érő fekete köntössel megkülönböztetett teológusok, azután pedig mindazok, akik a classikai tanulmányok bevégzése után a felsőbb tudományok hallgatására bocsátattak, ugyanazon épületben bezárva laktak, egyforma hosszú *tógába* öltözve jártak, és a ruháról *tógátusoknak* s a latin nyelv tanulásáról és műveléséről *deákoknak* hívták és hívatnak ma is¹³.

A tógaviselést 1682-ben, az Enyeden tartott közgyűlés rendelte el¹⁴. A tógát reprezentációt szolgáló tárgyként értelmezhetjük a deákká válás mozzanataiban. A tógába öltözés társadalmi identitást és státuszt, konfesszionális érték-

¹³ „Latin és elemosztályosok kezdettől fogva a kollegiumokban együtt voltak, kiknek köztanítókat a végzett deákokból tettek, magántanítókat a leckejáró tógátusok közül, s így tanítók és tanítványok egy hajlékban, a kollégiumban együtt laktak és étkeztek.

Ezen kívül a tógátusok a fejedelmek s magánosok adományaikból mindennap kenyeret v. cipót s több-kevesebb mennyiségű pénzt is kaptak, s ezek alumnusok voltak. Akik ily kedvezményben nem részesültek legalább ingyen lakást s tandíjmentességet élveztek. Továbbá igen sok szegény tanuló a deákoknak vagy gazdagabb tanuló társaiknak szolgálja volt, s ezek segítségével tanult, kik közül kezdettől fogva sok, igen jeles egyházi és világi férfi vált.” (SALAMON József *De Statu Ecclesiae ref. in Transilvania*. [h. és é. n.] 19–22.)

¹⁴ „Ennekutána (1682) a deákok mindenik kollegiumban: enyediben, kolozsváriban és fehérváriban *hosszumentét* vagy *togát* viseljenek. Melynek viselésére, hogy az ifjuság annál könnyebben reáhajtottassék, most az egyszer a kollegium jövedelméből csináltassanak a curatorok togákat a deákoknak, melyeket mikor aztán kimennek a kollegiumból, tartozzanak a professorok gondviselésé alá adni. Ennekutána pedig, a kik deákokká lesznek, maguk szerezzenek maguknak togát.” (BOD Péter: *Smyrnai Szent Polikarpus* [Nagyszében, 1766.] 129.)

rendhez tartozást jelöl. Viselete kötelező, ellenkező esetben a deák alumnumelvonást, ösztöndíjtól való megfosztást és deáki státusának felfüggesztését veszélyezteti. Az állandó viselet az iskola törvényeinek állandó betartásának tárgyi záloga, a kollektív szerződésben megfogalmazott egyéni fogadalom állandó, tárgyi és szellemi szinten meglévő kódjára utal. Az *officialisok*, a *senior* (igazgatóhelyettes), a *contrascriba* (gazdasági felügyelő) és a könyvtáros nem mindig kötelező tógaviselete a deákság letöltésére utal, a deáki fogadalmak betartására, azok sikeres, életben való megvalósítására céloz. Az akademia vagy otthon tanult (*domidoctus*) kiérdemli, hogy seniorként ellenőrizze az iskola törvényeinek betartását, anélkül, hogy habituálisan alkalmazkodna az iskola törvényeihez. Az állandó tógaviselet a szigorlatig, a kollégiumi éveket lezáró záróvizsgáig tart. Periodizált a tóga viselése, a subscribálástól a rigorosumig – egy periódust jelöl az ember életében: a második, négy vagy hat évet felölelő időszakot az első hét vagy nyolc iskolás tanév után. A tóga és a haj viselete egymagában reprezentálja ezt a periódust. A test tér- és időhasználata kizárólagossá teszik egymást, egymás nélkül nem képeznek specifikusságot, kronotópikus jelenlétet.

A tógaviselést 1795-ben kiterjeszti az egyházi előljáróság minden deákra, a külsős, *extraneus publicus* deákokra is, kik a városban laktak, nem a *coetusban* (diákközösségben), nem írták alá a kollégium törvényeit, csak bizonyos tantárgyakat hallgattak (jog, egyháztörténelem), a táblabíróságon ülnökként (*assessor*) készültek a jogi pályára¹⁵. Esküdtek voltak, de nem a kollégiumnak, hanem a táblabíróságnak, életüket a jog intézményéhez kötötték.

¹⁵ „1795-ben az előljáróság az öltözetet illetően következő intézkedéseket teszi: minden deáknak *tógája* legyen. Az újévi szorgidő kezdetén, akinek nem lesz tógája, elveszti alumniáját; akinek nincs alumniája, cipója vonatik el mindaddig, míg tógát szerez. Ezután pedig senki is addig deáknak be nem vétetik, míg magának tógát nem szerez. Amely deák rongyos tógában jelenik meg templomban, professzornál vagy más tisztességes helyen, mindannyiszor egy garast fizet. 9 hó múlva már súlyosbítják e büntetést: aki egyszer tóga nélkül megy ki a városra, sőt ha csak a kapun kilépik is, fizessen egy Mfrt-ot, másodszor kettőt, harmadszor 3-at; ha pedig többször is, *beneficiumától* fosztassék meg. A *primariusok* mindenkor kétannyit fizetnek. A *senioroknak* régi szokás szerint a tóga nélkül való járás megengedtetik. Hasonlóan bünhődjenek, kik könyörgésre, leckékre, osztályba egy köpenyegben, papucsban menni merészelnék – betegség és lábfájás figyelembe vétetvén. Ki a büntetéspénzt 3 nap alatt be nem fizeti, a *contrascriba* – könyvein tógáján kívül vegyen-vétessen eleget... *Recreációra* kimenni sem engedtetett meg tóga nélkül a deákoknak.”

„Némely deákok nem tartván szemük előtt, hogy alamizsnából épített szobákban laknak s alamizsna-kenyérből élnek, *chapudeles* ingeket (fodros, bodros, tászlis

Tér-interferencia

A *tógátus* (belső) és a *publicus extraneus* (külső) deákok két fizikális és virtuális teret egyesítenek. Marosvásárhelyen a táblabíróság a kollégium mellett volt, a két tér interferenciálódott, a Nagyköz két oldalán alakított ki két intézményt. A kintlakó deákok tógaviselete a testnek ugyanahhoz az iskolához tartozását, kronotópikus jelenlétét jelöli, mint korábban a belső, tógátus, kollegista deákoké. Az intézményhez tartozás bővül, pluralizálódik. A nagyon gyakran más felekezethez tartozó külső deákok a tóga viselése révén additív szereplőkké válnak, a kollégiumhoz való tartozás kiegészítő csoportjaként jelennek meg. A kintlakó diákok nem részesültek alumniumba, ösztöndíjban, kollégiumi szállásban, nem kosztolhattak a kollégium főzdéjéből, kizárólag azon a kevés órán találkoztak a tógátusokkal, amelyeket közösen hallgattak. Nagyon gyakori volt, hogy a gazdagabb *publicus* deákok hazahívták a kollégium köztanárát órát tartani, ugyanazt a tantárgyat előadni, ami elhangzott a délelőtti stúdiókon is a kollégium falai között. Itt csak a tantárgy és 1795-től a tóga alkotta a közös fórumot a belső deákokkal. A Nagyköz és a jogtudomány tárgyi szinten egyesíti a belső és külső deákok tárgyi eszközeit és térhasználatát. A második esetben a diszciplína tárgyi és szellemi szinten egyesíti a külső tanulók lakásaiban és a kollégium osztályaiban folyó tanítást, óraadást.

Érdekességként jegyzem meg, hogy számos kollegista deákról tudunk, akik ülnökként gyakornokoskodtak a táblabírószágon. Releváns Kibédi Mátyus István esete, aki ahhoz, hogy Utrechtbe menjen medicinát hallgatni, alapos deáki tanulmányai mellett ösztöndíjának kiegészítése érdekében assessorként, ülnökként dolgozott a „táblánál”. 1756-ben megszerzi a medicina tudományában a doktorátust, a legmagasabb tanulmányi fokozatot az egyetemi stúdiókon alatt, majd Mária Terézia kinevezi Marossszék első tisztí főorvosának 1765. április 28-án.¹⁶

---

ing) viselnek. Az ilyen vanitás sem a városban, sem a kollegiumban meg nem engedtetik.”

„Tarka, színes, fehér nyakravaló viselése is tiltatik. A kalapnak háromszegre való alakítása és viselése parancsoltatik.” (KONCZ József: 1896. 140–142.)

¹⁶ Bővebben lásd SPIELMANN József: *A közjó szolgálatában*. Bukarest, Kriterion, 1972. Vagy DÓCZY Örs: *Diploma de înnobilitare a unui medic necunoscut [recte: renumit]*. In: *Anuarul Arhivelor Mureșene III*. Târgu-Mureș, 2004. 289–295.

1834-ben a kollégiumi eljáróság a *lex vestiariát* kibővíti a reverendával és a magyarkával.¹⁷ A magyarka BOLYAI Farkas feljegyzései szerint nem disztigválja a deákot a más iskolákban, más intézményekben tanulóktól, dolgozóktól. A magyarka viselete nem korlátozódott az iskolákra. A reverendával való együttviselése tette egy intézmény sajátosságává. Több feljegyzést találtam a református főegyháztanácsi jegyzőkönyvekben, miszerint pénzbüntetést rónak ki arra, aki csak magyarkát visel.¹⁸

Hajviselet

A *lex vestiariához* tartozik a hajviselet, amely sokféle volt az idők folyamán. 1770 – 1780 között a fej közepén mind kurtára nyírták, elől és hátul hosszan hagyták, s az elsőt a nyírt hajon keresztül hátrafésülték a hátulsóhoz, s ahol az első a hátulsóval összeért, ott horgas fésűvel összefogták, a fésű az egyik fültől a másikig ért, s azzal gyakran kellett simítani, újra meg újra befoglalni, mert az előlről hátrafésült rövid haj gyakran kibújt a felső alól és szétment, és ezt a nyírást nevezték *calamistrálás*nak.

Ezután a fej közepét nem nyírták meg egészen, hanem akinek tömöttebb volt a haja, közbe-közbe egész fején meggyérítette. Ez is *calamistrálás* volt.¹⁹

¹⁷ „1834. nov. 5. Az eddig szokásban volt reverenda helyett a consistorium leirata szerint a magyarka törvényes köntösnek elismertetik s közönségessé tétetik, hogy az ifjuság szoroson tartsa meg a *lex vestiariát*, és vagy reverendával vagy magyarkával járjon.

1847. aug. 19. Az eljáróság határozza, hogy az legyen általán sötét színű, a felső köntös hosszú magyar dolmány (magyarka), melyet kötelesek viselni, valahányszor ünnepélyes gyülekezetben testületileg jelennek meg, akár az iskolában, akár azonkívül.”

¹⁸ A Maros megyei Állami Levéltárban a 15-ös és a 434-es jelzettel ellátott katalógusok a marosvásárhelyi ev. ref. kollégium állományában.

¹⁹ „Utoljára nem is gyérítették, hanem csak a végét vágták egyenlően (bütüzték). Némelyek pedig egészen a hátuk közepéig is lenőni engedték. Ebből az lett utoljára, hogy a professzorok azt rendelték, senkinek is a mentéje gallérjának prémje alsó felénél alább ne érjen a haja. De így sem volt jó, hanem végre vesszöből mértéket vágtak, azt az *oconomus* v. *apparitor* szombaton délután szobánként elhordozta, és mindenkinek akkorára kellett bütüztetni a haját.

Ez mind alkalmatlan volt, mert horgas fésű nélkül szétment a haj, s kivált akinek erősebb hajszálai voltak, mint egy szénásszekér úgy állott. Mert horgas fésűt a fején hordozni nem volt szabad. Azért ahányszor látták, annyi garast fizetett a deák. Amíg háromszögű felakasztott karimájú kalapot viseltek, addig a horgas fésűt a kalap karimájába bedugták, s mikor olyas helyre akartak bemenni, az ajtó

A hajviselet törvény általi előírása a tógaviselet mellett a testközelséget jelöli, mindkettőben a testhez köthető külső appertenens kódok nyilvánulnak meg. Ez a viselet kötelező volt minden erdélyi református kollégiumban tanuló deáknak. A subscribálástól a záróvizsgáig tartó kötelező hajviselet, akármennyi visszaélés is volt vele²⁰, ugyanúgy, mint a tógaviselet egy adott időszakra a deák testének kronotópikus jelenlétét fejezi ki, a református kollégium intézetéhez, mint tárgyhoz való fizikai és szellemi tartozását. A hajviselet 1800-tól kötelezővé válik a külsős, extraneus deákok számára is, habituálisan is egy teret interferálnak a *coetus*ban, diákközösségben lakókkal.

A *dupé* kezdetben a gyalogos katonák hajviselete volt az osztrák hadseregben, innen került át a katolikus majd a protestáns deáksághoz a scholákba. Az adminisztratív, militáris közezből átkerült a vallásos, iskolai közegbe is, ugyanaz a hajviselet egy más státust is jelöl: jelen vizsgálódásnál a református deákét, a subscribálással megkötött civil békés életét jelöli.

---

előtt kalapjukat levéve, hajukat megsimították, s a fésűt visszatették a kalap felasztott karimájába s úgy mentek be a házba. Elkezdődik pedig egyszer, hogy amely külső emberek pántlikába tekert haját, azaz copfot viseltek, nagyobb kényelemért elől a fejük tetején tövig lenyiratták hajukat. Ezt *dupé*nak nevezték. Ezt megszeretik a deákok is, és vagy haton 1792-ben, a nyári szünidőn *dupét* vágatnak, akik tehetősebb emberek gyermekei s bátrabbak voltak. Beállván a kollégiumi új esztendő, régi szokás szerint szeptember 21-én törvényt olvasnak, és akkor akik a *dupét* vágattak volt, mindeniket megbüntetik négy-négy forintig, talán azért, mivel ezt a *dupévágást* ezelőtt nem sokkal a katonák kezdték volt legelőbb, még pedig csak a gyalogok. Azonban a deákoknak megparancsoltatik, hogy hajukat megneveljék.” (KONCZ 1896, 2006.)

²⁰ „1800. máj. 15. Az ifjak közül soknak a haja betegség és más ok miatt elhullván, a rectorra bizatik, hogy megvizsgálás után a gyér haj levágását megengedje. Ki rectori engedély nélkül ezt tenné: büntetése házi arestom. 1801. a főkonsistorium a hajnyíratást megengedi, csak hogy visszaélés ne engedtesék az ifjaknak ebben is. E tekintetben tervkészítést határoz az előljáróság.” (KONCZ 1896, 2006.)

Összefoglalás

A deák az iskola törvényeinek aláírásával, származásától függetlenül részese lehetett az iskolai hagyománynak, a református kollégiumi képzés múltjának. A profán falusi vagy városi világból az iskola deájaként szakralizált térbe és szellemiségbe kerül. Életének linearitása a depositio és a subscribálás során egy vertikális ember–Isten irányultságot is vesz a teológiai tudományok elsajátításával. Ez a beavatással biztosított szakralitás határozza meg egész életét, amennyiben követi a rituálisan megfogadott szerződés betartását a kollégiumi és egyetemi évek alatt. Az akademiákon is előírt subscribálás a korábbi kollégiumbeli aláírásnak lineáris következménye.

DÓCZY Örs (1976) könyvtárkutató, doktorandus
Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
doczyors@yahoo.com

GIDÓ CSABA

A VASÚT SZEREPE CSÍKSZEREDA VÁROS FEJLŐDÉSÉBEN A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Abstract: [The Role of the Railway in the Development of Miercurea Ciuc (Rom.; Hung.: Csíkszereda) on the turn of the 19th–20th centuries] The railway constructions in the Ciuc county had an important influence on the development of the region. The railway changed the character of the towns. There were established new institutions and the inhabitants got acquainted with the new habits of modern life. Scholars have asserted that the urban growth of the localities without railway was slower than in the settlements which were connected to the railway system.

Miercurea Ciuc was the last county-center included in the Austro–Hungarian railway network. The delay of the infrastructural modernizations can be observed in the statistical data as well. In 1891 the town had fewer inhabitants (1789 people) than some of the villages in the area. After the railway reached Miercurea Ciuc, the demographical indexes of the town started rapidly to grow. Nonetheless, the railway gave the opportunity for integration in the international communication network and in the large economic circuit of the Austro–Hungarian Monarchy. Consequently, the town shaped from a rural settlement into a modern Eastern European urban centre.

Rezumat: [Rolul căilor ferate în dezvoltarea oraşului Miercurea Ciuc (rom.; magh.: Csíkszereda) la turnura secolelor al 19–20-lea] Apariţia căilor ferate a avut un important impuls asupra dezvoltării oraşelor. Calea ferată a schimbat înfăţişarea oraşelor prin apariţia unor noi instituţii şi prin includerea localităţii în circuitul modern al lumii. Dezvoltarea oraşelor era mult mai lentă în locurile unde nu s-a construit cale ferată, ele ajungând în periferia reţelei urbane.

Miercurea Ciuc a fost ultimul centru de comitat din Austro–Ungaria secolului al 19-lea unde a ajuns calea ferată. Acest fapt se poate observa şi la nivelul dezvoltării urbanistice a Ciucului. În 1891 oraşul avea doar 1789 de locuitori, adică o populaţie mai scăzută decât în multe sate din împrejur. Calea ferată a ajuns la Miercurea Ciuc în anul 1897, după care, dezvoltarea oraşului a căpătat un nou impuls. Oraşul s-a integrat în circuitul mondial al comunicării şi a economiei. Calea ferată a deschis şirul unor modernizări oraşenesti ca introducerea telefonului, al electricităţii, pavarea şoselelor şi a trotuarelor. Astfel, oraşul, la începutul secolului 20, a primit aspectul unui oraş modern central-european.

A városok, a 19. századi gazdasági és társadalmi változások aktív és cselekvő alanyai, erőközpontjai, a társadalmi, gazdasági, politikai eseményeknek, közvetítik azok hatásait, átformálják környezetüket. A 19. században végbe-

ment egy belső változás is a városok életében, a belső urbanizáció, amely átalakította a városok arculatát, életformáját. Itt elsősorban azon folyamatokra kell gondolni, amelyeket a modernizáló városi lakosság szükségletei hívtak életre. Így például a modern vasúti hálózatba való bekapcsolódás, az információ és utazás felgyorsulása, a közvilágítás, csatornázás, a városi utak és járdák rendbetétele, város arculatának szépítése.

A városrendezési tervek a vasút megjelenéséig zárt formában jelentkeztek. A vasútépítkezésekkel azonban felborult a városok megszokott gazdasági, társadalmi rendje. Megváltozott térbeli szerkezetük, és külterületükön megjelent egy új, eddig ismeretlen vonzási pont, amely magához húzta a város gazdasági erőit: a vasútállomás. A vasútvonal, a vasútállomás, szükségtelessé tette a vámhatárokat, városfalakat, amelyek már nem védelmezték a várost, hanem éppen akadályozták térbeli fejlődésében.

A vasút megjelenése új városrendezési tervek kidolgozását tette szükségessé, a vasútállomás körüli térség vált a kereskedelmi és ipari világ központjává. A város központjából az ipari tevékenység és a kereskedelmi forgalom a város peremére húzódott ki, követve a vasútállomás épületét. A vasúti pályaudvar pedig a város első olyan közszolgáltatási intézménye, amely nem annak belterületén, hanem azon kívül, a peremén helyezkedett el. A vasútállomás a város kapujává vált:¹ érkezési és indulási pont volt. Az állomás felé vezető út mellett fogadók, üzletek, raktárak épültek. A város terjeszkedésének iránya most már ezen új vonzási pont felé fordult.

A 19. századi székelyföldi városfejlődés történetében komoly szerepet játszott maga a vasút, a székelyföldi vasúthálózat kiépítése. A régió városai, kivéve Marosvásárhelyt, azonban sohasem tudtak tényleges gazdasági központokká válni. A vasút által viszont, részben ki tudtak lépni elszigeteltségükből és be tudtak kapcsolódni a Kárpát-medence gazdasági és infrastrukturális hálózatába.

A tanulmány célja, hogy nyomon kövesse Csíkszereda esetében a vasút hatását a város gazdasági és társadalmi fejlődésére. Csíkszereda az utolsó székelyföldi város, amely a 19. században bekapcsolódott a történelmi Magyarország vasúthálózatába.

---

¹ GIUNTINI, Andrea: *Downtown by the train: the impact of railways on Italian cities in the nineteenth century – case studies*. In: ROTH, Ralf – POLINO, Marie Noëlle: *The City and the Railway in Europe*. Aldershot, 2003. 121.

Csík vármegyei vasútépítkezések

Erdélyben – és ezen belül Székelyföldön – az urbanizáció, összehasonlítva Nyugat- és Közép-Európával, megkésett. Az ipart a céhes rendszer uralta, a gyáratok legtöbb esetben egy-két szeszgyár képviselte. A kereskedelem inkább helyi jellegű, a városi és a környékbeli vidéki lakosság heti vásáros piacaira összpontosult. A városi lakosság nagy részének mestersége mellett továbbra is egyik fő megélhetési forrása a város határában meghúzódó földparcella. A belterjes, elmaradott gazdaság előrehaladását az utak rossz állapota, az elmaradott közszolgáltatás és közigazgatási rendszer is hátráltatta.

Csíkszereda város az egyik legkisebb székelyföldi város volt a 19. században, lakosságának száma 1890-ben alig érte el az 1789 főt.² A város lakosságának kisszámú volta miatt és jelentősebb ipari és kereskedelmi elit hiányában az államtól várta leginkább a vasúti hálózatba való bekapcsolást.

Ezért nem véletlen, hogy Csíkszeredának és Csík vármegyének az erdélyi vasúthálózatba való bevonásának első nagyszabású terve a szomszédos Udvarhely megyéből indult ki a 19. század 80-as éveiben. UGRON Gábor és ifj. DANIEL Gábor udvarhelyi országgyűlési képviselők egy Héjjasfalva–Székelyudvarhely–Marosnyíre–Csíkszereda helyi érdekű vasútvonal és abból egy Marosnyíre–Gyergyószentmiklós szárnyvonal kiépítésének tervét vázolták fel 1885-ben. Az 1888. március 15-én átadott Héjjasfalva–Székelyudvarhely helyi érdekű vasútvonalat, a fent említett vasútvonal hálózat első szakaszának tekintették. Az elkövetkező években elsősorban UGRON Gábor jelentős erőfeszítéseket tett a vasútvonalnak Csík vármegye irányában való kiépítésére, azonban a nehéz természeti akadályokkal teletűzdelt vonalirányhoz szükséges anyagi támogatást nem sikerült előteremtenie, ezért vasútvonal terve fokozatosan háttérbe szorult.

Az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia között 1891. március 14-én nemzetközi egyezmény jött létre, amely előírta, hogy 1897. november 17-ig a két ország között két újabb vasúti csatlakozási pont létesül, az egyik a vöröstoronyi, a másik a gyimesi határnál. A nemzetközi szerződés arra sarkallta a magyar kormányt, hogy irányítása alá vonja a székelyföldi vasútépítkezést. Az 1895. évi VII. törvénycikk meghatározta a székely vasúthálózat irányát, amely egy Sepsiszentgyörgytől–Csíkszereda–Gyergyószentmiklós–Szászrégenig tartó fővonalból állana. A terv szerint a fővonalból Madéfalvától kellett volna egy szárnyvonalnak kiépülnie a gyimesi szorosig, illetve tervbe

---

² VARGA E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között.* Csíkszereda, 1998. 247.

vették egy szárnyvonal kiépítését Székelyudvarhelyig a székely körvasút Marosnyire állomásából vagy esetleg más pontjáról. A kormány a tervezett vasútvonalak közül elsőként a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Gyimes-szoros vasútvonal kiépítését határozta el. A vasútvonal költségeit 12.800.000 forintban határozták meg és két építkezési szakaszra osztották a vasútvonalat.³ A Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda vasútvonal kiépítését LINCZER Ármin és BRAUN Gyula budapesti építési vállalkozók kapták, míg a Csíkszereda–Madéfalva–Gyimes-szoros vonal építésének engedélyét GROSS A. Bischof bécsi vállalkozó cég nyerte el.

Az 1895-ben megkezdődött építkezések számos olyan problémát vetettek fel, amelyre a helyi közigazgatás és lakosság nem volt felkészülve, ezek több kisebb súrlódáshoz vezettek a vasútépítkezéssel és magával a MÁV-val. A vasútépítkezés volt az első olyan építkezés mely erőszakosan „betört” a kisebb nagyobb közösségek eddig zárt világába. Átalakítva a közösségek közvetlen környezetének tájképét, néha akadályt gördítve a hagyományos közlekedési eszközök és formák elé. A vonal mentén alkalmazott robbantások miatt több helységben épületek rongálódtak meg, amelyek kisajátítása újabb konfliktusokat vetített előre. Több településen a vonal mentén a tüztávokba eső épületek tetőzetét ki kellett cserélni.⁴

1897 márciusában több csíkszeredai, csíktapolcai, és csíkszögödi lakos azal a panasszal fordult a Kereskedelmi Miniszterhez, hogy a földjeiket erőszakkal kisajátították, a csíkszeredai törvényszéken meghatározott összeget a vasút nem akarja kifizetni és föld, illetve pénz nélkül maradtak. Az iratokból kiderül, hogy a MÁV sokallta a bíróság által megállapított 300–1400 forintot a külsőségekért, 300 forintot holdanként a tőzeges legelőkért, ezért a bíróságon fellebbezett. A panaszosok kifejtették, hogy a MÁV könnyen megteheti az idő húzást, de ők, mint kis gazdák, akik a földből élnek meg, ezt nem tehetik, és ha ez így megy tovább, akkor ki tudja, mikor kapják meg azt a minimális összeget is az elvesztett földjeikért.⁵ Az ilyen esetekből az állam egyik legfontosabb vállalkozása a MÁV került ki nyertesnek, ezek az esetek rávilágítanak, hogy a vasút kisemberek számára egyes esetekben komoly károkat és hátrányokat okozhatott. Az állam elviekben garantálta a magántulajdon sérthetlenségét, de ha szükség úgy adta akkor a saját érdekébe azt lefoglalta. Az általa fizetett összeg

³ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K – 229 – 509. csomó – 1896 – 2. tétel – 65404.

⁴ MOL. K 229 – 74. csomó – 2. tétel – 1898 – 2867. *A sepsiszentgyörgy–csíkszeredai vonalon az építő vállalkozók által teljesített munkák műszaki felülvizsgálatáról felvett jegyzőkönyv.* 1897/1989.

⁵ MOL K 229 – 626. csomó – 2. tétel – 1897 – 18529.

pedig sok esetben nem érte el a földterület tényleges értékét és a földfoglalás, illetve a pénz kifizetése közt sok idő telte el a magánszemélyek kárára.

A helyi közigazgatás pedig nem mindig tudta eredményesen követni a vasútépítkezések menetét, ezért az ott elkövetett visszaéléseket néha későn reagálta le, ez által tekintélye is sérült és a vasút nemcsak a megváltó közlekedési eszközként, hanem egy erőszakosan behatoló eszközként is megjelent a lakosság tudatában.

A vasútállomást a törvényhatósági úttal összekötő utak kiépítése helységeként változott, egyes helyeken a MÁV, más helyeken a törvényhatóság, vármegye feladata vagy közös ügye volt annak kiépítése és fenntartása. Bükszád esetében az út kiépítésének és fenntartásának feladatkörébe bevonták a Mikes-féle üveggyár tulajdonosait, Tusnádfürdő esetében a fürdő szövetkezetet.⁶ Csíkszereda város pedig vállalta, hogy kiépíti mind a Borvíz útba, mind a Temető útba való beágazásig a hozzájáró szakaszt. Az utóbbi esetében saját költségén az útszakaszt kőalappal, kavicsolással és szükséges műépítményekkel látja el, és ahol lehetséges 8 méter szélességgel építi ki és tartja jó karban.⁷ A vasút megnyitása után azonban számos panasz merült fel az állomáshoz vezető út állapota miatt. Esős időben a nagy sár miatt alig lehetett közlekedni, az állomásra tartó, vagy érkező utasokat pedig az esti órában semmilyen világítás nem fogadta. A helyi lap, a *Csíki Lapok*, kérte a tanácsot, hogy a temető utcát tegye járhatóvá és lámpaoszlopokkal lássa el.⁸

A Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda közti vasútvonal építése 1896 őszén már a végéhez közeledett, ekkor mind az építkezési vállalkozók, mind a vármegye vezető testülete kérte a kormányt a vasútvonal mielőbbi megnyitására. A vasútvonal mentén azonban még számos építkezési művelet zajlott: A vasúti állomásokot lakhatóvá kellett tenni, fel kellett szerelni megfelelő vasúti eszközökkel. Másrészt a MÁV-nak nem volt érdeke téli időszakban nyitni meg a vasútvonalat, mert az jelentősen emelte volna a költségeket, és az építkezési vállalatot díjazásban is kellett volna részesítse.

1897. március 29–30-án végre megtörtént a „székely vasút” első szakaszának műtanrendőri bejárása BARTHOS Károly miniszteri biztos vezetésével. A bizottságban képviseltette magát a vasúti és gőzhajózási felügyelőség, a posta és távírda igazgatósága, a MÁV Igazgatósága, a kolozsvári üzletveze-

---

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ *Csíki Lapok*, IX. (1897. május 12.) 19. sz.

tösség, a két megye közigazgatási bizottsága, a háromszéki helyi érdekű vasút igazgatósága és az építési fővállalat.⁹

A MÁV Igazgatósága a vasútvonal megnyitásának feltételül kérte, hogy semmi igényre nem nyújthat alapot az a körülmény, hogy a vonal forgalomba helyezése a kitűzött határidő előtt történik. Az építkezési vállalkozók ebben a kérdésben nem akartak állást foglalni.¹⁰ A vasút megnyitása után, 1897 áprilisában a vállalkozók, LINCZER Ármin és BRAUN Gyula, feliratban fordultak a Kereskedelmi Minisztériumhoz melyben kifejezték, hogy nem rajtuk múlott, hogy csak most lett megnyitva a vasútvonal, ők ugyanis már 1896 decemberére üzemképes állapotba tudták volna hozni a vonalat. Ezt követő időszakban egészen 1897 áprilisáig, a megnyitásig, csak kisebb kiegészítéseket kellett tenniük. Ezért kérték, hogy részesüljenek díjazásban, mert határidő előtt elkészítették a vasutat és kénytelenek voltak több mint három hónapon keresztül a vasútvonalat és melléképületeket őrizni. A MÁV igazgatósága ezzel szembe kijelentette, hogy az építkezési vállalat decemberben még nem készült el a távíró berendezéseket magába foglaló épületekkel, így hamarabb nem lehetett a vonalat megnyitni. A Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda vonalszakasz átadásának határideje 1897. április 30. volt, azt méltányosnak tartják, hogy a vállalkozók április 5-től 30-ig napi 300 forint, azaz összesen 7500 forint jutalékot kapjanak, de a többi igényüket megalapozatlannak tartják.¹¹ A MÁV Igazgatósága és a kormány nem sietette e vonalszakasz megnyitását a határidő előtt, hiszen ez számára csak többletkiadást jelentett volna. Ezért részben arra hivatkozva, hogy téli időjárási körülmények között nem lehet műtanrendőri bejárást elrendelni, részben pedig arra, hogy nincs minden melléképület elkészülve, csak a megnyitás határidejéül kitűzött hónapban engedélyezték a vasútvonal megnyitását.

A Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda vasútvonal ünnepélyes megnyitására 1897. április 4-én került sor. *„Az a füttty, mely délután 1/2 2 órakor Zsögöd felől áthatította a levegőt, az a füst, mely a gőzkazán kéményéből felszállott fennen hirdeti, hogy Csíkföld igen nagy lépéssel halad előre kulturális, közgazdasági és társadalmi tekintetben. (...) Vatt János világtörténeti fontosságú találmánya emelte közgazdasági tekintetben a XIX. századot az eddigiek fölé. Ezen találmánynak egy szerény szikrája mi hozzánk is eljutott s nálunk is bizonyára fel fogja váltani a rideg konzervativizmust a haladás ifjú szelleme. Nem a fin de siècle ferdeségei, félszedségei, az eredeti székely jelleg levetkőzése, hanem a*

⁹ Csíki Lapok, IX. (1897. március 31.) 13. sz.

¹⁰ MOL K 229 – 626. csomó – 2. tétel – 1897 – 22088.

¹¹ MOL K 229 – 626. csomó – 2. tétel – 1897 – 26721.

megélhetési ágak tetemes szaporodása, az előállított termékek emelkedése, a vagyonosodás, a szélesebb látókör, a kereskedelem és ipar fejlődése foglaltatik ebben az új világban."¹²

A vasút ünnepélyes megnyitását jelen volt a kormány részéről br. DÁNIEL Ernő kereskedelmi miniszter, JOSZIPOVICS Imre horvát miniszter, VÖRÖS László kereskedelmi államtitkár, a MÁV igazgatósága, több országgyűlési képviselő és Háromszék előljárói. Háromszék területén haladó vasútvonal megtekintése után a magas rangú vendégeket Csíkvármegye előljárósága a megye első vasútállomásán, Tusnádfürdön fogadta. Majd a vonat, tovább folytatva útját, aznap délután megérkezett Csíkszereda állomásra, ahol a „nemzeti zászlókkal és fenyőgallyakkal díszített vonat mozsárlövések között berobogott a több száz főre rúgó helybeli és vidéki lakosság sűrű éljenzése és örömrivalgása között.”¹³

A nagy nap érdekes színfoltja, hogy kereskedelmi miniszter fogadására Csíkszeredából a tusnádi állomásra utazott küldöttségnek három órát kellett várakoznia, amely idő alatt a szórakozás hiányában a küldöttség tagjai megmérgettek a málna mérlegen. Az eredményt leköszölte a *Csíki Lapok* is, a 46 küldöttségi tag összesen 4134,20 kg-t nyomott, átlag 89,87 kg jött ki. A lap ironikusan jegyezte meg „*ebből az is látható, hogy a küldöttség tagjai nemcsak numecantur, hanem ponderantur*”.¹⁴

Másnap április 5-én megindult a rendes vasútközlekedés Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy között. Ezzel az utolsó székely megyeközpont is bekapcsolódott az ország vasúti vérkeringésébe. A vasúti munkálatok azonban tartottak még a Csíkszereda–Gyimes vonalon. E vonalhoz szükséges anyagszállítást megkönnyítette, hogy a vasút elérte Csíkszeredát és így lehetővé vált a vasúton való szállítás Sepsiszentgyörgy irányából. A vasútvonalat hamarosan nemzetközi szinten is elkönnyvelték miután a Kereskedelmi Minisztérium 1897. április 29-én a berni székhelyű Vasúti és Hajózási Főfelügyelőséghez elküldte a vonal adatait, ezáltal a vonalszakasz bekerült a nemzetközi egyezmény hatálya alá eső vasúti vonalak jegyzékébe.¹⁵

A Vasúti és Hajózási Főfelügyelőség 1898. június 17–19. között felülvizsgálta a sepsiszentgyörgy–csíkszeredai vasútvonalat, a jegyzőkönyvből kiderült, hogy számtalan helyen hiányosságokat találtak. A föld és sziklamunkáknál a töltések és bevágások termőfölddel való borítása, a gyeperburkolatok, sö-

¹² *Csíki Lapok*, IX. (1897. április 7.) 14. sz.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ MOL K 229 – 626. csomó – 2. tétel – 1897 – 32736.

vényfonások, kövezett védművek több helyen hiányoztak. Ezeket a vállalkozóknak saját költségükön kellett pótolniuk.¹⁶ A vállalkozók azonban elégedettek voltak, és nem voltak hajlandók aláírni a MÁV által felvett jegyzőkönyvet. Úgy érezték, hogy a felülvizsgáló bizottság egyoldalúan döntött és nem vette figyelembe a vállalkozók észrevételeit. Többféle munkát, amelyeket elvégeztek a vonal mentén nem lett honorálva és a felvételi épületeknél lévő késedelmet, azzal magyarázták, hogy nem volt pontosítva azoknak elkészítési módozata. A vonal megnyitását követő években több levélváltásra került sor a vállalkozók és a MÁV között, végül 1900. január 10-én megegyezés jött létre és ennek alapján a vállalkozók visszavonták mindenféle követelésüket.¹⁷

A Csíkszereda-Gyimes szoros közti vasútvonal forgalom előtti megnyitására 1897. október 18-án került sor. Kezdetben egy vonatpár, majd 1898-tól két vonatpár közlekedet a gyimesi határállomás és Csíkszereda között. A román fél azonban nem építette ki határidőre a ráeső részt ezért annak ellenére, hogy kiépült a magyar oldalon a gyimesi állomástól a határig tartó másfél kilométer pályarész, azt csak a román vonalrész befejezése után vették át hivatalosan. A csíkygyimesi állomáson rendezték be a határvám-, rendőri-, köz- és állategészségügyi szolgáltatásokat.¹⁸ A Gyimes–Palánka–Comănești–Târgu-Ocna vasútvonal végül 1899. április 6-án adatott át a forgalomnak, így közvetlen kapcsolat teremtődött a szomszédos Romániával.¹⁹

Még az 1895-ös évben a Kereskedelmi Minisztérium megszervezte a kolozsvári vasúti üzletvezetőség keretében működő csíkszeredai vasúti osztálymérnökséget. Ennek az osztálymérnökségnek a hatásköre Gyimestől Sepsiszentgyörgyig terjedt, összesen 114 km-en. Az osztálymérnökségen átlag egy-két szakaszmérnök, egy irodatiszt, egy gyakornok, 8 pályafelügyelő, 48–52 pályőr teljesített szolgálatot. Pályafelügyelői székhelyek a következők voltak: Csíkszereda, Lóvész, Csíkygyimes, Szépvízszentmihály, Sepsibodok, Bükszád és Tusnád. Az osztálymérnökség vezetői: SZOKOLY István (1896–1904), FERENCZY Géza (1904–1908) és ACZÉL Ödön (1908–1918).²⁰

¹⁶ MOL K 229 – 800. csomó – 2. tétel – 1898 – 44249.

¹⁷ MOL K 229 – 74. csomó – 2 tétel. – 1898 – 2867. A sepsiszentgyörgy-csíkszeredai vonalon az építő vállalkozók által teljesített munkák műszaki felülvizsgálatáról felvett jegyzőkönyv. 1897/1989. 73.

¹⁸ MOL K 229 – 626. csomó – 2. tétel – 1897 – 62927.

¹⁹ Târgu-Ocna–Palánka vonalat ELIE Radu mérnök (1853–1931) tervezte. www.csc.matco.ro/eradu.html

²⁰ Dr. HORVÁTH Ferenc: *A magyar vasút építési és fenntartási szervezetének története (1827–2004). I. kötet (1827–1944)*. Budapest, 2004. 115.

Az új vasútvonal azonban nem sokat segített Csík vármegye közgazdasági állapotán, a vasúton való teheráru szállítást megdrágították a Sepsiszentgyörgy–Brassó közötti helyi érdekű vasút eltérő díjszabásai. Másrészt, a térség számára jelentős kerülőt jelentett a brassói irány, ezért továbbra is a Csík vármegyei kereskedelmi és személyforgalom jelentős része a tengelyen történt Székelyudvarhelyig és onnan vasúton Budapest irányába.

A székelyföldi vármegyei, városi testületek önállóan vagy országgyűlési képviselőiken keresztül, 1897-től kezdve több alkalommal szorgalmazták a székely vasúthálózat hiányzó részeinek mielőbbi kiépítését és a székelyföldi MÁV vonalnak az országos MÁV hálózattal való összekapcsolását. A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara 1898. december 8-án feliratban fordult br. DÁNIEL Ernő kereskedelemügyi miniszterhez, amelyben javasolta, hogy a Székelyudvarhely–Marosnyíre vonal helyett a Székelyudvarhely–Csíkszereda vonal épüljön meg Szentegyházásfalun keresztül. Ez a vasútvonal érintené Kadicsfalvát, Máréfalvát, a két Oláhfalut, Szentkeresztbányát, a homoródi, székelyfüredi és kirulyi fürdőket.²¹

A 19–20. század fordulóján kialakult pénzügyi és politikai válság nem tette lehetővé a vasútvonal további folytatását. 1898–1899 folyamán ugyan megtörtént a Madéfalva–Szászrégen vonal nyomjelzési munkálata és a vasútvonal közigazgatási bejárása, a vasútépítkezésekkel azonban egészen 1904-ig kellett várni. Az országgyűlés jóváhagyta az 1904. XIV. törvényt, amely elrendelte a székely körvasútból hiányzó Madéfalva–Gyergyószentmiklós–Déda–Szászrégen vonal kiépítését. Ennek a vasútvonalnak az átadása három szakaszban történt meg: Szászrégen–Déda (1904), Madéfalva–Gyergyószentmiklós (1907) és Madéfalva–Déda (1909).

A székely körvasút utolsó szakasza a Székelyudvarhelyig tartó szárnyvonal azonban sohasem épült meg, annak ellenére, hogy úgy Székelyudvarhely, mint Csíkszereda több alkalommal kérelmezte ennek a vonalszakasznak a kiépítését, amely jelentősen befolyásolta volna mindkét város fejlődését és lerövidítette volna Csíkszereda és az erdélyi városok és Budapest közötti távolságot.

Vasútállomás és város

A vasút fontos szerepet töltött be minden város modernizációs folyamatában. A gazdaság perspektívájából nézve a vasút leginkább a távolsági áruszállításban került uralomra, a helyi forgalomban továbbra is kulcsszerepet töltött be a szekerezés. A vasút polgári értékeket közvetítő hatása már az építkezések

---

²¹ MOL K 229 – 800. csomó – 2. tétel – 1898 – 3576.

idején elkezdődött. A vasút által a térségbe érkező vállalkozók, mérnökök és munkások új értékrendet, szokást közvetítettek a helyiek felé. A vasút által való foglalkoztatás a helybeliek számára egy új munkarendet is nyújtott, a hetente kézbe kapott pénz új helyzetet teremtett a helyi közösségen belül is. Az innen származó jövedelmet a helybeliek földvásárlásra vagy házbővítésre építésre használták fel.

A vasútépítkezés alkalmával Csíkszeredát idegen munkások, mérnökök özönlötték el. Így írt erről a *Csíki Lapok* 1895-ben: „... még meg sem kezdődött az igazi vasútépítkezés s már is itt van nyakunkon egy sereg ember idegen helyről jöve, nem ismerik sem szokásainkat, sem erkölcsünket, hanem azért itt akarják megszédni magukat.”²²

A helyi illetékesek, rendfenntartó erők figyelmét igénybe vette a különféle nemzetiségű, egzisztenciájú munkások elhelyezése, a helyi lakosság és az idegenek közti feszültségek elsimítása, rend és tisztaság fenntartása. Építkezések ideje alatt gyakoriak a gyilkosságok, rablások, verekedések, virágzott a prostitúció. Szintén komoly erőfeszítést jelentett a helyi egészségügyi intézmények és személyzet számára az építkezéseknél elszendvedett balesetek ellátása, az idegen munkások által behozható fertőzőbetegségek elterjedésének megakadályozása. A belügyminiszter 1896. június 3-án rendeletben szólította fel Háromszék és Csíkmegye közigazgatási bizottságait, hogy sürgősen tegyenek intézkedéseket a vasútépítkezéseknél uralkodó egészségügyi viszonyok megjavítása érdekében. A kolozsvári MÁV üzletvezetőség által kiküldött orvos felügyelő szerint „... a jelenleg is jelentékeny számú és a nyár folyamán előreláthatólag még emelkedő munkás seregnek elhelyezése, orvosi felügyelete, gyógykezeléssel való ellátása igen tökéletlen s a körülmények olyanok, hogy fertőző betegségeknek a munkások közé való behurcolása esetén súlyos járványtól lehet tartani.”²³ A MÁV kérte a vállalkozókat, hogy a munkások lakásai mellett ügyeljenek a rendre és tisztaságra, hogy a nyers zöldségek és gyümölcsök fogyasztásával, valamint a rendetlen élvezetekkel (sic!) járó veszélyekre a munkásokat saját nyelvükön kihelyezett felhívások figyelmeztessék. A vizsgálat alkalmával megállapították, hogy a határon minden ellenőrzés nélkül szállítanak be zöldséget és gyümölcsöt, rossz minőségű tápszereket, amelyek könnyen betegséget tudnak előidézni, ezért kérték a szigorúbb ellenőrzést.²⁴

²² *Csíki Lapok*, VII. (1895. január 9.) 2. sz.

²³ MOL K 229 – 627. csomó – 2. tétel – 1896 – 39541.

²⁴ MOL K 229 – 627. csomó – 2. tétel – 1896 – 57138.

1895-ben a csíkmegyei közkórházba összesen 457 személyt vettek fel. A betegeknek egy része valamilyen formában kapcsolódott a vasútépítkezésekhez 247 napszámos, 53 vasúti munkás, 2 vasúti alvállalkozó, 1 útkaparó, 24 kéjő. Összesen 62 külföldit ápoltak 1895-ben.²⁵

A helyi társadalom életében meghatározó élmény maradt a vasút előkészületeinek, építésének nyomon követése, majd a vasút megnyitási ünnepségen való részvétel. A helyi társadalmi életet felpeszdtette a vállalkozók és mérnökök serege, majd a vasútvonal megnyitása után érkező új vasúti személyzet. Az első vasúti utazás pedig mindenki számára ünnepi előkészületek után történt meg. Az ünnepi öltözködés eddig csak a helyiség életében bekövetkezett nagyobb ünnepségekre volt a jellemző. A vasúti utazások elterjedése után a vonatra szállók minden alkalommal felöltötték az ünnepi ruhát.²⁶

A vasútvonal megnyitását követően a Brassó–Csíkszereda vonalon naponta két pár vonat közlekedett. Az első 7612. számú vegyesvonat Brassóból reggel 8:50 perckor indult, míg a második délután 14:12-kor. A szerelvények közel nyolc óra alatt tették meg a távot, mely elégedetlenséget váltott ki. Háromszék és Csík vármegye közigazgatási bizottsága kérte a MÁV Igazgatóságát a menetrend megváltoztatására és a Sepsiszentgyörgyi várakozási idő lecsökkentését.²⁷ A Budapest irányába közlekedő, vagy a fővárosból érkező utas számára még rosszabb volt a vasúti közlekedés, amiatt, hogy Brassóban 6–8 órát kellett vesztegelnie csatlakozásra várva.²⁸ A kezdeti vonatközlekedés nem kedvezett a postaszállításnak sem, mert csak délután érkezett meg a vonat Csíkszeredába, amire a postás már kihordta a mindennapi postát, így az érkező postaszállítmány csak másnap reggel került kihordásra.

²⁵ *Csíki Lapok*, VIII. (1896. február 26.) 9. sz.

²⁶ MAJDÁN János: A vasút polgárosító hatása. In: TÓTH G. Péter (szerk.): *Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában*. Veszprém, 2002. 309

²⁷ A 7612-es vonat 10:31 perckor érkezett Sepsiszentgyörgyre, ahol bevárta a Kézdivásárhelyről 10:22 perckor induló vonatot, ami déli 12:15 perckor volt Sepsiszentgyörgyön, így csak délután 13:05 perckor indult tovább a vonat Csíkszereda irányába és 16:30 perckor érkezett a Csík megyei székhelyre. A másik 7614. számú vegyes vonat délután 14:12 perckor indult Brassóból és 16:12 perckor érkezett Sepsiszentgyörgyre, ahol bevárta a Kézdivásárhelyről 14:37 perckor induló járatot, és csak 17:22 perckor indult tovább 20:41 perckor érkezve meg Csíkszeredába.

²⁸ MOL K 229 – 626. csomó – 2. tétel – 1897 – 76456.

Ez azt az abnormális helyzetet eredményezte, hogy a vasúti közlekedés megindításának évében, a Héjjasfalva–Székelyudvarhely vonalon és majd innen kocsí küldöncjáráttal érkező posta korábban érkezett meg a csíki megyeszékhelyre, mint Sepsiszentgyörgy irányából.²⁹ A csíki utazóközönség azt is nehezményezte, hogy régi, lepusztult vonatokon voltak kénytelenek utazni, amelyek sokszor késtek. A sepsiszentgyörgyi állomásról a vonat Csíkszereda irányába a peron nélküli negyedik vágányról indult, megnehezítve a beszállást. A csíkszeredai állomáson kezdetben nem voltak hordárok alkalmazva.³⁰

A vasúttal párhuzamosan megérkezett a vármegye területére a telefon, amely azonban még hosszú ideig csak a vasút számára volt elérhető.

A város és a lakosság számára az egyik legjelentősebb útvonallá lépett elő a Temető utca, amely kapcsolatot teremtett a helység szélén álló vasútállomás és a város között. A városi tanács azonban a vasút megnyitása után megfélemlített a vasúti állomáshoz kivezető útról. A vasút állomáshoz igyekvők, vagy a vasúttal érkezők esős időben térdig jártak sárban, este pedig semmilyen világítás nem állt rendelkezésükre. A vasútállomás körül azonban már más kép fogadta az érkezőt, a MÁV az állomás előtti teret és útszakaszt zúzott kövel, kavicsal szórta meg. A kocsik és az omnibuszok számára megfelelő állomáshelyet képezett ki. A vasút megjelenésével párhuzamosan szükségessé vált a városi fiákerek szabályozása. Minden fiákeresnek iparigazolványt kellett kiáltania, az állomáshoz való ki- illetve a városba való szállítás díja 1897-ben személyenként 40-40 krajcárba került.³¹

A csíkszeredai vasútállomáson a megnyitást követő időszakban is folytak az építkezések, 1897-es év végén épült a mozdonyok elhelyezésére szolgáló mozdonyház, az állomás mellett jég- és éléskamrák épültek.³² A MÁV igazgatósága 1897 novemberétől azokat, akik nem utaztak, a várótermekbe és a peronra csak 20 fillér értékű belépőjegy megváltása ellenében engedte be.³³ Ezzel kívánták távol tartani a csavargókat, koldusokat a vasútállomásról. A csíkszeredai vasútállomás főnöke a megnyitás után SIMÓ T. Antal volt, akit majd 1898 októberében Apahidára helyeztek át.³⁴

Tegyünk egy képzeletbeli utazást, mi fogadhatta a csíki utazóközönséget az újonnan megnyitott vasútállomáson. Az állomás környékén kocsmák, szállodák nyíltak, melyek közkedveltek voltak nemcsak az utazók, hanem a helybe-

²⁹ MOL K 229 – 627. csomó – 2. tétel – 1897 – 8109.

³⁰ *Csíki Lapok*, IX. (1897. április 28.) 17. sz.

³¹ *Csíki Lapok*, IX. (1897. március 24.) 12. sz.

³² *Csíki Lapok*, IX. (1897. december 15.) 50. sz.

³³ *Csíki Lapok*, IX. (1897. december 22.) 51. sz.

³⁴ *Csíki Lapok*, X. (1898. október 12.) 41. sz.

liek számára is. A vasútállomás és tartozékai egy egységes képet mutattak az érkezőnek. Az államvasutak vonalain 1870-től kezdve egységes típustervek szerint épültek az épületek. Szabványosították a mozdonyszíneket, raktárakat, őrházakat. A MÁV határozta meg a helyi érdekű vasútvonalak épületeinek a tervét is.

Az állomás épülete külső megjelenésében teljesen eltért az addig megszokott építkezéstől. Az állomások téglából készültek és színes külső vakolatot kaptak. Az épület alatt pince volt. A vasútállomás illetve a századfordulón lezajló nagy állami építkezések nagyban befolyásolták a kisvárosi építkezési modellt. Az állomásra belépő utazó jegyet váltott a pénztárnál és besétált a váróterembe, amelynek bútorzata teljesen eltért az eddig ismert bútoroktól. A váróterem új berendezési tárgya a vaskályha, amely szép lassan elterjedt a helyi háztartásban is. Az állomáson találkozik a vidéki polgárság először az ingaórával, amely egy-két évtized alatt minden háztartásban jelen lesz. A nyilvánosan mért pontos időt szintén a vasút vezette be országszerte. A váróteremek belső falain az utazót az írott menetrend és reklámok fogadták. Az új termékek és szolgáltatások elterjesztésében nagy szerepe volt az állomásokon megjelenő hirdetéseknek, színes plakátoknak. A MÁV nagy figyelmet fordított az állomás körüli környezet kialakítására és egységesítésére. Az állomásokon elsősorban hársfát és gesztenyefát ültettek, mellettük virágágyásokat képeztek ki. A csíkszeredai vasútállomás továbbfejlesztésében fontos szerepet töltött be Aczél Ödön vasúti és hídépítő mérnök, aki 1898-ban került a helyi MÁV szolgálatába. Irányításával az állomás melletti területet fákkal ültették be és parkosították. A hársfákkal beültetett területet sétányok szeltek át, amelyeknek szélén padokat helyeztek el. Az így kialakított környezetben az utazásra vállalkozók kellemesen tölthették el az időt. A parkban egy ötméteres köoszlop tetejére állították fel Erzsébet királyné mellszobrát.³⁵

A vasút által vált egész Magyarországon ismerté a dália és a különféle rózsafajok. Az állomások ablakaiban megjelentek a muskátlik faládákban, felfüggesztett cserepekben. A vasút segítségével vált magyar virággá a muskátli, amely igénytelensége miatt gyorsan terjedt a magánházaknál is.³⁶ Az állomások mellett az utas kutat talált. Vidéken a kövel kirakott kutaknak csodájára jártak. Az utasok számára illemhely állt, ahol elkülönítették a férfi és női illemhelyeket, amelyek szilárd anyagból épültek, cserepes tetőfedéssel. A mellékhelységek szintén modellként szolgáltak a magánházak számára.³⁷

³⁵ VOFKORI György: *Csíkszerda és Csíksomlyó képes története*. Békéscsaba, 2007. 91.

³⁶ MAJDÁN *i. m.* 314.

³⁷ Uo.

A vasutas egy teljesen új munkavállalói típust személyesített meg: az állandó fizetést kapó, különféle ingyenes szolgáltatásokban részesülő, a szolgálati idő után nyugdíjjal rendelkező vasutas óriási tekintélynek örvendett a helyi közösségben.

Az állomáson lévő resti, vasúti vendéglő teljesen új italokkal és ételekkel, szokásokkal ismertette meg a vidéki polgárt. A resti terjesztette el a bécsi szeletet. A rántott borjúhúst sokáig csak kenyérral vagy zömlével adták, de mérete egységesen akkora volt, hogy a tányérról lelógjon. A bécsi szelet hatalmas népszerűsége egyúttal más húsok és élelmiszerek házi panírozását is elősegítette. Ekkor és itt vált ismerté a fasírozott, a frissen csapolt sör, a szódával hígított különféle szörpök. A resti demokratikus intézmény volt: a betérő vendég egy helyiségben fogyasztott a vidék politikai és gazdasági elitjével. Minden asztal könnyen lecserélhető volt, rajta kockás terítővel. A restikben tapasztaltak befolyásolták a polgárok konyhai szokásait.³⁸

A vasút újabb értékeket közvetített a város lakossága felé. A vasúton érkező árucikkek minden érintett település boltjában megjelentek és a helyiek ugyanazt vásárolhatták, mint a nagyvárosok lakói. Ez egyrészt a ritka déli gyümölcsök megjelenésében, a rizs és fűszerek elterjedésében követhető nyomon, másrészt a lakások berendezése is megváltozott a budapesti, bécsi, prágai iparosoktól, gyáraktól, kereskedőktől megrendelt bútorok által.³⁹

A vasút megjelenése hatással volt Csíkszereda népességének szaporodására, a város területén fellendült az építkezési hajlam, amely azonban nem tudta kielégíteni a lakásszükségleteket, hiszen az elkövetkező évtizedekben is a helyi sajtó állandó témája maradt a tisztviselők lakáshiánya. A város gazdasági élete is lassan a változás jeleit kezdte mutatni, ez leginkább helyi lapok reklámfelületén vált érezhetővé. Ugyanis míg a vasút megnyitása előtti években a *Csíki Lapok* utolsó oldalain egy-két reklám volt található és azok is leginkább a budapesti vagy nagyobb erdélyi városok gyárainak vagy raktárainak termékeit hirdették, az 1900-as évektől, a lap reklámfelülete megnövekedett és egyre több csíkszeredai kereskedő jelent meg termékeivel.

A város lakossága az 1891-es népszámlálás szerinti 1789 főhöz képest 1900-ig 2858 lakosra szaporodott. Összesen 397 házsám volt a városban, a lakások száma 620, amelyek közül lakott volt 543, nem lakott 77. A háztartások száma 519 volt.⁴⁰ A házak minőségét vizsgálva 130 téglá és 267 faház

³⁸ Uo. 320.

³⁹ Uo. 307.

⁴⁰ *Csíki Lapok*, XIII (1901. január 30.) 5. sz.

volt, amelyek közül 210-et cserép, 187-et zszindely fedett.⁴¹ A városképből ekkor már eltűnt a szalmatető ház, a városi tanács ugyanis még a XIX. század utolsó évtizedében erőteljesen fellépett a tűzveszélyes nád és szalmatető házak ellen.

Az 1890-es évekig viszonylag kevesen utaztak vasúton, a zónatarifa bevezetése után ez a helyzet megváltozott. A Magyar Államvasutak évente üzletjelentést készített az ország vasútvonalairól és állomásairól.⁴² A következő táblázat a csíkszeredai vasútállomás személyforgalmi viszonyait mutatja.

	1897	1898	1900	1903	1905
I. o	487	615	481	349	351
II. o	4216	4879	6650	7096	9804
III. o	11201	13510	25542	29433	34597
Összesen	15904	19004	32673	36878	44752

	1907	1909	1911	1912	1914
I. o	536	558	1190	896	440
II. o.	9050	15537	22504	19207	12218
III. o	39304	62347	81879	77298	47002
Összesen	49090	78442	105573	97401	59660

A vasútállomás forgalma jelzi a székelyföldi vasútforgalomban bekövetkezett változásokat. A forgalom jelentős mértékben megnövekedett 1907 után, mikor átadták a székely körvasút hátralévő részeit. A legnagyobb személyforgalom 1911-ben volt, mikor a vasútállomás forgalma meghaladta a bűvös 100 ezer főt. Ezt követően a forgalom ismét lehanyatlott, részben az újabb pénzügyi válság, másrészt a balkáni háborús viszonyok miatt. Az 1914-es év számadatai már a háborús viszonyokat jelzik. A III. osztályon utazók emelkedő száma jelzi, hogy a lakosság felismerte a vasútban rejlő lehetőségeket és rövidtávú utazásaira egyre inkább igénybe vette a vasút nyújtotta lehetőségeket.

Csíkszereda a vasúthálózatba való bekapcsolódása után is megmaradt a Kárpát-medence egyik legkisebb városának. A vasút megjelenése előtt nem sokban különbözött a környező településektől. A vasút megjelenésével, a csíkszeredai vasúti osztálymérnökség felállításával, azonban a város kilépett addigi

⁴¹ PÁL Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*. Csíkszereda, 2003. 647.

⁴² *Magyar Állam Vasutak állapota és üzleteredménye az 1897–1914 közötti évekről*. Budapest, 1897–1915.

elszigetelt állapotából. A székely körvasút kiépítésével Székelyföld egyik legjelentősebb vasúti csomópontjává vált. A vasút jelentős mértékben hozzájárult a település gazdasági és kulturális fejlődéséhez. A város elérhetővé vált a modern világ új technikai találmányai előtt. A telefon és a villanyvilágítás, bevezetésével, a város útjainak modernizálásával, a csatornahálózat kiépítésével a XX. század elején Csíkszereda is egy modern kisváros arcúlatát nyerte el.

GIDÓ Csaba tanár, történész
a Pécsi Tudományegyetem doktorandusa
Kós Károly Szakközépiskola, Székelyudvarhely
RO-535600 Székelyudvarhely, Bethlen Gábor utca 47B/25.
gcsasoka@gmail.com

JÁNÓ MIHÁLY

A CSÍKMÉNASÁGI RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM FALKÉPEINEK KUTATÁSTÖRTÉNETE

Abstract: [Researches on frescoes of the Roman Catholic church from Armășeni (Rom.; Hung.: Csíkménaság)] The frescoes from the 17th century of the sacrum of the medieval church titled the Immaculate Conception from Csíkménaság were already mentioned in the visitation journals of the bishops, registered at the beginning of the 19th century. Their first detailed description dates from 1853, from the historian, archivist Károly BENKŐ. The drawing and photo documentation of the installation and frescoes of the church was drawn up by József HUSZKA in 1889. This documentation, which is published in the 1st annex of the study, is kept in the collection of the Ethnographic Museum and National Office of Cultural Heritage from Budapest. The frescoes were repainted in 1928. They drew up then a detailed written report about that, which we commend to the specialists' attention, who are carrying out the restoration works that are in progress these days (2nd annex). The art history researches of the building and inner ornamentation of the church is in progress today too, which can be completed with the 3rd annex.

Extras: [Istoricul cercetării frescelor bisericii rom.-cat. din Armășeni (rom.; magh.: Csíkménaság)] Frescele din secolul al 17-lea ale stranei bisericii din evul mediu din Armășeni, cu titlul Imaculata Concepție, au fost menționate deja în agendele de vizitație ale episcopilor înregistrate la începutul secolului al 19-lea. Prima lor descriere detaliată provine din anul 1853 de la istoricul, arhivistul BENKŐ Károly. Documentația de desen și fotografii a instalației și frescelor bisericii a fost întocmită de HUSZKA József în 1889. Această documentație, care este publicată în anexa nr. 1 a studiului este păstrată în colecțiile Muzeului Etnografic și ale Oficiului Protecției Moștenirii Culturale din Budapesta. Frescele au fost repictate în 1928. Despre acest lucru a fost întocmit atunci un raport detaliat în scris, pe care îl recomandăm în atenția specialiștilor, care execută lucrările de restaurare petrecute în zilele noastre (anexa nr. 2). Cercetarea de istoria artelor a clădirii și ornamentației interioare a bisericii este în curs și în zilele noastre, a cărei completare este anexa nr. 3.

A *Szeplőtelen fogantatás* titulust viselő plébániatemplom késő gótikus szentélyének 17. századi boltozatfestményeiről már a 19. század elején megemlékeztek a püspöki vizitációs jegyzőkönyvek. Valószínű, hogy korábban is, de az általunk tanulmányozott plébániai irattárban csak két, egyházlátogatási

jegyzőkönyv található ebből az időszakból, az 1823. és az 1830. évi, amelyekben a templom épületéről szóló feljegyzések megegyeznek:

„*Structura Templi exterior in matre. Secundum iscriptionem, quae visitor in pariete Sanctuarii, aedes Sacra Ménaságensis extructa fuisse Anno 655 sed probabilis N[ume]rus Millenarius deletus est, aut subaudiri debet. Structura Templi interior in matre. Parietas dealbati nulla ornamenta exhibent in fornice vero Sanctuarii, Sanctorum imagines visuntur, Tabulatum est diversis coloribus distinctum.*”¹

1853-ban, BENKŐ Károly (1805–1863) egy másik, 1829-ben kelt püspöki vizitáció jegyzőkönyvének, a fentiekkel megegyező részét idézte, majd hozzátette:

„[...] helybeli mostani Pap Miklósi Gergelly Ur azt jegyzi meg: *non est millenarius numerus subaudiendus, quia secus et ara et campana majos antiquior, quod fieri nequit. Fennirt számokat magam is láttam – folytatja Benkő – feketén festettek árábiaiak, a Templom északi falán betürol betüre így »Anno 655« tekinthetők, de éppen azért hogy csak rajzolvák véleményem szerint gyanusok. A Templom n [ap]kelet felölly részén az ugynevezett Sanctuarium és a Segrestye (Sacristia) valoban ó Gothus munka, mely az egész épületnek felét tészí, kő bolthajtásán szép czirádák mellett vannak Szent Háromság, négy első Proféták, öt szent Asszonyok, u. m. Margarét, Magdolna, Zsusánna, Katalin és Anna képeik, a Nap felkelve, a Hold teljesen szemben mintha napfogyatkozást okozott volna, és Sz. Ilona kezében keresztet tartva, mind ezek feketén festvék, a Szentek nevei Gothus betükkal alá irvák, kevés helyeken ujjitvák. E Templom nyugot felölly hasonfele hogy ujjabb tisztán tettzik, mennyezete a Chorus felettivel együtt festett deszkákból készitődött az akkori divat szerint, mint reá van irva 1655-ben 2-ik Rákoczi György alatt. Régi napkelet felölly felében létező nagy oltáron iljen irás »Regina Coeli laetare 1563«*²

Természetesen ORBÁN Balázs (1830–1890) is részletesen leírta a templom épületét és berendezését, ugyanakkor a hajó festett famennyezetének 1655-ös évszámát is megemlítette. A szentély boltozatfestményeiről a következőket jegyezte fel:

„*E templom szentélye régi gót épület, szövedék boltozatának koczkáiban igen érdekes al-fresco festvények vannak. Közvetlen az oltár feletti koczkában*

¹ Canonica Visitatio 1823. 5–6.

² BENKŐ K. 1853. 132–133.

a nap és hold, továbbá négy próféta, 4 evangelista és más szent képek.³ A képek jellege, de főleg a képeket magyarázó minuskel feliratok egyiránt kezességek ezen műbecscsel s régészeti érdekekkel bíró képek valódiságáról, minék következtében, mint Székelyföldön oly kevés számban fennmaradt (Dályán és itt) régi frescók egyik kiválóbb példányát kellőleg becsülnünk és méltányolnunk kell, egyszersmind elismeréssel lennünk azon kegyelettel szemben, mely azt valamely barbar ujtás általi megsemmisüléstől megvédte.”⁴

ORBÁN, a szentély északi falán található, hiányos, festett évszám láttán, érthetően 1655-re gondolt, „[...] mi valamely ujtási évszám lehetett”, amelyből az első szám lekopott, „mert a templom szentély bizonynyal annál jóval régibb, a mennyiben építési modorában nyilvánuló késő gót-kori műidomokról ítélve, a XIV. század végén készülhetett.”⁵

ORBÁN Balázssal szemben, az akkori plébános, FERENCZI Ignác, aki püspöki rendeletre 1869-ben hozzáfogott az egyházközség történetének megírásához a *Domus Historiában* a következőképpen érvelt:

„Menaság, egyik a legrégebb falvak közül Csíkban. Temploma, mely a falu között egy emelkedett dombon fekszik régi kökerítéssel egészen övedzve, a mint a Sanctuarium falán – észak felől – tisztán láthatni 655-ben, azaz: hatszáz ötvenötben épült; a felírás így van: AE. T. H. Ano: 655., vagyis: Aedificatum Templum hoc Anno 655. Mely betűknek – megjegyzem – hogy én tulajdonitok ily értelmet, egyebet nem gondolván, hogy mit jelenthetnek.

Némelyek igen régeinek mondják, s kételkednek az esztendőszám valódisága felett, állítván: hogy az ezeres szám ki van csak hagyva s így lenne »1655« hanem ezeknek könnyű a felelet, mert a régi nagy oltár a mint mostis jól láthatni 1543-ban épült, a nagyobb harang pedig 1542-ben, a középső [...]1604-b.[en] öntetett, miből azt következtetni – mondja a negyven évvel korábbi lelkész elődjéhez hasonlóan –, hogy az oltár, a harangok hamarabb megvoltak mint a templom.”⁶

Nem illik számon kérni egyik „krónikástól” sem, hogy miért nem hozták összefüggésbe a szentély falán és a hajó festett famennyezetén látott évszámok azonosságát. Pedig ez magyarázatot adhatott volna a kételyeikre, mármint a „valamely ujtásra” és az azt megörökítő időpontra vonatkozóan. Továbbmenve, a famennyezet töredékes felirata, amelyet FERENCZI Ignác plébános

³ ORBÁN B. 1869. 40. 3. sz. jegyzet: „Mária Magdolna, szent Borbála, sz. Katalin, sz. Ilona, sz. Margit, sz. Anna, sz. Klára és sz. Susanna; mindeniknek neve minuskel betűkkel van oda írva s mutatja e festvények eredeti régiségét.”

⁴ ORBÁN B. 1869. 40.

⁵ ORBÁN B. 1869. 41.

⁶ *Liber Historiae Domus* 1869. 1.

lemásolt, azt is elárulta, hogy ki készítette 1655-ben a festett mennyezetet, a karzattal együtt. Nevezetesen egy „Z. M. Miklos diák s mester”,⁷ aki feltehetően a szentélyboltozat záróköveire erősített, festett-címeres falapokat is készíttette, a hajóban végzett munkájával egy időben. S ha mindez elfogadható, miért ne lehetett volna Miklós festő-asztalos mesternek némi köze az *al secco* technikával festett, késő reneszánsz famennyezetek mintáit idéző falképek, közepes rajztudással megáldott mesteréhez!? Arra a kérdésre, hogy ki lehetett ez a Miklós diák és mester, a keresztnéve előtti Z. M. feloldása adhat feleletet. Minden esetre Krisztus cirill betűs „Xps” monogramja a feliraton, a mester román származására enged következtetni, és ha a boltozatfestmények alakos ábrázolásait kísérő, többnyire román kiejtés szerint írt neveket is számba ves??szük, talán jogosan feltételezzük, hogy a faberendezés és a szentély boltozatának 1655-ben történt kifestését ugyanazon mesternek tulajdonítjuk.

HUSZKA József (1854–1934) 1881-ben, az ornamentika kutatásai során járt a ménasági templomban.⁸ Az ekkor készült rajzai közül a Néprajzi Múzeum Könyvtárában található egy, amely a boltozatfestmény virágmotívumait és a sekrestyében álló, 1678-ban készült szekrény díszítményeit örökítette meg.⁹ Egy másik rajzon, amelyet a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtárában őriznek, ugyanazt az öt falkép motívumot és a sekrestye szekrényének másik szárnyát rajzolta le tussal, illetve akvarellben.¹⁰ Ugyanakkor a hajó kazettás mennyezetéről és a kórus mellvédjéről is készített vázlatokat.¹¹

1888 márciusában HUSZKA ezeket a rajzokat mellékelve, levélben jelezte a Műemlékek Országos Bizottságának, hogy szeretne falképkutatást folytatni Ménaságon:

⁷ *Liber Historiae Domus* 1869. 2.: „A chorusban két egymáshoz szegzett deszkán ilyen felirat szemlélhető: »Anno D[om]ini 1655. D[ie] 26 junii az Xtus [Krisztus] Jesusnak tisztességire építék K.m.[?] az min [k] kegyelmes urunk Rákóczi Gior [György] idejiben és az vitézleo Cik Giergyó Kázon Főkaptánia Petki István /. valószínű idejében mert nem olvasható:/ épít ez [kis kart ?] Menaságii Pál Bálint az Xpsban /Xtusban/ vitézkező Zabo Gieor[György] pap, és Meg.[Megye] birói: István Leorincz és Bende Antal ideiben /: egy egész rend nem olvasható:/ Z. M. Miklos diák s mester Az Xps [Krisztus] leg[y]en minden oltalmunk« ezen irás a felső chorus alatt, a fuvó felett áll.”

⁸ FEJŐS Z. (szerk.) 2006. 298.

⁹ LÁNGI J. – MIHÁLY F. 2002. 17.; Közölte FEJŐS Z. (szerk.) 2006. 92. 113. kép.

¹⁰ Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (a továbbiakban KÖH) Tervtár, lelt. sz. K 64.

¹¹ Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, lelt. sz. R 9398. Említi LÁNGI J. – MIHÁLY F. 2002. 17.

„Tekintetes Bizottság! Székelyföldi falfestményeink érdekessége a leletek szaporodásával fokozott arányban növekedik, miért is kutatásaim tovább folytatását, s legalább azon templomok képeinek fölfejtése, melyekről már van tudomásom, addigis, míg a véletlen újabb leletet nem tár elénk, hazai kulturtörténetünk szempontjából, azt hiszem, elég fontos arra, hogy a tek. Bizottság támogatását előzetesen kikérhessem. A csík menasági rom. kath. templomot ohajtanám juniusban megkaparni, miért is a tek. Bizottságtól 300 frt előleget és az erdélyi püspök engedélyének megszerzését kérem, mert katolikus templomba a püspök engedélye biztos bejuthatás. Templomunk boltsüvegeinek egyrésze besincs meszelve. Én XVI. századnak tartom a falon látható 1655 évszám daczára. Van e templomnak egy gyönyörű szárnyasoltára is 1543 évszámmal. Tudtommal ennél szebb és épebb renaissance szárnyasoltárunk nem maradt fen. Hajnald L. [Haynald Lajos] biboros főpapunk erdélyi püspök korában meg akarta venni a falutól, de azt mondták, hogy »ha a püspöknek ér valamit, nekünk többet ér.« Mellékelve van szerencsém csatolni e templom műkincseiről futólag készített vázlataimat. Az oltáron a restaurálásnak még semmi nyoma így eredeti festményeit hű másolatban birni, azt hiszem, haszon lesz a tudománynak. E szempontból indítatva eddigi gyenge fényképező készletem helyett egy nagyot és jót szereztem, előre begyakorlandó vele magam. A gép és egyéb felszerelések fedezésére volna szükségem a kért 300 frt előleg v[agy] segélyre, mit aztán a később kiérdemlendő tiszteletdíjából visszafizetnék. Azon boldog hitben zárom kérésemet, hogy a tek. Bizottság útján a kieszközölt kaparási engedély és a pénzelőleg képessé tesznek hazai műtörténetünket, minél előbb, egy lappal szaporitanom. A tekintetes Bizottságnak alázatos szolgálja Huszka József rajztanár. Sepsiszentgyörgy 1888 martius 7.”¹²

A beküldött rajzokból a Műemlékek Országos Bizottsága csupán egy darabot őrzött meg,¹³ a másik kettőt visszaküldték HUSZKÁnak és azok a hagyatékaival kerültek a Néprajzi Múzeum gyűjteményeibe.¹⁴ A bizottság HUSZKA kérését 1888 májusában továbbította a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz,¹⁵ ezt követően HUSZKÁnak, két évi készülődés után, 1889

¹² KÖH Könyvtár, Műemlékek Országos Bizottsága (a továbbiakban MOB) irattára 1888/19.

¹³ KÖH Tervtár, lelt. sz. K 64.

¹⁴ Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, lelt. sz. R 9724; R 9398.

¹⁵ KÖH Könyvtár, MOB irattára 1888/19; *Lásd még* Magyar Tudományos Akadémia. Művészettörténeti Kutató Intézet, (Továbbiakban MTA MTKI) Regesza másolat: VKM 1888-V-6-21086.

nyarán sikerült kiterjedtebb kutatást végeznie a templomban.¹⁶ A falkutatásra a templom folyamatban lévő javítási munkálatai alkalmával kerülhetett sor.¹⁷ A Menaságon végzett munkájáról csak a következő évben, 1890 áprilisában számolt be CZOBOR Bélának (1852–1904), aki HENSZLMANN Imre (1813–1888) halála után a Műemlékek Országos Bizottsága előadói tisztét viselte:

„Nagyságos Doktor Úr! A mai postával a műemlékek bizottsága számára küldöm végre a menasági templom freskóit és szárnyas oltárát. Szín vázlat, fotográfia és pausa mind kitűnő. Azt hiszem meg lesz velük elégedve. Írni nem írtam semmit hozzá, hisz a rajzok elég ékesen beszélnek legfeljebb megjegyzem, hogy az éjszaki falon a meszelésre 665 volt vésvé mint a bemeszelt rész évszáma. Megis találtam a régi felirásból: Anno és 65-öt, bár a képet kifejezni nem voltam képes. Az oltárról megjegyzem, hogy a középső Mária Jézus szobor későbbi betét. Mert az eredetit mire az alatta levő felirat : Regina celitare 1543 vonatkozik megette a szű. Mária sovány nyulánk alakjának maradványát még láttam a templom hián (padlás). A mostanit a protestánsná lett barczaságról hozta egy borvizes atyafi a monda szerint. Ezt az oltárt Haynald erdélyi püspök korában meg akarta venni a falutól de a 2000 forintot visszautasították. A templom elő részén semmi művészi vagy történeti nyomot sem találtam. Végre mellékeltem még a doktor úr számára a rég ígért két [...]¹⁸ is. Megemlítem még, hogy erre a templomra már két éve felvettem 200 frt előleget. Esedezem úgy intézni, hogy ha már többet nem kapok legalább ezt [...].¹⁹ Kiváló tisztelettel Huszka József.”²⁰

A falfestményekről készült 10 db színvázlatot, 5 db fényképet, 34 db pauszmasolatot, a szárnyasoltárról készített 8 db akvarellt és 10 db fényképet tartalmazó küldeményt a bizottság április 24-én elemezte, és egyben „a kiváló szorgalommal és csinnal készült fölvételeket ” jónak látták a rajztár számára megszerezni,²¹ így azokért HUSZKÁNAK a minisztérium hamarosan kifizetett 200 forint tiszteletdíjat.²²

HUSZKA József a bizottságnak küldött rövid jelentéseit, a falképek részletes leírásával, az *Archeologiai Értesítő*ben, 1890-ben megjelent közleményével egészítette ki. Tanulmányában a szentély északi falán talált 665 évszám kelet-

¹⁶ HUSZKA J. 1890. 345.

¹⁷ *Liber Historiae Domus* 1869. 31.

¹⁸ Olvashatatlan szó.

¹⁹ Olvashatatlan szó.

²⁰ KÖH Könyvtár, MOB irattára 1890/60.

²¹ KÖH Könyvtár, MOB irattára 1890/60. Vö. Dr. CZOBOR B. 1890. 351.

²² KÖH Könyvtár, MOB irattára 1890/85. *Lásd még* MTA. MTKI. Regesztá másolat: VKM 1890-V-6-27180.

kezése és a boltozatfestmények stílusa alapján próbálta a falképek készítésének időpontját megállapítani. Következtetései szerint a falképek a 16. vagy akár a 15. században is készülhettek. Részletesen elemezte a boltsüvegekben látható képek témáját, és néhány szóban a fafestmények színeiről is szót ejtett:

„Freskóink színezése szegényes. Csak fehér, fekete, aranyárga és vörös állot festőjük rendelkezésére. Van ugyan egy pár ruhán zöldes szürke is, mit a sárga és fekete keverésével értek el, a valódi zöld és kék azonban teljesen hiányzik. A vörösnek három változata a sötét karmin, a sárga keverésével előállított téglavörös és a fehér hozzáadásával előállított rózsaszín, mely kiválóan a Dániel köntösén észlelhető.”²³

A ménasági templomról az 1905 szeptemberében kelt dokumentumokban értesülhetünk újra, amikor ANTAL József plébános, a tervbe vett javítási munkálatokat megelőzően szakértő kiküldését kéri. ÉBER László (1871–1935), a Műemlékek Országos Bizottsága akkori helyettes előadója ceruzával írt följegyzése szerint, ő szívesen leutazott volna.²⁴ ÉBER, októberben, levélben válaszolt a plébános kérésére, és miközben HUSZKA József korábbi kutatásaira utalt, aziránt érdeklődött, milyen természetű munkálatokat terveznek a templomban.²⁵ 1906. április 18-án a ménasági plébános beszámolt arról, hogy orgonakarzatot fognak építtetni a hajóban, és az oltár szerkezetét is módosítani kívánják. A szentély falképeivel kapcsolatban pedig így írt:

„A templom ősrégi szentélyében az elavult freskó képeket aszerint, amint a tekintetes bizottság javasolja és segédkezet nyújt, a felvett költségvetés szerint kijavíttatjuk 170 korona árban, vagy pedig 340 koronáért egészen újra festjük, Sándor Gergely templom és szoba festő által, a legközelebbi hetekben.”²⁶

A bizottság erre gyorsan reagált. Április 25-én, FORSTER Gyula (1846–1932), elnök az ANTAL Józsefnek írt válaszában közölte, hogy a hajóban tervezett munkálatokkal egyetértenek, a szentély kifestésével kapcsolatban pedig megjegyezte: *„a mult művészi tevékenységének emlékeit fenntartani hazafias feladatunk, mint ez iránt a műemlékek fentartásáról szóló törvény is intézkedik.”* Ennek alapján ellenezték a szentélyben történő bármilyen mértékű festést, vagy újrafestést *„minthogy azok a szándékolt művelet következtében eredeti jellegüket és ezzel művészettörténeti értékeket elveszítenék s maga a templom egyik érdekességétől foszthatnék meg.”²⁷*

²³ HUSZKA J. 1890 346.

²⁴ KÖH Könyvtár, MOB irattára 1905/525.

²⁵ KÖH Könyvtár, MOB irattára 1905/595.

²⁶ KÖH Könyvtár, MOB irattára 1906/177.

²⁷ KÖH Könyvtár, MOB irattára 1906/177.

Úgy látszik azonban, hogy FORSTER Gyula levele sokáig késhetett, mert májusban a plébános megismételte a falképekre vonatkozó kérdését, amelyben eléggé vészjóslóan fogalmazott: „Választ nem nyervén, ismételten kérem, méltóztassék véleményezni, hogy az elavult régi falfestményeket falusi, nem szakértő festővel bemázoltassam-e kellő fedezet hiányában vagy egészen bemaszoltathatom-e? A bizottmánynak véleményét püspököm kívánja. A templom javítása munkálatba van véve s a templom festés a bizottság véleménye hiányában akadályozva leend.”²⁸

A bizottság azonban erre már nem válaszolt, az ügyet a FORSTER levelében foglaltakkal elintézettnek tekintette.²⁹

1914-ben, a *Domus Historia* egyik lapján, GYÖRGY Gábor, akkori ménasági lelkész ezt jegyezte fel:

„Ez évben templomunk szentélyének műemlékké való nyilvánítását kértem, mert régiségénél fogva megérdemelné. De gondolnak is erre az eldugott falura, annak kincsére – kérésünk elhat a legmagasabb polcokig – de rajtunk nem segítenek s szemünk láttára pusztul, kopik Csik ősi templomának díszje. Fáj az embernek, hogy fakul-fakul a gotikus táblákon, renaissance hatást feltűntető festésű freskó képek. Jönnek-mennek a szakértők, bámulják, dicsérik, ígérnek és eredményképen marad minden a régiben.

A szárnyas oltárt a Nemzeti Múzeum meg akarta venni, de a nép nem engedi. Csökönyösséggel ragaszkodik”³⁰

Mi is történt voltaképpen? 1914 júliusában GYÖRGY Gábor plébános, a szentély falképeire hivatkozva kérte a templom szentélyének műemlékké nyilvánítását, azt remélve, hogy az egyre romló templomépület javítására ily módon anyagi támogatást nyerhet. A plébános a kérését arra alapozhatta, hogy a műemlékek bizottsága már 1909-től igyekezett egy olyan műemlékjegyzéket összeállítani, amely a védetté nyilvánítható műemlékeket tartalmazza és fenntartásukat a Vallás- és Közoktatási Minisztérium támogathatja.³¹ GYÖRGY Gábor levele a gyulafehérvári püspökség ajánlásával érkezett Budapestre. Pár nappal később ÉBER László értesítette a püspököt, hogy a templom megvizsgálására SZTEHLO Ottó (1851–1923) építész fogják kiküldeni, akinek a jelentése után döntenek majd el az épület fenntartásával kapcsolatos teendőket.³²

²⁸ KÖH Könyvtár, MOB irattára 1906/232.

²⁹ KÖH Könyvtár, MOB irattára 1906/232.

³⁰ *Liber Historiae Domus* 1869. 46.

³¹ Horler M. 1996. 127.

³² KÖH Könyvtár, MOB irattára 1914/576.

A háborús viszonyok miatt azonban SZTEHLO leutazása késett, csak 1915-ben jutott el Ménaságra.³³ Ekkorra már a templom javításához szükséges pénz előteremtése érdekében eladták a szárnyas oltárt a Magyar Nemzeti Múzeumnak.³⁴ SZTEHLO jelentése után, bár a bizottság, támogatást ítélte meg a szentélyrész javítási munkálataira, a háború miatt a falképek helyreállítására továbbra sem kerülhetett sor.³⁵

1928-ban a boltozat falképeit átfestették és eközben újabb falképeket találtak a diadalíven, amelyeket HUSZKA is látott, de rossz megtartásuk miatt nem tárt fel. A falképek „restaurációját” a székelyudvarhelyi festő, HERMANN Gyulára bízta. Az általa elvégzett munkát részletes leírásban örökítették meg az 1928. szeptember 4-én kelt jegyzőkönyvben.³⁶

A jegyzőkönyv szövegét használta fel a falképek leírásakor DEMÉNY István Pál (1949–2000) és M. LÁSZLÓ Zsuzsanna (1949–1986).³⁷ Az elmúlt évtizedekben nem történt számottevő beavatkozás a falfestményeken. Legújabbban LÁNGI József falképrestaurátor és munkatársai vizsgálták meg a falképek állapotát, és ez alkalommal sürgős állagvédelem szükségességére hívták fel a figyelmet. Ugyanakkor, szondázás révén megállapították, hogy a szentély

³³ KÖH Könyvtár, MOB irattára 1915/306.

³⁴ KÖH Könyvtár, MOB irattára 1915/380. A szárnyas oltár eladása miatt Éber László méltatlankodó levelet fogalmazott Majlát Gusztáv, gyulafehérvári püspöknek, aki elismerte, hogy az eladást ő maga engedélyezte, ugyanakkor tudomásul véve az ellenérveket megígérte, hogy a következőkben a bizottság véleményének megkérdezése nélkül nem fog intézkedni. Lásd KÖH Könyvtár, MOB irattára 1915/380. A *Domus Historia*, az 1914. évi püspöki vizitáció leírásakor külön fejezetet szentelt a témára: „Tisztelegések és a szárnyasoltár. Ebéd előtt a község előljárosága és az egyháztanács tagjai tisztelegtek. Mindenkihez volt egy pár szava.[a püspöknek] S a végén az egészhez fordult és felvetette a régi értékes szárnyas oltár kérdését. Püspök Atyánk jónak látná ha a hitközség beleegyezne abba, hogy a közkincsü oltárt; egyrészt azért hogy a nemzet kincse legyen, másrészt meg azért, hogy a teljes megsemmisüléstől megóvja, átadják a nemzeti muzeumnak.[...] Kegyelmes püspök Atyánk megígérte, hogy fent eljár ebben az ügybenn.” KÖZMŰVELŐDÉS. 1914. június 4. Ld. még: *Liber Historiae Domus* 1869. 50.

³⁵ KÖH Könyvtár, MOB irattára 1915/453.

³⁶ A csíkménasági r. k. plébánia levéltára. Az Armășeni = Csikmenasági r. kath. plébániatemplom szentélyének mennyezetén lévő régi festmények (freskók) 1928. évi kijavításának (restauráció), illetve a lekopott, vagy lehullott részek kiegészítésének jegyzőkönyve. 1–19. Lásd a 2. sz. függelék.

³⁷ DEMÉNY I. P. – M. LÁSZLÓ ZS. 1996. 14–18.

oldalfalain a boltozatfestéssel egyidős dekoráció rejlik. Kutatásuk következtéseként azt is tisztázták, hogy a szentély teljes régi kifestése 1655-ben történt, és nem korábban, ahogyan azt HUSZKA József, vagy az őt követő kutatók közül többen is feltételezték. A kutatás során a hajó északi oldalfalát is megvizsgálták, hogy a feltételezett Szent László-legenda képsorának nyomára akadjanak, de csak új vakolatokat találtak.³⁸ A templomépület folyamatban lévő helyreállítási munkálatai, amelyek a tervek szerint 2009-ig tartanak számtalan eddigi építéstörténeti kérdésre adhatnak majd feleletet, és épp így a falképekre vonatkozóan is hozhatnak új adatokat. A helyreállítási munkálatokat a sepsiszentgyörgyi M Műhely részéről BENCZÉDI Sándor műemléki szakmérnök irányítja. A falképek restaurálását KISS Lóránd és munkatársai végzik.

Érdeemes itt végképp tisztázni, hogy a már régóta köztudatban élő feltételezés, miszerint a hajó északi oldalán egykor a Szent László-legenda képsorát is megfestették, honnan eredhetett, hiszen HUSZKA József, a ménasági templom esetében csak a szentély falképeiről írt, közöttük a déli falon ábrázolt, 17. századi Szent László alakjáról is, amelyet akvarellmásolatban örökített meg.³⁹

HUSZKA a szentély falképeivel kapcsolatban ezt írta:

„Templomunk boltivein feltűnő a női szentek sokasága (8 drb.) és az evangelisták meg próféták mellett a magyar szentek hiánya. A XIV. és XV. századokban kifestett székely templomokból elmaradhatatlan szt. László és még egyik vagy másik magyar szent. Hitem szerint Menaságon sem feledkezhetek meg róluk, s ha már a bolthajtáson nincsenek, úgy az oldalfalon kellett lenniök. Az északi fal képei kibonthatatlanok voltak. [A szentélyben!] A déli falon azonban csakugyan reátaláltam szt. László bárdos, görbe kardos, vasba öltözött, legyűrt csizmaszáras alakjára.[...] Mellette még kivehettem szt. Imre hermelin palástos alakját kezében liliommal és fején zárt koronával.”⁴⁰

RADOCSAY Dénes (1918–1974) említi először, 1954-ben, hogy ȘTEFĂNESCU I. D. (1886–1981) román művészettörténész szerint *„Szt. László és Imre alakja be meszelve, a hajó falán volt László legenda jelenetei pedig elenyésztek”*.⁴¹ ȘTEFĂNESCU 1938-ban megjelent munkájában egészen pontosan ezt olvashatjuk: *„Sur les parois Nord et Sud du sanctuaire on voyait encore, il y a vingt ans, les portraits des saints de Hongrie Emeric et Ladislas. Depuis lors, le badigeon les a recouverts. En 1868, on voyait aussi des*

³⁸ LÁNGI J. – MIHÁLY F. 2002.16.

³⁹ HUSZKA József csíkménasági rajzainak és fényképeinek jegyzékét lásd a függelékben, I. sz.

⁴⁰ HUSZKA J. 1890. 347.

⁴¹ RADOCSAY D. 1954. 129.

peintures sur les parois de la nef qui donnaient la légende de saint Ladislas et la bataille de Cserhalom.”⁴² Ezt az állítását, mármint hogy 1868-ban láthatóak lettek volna azok a falfestmények, amelyek „*Szent László legendáját és a cserhalmi ütközetet*” ábrázolták, ŞTEFĂNESCU egy későbbi munkájában futólag újra érinti, de ekkor már a szentély falképeinek leírása közben: „*Pînă în 1868, se vedea și ilustrația legendei Sfîntului Ladislau.*” A templomhajót itt már nem emlegette.⁴³

Mindezek után arra kell gondolnunk, hogy ŞTEFĂNESCU a HUSZKA József fent idézett leírásából indult ki, és mivel nem értette meg pontosan HUSZKA szövegét – mellesleg HUSZKA fogalmazása magyar anyanyelvű olvasó számára is könnyen félreérthető – a legendára vonatkozó, általános jellemzést konkrétan a ménasági templomra értette. Innen származhat a Szent László-legenda valamikori meglétének feltételezése, amely később a köztudatban elterjedt. Mint látható az eddigi adatokból, HUSZKA József csak a templom szentélyében dolgozott és nem végzett falkutatást a hajó északi oldalán.

Az 1868. évszámot nem lehet tudni, honnan vette ŞTEFĂNESCU, HUSZKA erről az évszámról sehol nem beszélt. Ezen kívül a plébánia levéltárában, az 1868. évi főljegyzések, bár bőven írtak a templomról és a szentély falképeiről, Szent László-legenda ábrázolásáról egy szót sem ejtettek.⁴⁴

ŞTEFĂNESCU-tól értesülünk az 1938-ban megjelent könyvében arról is, hogy a szentély Szent László és Szent Imre falképeit húsz évvel azelőtt még látta, majd azokat újra elveszítették.⁴⁵ Feltehetően 1928-ban történt a HUSZKA által, a szentély déli oldalán feltárt falképek elveszítése is, bár erre az akkor készült jegyzőkönyv nem tért ki.⁴⁶

Irodalom

BENKŐ Károly

1853 Gyergyó és Kászon multja, jelene, általános és részletes Osztályokban. Három Föld-ábrával és egy másolati táblával. Kolozsvár.

* * * CANONICA VISITATIO

1823 Csíkménaság r. k. plébánia irattára.

⁴² ŞTEFĂNESCU I. D. 1938. 63.

⁴³ ŞTEFĂNESCU I. D. 1981. 70.

⁴⁴ *Liber Historiae Domus* 1869. 1–2.

⁴⁵ ŞTEFĂNESCU I. D. 1938. 63.

⁴⁶ Lásd a függeléket, 2. sz.

CZOBOR Béla

1890 A Műemlékek Országos Bizottságának működése. (1889. évi szeptember hó 1-től 1890. évi augusztus végeig.) *Archeologiai Értesítő*. X. 4. 351–355.

DEMÉNY István Pál – M. LÁSZLÓ Zsuzsanna

1996 *A Hargita megyei gótikus falfestmények ikonográfiája*. Csíkszereda.

FEJŐS Zoltán (szerk.)

2006 *Huszka József, a rajzoló gyűjtő*. Kiállítási katalógus. Néprajzi Múzeum. Budapest.

GERECZE Péter

1905 Műemlékek Országos Bizottsága Rajztárának jegyzéke. In: *Magyarország Műemlékei*. I. Szerk. FORSTER Gyula. Budapest.

HORLER Miklós

1996 Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872–1922) In: *A magyar műemlékvédelem korszakai*. Szerk. BARDOLY István, HARIS Andrea. Budapest.

HUSZKA József

1890 A Csik-menasági templom falfestményei. *Archeologiai Értesítő*. X. 1.

JÁNÓ Mihály

2008 *Huszka József székelyföldi falképmásolatai*. Charta Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy.

* * * KÖZMŰVELŐDÉS 1914 N. N.: CSIKMENASÁG. MÁJUS 27.

LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc

2002 *Erdélyi falképek és festett faberendezések*. I. Budapest.

* * * LIBER HISTORIAE DOMUS

1869 *Liber Historiae Parochialis R. C. Csik Menaság. Inchoata Anno Domini 1869*. Csíkménaság r. k. plébánia irattára.

ORBÁN Balázs

1869 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. II. Pest.

RADOCSAY Dénes

1954 *A középkori Magyarország falképei*. Budapest.

ȘTEFĂNESCU, I. D.

1938 *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Peintures murales de Valachie et de Moldavie.* Paris.

1981 *Arta feudală în Țările Române. Pictura murală și icoanele de la origini pînă în secolul al XIX-lea.* Temesvár.

VÁLINÉ POGÁNY Jolán

2000 *Csíkménaság (Armășeni), római katolikus templom.* Műlap. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal. Budapest.

Függelék

1. sz. melléklet

Huszka József falképmásolatainak és fényképeinek jegyzéke⁴⁷

Rövidítések:

FM	falkép-másolatok
Irod.	Irodalom
j. b. f.	jelezve balra fent
j. b. l.	jelezve balra lent
j. j. f.	jelezve jobbra fent
j. j. l.	jelezve jobbra lent
j. n.	jelezés nélkül
j. k. f.	jelezve középen fent
j. k. l.	jelezve középen lent
KÖH	Kulturális Örökségvédelmi Hivatal
Ltsz .	leltári szám
MOB	Műemlékek Országos Bizottsága
neg. sz.	negatív száma
NMEA	Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára
sz. n.	szignó nélkül

KÖH Tervtár.

1. Boltozat részletek a menasági templ.[om] szentélyéből. Szekrény középső rész. 1/9 t.n. [természetes nagyság]

ltsz. K. 64.

A sekrestye ruhásszekrényének (1678) festett díszítményei, és a szentély öt boltsüvegének ornamentális festményei.

akvarell, tus, karton

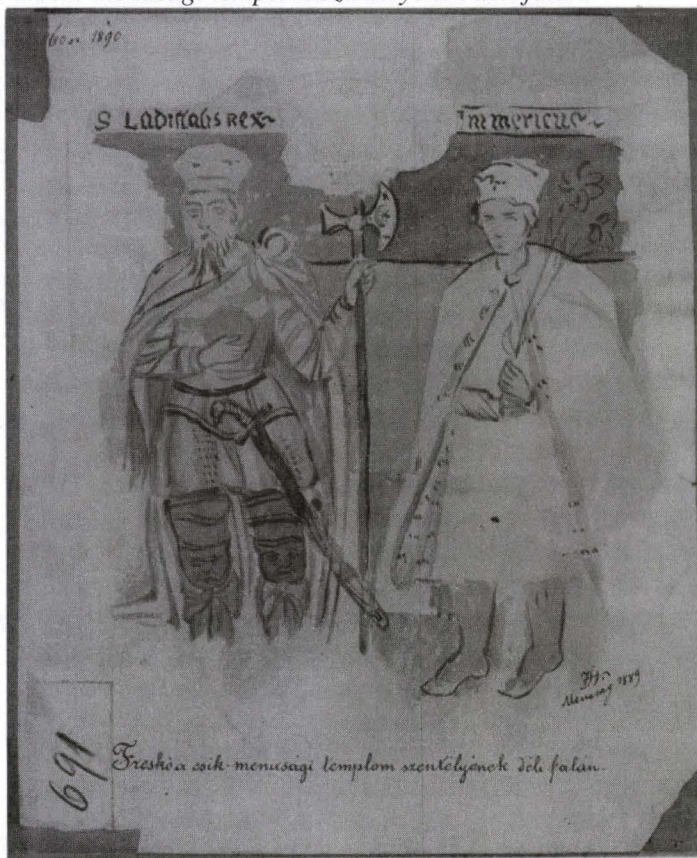
290 × 310 mm

j. b. l.: *HJ Menaság.* 1881.26/8.

Irod. GERCZE P. 1905. 404. h. 1.sz.

⁴⁷ A csíkménasági rajzok és fényképek jegyzékét lásd még: JÁNÓ M. 2008. 22–25.

2. Freskó a csík-menasági templom szentélyének déli falán.

ltsz. FM. 106 (MOB 691)

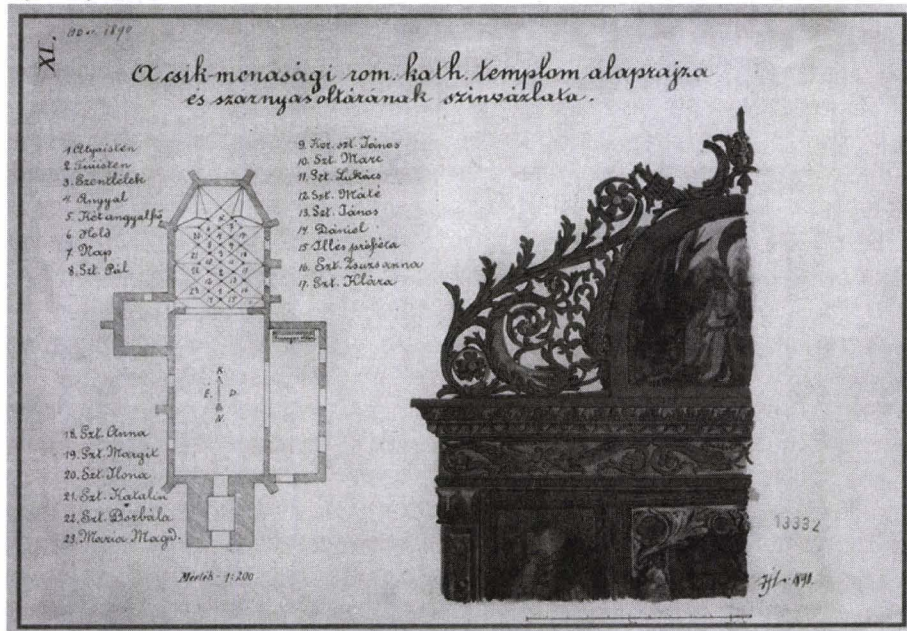
Színvázlat a szentély déli falán elhelyezkedő 17. századi falképekről: Szent László és Szent Imre álló alakja. Fölöttük gótizáló minuszkulás feliratok: S[anctus]. Ladislaus Rex. [Sanctus E]mmericus~

akavarell, lavírozott tus, papír

290 × 230 mm

j. j. l.: HJ Menaság 1889

3. A csik-menasági rom. kath. templom alaprajza és szárnyasoltárának színvázlata.

ltsz. K. 13332

A templom alaprajza (1:200), a szentélyboltozat figurális festményeinek sorszámozott beosztásával. A szárnyas oltár színvázlata.

tus, akvarell, karton.

250 × 330 mm.

j. j. l.: HJ 1890.

Irod. GERCZE P. 1905. 243;

Közölte és leírta: VÁLINÉ POGÁNY J. 2000

4. A szentély három boltsüvegének másolata.

ltsz. sz. nélkül

Áldó Atyaisten, feltámadt Krisztus, Szent János evangélista.

akvarell, papír.

j. n., é.n.[1890]

Irod.: GERCZE Rajzjegyzék 246. h. 31. sz., Falképjegyzék 493. h. 4., 5.sz.

Megjegyzés: a rajznak csak fényképmásolata van meg: Fotótár 6107. Alapleltár 5494/107.)

Pauszmásolatok:

ltsz. 76538-76556

Restaurálva 1890-ben

Fotótár

Fényképek a falképekről:

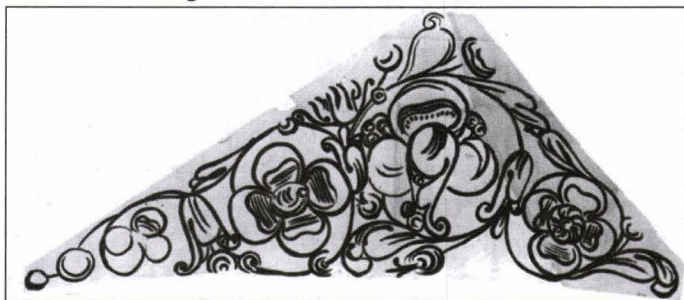
1. A szentély, ltsz. 2292. neg. sz. 187095.

2. A szentély, ltsz. 2293. neg. sz. 184995.

Fényképek a pauszmásolatokról:

1. Áldó Atyaisten, feltámadt Krisztus, Szent János evangélista.
neg. sz. 6107

2. Ornamentális festés, neg. sz. 143084

3. Ornamentális festés, neg. sz. 143090

4. Ornamentális festés, neg. sz. 143091

5. Angyal koronával, neg. sz. 143092

6. „S ~ MARIA. MAGDALENA~” Mária Magdolna, neg. sz. 143093.

7. „S ~. Margareta ~” Antiochiai Szent. Margit., neg. sz. 143094.

8. „S~ Clara ~” Szent Klára, neg. sz. 143095.

9. „S~ Susanna ~” Szent Zsuzsanna, neg. sz. 143096.

10. „S ~ Anna ~” Szent Anna, neg. sz. 143097.

11. „S ~[J]ohães ~” Szent János evangélista, neg. sz. 143098.

12. „S~LVCA”Szent Lukács evangélista, neg. sz. 143099.

13. „S ~ Babtisto Ioães” Keresztelő Szent János, neg. sz. 143100.

14. „S. Matej” Szent Máté evangélista, neg. sz. 143101.

15. „S ~ Illona ~” Szent Ilona, neg. sz. 143102

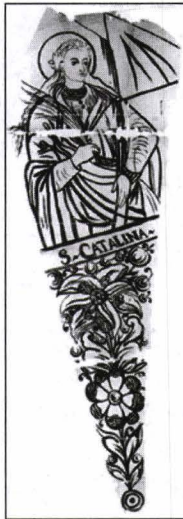
16. „Illés Profēta” Illés próféta, neg. sz. 143103

17. „S~ marc” Szent Márk evangélista, neg. sz. 143104

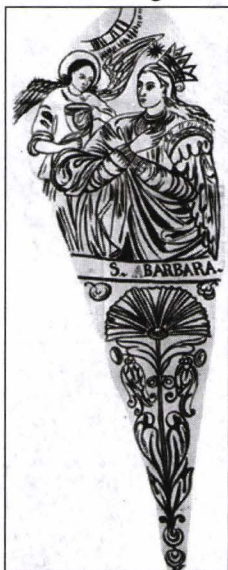
18. „S ~ CATALINA ~” Sienai Szent Katalin, neg. sz. 143105

19. „Daniél ~” Dániel próféta, neg. sz. 143106

20. „S ~ A BARBARA ~” Szent Borbála, neg. sz. 143107

Fényképek a templomról és a berendezéséről:

1. Szekrény a sekrestyében, ltsz. 2098
2. A templomépület dél-keleti nézete, ltsz. 2099
3. A szentély déli nézete, ltsz. 2291
4. A hajó belső észak-nyugati nézete, ltsz. 2294

NMEA

1. Menasági boltsüvegek. A rom. kath. templom szentély.

ltsz. R 9724

A szentély négy boltsüvegének virágmotívumai, színvázlat
akvarell, tus, papír.

270 × 350 mm

j. k. l.: *Menasági boltsüvegek. A rom. kath. templom szentély.*

Másolta Huszka József. 1889.

2. Ménaság. 1. A sekrestyebeli szekrény középrésze. 1/9. t. n. 1678.

2. Részletek a szentély festett boltozatáról. 1665.

ltsz. nélkül.

A szentélyboltozat öt boltsüvegének virágmotívuma.
akvarell, tus, papír.

j. j. l.: *Huszka József. 1881. S. szt. György.*

Közölte *Magyar díszítmények* címmel, FEJŐS Z. (szerk.) 2006.92.
112–113.

Kiegészítő rajz

1. Ménasági templom alaprajzvázlata

ltsz. R 10212

Manuálé: a templom alaprajza és a szentély hálóboltozata.
ceruza, papír.

290 × 360 mm

j. k.: *Menasági templom. é. n. [1890] sz. n.*

Fényképek a falképekről:

1. ltsz.: 70537.

a keleti boltmezők falképei: János evangélista, Alexandriai Szent.
Katalin, Szent. Ilona

2. Huszka még négy, falképekről készült felvétele hiányzik, csak a
törzsívekből tudunk róluk, ltsz. 70538, 70539, 70540, 70547.

2. sz. melléklet

„D. a J. Kr.! [Dicsértessék a Jézus Krisztus]

Az Armaşeni = Csikmenasági rkath. Plébániatemplom szentélyének mennyezetén lévő, régi festmények (freskók) 1928. év kijavíttatásának (restauráció), illetve a lekopott, vagy lehullott részek kiegészíttetésének jegyzőkönyve.”⁴⁸

A szövedékes bordázattal beosztott késői gót stílusú mennyezet tartalmaz összesen 15 rhombusz alakú mezőt, 8 trapez alakú mezőt és ezek alatt körös körül a széleiben, vagyis a boltív és a templom fala érintkező részei közt 15 mezőt. A főoltár felett van még egy rhombusz alakú mező, mely azonban kelet-nyugati irányban egy borda által két egyenlőszárú háromszög alakú mezőre van szétosztva.

A mezőket egymástól égetett cserépszerű bordázat választja el, mely bordázatok két-két lapból állanak és mésszel vannak összeragasztva. A déli oldal legalsó bordájában, mely a nyugaton levő és a szentélyt a hajótól elválasztó nyomott ívű gótikus diadalív oldalába fut bele, az ív (illetve borda) középső darabja valamikor leesett, ezt a részt fából készített borda darabbal pótolták és egy a diadalív falába erősített vaspálcával alátámasztották.

Az összes bordázatok téglaszínű vörösre voltak festve és a rajtuk keresztül húzott hármás fehérvonallal voltak tarkázva.

Az ív borda-darabok érintkező végeinél gipszelés szükséges volt s különben is oly piszkosak és kopottak voltak a bordák, hogy az egész festés felújítása szükséges volt. Így az összes bordázatnak az eredeti téglavörös színben újra festettek és a hármás fehér vonal tarkázatok megújítottak. Ezen munkálat azért is volt szükséges, hogy a mezők freskói a bordák között kellően kitűnhessenek, illetve érvényesülhessenek.

Az egyes mezőkön a következő megújítások történtek.

A mezők felsorolását a boltív közepén, fenn a nyugati oldalon kezdjük; onnan elé haladva Keletnek, a főoltár felé.

⁴⁸ A függelékben közölt 1928. évi jegyzőkönyv fénymásolatát BENCZÉDI Sándornak köszönöm, aki ezt felhasználta *A csikmenasági r. k. templom építészettörténeti kutatása* c. műemlékvédelmi szakdolgozatában. Kézirat. Budapesti Műszaki Egyetem. Építészmérnöki Kar. 2000.

I. Mező. Rhombusz alakú. Ábrázolja az Atyát köntösben, vállairól leomló palástartal, áldásra kiterjesztett karokkal, feje mögött a szokásos háromszögű idommal és a fej mellett két oldalt felhőkkel. A mező csúcsai nyugat-kelet és dél-északon vannak. A kép a főoltár felé, kelet felé néz, tehát feje nyugat felől, dereka kelet felől van festve. Az alak derékig van ábrázolva. Felirat nem volt.

A fej helyét egy teljesen lekopott rész, piszkos folt jelezte. Ennélfogva teljesen új fejet kellett festeni. A kéz, est, ruha, redők vonalai súlyosan kopva voltak és azok az eredetiek helyén, vonalakkal megújítottak. A ruha szürkés, sárgás, zöldes színű volt és lekopott részei ezen színekben pótolóttak. A háromszög a fej mögött a régi körvonal és beosztás szerint újra vonalaztatott és a némileg megállapítható régi piros, sárga, szürke színekben újra festtetett. A felhők körvonalai is a régiek szerint helyreállítottak. Felhők és háttér piszkos, kopott, vakolat, föld-színűre voltak kopva. Felhők szürkés fehérre, háttér szürkés kékre festtettek, hogy az alak kitűnjék s különben is valószínűen ilyen eredeti színük volt.

II. Mező. Rhombusz alakú. Előbbtől keletre, vele egy vonalban. Ábrázolja a Fiút, amint halottaiból feltámadva, balkezében zászlót tart, jobb kezét áldásra emeli, balján a sziklasír oldala látszik. Mindkét oldalán egymásra tornyosuló felhődarabok. Feje körül köríves dícsfény. Vállán leomló palást, szent melle meztelen, oldalsebe látszik. Piros derékövet visel. A lobogó rúdja keresztben végződik. A lobogón fehér kereszt piros alapon. A háttér szürkés barna volt; ezt némileg kékesre festette a mester, mert gipszelni is kellett. A paláston alig történt kis színújítás a lekopott részeken. Arc, kéz, test, felhők, sziklák körvonalai a régi szerint teljesen helyreállítottak. A haj, szakáll, bajusz teljesen le lévén kopva, ezeket újra kellett festeni. Felirat nem volt.

III. Mező. Rhombusz alakú. A Szentlélek galamb képében. A szárnyak hegye és a felhők s a háttér csillagai látszottak csak. Ennél fogva új galamb festtetett a régi körvonalon sugárzó dícsfényben. Gipszelés is szükséges volt, mert a vakolat omladozva volt. Ezen mező, mivel a régiből alig látszott valami, átfesttetett, de ahol csak valami is a régiből meg volt maradva, a szükséges felújítása. Felirat nem volt.

IV. Mező. (Rhombusz) Egy angyalt ábrázol, kiterjesztett szárnyakkal, majdnem takarja. Derékon övezett köntösben, amint melle előtt két kezével koronát tart, feje körül köríves dícsfény, háttérben csillagok. Itt teljesen a régi színében és alakban maradtak: a szárnyak, a fél arc, a karok, a könyökök alól és a ruha a koronán alól. A korona körvonalai a felismerhetetlenségig le voltak kopva és pattogva, a mell és a fél arc is (a jobb oldalt) ezeket gipszelés után újítani kellett. Háttér piszkos barna színe világos kékre átfesttetett. Csillagok a régi vonalakon megújítottak. Felirat nem volt.

V.-ik Mező. (Rhombusz, két részre osztva kelet-nyugat irányú bordával). Ezen két háromszögű mezőben egymástól szét repülő egy-egy angyalfej, hat-hat szárnyal és a háttérben csillagokkal. Ezek az angyalok teljesen megmaradtak, csak vonalaik újjáittak fel szigorúan a régi vonalakon. A piszkos barna sár színű háttér gyenge kékre festtetett. Csillagok régi vonalak szerint felújjáittak. Felirat nem volt.

VI. Mező (Rhombusz alakú). Az első mezővel határos, attól észak nyugati fekvéssel. Ezen VI-ik mező kezd meg a második sort, mely az első sor mellett, az evangéliumi oldal felől nyugatról kelete halad. Ezen sorban a képek fejei a mennyezet csúcsa felől vannak, vagyis a felül lévő csucsknál vannak festve így az első sor képeivel ezen képek derékszöget képeznek. Ezen VI-ik mező ábrázolja Dánielt az oroszlánok vermében. Fentt piros háttér, benne két angyal Dániel arca előtt leszállani látszik álló alakban; jobb oldali angyal jobb kezét Dániel felé nyújtja, köntöse alsó részén fehér mezőben két piros kereszt. Baloldali angyal bal kezében táskát tart. Dániel fekete szőnyegen térdel, kezét imára fogva, feje körül köríves szürke dícsfény, háta mögött szürkés mezőben két oroszlán egymás felett, a szőnyeg alatti térben egy és a Dániel térdei előtt ismét egy oroszlán. A Dániel feje helyét csak egy fakóra lekopott folt jelezte, csupán a bal szemnek külső széléből maradt volt valami. Így új fejet és hajazatot kellett festeni a régi körvonalba. A köntös derékon alol úgy maradt, ahogy volt, nem újjáittatott. Az oroszlánok testén is csak a fehér kopások pótolhattak és a körvonalak felújjáittak. Az angyalok arcai is teljesen le voltak kopva. A ruha felső része a Dániel alakján a régi körvonalakban, illetve redőzetekben tartva a régi színek szerint újra színezettek. A felirat teljesen érintetlenül hagyatott. Gótikus minuszcula betűkkel ez áll: *Dániel* ~ A piros háttér helyenként felújjáittatott. Az alsó piszkos, sár színű tér hamuszínre színezetett.

VII.-ik Mező. (Rhombusz alakú) Szent Máté evangélista. Díszes széken ül, lábai alatt számolyok. Előtte nyitott láda, jobb térdén könyvszerű tekercs, bal kezével a tekercsot fogja, jobbal írni látszik. Mögötte hozzá hajló angyal, ki bal kezével gesztussal kíséri, amit a hozzá fejjel oldalt visszaforduló evangélistának mond. A piszkos, föld színű háttér lemállott részei szürkével kijavítottak. Máté feje a kopott régi körvonalak és vonások szerint újra festtetett, mert alig látszott valami. Angyalarc is a régi körvonal szerint újra festtetett. Ruhák kopott részei pótolhattak. Szék, számolyok, ruhák alsó részei érintetlenül maradtak. Felirat *S. Mate*. Ezen betük közt az *a* betű olyan, mint a mostani nyomtatott kis *a*, de ez nem az eredeti, közléről alatta látszik az eredeti minuszcula alak] *a* betű egy része. Ez a felirat is egyébként gótikus minuszcula betűkkl van írva. Teljesen érintetlenül hagyatott.

VIII. Mező (Az előbbtől keletre vele egyvonalban) Márk evangélista. Támla nélküli széken ül. Lábai alatt sárga mezőn oroszlán hever, mely fejét az evangélista elé visszafordítja. Az evangélista jobb lábát az oroszlán combján nyugtatja. Jobb térdén nyitott könyv, melybe írni látszik. Bal kezével a könyv szélét tartja. Háta mögött templom, melynek oldalán hátul torony áll. A templom és torony ajtai félkörívesek és igen magasak. Itt csak a kopott ruha festtetett át téglás rózsaszínre, mert az eredeti szín nyomai is ilyenre mutatta. Az érintetlenül hagyott templomfallal azonos színű háttér hamuszínre festtetett. Felirat: *S marc* szögletes minuszcula betűkkel, a kezdő betű is minuszcula, míg az előbbi mezőkben a feliratok kezdő betűi majuszkulák. Nagy elővigyázattal a régi vonalon betűik felújítottak.

IX. Mező, előbbtől keletre. Szt. Pál szőnyeggel takart, zsámolyos törpe széken ül, jobb térdén nyitott könyvbe ír. Előtte a nap óriási félkorongja. Háttér csaknem fekete volt. Kopott ruhája hamuszínnel helyenként pótoltatott. Háttér sötétkékre festtetett. Napkorong színe némileg felújítva, egyéb, így arc is, érintetlen, csupán a vonások vonalai a régi szerint felélénkítették néhol. Falirat: *S ~ Paullus*. Szigoruan a régi alakban felélénkítettet (Két l betű van, melyek közül a második élénkebben látszott.)

X. Mező. A félhold emberarcú ábrázolva, csillagos háttér. Felirat nincs. Háttér piszkos fehérre kopott színe kékesre újított. Hold körvonalai régiek szerint megújítottak. Hold színe fehéres sárgára, elfogyott része téglásszínű sárgára megújított.

XI. Mező. Szintén rhombusz mező az első mezőtől jobbra a lecke oldalon hátul ez az első mező. Illés prófétát ábrázolja amint egy kettős csúcsú szikla tömbön ül, melynek oldalán kétágú fa van festve lombozattal, eje mögött hozzá repülő holló, melyre fejét fordítva a próféta visszanéz. A holló és a próféta feje között a felirat, kissé szögletes minuszcula betűkkel két sorban *Illes ~ Profeta*. Bal könyöke egy dombon nyugszik. Jobb kezét jobb térdén pihenteti. Előtte még egy domb tetjén négy ágú, kettős lombozat fa. A próféta ruházata hosszú bő köntös, derékon zsinorral átkötve. Lábai sarútlanok. Lecsüngő hosszú bajusza és szakála van. Javítás ezen alig történt. Az arc és kezek fehér, piszkos alapszíne kissé felújított. Arc, kezek, lábak körvonalai a régiek után újra húztak. Hajazat, szakáll és ruha egyes részei a régi színekben, kopott részeikben kipótolattak. Felirat teljesen érintetlen maradt. (E mezőn régebbi keletű újítás nyomai a ruházaton megállapíthatók voltak.)

XII. Mező (Rhombusz) Szt János evangélista. Díszes széken ül. Lábai alatt két zsámoly, előtte nagy fekete sas, mely fejét az evangélista kissé jobbra hajolva, egy állványra helyezett könyvbe ír. Felirat *S Johaes*. Az egész mező

feliratostól együtt úgyszólván érintetlen hagyatott, csak egyes elenyésző, kis, kopott részek festése újjátatott fel a régi színek és vonalak szerint.

XIII. Mező (Rhombusz alakú). Előbbtől keletre vele egysorban. Szent Lukács evangélista. Hajlított hátú székben, nyugat felé fordulva ül. Lábai alatt két zsámoly, mellette balról pihenő borjú, mely fejét az evangélista felé fordítja. A borjú mögött egyszerű templom egy toronnyal. Az evangélista bal térdén könyv, melybe jobb kezével írni látszik. Felirat: Az evangélista jobb válla mögött egyszerű majuszkula, gömbölyű betűkkel. S. ~ Lucac. Az u betű V-vel van írva. Piszkos földszínű háttér hamuszínre átfesttetett. Felirat érintetlen maradt. Arc, kezek, lábak alapszínre újítva, vonások pontosan a régi szerint felújítottak. Haj, bajusz, szakáll szintén felújítva. Ruha és borjú színe lekopott részeikben pótolgattak. Igen lekopott állapotban volt az egész mező.

XIV. Mező (Rhombusz). Szent Péter apostol. Szögben összefutni látszó, két vastag támlával és ezeken egy-egy tornyocskával díszített trónuson ül. Csupasz lábai alatt párnának látszó zsámoly. Az apostol fejét nyugatnak fordítja, jobb könyöke a trónus támláján nyugszik, bal kezével ölében könyvet tart. Felirat: Az apostol feje fölött kerek majuszkula betűkkel: S. *Peterus*: A felirat a régi felirat minuszcula betűire volt ráírva, mely minuszculáknak egyes, alig kivehető részei látszottak, emiatt az a majuszkula betűs felső felirat újjátatott fel. Piszkos háttér világos, fehéres kékre újítatott. A dicsfény eddig sárgára újítatott. Körvonalak újra huzattak. Arc, köntös, kezek stb. Egyebekben érintetlen maradtak.

XV. Mező (szintén rhombusz). A nap. A régi vonalakban felújítatott. Piszkos háttere szürkés kékre festtetett és a nap sárga színe is megújítatott, illetve újra festtetett. Az általam trapéz alakúnak nevezett nyolc mező a fent leírt tizenöt rhombusz mező alatt található dél és észak felől. A rájuk festett szentek mindnyájan női alakok és a hosszukás mezőben állanak, illetve térdelnek, mindenkinek felirata lábai alatt egy szalagon látható. A szalagon alól pedig a mező hegyes, fennmaradó része stilizált virág díszekkel, illetve virágokkal van kitöltve. A jegyzőkönyvvel folytatjuk az evangéliumi oldalon, hátul, nyugaton lévő első mezővel, onnan azután előre haladva.

XVI. mező (trapez). Mária Magdolna. Meztelen felső testéről bő redőkben leomló zöldes barna palástba burkolva, két karjával keblére ölelt keresztet tart. Haja két oldalt vállaira omlik. Ruhája alsó szélénél átvonuló szalagon kerek majuszkula betűkkel S. ~ *Maria Magalena* ~ felirat áll, mely felirat teljesen érintetlenül hagyatott. A test és ruha vonalai felújítottak szigorúan a régi vonalak szerint, egyebekben az egész kép érintetlen maradt, valamint a kép alatt a mező csúcsába festett stilizált nyíló virág is.

XVII. Mező (trapez). Szt. Borbála álló helyzetben, karjait keresztbe téve mellén nyugtatja, fején gyöngyékes, ötágú korona. Haja vállaira omlik. Bal vállán igen díszes, mintegy tollakból összerakottnak látszó, lecsüngő ruha kardísz. Palástja egy része jobb karjára van felhajtva. Előtte kiterjesztett szárnyakkal hozzá repülő angyal, ki két kezében kelyhet tart. Csak a háttér újjátartott szürkés kékre. Arcok, kezek, ruhák vonalai szigorúan a régi szerint felújítottak, a ruházat pedig csak elenyésző kis részeiben, melyek teljesen lepattogva, lekopva voltak. A kép alatt átvonuló szalagon gömbölyű majuszkula betűkkel ez áll: *S. Barbara*, mely felirat teljesen érintetlen hagyatott; ezen felirat alatt kilátszanak a régebbi felirat betűi, ami világosan mutatja, hogy ez a kép valamikor javítva, vagy átfestve volt.

XVIII. Mező (trapez). Szt. Katalin, [Sienai Szt. Katalin] fején rózsakoszorúval áll; bal hóna alatt könyvet tart, bal kezével álló kard oldalát érinti; jobb kezében nagy pálmalevél. Hajazata vállain szétomlik. Ruháján a nyaknál gyöngyékek vannak. Mögötte sárga mező, ebben magas fehér vitorlák, sátrak vagy pirámisok és kék ég. A kép alatti szalagon majuszkula, inkább unciálisnak, mint kapitálisnak (Mint Borbálánál) látszó betűkkel felirat: *S ~ Catalina*~. A kép alatti szögletben érintetlenül hagyott szép stilizált virágszál áll. Arc alapszínét repedések, omlások miatt gipszelni és újítani kellett. Háttér és a pirámisok, v. vitorlák alapszínükben felújítottak, a dicsfény, rózsakoszorú és a ruha egyrésze szintén, de szigorúan a régi vonalak újítottak meg a régi színekben a lehetőség szerint, mert a kép nagyon kopott volt.

XIX. Mező (trapez). Szent Ilona császárné. Mellére keresztben tett kezekkel magas feszületet tart, fején gyöngyékes korona. Haja vállain szétomolva. Jobbján a térben a golgota, csúcsán három kereszttel, mögötte templom toronnyal. A tornyon félhold alakú zászló (mint a többi freskokon lévő templomok tornyán is). A kép alatti szalagon kissé szögletes, minuszakula betűs felirattal ez áll: *S. ~ Ilona* ~. Alatta szép stilizált virágdísz, mely teljesen érintetlen hagyatott. Az egész freskón csak ott történt festés, ahol repedések miatt gipszelni kellett. Különben hátér és minden érintetlen maradt. A vonalak szigorúan a régieken haladva újítottak fel.

XX. Mező (trapéz). Leckeoldalon, nyugat felől az első, (innen az oltár felé elhaladva írjuk le a még hátralévő hármat is) Szt. Zsuzsanna mártír (nem ószövetségi Zsuzsanna) [Római Zsuzsanna]. Zsámoly előtt térdel, melyen nyitott könyv van. Mellére öelve magas feszületet tart, fejét redőkben lecsüngő kendő takarja. Melle és vállalai körül palást. A sziklás háttérben jobbról négy, balról két szál pálmaág. A kép alatti szalagon kissé szögletes (gótikus) minuszakulákkal írva ez áll: *S ~ Susanna*, mely felirat teljesen érintetlen maadt. A freskó az arc, kezek és derék táján durva, rákent vakolattal

volt elmázolva. Ezt le kellett kaparni és gipszelni, egyébként az egész kép a felismerhető régi vonalak szerint rekonstruáltatott. A ruha alsó része, zámoly, könyv és felirat érintetlenül maradt.

XXI. Mező (trapéz). Szent Klára térdelő helyzetben, jobb kezében lilium, jobb karja mögött két pálmalevél. A háttérben pedig 3 palma szál. Derékon övezett köntöst visel, körül lecsüngő palásstal és fején s nyaka körül kendő. Nyugaton feléje repülő angyal kiterjesztett karokkal és alatta felhőzettel. A felhőzet, kezek, és arc alapszíne a piszkos, kopott állapotból az eredeti fehér színre felújítatott. A felső háttér szintén újítatott, a lekopások miatt, szürkés színre. Angyal és a nyakon alol a ruha érintetlen maradt. A mellre rajzolt szív alak is. Ezen mező felirata: *S Clara* minuszkuła betűkkel, mely felirat érintetlen hagyatott, a mező alsó szejletében lévő stilizált virágdisz lepattogott részei a régi szerint kikombinálva újra festettek, illetve pótolattak.

XXII. Mező (trapéz) Szent Anna. Zámoly előtt térdel, melyen nyitott könyv fekszik. Lecsüngő jobb kezében négy pálmaágot tart. Bal kezét a nyitott könyvre téve nyugtatja. Baloldali háttérben bizánci stilú nagy torony, illetve kúpola, e mögött két kisebb román stilú torony. A csucson félholdnak látszó zászlóval. A kép alatti szalagon minuszkułákkal felirat *S. ~ Anna*. Felirat teljesen érintetlen maradt. A felirat alatti stilizált virágdisz mely az előbbi mező virágdiszével csaknem azonos volt, újra festtetett, mert nagyrésze le volt hullva és a többi is táskásodva volt. A freskó maga a mell, kezek és könyv táján igen súlyosan sérülve volt. A régi vonalak nyomai szerint helyre állítatott és színeztetett. A piszkos barna háttér kékre festtetett. Az egyszerű vonalából szerkesztett csillagok a régi szerint a háttérben újra kihuzatattak. Itt említjük fel, hogy a két evangélistánál is szereplő templomtornyokon nem volt félholdszerű zászló, hanem csak a szt. Ilona képenél és ennél a képnél. Azok tetején semmi sem volt festve és úgy hagyattak.

XXIII. Mező (trapéz). Szt. Margit. (Ez szt. Margit skót királyné kell hogy legyen, mert fején királynői koronát visel, így magyar vonatkozású szentképe ez, mert szt. Margit skót királyné szülei Eduárd angol királyfi, édesanyja pedig Agóta, szt. István királyunk rokona. Magyarországon Nádasdon született, később skót királyné lett, †1093. 1251-ben lett a szentek közé iktatva.)

A kép úgy ábrázolja a szentet, amint derékban kissé előre hajolva térdel, fején gyöngyékes ötágú koronával. Bal kezét nyitott könyvön nyugtatja, és liliumszerű virágot tart benne. Jobb keze övén nyugszik. Köntösén ujjatlan palástszerű ruhát visel. Haja vállain szétomlik. Háta mögötti mezőben 3 ág. Arca érintetlen hagyatott. Koronája újítva lett. A teljesen piszkos sötét háttér, hogy a kép kitűnjék kékesre festtetett. Háttérben a bal oldalán ládának látszó sötét tárgy van rajta két fehér csillag. Sárga [?] talajon a szent háta mögött egy

földből kinövő és nyíló virág, tán liliom, látható. A kép alatti szalagon szögletes minuszkulákkal *S. Margareta* felirat van, mely teljesen érintetlenül hagyott. A felirat alatti mezőrészen igen szép stilizált virág van, melynek csak kisebb lekopott részei újjátattak meg.

Ezen fent leirt, és szenteket (kettő angyalokat, kettő a napot és holdat, három pedig a három Isteni személyt) ábrázoló rhombusz és trapez (v. trapezoid) alakú 23 mezőn kívül van még a boltozatnak a falba futó részein 12 mezője melyek mind igen szép stilizált virágokkal, növényekkel vannak befestve. A szentély keletről első ablaka feletti mező és az ezzel átellenes evangélium oldali mező, mivel csaknem teljesen le voltak kopva és meglévő részeik is táskásodva voltak; lehetőség szerint a régi virág disz rekonstruálásával újból festettek. A többi virág mező érintetlen hagyott. Ezek között különösen szépek a közvetlen a főoltár felett lévő négy mező színes stilizált virágjai. A főoltár mögötti, falbanyuló három kis mező csak csillagokat tartalmazott, barna piszkos mezőben. Ezek megújítottak. Ezek nincsenek a fennebb említett 12 mező közé számítva, mert ezekkel együtt 15 mezőcske van a falak körül. A főoltár leckeoldalán a középtől számított harmadik, keskeny virágmezőcske is újból festetett, de teljesen a régi szerint. Az utolsó, vagyis a leckeoldalon nyugatról az első virágmező is helyenként kijavított a régi szerint; ezzel átellenben, az evangéliumi oldalon, a nyugatról számított első virágmező vonalai helyenként megújítottak és itt 1928. H. GY. jegyet a mester úr tette bele, vagyis írta oda, mint névjegyet és munkája évszámát.

A szentélyt a hajótól elválasztó diadalív főoltár felöli oldalán fenti munkálatok ideje alatt felfedeztünk öt képet, melyek vastag mész réteggel voltak elmeszelve. Ezeket teljesen a régi vonalhordozással felújította a mester. Ezen öt kép felirata: A leckeoldalon kezdve: 1., Profeta Onias [Jónás], 2., Proféta Sofoniás, 3., Proféta Isaias [Izajás] 4., Proféta Essaeias [Ézsaiás], 5., Profe Szacarias [Zakariás]. Valamennyi felirat gótikus, szögletes minuszkulákkaé van írva. Isaiasnál csak az első I hiányzott, Oniasnál az O kopva volt, de felismerhető volt, Sophoniásnál a felirat helyenként le volt mállva. A betűk szigoruan a régi alakjukban maradtak. Az alakok teljesen a régi vonások szerint újjátattak fel. Háttere csak Isaiasnak volt, az az ott levő felhőkkel együtt felújított. A többi profétának világos kék háttér festetett és vonallal elhatároltatott. Szék nélkül ülő helyzetben voltak rajzolva, székek még nyoma sem volt. Fövegeik, ruháik, felirat szalagaik teljesen a régi alakban hagyattak. Onias és Essaeias proféták proféták nincsenek, előbbi ugyan szentírási név és utóbbi is, de nem proféták. Úgy látszik, annak idején aki festette, azért írta e neveket, hogy az utolsó szótag minden névnél

összecsengjen, lehet az Amos és Ezechiél próféták elferdített neve is. A képek bővebb leírása egyiránt következő: középen fenn a diadalív közepén Isaias ül fejéről vállaira és onnan tovább lecsüngő paláستtal hosszú köntösben. Kelet felé maga elé néz, feje körül kerek dícsfény, vállai mellett két felől felhőzet, háttér kifeszített vászonnak látszik. Két kezében feliratos szalagát tartja. Mellette jobbján Sophonias ülő helyzetben, bal kezét mellén tartja, jobb kezével függélyesen lecsüngő névfeliratos szalagát tartja, arcát Onias felé fordítva. Tőle kissé alább, jobbján Onias melle alattkeresztül tett szalagot tart, mely nevét tartalmazza. Sajátos ruhában ül, de nincs alatta szék. Isaiastól balra, evangéliumi oldalon Essaeias ülő helyzetben, melle előtt keresztül tartja névfeliratos szalagát. Köntösén palástot is visel. Sajátos turban szerű fővege van, mely azomban elütő a másik három társától, kik ahány annyi alakú főveget viselnek. Tőle balra kissé alább Szacarias köntösben ül, palástja ölébe dobva, jobb karjával névfeliratos szalagát tartja, bal kezét nyakához érintve tartja.

Ezen öt próféta alakja alá a diadalívnek a főoltárra néző oldalán három sorban alábbi feliratot helyeztük el:

„Ezen ősi szentély sok évszázados, féltve őrzött, de veszélyes enyészetben lévő mennyezetfestményeinek lemállott és lehullott részeit, a régi vonalak, alakok, színek, feliratok szigorú szemmel tartása mellett Csikmenasági Adorján Ferenc költségén kiegészítette Hermann Gyula székelyudvarhelyi műfestő az 1928. évben. A diadalíven öt próféta ezen munkálatok közben került felszínre. Dicsőség Istennek!”

Ez a felirat megmondja híven és igazságosan minő elvek szerint ejtett meg ez a kényes restauratio. A restauratiót végezte Hermann Gyula műfestő Székelyudvarhelyről, akit nyugodtan nevezhetünk festőművésznek is, mert a színek előállításában és az ecset hordozás, vezetésben oly bámulatos gyakorlat, biztonság és készség jellemzik őt, mi miatt megérdemli a teljes elismerést. Amellett semmi önkényes dolgot nem művelt. A festékeket tojássárgájával és tejjel készítette. Az érdes, poros, szemcsésedett falon igen nehéz munkát kellett végeznie. A képek ugyan leporoltattak, de tulságosan nem lehetett porolni, mert az amúgyis fakó vonalak végképp letűntek volna. A restaurálást most azért kellett megejtenünk, mert oly rohamos pusztulásban voltak a festmények, hogy még csak egyévi várakozás is végzetes lett volna, ez a mester szakvéleménye is; és most a templomfestéssel kapcsolatban olcsóbban kiállottuk a költségeket s mivel rendelt a jó Isten Adorján Ferenc volt póstatiszt, jelenleg kereskedő úr személyében tehetetlen szegénységünknek egy nagylelkű Maecenast. A gipszelést és a bordázat festést, valamint a leporolást a plebános és a mester személyes felügyelete alatt Késmárki Lajos

szobafestő úr végezte, valamint az általa fölfedezett öt próféta képről a mészréteget szintén ő fejtette le. A plebános és a restauráló mester úr a legmesszebb menő aggodalmassággal vigyáztak az egyes freskók eredetiségükben tartására. Semmi fölöslegesnek ítéltető javítás nem történt. A plebános, már amennyire egy falusi pap teheti, szorgalmasan utána tanulmányozott és régészeti, történeti szempontokra irányította lépten nyomon csaknem állandó jelenléte mellett a festő úr figyelmét. A festő úr pedig főképp a technikai dolgok és az eredeti jelleg szempontjai szerint adott véleményt. Így közös megfontolással és elhatározással történt meg minden egyes rész javítása, kiegészítése, felelevenítése, restaurációja, mely munka 1928. aug. 28-tól szept. 4-ig, nyolc teljes napi megfeszítetett dolgozás mellett vitetett keresztül, ami csak a mester nagy technikai készsége, bámulatós munkabírása és segédmunkásának Kézsmárki Lajos szobafestő úrnak a rábízott és fentebb említett munkálatokon kívül is majdnem állandó jelenléte és segítő közremunkálkodása mellett volt lehetséges. Azomban a freskókon ő egy ecsetvonást se tett, sem a háttereken, csakis a bordázatokot festette le.

A munkálatok végzése alatt igen gyakran és huzamos ideig mint tanú jelen volt Ferencz Jenő kántor úr is.

Ezen jegyzőkönyvet, mely a valóság szerint vétetett fel és a végzett munka hű leírását adja, közösen szerkesztette Hermann Gyula műfestő és Szőcs Albert plebános, leírta Szőcs Albert plebános, így ketten felelünk a hitelességért, mint szerzők, és tanúkképpen szerepelnek Ferencz Jenő és Kézsmárki Lajos urak.

Kelt Armaseni – Csíkmenaságon 1928. szept. 4-én.

Hermann Gyula műfestő, a restauratio eszközlője

Szőcs Albert plebános, jegyzőkönyvvezető

Tanuk Ferencz Jenő kántor Kézsmárki Lajos”

3. sz. melléklet

Mihály Ferenc kommentárja a tanulmányhoz

„A tanulmánnyal kapcsolatosan a következők az észrevételeim:

– A csíkménasági templom hajójának valójában kazettás mennyezete volt, de ez 1749-ben készült. Az általam idézett Historia Domus-bejegyzés fölött közvetlenül a következő olvasható: *„Ezen hajó stakaturja festett – már romladoxni kezdett – deszkából áll, mely egészen végig nyulik a kettős chorus felett, - egy négyszegű alakban ki állított festett deszkán ilyen felírás olvasható: »Mihály Lázár Bálint D(?)ézen Megyebiroságába cs: 1749«. A táblák a stakaturon mind négyszögűek és különb különb festett figurákkal ékeskednek de a melyek helyett egy jó, erőss stakatur nem ártana, - reményilem, hogy ha élünk ezis meglesz. A chorus felett, egy mondott alaku deszkán, kétfejű sas repestel.”*

E bejegyzést megerősíteni látszik Huszka József vázlatrajza (R. 9701), melyen a mennyezet négy kazettáját vázlatolja, alattuk föltüntetve az 1749-es évszámot. Az általam közölt bejegyzés „A chorusban ... áll” a kórusra, vagyis karzattmellvédre vonatkozik.

A több helyen említett „kettős chorus” fogalma számomra még tisztázatlan, hogy pontosan hogy is helyezkedhetett el. A Benkő „mennyezete a Chorus feletttel együtt” arra enged következtetni, hogy a kórusok egymás fölött helyezkedtek el és a felső kórusnak is az alja festett volt, amely az alsó kórus mennyezeteként szolgált. Ha pedig nem egymás fölött helyezkedtek el a kórusok, akkor a mennyezetnek valamiféle tagolása kellett, hogy legyen, ha ezt külön kiemelték. Annyi bizonyos, hogy e kórusok közül az egyik az 1655-ös festésű karzattmellvéd, amelynek 6 mellvédtáblájáról úgyszintén vázlatrajzokat (R. 9701) készített Huszka. Hogy ugyanerről a kórusról készült-e az 1887.26/8 jegyzésű színezett akvarellje, amely egy szép reneszánsz indadíszt és két másik virágrészletet ábrázol, vagy pedig a másik kórusról, ez kérdéses. A fent nevezett rajzon (R. 9701) még szerepel három vázlat az 1678-as festett, mára már megsemmisült sekrestyeszekrény fiókjainak festett virágdíszítéséről. A Historia-bejegyzések és a Huszka által közölt rajzok stíluskritikailag is összhangban vannak.

– Ami az idézett kórusmellvéd feliratát illeti, az értelmezés kérdéses! Ugyanis hiányzik egy teljes sor („egész rend”) és ezt követően olvasható a „Z. M. Miklós diák s mester”. Valamennyi ismert kazettásmennyezet-felirat, bejegyzés esetében a mester szó a tanítóra, tanítómesterre, scholamesterre

vonatkozik és egy esetben sem a festőasztalosra, akit általában asztalosnak, pictornak, mensatornak, arculariusnak, scrinariiusnak, szekrényeseknek vagy bölcsösöknek neveznek. Véleményem szerint ez esetben is a diák és mester szó a tanítóra vonatkozik. Két esetben találkozunk azzal, hogy diák festi a mennyezetet, pontosabban Szamoscikón és Bólyán (Lángi – Mihály 2. 2004. 14–16.). Arra vonatkozóan, hogy ugyanazon festőasztalos a falra is virágokat, felírásokat készít, a diódi és a bádoki ref. templom esetében találkozhatunk (Lángi – Mihály 3. 2006. 47–50., illetve 10–14.).

– A ménasági falképek vizsgálatát szoros összefüggésben kell vizsgálni többek közt a csíkszentgyörgyi padlástérbe szorult falképekkel, a csíkkozmasi szentély virág ornamentális díszítésével.

– A szentély bordáira rögzített kis címereket óvatosan kell kezelni, mivel egy részük papondeklire illetve rétegelt lemezre van festve. Az ezutáni kutatás feladata szétválasztani, hogy melyek ezek közül az esetleges XVII. századiak és melyek a későbbiek illetve a pótlások mennyiben követték a korábbiakat.

– Neve után ítélve feltehetően román festővel dolgoztat Somlyai Miklós házfőnök 1630 körül, amikor „az egész Templomot megmenyeztette Petrasco kepiróval gyönyörűseges szepen meg iratta meg aranyoztatta” (Fekete könyv).

– A figyelmedbe ajánlom a Gyulafehérvéri Érseki Levéltárban őrzött Csíkmenaságra vonatkozó vizitációs jegyzőkönyveket, melyek pontos jegyzékét csatolom. (lásd: BERDNÁD Rita: *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára* II. Oklevél és iratjegyzék. Canonica Visitatiók mutatója. 230. old. A „d” – doboz, „k” – kötet, „k.n.” – kötés nélkül. Az 1731-es vizitációt KOVÁCS Andrásék közölték, 141–142. old. Ezt is csatolom. (*Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok* I. 1727–1737).

– Hasonlóan átküldöm a két Huszka-féle rajzot, illetve akvarellmásolatot, melyeket, kérek, ne közölj.

– A templom folyamatban levő kutatásával a hajóban is kerültek elő falképek, falkép töredékek, mennyezet alatti festett fríz részletek. Ízelítőként küldök két részletet. Az egyik a jobb oldali, 1837-ben, Szent Gergely tiszteletére emelt mellékoltár mögötti Fájdalmas Krisztus, míg a másik a diadalíven egy kutatóablak. Ezeket Benczédi Sándor, Tüzes István és Czibalmos Attila találták, illetve tárták föl a közelmúltban.”

JÁNÓ Mihály művészettörténész

Székely Nemzeti Múzeum, Gyárfás Jenő Képtár munkatársa

RO–520008 Sepsiszentgyörgy, Szabadság tér 2.

jano.mihaly@yahoo.com

KOCSIS LAJOS

CSÍKSZÉK KATONAI SÉRELMEI AZ 1841–1843. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSEN

Abstract: [The military grievances of Csík Seat at the parliament sessions from the years 1841–1843] Against the unjust lining-up and maintenance of the Szekler Frontier Guards the delegates of Szeklerland already protested at the parliament session of the years 1790–1791, summoned after the death of Joseph II. However, in spite of the good omens it soon became clear, that concerning this matter, the monarch does not want to make any concessions. Although it was not even possible to hope for the obtaining of some partial results, at the later parliamentary sessions the basis of the political talks of the Szekler deputies constituted the prejudices caused to the Szekler frontier guards. According to this at the parliamentary sessions from 1841–1843 too the majority of the motions and requests referred to the stopping of the unjust burdens of the Szeklers in Csík. Similarly to the earlier diets, the military grievances of that time can also be divided into two big groups: the general injuria caused by the organization and maintenance of the frontier-guards (the prevent of the frontier guard youths from further education, the supervision of the soldiers' barter, estate-, pawn-, credit deals, heavy punishments, etc.), as well as the injuries and injustices caused to the smaller communities and private individuals by the commandership of the 1st Szekler Infantry Regiment of Frontier Guards (the case of reclaimed snow-covered mountains, the further burden of the demobilized frontier guards, the prevent of the frontier guards from taking up civilian offices, etc.). As it was expected, they did not remedy the grave grievances, the Szeklers from Csík got definitely rid of the compelled military burden only after the imperial order from 22 January 1851, which dissolved the Regiments of Frontier Guards from Transylvania.

Rezumat: [Prejudiciile militare ale Scaunului Ciuc la Dieta din anii 1841–1843] Împotriva alinierii și menținerii ilegale a Ordinului Militar Secuiesc au protestat delegații din Secuime deja la dieta din anii 1790–1791 convocată după moartea lui Iosif al II-lea. Totuși în ciuda semnelor pozitive în curând a devenit clar, că în această problemă domnitorul nu va face concesii. Chiar dacă nu se putea spera nici în privința obținerii unor rezultate parțiale, la dietele de mai târziu tot cauza ordinului militar a constituit și mai de parte baza politizării de prejudiciu a deputaților secuiești. În acest sens și la dieta din 1841–1843 majoritatea moțiunilor și cererilor s-a referit la încetarea împovărării nedrepte al Secuimii din Ciuc. Ca și la dietele de mai înainte prejudiciile militare ale Scaunului Ciuc se pot împărți în două grupe mari: prejudicii legale generale cauzate de organizarea și întreținerea ordinului militar secuiesc (împiedicarea continuării studiilor ale tinerilor grăniceri secuiești, supravegherea tranzacțiilor de proprietate, de arvună de transfer și de credit a militarilor, sancțiuni grave, etc.)

respectiv prejudicii și inechități cauzate de comandamentul primei infanterii de grăniceri secuiești unor comunități mai mici și persoanelor private (cauza unor alpine revendicate, împovărarea continuă a grănicerilor cu stagiul militar efectuat, împiedicarea grănicerilor să intre în serviciu civil, etc.). Așa cum s-a putut aștepta, nici de această dată nu a avut loc soluționarea acestor prejudicii grave, iar secuimea din Ciuc s-a eliberat de povara militară impusă în mod definitiv numai după ordinul împăratului din 22 ianuarie 1851, care a desființat regimentele de grăniceri din Transilvania.

Bevezetés

Tanulmányozva a Székelyföld történetének a szabadságharcot megelőző közel egy évszázados időszakát, szembeűnő, hogy gazdasági-társadalmi, sőt kulturális fejlődésére milyen erőteljesen rányomta bélyegét a határőrség intézménye. Túl azon, hogy a törvénytelenül és erőszakkal felállított határőrezredekben szolgáló lófőknek (*primipilusok*) és gyalogoknak (*pixidariusok*) szinte elviselhetetlen terhet jelentett a saját költségükön való katonáskodás, a polgári és katonai közigazgatás szétválasztásával az ezredparancsnokság a katonacsaládok egész életét kezébe tartotta. Bár a provincialisták továbbra is széki irányítás alatt maradtak, a határőrséget körülbástyázó rendeletek szigorú betartatásával (például öröklés) a katonai vezetés a polgári lakosság elégedetlenségét is kiváltotta. Érthető tehát, hogy a székely határőrezredek egész fennállása (1764–1851) alatt, az ősi privilégiumaitól megfosztott székelység igyekezett minden alkalmat kihasználni, hogy a ráerőltetett, birodalmi érdekeket szolgáló határőri rendszertől megszabaduljon.

Ennek érdekében már az első évektől számtalanszor szót emeltek a székgyűléseken és a Főkormányzék (*Gubernium*) előtt jogtalan megterhelésük és a katonatisztek önkényeskedése ellen. Mivel egyik fórum sem volt illetékes katonai kérdésekben dönteni, fordulat nem következhetett be. II. József halála (1790) után azonban megcsillant a remény, hogy az említett kérdésben kedvező megoldás születhet. II. Lipót, az új Habsburg-uralkodó ugyanis összehívta az országgyűlést, így három évtizedes kényszerű hallgatás után a rendeknek ismét alkalmá nyílt beleszólni Erdély kormányzásába. A korábbi tiltakozások eredménytelensége után, most a székelység soha vissza nem térő lehetőséget látott, hogy sorsán megpróbáljon változtatni. „*Felderűlvén valahára azon óhajtott időnek kívánatos hajnala* – fogalmaztak a sérelmeiket részletesen felsoroló kérelem-levél első mondatában – *melyben a királyi felség minden alatta lévő nemzetnek törvényes szabadságokat kegyelmesen megígérni mél-*

tóztatott (...) a székely nemzet (...) ötlet örökség szerint illető szabadságába visszatéetni” kívánta.¹

A derülő hajnal azonban még hosszú évtizedekig nem virradt meg. Bár az országgyűlés egyértelműen Erdély katonai rendszerének megváltoztatása mellett foglalt állást az uralkodó a törvényjavaslatokat nem szentesítette, hanem egy vegyes bizottság elé utalta. A székely határőrség „törvényes lábra” állításával az országgyűlés 1792-ben és 1794-ben is részletesen foglalkozott, de kiderült, hogy az udvar nem hajlandó figyelembe venni ezeket a kezdeményezéseket és egyáltalán nem akart változtatni a határőrség intézményén. Ennek ellenére a határőrség kérdései végig jelen voltak a későbbi országgyűlések munkálataiban, de az itt született indítványoknak is hasonló sorsuk volt: vagy határozottan elutasították, vagy elvesztek a bürokrácia útvesztőjében.

Az erdélyi határőrség kérdése az 1841–1843-as országgyűlésen

1790-től 1848-ig tíz erdélyi országgyűlést hívtak össze, ezek mindegyike foglalkozott a határőrség kérdésével. Az 1841. november 15-én megnyílt kolozsvári országgyűlésen sem volt ez másképpen. Bár a korábbi évek tapasztalatai alapján most sem lehetett számítani kedvező fordulatra, a diéta résztvevőinek politikai meggyőződése és célkitűzései² hozzájárultak ahhoz, hogy a kérdés alapos megtárgyalását követően kísérletet tegyenek a megoldásra.

Már a december 22-ei ülésen az országgyűlés a hódolati törvénycikkkel kapcsolatban, más sérelmek (magas a királyi hivatalosok száma, a kereskedést a harmincadok korlátozzák, stb.) mellett tudomására hozta a V. Ferdinánd királynak, hogy a nemes székelység nagy része az adó és katonáskodás terhe alatt sínylődik. Mivel a székely képviselők minél hamarabb szerették volna, hogy a határőrség ügyének részletes megbeszélése „szönyegre kerüljön”, a „határszéli katonaság tárgyában” kelt királyi leirat felolvasását követő (37. ülés) napokban folytatott szűk körű tanácskozásokon véglegesítették állás-

¹ *Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790-dik esztendőben karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolozsvárra hirdetett, és több következő napokon tartott közönséges gyűléseiben lett végzéseknél és foglalatosságok jegyzőkönyve.* Kolozsvár, 1792. 349.

² A királyi hivatalosok (regalisták) száma jóval nagyobb volt, de többségük szintén az erdélyi közös célokért küzdött. „Ezen az országgyűlésen – támasztja alá ezt a tényt az Erdélyi Híradó tudósítója – a regalisták a nagy ellenzéki vezérek, id. gróf Bethlen János, Teleki Domokos, Kemény Domokos zászlóit kísérik s előttük önnézetekkel háttérbe vonultak.” Idézi: SÁNDORFY Kamill: *Erdély reformkorszakának jogtörténete.* Budapest, 2000. 459–460.

pontjukat. Ennek ellenére az erdélyi határőrség kérdése csak 1842. május 7-én (68. ülés) került az országgyűlés asztalára. Az egész napos tárgyalás elején újból felolvasott királyi leirat nagymértékben meghatározta a vita jellegét, és bővítette a tiltakozások sorát is. Az előző országgyűlésen született, és 1838. március 30-án felterjesztett felíratra érkezett leiratot, tulajdonképpen válasznak tekinteni nem lehetett, hiszen a megfogalmazott kérdések közül szinte egyikre sem felelt, ugyanakkor évszázados jogokat vont kétségbe. Ennek megfelelően ugyanis az erdélyi határőrség kötelékéből minden nemes kiléphetett, ha ezt címeres levéllel igazolni tudta. A leirat lényegében semmibe vette a székelység privilégiumait, hiszen a székely határőrezredek feloszlását megtiltotta, annak ellenére, hogy a székelység kollektív nemességét a korábbi jogszabályok elismerték.³

Mivel a határőrség felállítását a rendek csakis alkotmányos keretek között képzelték el, a tárgyban felszólaló mind a 25 – elsősorban székely – képviselő és királyi hivatalos a törvénytelen katonai rendszer megszüntetését követelte. Bár „*a múlt idők szomorú példája igazolta*”, hogy Bécs a katonai kérdésekben kérlelhetetlennek bizonyult és még a korábbi látszatengedményeket sem teljesítette, az országgyűlés úgy határozott, hogy ezúttal is él a szinte egyetlen reális tiltakozási lehetőséggel: „*S ha akkor [1838] helyes volt e dolgon felterjesztés útján segíteni kívánni – foglalta össze a diéta álláspontját Udvarhelyszék követe, ifj. gróf Bethlen János – úgy most is midőn választ nem nyertünk sürgetni helyes és szükséges.*”⁴ A székely székek képviselői által beterjesztett sokféle katonai sérelemre való tekintettel, az országgyűlés végül úgy döntött, hogy három felíratot terjeszt fel.

Az első felíratban a székely határőrséggel kapcsolatos sérelmeket fejtették ki részletesen. A terjedelmes felírat az *Approbata Constitutiok*ban és a *Compilata Constitutiok*ban foglalt törvényekre, valamint a *Diploma Leopoldinum*ban elismert privilégiumokra hivatkozva, világosan rámutat, hogy a „szébeli katonaság” felállítása és annak fenntartása nemcsak a székelység törvényeivel, de a tárgyilagossággal is ellenkezik. Összevetve a katona családok súlyos helyzetét az ismertetett jogszabályokkal, a felírat megállapította, hogy a székely határőröket kettős sérelem éri: egyrészt az „országos tehernek egy olyan nemét ti. a katonáskodás terhét hordozzák, melyet a törvények szerint nem kötelesek” másrészt a székelység szegényebb rétegei „*a nemesi egyenlőség*

³ *Beszédvár záradékul az 1841/2-dik országgyűlési jegyzőkönyvhöz.* Szerkeszti és kiadja: HAJNIK Károly. 3-ik kötet. Pest, é. n. 350. (Továbbiakban: *Beszédvár 1841/2*)

⁴ Uo. 349.

alkotmányi elve ellen, nemes társai sorsán alól taszítva, sőt abból leszállítva” katonáskodnak, annak ellenére, hogy más nemesek erre nem kötelezhetők.⁵ Részletesen kifejtve a határőrség elleni tiltakozásukat a rendek röviden, de annál egyértelműbben fogalmazták meg a székely határőrséggel kapcsolatos kérésüket: a király teljesen szüntesse meg a 78 éve fennálló katonai rendszert és a jövőbeni bármilyen formában való újjászervezését kizárólag az országgyűlés beleegyezésével valósítsa meg. Bár jóval határozottabb és kategorikusabb stílusú volt, a rendeknek ez a kérelme gyakorlatilag megegyezett a korábbi diétákon megfogalmazott követelésekkel, és sajnos hasonlóan eredménytelen is maradt.

A rendek úgy ítélték meg, hogy a székely katonavárosok sérelmének orvoslására nagyobb az esély, így ezt külön feliratban terjesztették fel. A fegyverviselés súlyától való felmentésért folyamodva ugyanis, a székelyföldi kiváltságos városok (Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Illyefalva, Bereck és Csíkszereda) az előző leiratban felsorolt székely jogok mellett más nyomós érveket is felsorakoztattak. Mindenekelőtt a korábban nyert privilégiumuk semmibe vételét sérelmezték, hiszen határörként szinte egyáltalán, vagy alig tudták a családjuk fenntartásához szükséges kereskedést vagy kézműves mesterségeket folytatni. Bár a felirat az érintett városok határörlakosságának „*törvényes kiváltságos állapotjukba*” való visszahelyezés kedvező anyagi következményeire (nőne a kincstár bevétele) is rámutatott, sorsa azonos lett, mint a korábbi (1791, 1792, 1794/95, 1809) erre vonatkozó kéréseknek.

Kétségtelen tény, hogy a katonáskodással kapcsolatban a székelység került a vizsgálódás középpontjába. A diéta figyelmét azonban nem kerülhették el az erdélyi határőrezredek kötelékébe tartozó más népelemekkel kapcsolatos kérdések sem. Ennek megfelelően a katonáskodni kénytelen vármegyei adományos és a címeres nemesek mentesítésének és „*törvényes nemesi szabadságukba leendő visszahelyezésük*” ügyével az országgyűlés az utolsó feliratban foglalkozott. Szintén a harmadik feliratban kérték az „*oláh szélbeli ezredek*” sürgős felszámolását, amit nemcsak az ott is előforduló sérelmekkel, de a fiscus fekvő javainak törvénytelen militarizálásával és az ország jövedelmeinek ebből következő csökkenésével indokolták.⁶

Összességében az erdélyi határőrség tárgyában az 1841–1843. évi országgyűlésen készült három felirat sok hasonlóságot mutat az előző 1838-as fel-

⁵ *Az Erdélyi Nagyfejedelemség s hozzá visszakapcsolt részek három nemes nemzetéből álló rendének Kolozsvár szabad királyi városában 1841-ik november 15-ik napján kezdődött országgyűlésökről készített jegyző-könyv.* Kolozsvártt, 1841. (Továbbiakban: *Jegyzőkönyv* 1841). 291.

⁶ Uo. 292–293.

irattal, mindenekelőtt tartalmát illetően. Mivel a sérelmek száma az utolsó országgyűlés óta nem csökkent (talán egyetlen kivétel: a Kézdivásárhely–Brassó között felállított postaállomásoknak köszönhetően a lovas székely katonáknak már csak Csíkszereda–Kézdivásárhely közötti szakaszon kellett postai szolgálatot teljesíteni), sőt egyes területeken súlyosbodott, ezúttal is ugyanazokat a jogsérelmeket és kéréseket fogalmazták meg. Ami mindenképpen egyedivé teszi ezt a felterjesztést az a hangvétele, amely jóval erélyesebb, határozottabb, mint 1838-ban. Ehhez természetesen hozzájárult a diéta kedvező ellenzéki szelleme is. Jó példa erre, hogy az országgyűlés nem vette figyelembe a Főkormányzék javaslatát (csak a kérdéssel foglalkozó bizottság felállítására kért volna engedélyt) és felterjesztette a székelység jogos sérelmeit a királyhoz.⁷ Mindezek ellenére a kérés nem járt (az adott helyzetet figyelembe véve, nem is járhatott) sikerrel: a rendeknek ezúttal is tudomásul kellett venni, hogy nem szólhatnak bele a birodalom katonai ügyeibe.

Csíkszék katonai sérelmei az országgyűlésen

A székely határőrezredek felállítása a fegyverbe kényszerített Csíkszék, Háromszék, Bardóc–fiúszék (Udvarhelyszék) és Aranyosszék társadalmát egyaránt felbolygatta. Figyelembe véve azonban határőröknek a lakosságon belüli arányát, a legtöbb gonddal ez főleg Csíkszékben járt, ahol a katonarendűek alkották a többséget.⁸ A csíki székelység súlyos helyzetét – de egyben a határország eltörlésébe vetett hitét is – bizonyítja, hogy a sokat ígérő 1790–91-es országgyűlésre küldött csíkszéki követek „instrukciójában” szinte csak katonáskodással kapcsolatos sérelmek szerepeltek.⁹ Mint láttuk azonban, a biztató előjelek ellenére minden maradt a régiben. Nemsokára egyértelművé vált, hogy ebben a kérdésben az uralkodó nem fog engedményeket tenni, de a későbbi országgyűlések elé beadott csíkszéki kérelmek többségének tárgyát továbbra is a határőri rendszer elleni tiltakozások képezték. Bár még részeredmények elérésében sem lehetett reménykedni, mégis igen nagy jelentősége volt, hogy a határország ügye sérelmi politizálásuk alapját képezte, hiszen jogos panaszuk elhallgatása sorsukba való belenyugvással lett volna egyenlő.

⁷ Uo. 325.

⁸ A korszak vége fele, Csíkban a határőrkatonák száma 56.974 volt, ami a lakosság 68,76%-át tette ki, míg Háromszéken 42.452-en tartoztak a katonai rendhez (44,90%). CSETRI Elek – IMREH István: *Erdély társadalmi rétegződéséről (1820–1848)*. In *A polgárosodás útján*. Szerk. SZABAD György. Budapest, 1990. 403.

⁹ Csíkszeredai Állami Levéltár. Csíkszék iratai (1786–1792) Fond 27. XLVII/33.

A 18. század végétől az országgyűléseken a székely székeket 2–2 követ képviselte (kivételt az 1790–91-es képez, ahol összesen 17 székely követ vett részt). Az általunk tárgyalt 1841. november 15-én, Kolozsvárra összehívott diétán Csíkszékot, az októberi gyrás gyűlésen megválasztott Biális Ferenc és Mikó Mihály képviselték.¹⁰ Bár Biális Ferenc tapasztaltabb politikus volt (már 1837-ben is ő volt Csíkszék egyik küldöttje), az országgyűlésen követtársa játszott fontosabb szerepet. Fialtal kora ellenére Mikó Mihály (1817–1881) ebben az időszakban már a szék talán legnépszerűbb személyisége volt, és az országgyűlésen is bizonyította, hogy nem véletlenül élvezi a csíki székelység bizalmát. A szabadelvű eszmék előharcosaként az ellenzék egyik jelentős tagjává vált, aki szakértelmének számos tanújelét adta (beválasztották az országos rendszeres bizottmányba is). Érthető tehát, hogy Mikó már ekkor (később 1846-ban és 1848-ban is követ volt) az országgyűlés egyik közkedvelt szónoka lett, akinek „beszédeit zengzetes styl, megragadó előadás jellemezték...”¹¹

Éppúgy, mint a korábbi diétákon, Csíkszék katonai sérelmei két csoportra oszthatók: a határőrség megszervezése és a fenntartása okozta általános jogsérelmek, illetve az I. székely gyalog határőrezred parancsnoksága által kisebb közösségeknek vagy magánszemélyeknek okozott sérelmek és méltánytalanságok. Ezeket nem annyira tartalmuk szerint különíthetjük el egymástól, hanem az országgyűlés előtti bemutatásuk formája miatt. Előbbiek ismertetésére ugyanis többnyire az erdélyi határőrség helyzetének megtárgyalása folyamán került sor, míg utóbbiakat beadványokban terjesztették a diéta elé.

A határőrség problémája által leginkább érintett Csíkszékot képviselve, az 1842. május 7-ei vitanapon, Mikó Mihály szólalt fel. A reformkori diétákon ebben a tárgyban tiltakozókhoz hasonlóan Csíkszék fiatal képviselője sem reménykedett kedvező megoldásában. Ennek ellenére terjedelmes beszédében a törvénytelenül felállított katonai intézmény okozta sérelmek egész láncolatát tárta az országgyűlés elé. A követi utasításnak megfelelően, a közel 80 éve meglévő általános panaszok súlyosságát több példával is szemléltette.

Jól felépített beszédében – akárcsak a témában felszólalók többsége – Werbőczy *Hármaskönyvére* hivatkozva először röviden a székelység kollektív nemességét bizonyította, majd egyenként számba vette azokat a területeket, ahol a legtöbb sérelem érte a csíki székelységet. Ezek közül Mikó Mihály mindenekelőtt a személyes szabadság kérdésével foglalkozott. Köztudott volt, hogy a határőrség megszervezésével az ezred kötelékébe tartozó lakosságnak

¹⁰ ENDES Miklós: *Csík-, Gyergyó-, Kászón-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig.* (Reprint). Budapest, 1994. 259.

¹¹ *Vasárnapi Újság*, 1866. február 18.

katonáskodással kapcsolatos feladatai (határőrzés, ordonánc szolgálat, postai szolgálat, tiszti szállások építése, stb.) voltak, sőt a parancsnokság szabályozta magánéletüket is. Az előbbieket rövid felsorolása után (ezek mindenki számára ismertek voltak), Mikó csak utóbbiakkal foglalkozott részletesen.

A határőrség felállítása az oktatásügy területén is érezte hatását. A katonacsapadatok tiszti engedély nélkül ugyanis, nem adhatták gyerekeiket az ezred területén kívül iskolába. Mivel a csíki fiatalok számára a határőri szolgálat alóli menekülés szinte egyetlen útja a továbbtanulás volt, a parancsnokság mindent megtett, hogy a felsőbb iskolába vagy külföldi egyetemekre való beiratkozásukat meghiúsítsa. Az innen származó állandó erőszakoskodások végig kísérték a határőrség egész történetét, így nem véletlen, hogy a csíkiak egyik fő sérelmét képezték az 1841–1843-as országgyűlésen is. A tanulás ilyen mértékű akadályozása miatt elszenvedett jogsérelem súlyosságát, a székely küldöttek, többnyire a határőr és a jobbágy fiatalok tanulási lehetőségeinek összehasonlításával szemléltették. Ez alól nem volt kivétel Mikó Mihály sem. *„És ezen tekintetben nem szerencsésebb-e sorsa a jobbágyinak? Nem alább van-e süllyesztve a székely nemesnek sorsa, azon jobbágyénál, kit az alkotmány sánczain kívül helyezze mostoha sorsa?”* – tette fel a kérdést Csíkszék követe.¹² Az iskoláztatást vizsgálva mindenképpen igaza volt, hiszen a földesúr jobbágya gyermekeit nem tilthatta el az iskola látogatásától, míg a *„székely ifjúnak el kell nyomni a tanulás iránti vágyat magában, ha a katonai kormány szabadságot nem ad”*. A tarthatatlan helyzet bizonyítására Mikó egy 1841-ben megtörtént esetet hozott fel, amikor a csíksomlyói iskola egyik tanulóját erőszakkal felfegyverezték.¹³ A parancsnokság azonban nemcsak a továbbtanulás lehetőségét igyekezett megakadályozni. Azok a határőr fiatalok, akik a katonai előljárással hozzájárulásával felsőbb iskolát végeztek, kizárólag csak tisztjeik jóváhagyásával tölthettek be polgári hivatalt. Ezt az állandó jogsérelem természetesen most is szóvá tette Csíkszék követe, aki kifogásolta, hogy a katonáskodó székely ezúttal sem élhet törvényes jogával, hiszen amellet, hogy a hivatal elfoglalásához a parancsnokság engedélyére volt szükség, ezt a legtöbb esetben megtagadták. Példaként András Gergely, kászonszéki táblabíró

¹² *Beszédvár* 1841/2. 359.

¹³ Bár Mikó részleteket nem közöl, mivel az iskola mindent megtett diákja visszaszerzéséért ez a történet viszonylag ismert. Az erőfeszítések ellenére (az erdélyi püspöktől, majd a Guberniumtól kértek segítséget) az első gyalog határőrezred 5. századához besorozott csíktaplocai Gergely Jánost nem mentették fel a katonai szolgálat alól. BÁNDI Vazul: *A Csíksomlyói Rom. Kath. Főgymnasium története*. In: *A Csíksomlyói Rom. Kath. Főgymnasium értesítője az 1895-96. tanévről*. Közli BÁNDI Vazul igazgató. Csíkszereda, 1896. 137–139.

ügyét említette, akit „a bírói tekintet és függetlenség (...) törvénytelen lealázásával” határőrzésre kényszerítették.¹⁴

Mivel bizonyos anyagi háttér nélkül lehetetlen lett volna a sokrétű kötelezettség teljesítése, a hadvezetés minden eszközzel igyekezett „oltalmazni” a határőrök vagyonát. A folyamatosan életbeléptetett, egyre szigorúbb kényszerrendszabályok nagyon megkeserítették a csíkszéki „*Seklergränzer*” életét is, hiszen birtokát, földjét csak tiszti engedelemmel adhatta-vehette, cserélhette, adhatta zálogba vagy hagyhatta örökségül. Nem véletlen tehát, hogy Mikó Mihály is szomorúan állapította meg, hogy annak ellenére, „*hogy minden nemes maga javai felett szabad rendelkezési joggal bír (...) a székelynek jószágá felett szabad dispositioja katonai befolyás által korlátoztatik*”.¹⁵

A határőrség törvénytelen megszerzése és a fenntartását szolgáló rendszabályok mellett, a parancsnokság állandó visszaélései és túlkapásai (esetenként durvaságai, kegyetlenkedései) is a csíki székelység jogsérelmeinek állandó forrását képezték. Ezek súlyosságát jelzi, hogy a követi utasításnak megfelelően Mikó külön foglalkozik velük. Természetesen csak a legkirívóbb kihágásokra hívta fel az országgyűlés figyelmét, hiszen – ahogyan ezt indokolta – „*azoknak száma határozatlan, s ha azt meghatározni tudnám is, ki tudja ezen pillanatban, míg szólok, nem szaporodik-e azoknak száma küldőim között?*”¹⁶ A katonai kormány által gyakorolt – és a kortársak által viszonylag jobban ismert – „földesúri jogok” mellett, elsősorban a parancsnokság által végrehajtott törvénytelen nemesítések ellen emelt szót. Bár a székelység kollektív nemessége ekkora már inkább fikció volt, mint valóság, a csíki székelységet rendkívül érzékenyen érintette, hogy az I. székely gyalog határőrezredbe „*törvénytelen ágyból született nemteleneket*” is besoroztak, akik így nemessé váltak. Ezt annál is inkább méltánytalan tartották, mert az ilyen módon határörökké „elöléptetteknek” a közhelyekből házhelyeket adományoztak és a közösség osztatlan javainak részeseivé tették őket.¹⁷ Mikó a katonai vezetők visszaéléseinek csak néhány elemére hivatkozott, mindenképpen szükségesnek tartotta, hogy a tisztek által alkalmazott büntetések (botozás, vesszőzés, elzárás, stb.) ellen is tiltakozzon.

A határőrség felállítása okozta sérelmek általános bemutatása végén annak érdekében, hogy „*a nemes székely nemzetről a törvénytelen teher valahára levéttödjék*”, Mikó Mihály elfogadta a tárgyban elsőként felszólaló ifj. gróf

¹⁴ *Beszédvár* 1841/2. 359.

¹⁵ Uo. 360.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

Bethlen János (Mikó harmadikként szólott hozzá) javaslatát, hogy újból forduljanak az uralkodóhoz. Az 1838-as felirathoz viszonyítva mindenképpen szükségesnek tartotta – az onnan kimaradt részeken kívül, – hogy kiemeljék: a fegyver alá kényszerített székelységnek a jobbágyoknál is nehezebb az élete. Ezzel kapcsolatban röviden összegezte korábban kifejtett nézeteit. „(...) *a székely az örökös jobbágyságnál is alább lévő helyzetében törvényadta szabadságát, és nemességét mindenütt csak szülötte földén nem bírhatja, a fő polgári erényt, a honhoz való ragaszkodást kénytelen kiirtani kebléből, és továbbá, a midőn szabadságunk, törvényeink fennmaradása iránt fejedelmi eskü, s nem is egyéb biztosít (...) itt is azon fejedelmi esküre hivatkoznám, s kérném ő felségét, méltóztassék a nemes székely nemzet szabadságát biztosító törvényeinkre letett hitének – miben teljesen bízni a nemes székely nemzet soha sem kételkedett – eléggé biztosító ereje iránti bizodalunkban e nemzet sérelmei orvoslása által megerősíteni.*”¹⁸

A csíki székelység katonai sérelmeinek általános ismertetése semmiképp nem lett volna teljes, a parancsnokság talán legnagyobb nyilvánosságot kapott túlkapasának részletes bemutatása nélkül. Az 1841-ben történt eset akár a katonai elnyomás szimbóluma is lehetne, hiszen, néhány, a csíkszeredai olvasókör megszervezésén fáradozó katonanövendéket és őrmestert zárt fogházba a katonai vezetés.¹⁹ Mivel Csíkszék közgyűlésének tiltakozása ellenére sem engedték őket szabadon, nem véletlen, hogy az országgyűlési követek utasításai között ez a kérdés hangsúlyosabban szerepelt. Ennek megfelelően Mikó Mihály már az első hetekben megpróbálta erre vonatkozó indítványát előterjeszteni, de végül a rendek a szélbeli katonaság ügyének tárgyalására halasztották ezt. Így Csíkszék követe felszólalása végén tett ennek eleget. A katonákat ért nyilvánvaló és jogtalan sérelmet – a követi „instrukciónak” megfelelően – nagyon súlyosnak tartotta, mert ez egyúttal a székely fiatalok katonai pályán való mellőzését is szolgálta. Állítását természetesen tények is alátámasztották, hiszen a bezárt ifjak mind előléptetés előtt álltak, de az elhúzódó per alatt önkényesen nyugalomba küldött tisztek helyét nem foglalhatták el. Figyelembe véve mindezeket érthető, hogy a csíkszékiek ezt az esetet sokkal súlyosabbnak ítélték, mint amilyennek első látásra tűnt. „*Nem egy sérelem ez tek. K.K. és R.R.! – fejtette ki álláspontját erről Mikó –, egy nemzet elnyomására célzó*

¹⁸ Uo. 361.

¹⁹ A katonai hatóságok az olvasókör szervezését előbb felségsértési bűnnek, majd a határőrség elleni cselekedetnek tekintették. A hét letartóztatott kadétot és őrmestert csak több mint kétévi vizsgálati fogság után 1843 októberében ítélték el (3-at hat, a többiekét kéthavi „profosz-áristomra”). JAKAB Elek: *Szabadságharcunk történetéhez*. Budapest, 1880. 140–144.

tett, egyes sérelem nem lehet, s bár egyes polgártársaink szenvedése iránt nem lehetünk is érzéketlenek – itt a dolgot magasabb szempontból kell nézni, s azon ifjak elnyomatása orvoslásában a nemzet elnyomatását kell elhárítani.”²⁰

Az egyre erősödő katonai elnyomás bizonyítására Mikó Mihály még egy legalább ilyen súlyos eseményt említett: 1841 áprilisában Gergely Mihály nyugalmazott őrmestert a megyei közgyűlésen tartott és jegyzőkönyvbe iktatott beszédiért elzárták, és hadbíróság elé állították. A székgyűléseken a katonarendiek is részt vehettek és elmondhatták véleményüket, jóllehet az ezred legtöbbször tisztekkel képviseltette magát, hogy ezáltal is megfélemlítse az alárendelteket. Ez az eset azért is volt kirívó, mert annak ellenére, hogy az érintett már nem tartozott az ezred kötelékébe, a parancsnokság megbüntette (ha még katona, akkor sem lett volna joga erre). Annak ellenére, hogy ez lát-szólag egyetlen személy elleni erőszakos fellépésnek is tekinthető, a tisztikar hasonló visszaéléseinek beláthatatlan következményei lehettek. „Az ilyen esetek után senki sem lehet biztosítva, vajon az alkotmány és ősi szabadság mellett felemelt szóért nem hurcolja-e hasonló joggal fogságba azon erő, melynek ellene nem állhat?” – tette fel a jogos kérdést Mikó Mihály.²¹ Éppen ezért figyelmeztette képviselőtársait, hogy ezt az esetet ne egyedi, hanem súlyos közsérelemnek tekintsék, amelyet orvoslás érdekében mindenképpen fel kell terjeszteni az uralkodóhoz. A követek elfogadták Mikó érvelését, és nem is vitatták, hogy a székelység jogainak ilyen mértékű lábbal tiprása a jövőre nézve igen komoly veszélyeket rejt magába: ennek eredményeképpen a személyes szabadság semmibe vételének példájaként a feliratban Gergely Mihály esetét említették meg. (A feliratban más konkrét, személyre vonatkozó sérelemre nem hivatkoztak.)

Az erdélyi határőrség tárgyában 1842. május 7-én (68. ülésen) elhangzó hozzászólások közül Mikó Mihály felszólalása nemcsak terjedelmében (ez volt a leghosszabb beszéd), de tartalmában is kimagasló volt. Bizonyítva kiváló szónoki képességeit, világosan, jól követhetően ismertette Csíksszék általános katonai sérelmeit, valamint az elnyomás és a kötöttségek erősödését. Tulajdonképpen Mikó volt az egyetlen, aki megkísérelte a határőrség felállítását és a fenntartása által okozott jogsérelmek összességének bemutatását. (A követek többsége csak egy-két általa lényegesnek tartott kérdésre reflektált. Az nyilván azzal is magyarázható, hogy az elsők között felszólaló Mikó állításait nem akarták újra elismételni.)

²⁰ Beszédtár 1841/2. 363.

²¹ Uo.

Ahogy korábban már szó volt róla az erdélyi határőrség tárgyában tartott ülésen, a képviselők csak az általános, a katonai elnyomásra jellemző jogsérelmeket tárták az országgyűlés elé. (Bizonyos tekintetben Mikó Mihály kivételt képezett, hiszen ő több példával is alátámasztotta ezeket.) A parancsnokság helyi vezetői által kisebb közösségeknek vagy magánszemélyeknek okozott – és a sértett felek által a széki hatóságoknál felpanaszolt – sérelmeket, méltánytalanságokat azonban a küldöttek már beadványokban terjesztették a diéta elé. A csíkszéki követek által az 1841–43-as országgyűlésen beadott több mint 20 folyamodvány közül fele vonatkozott katonai sérelmekre, míg a többi más időszerű kérdéseket (kepefizetés átalakítása, moldvai foglalások megakadályozása, törvénytelen vámolástól való mentesítés, stb.) tárgyalt.

Bár teljes mértékben nem nyújthatnak átfogó képet a csíki katona társadalom életéről, a kérvények a korszak legjellegzetesebb gazdasági-társadalmi problémáira kerestek megoldást. Egyik ilyen, a határőri intézmény egész fennállására jellemző kérdés a *revendikált* havasok ügye volt, amely két beadvány tárgyát is képezte. Mielőtt megvizsgálánk a kérvények tartalmát, mindenképpen szót kell ejtenünk a történelmi előzményekről. Revendikált havasoknak azokat a moldvaiak által fokozatosan elfoglalt székelyföldi területeket nevezték, amelyeket az 1769. augusztusi osztrák–török határkiigazítás során visszacsatolták Erdélyhez. A korabeli dokumentumokban „*a császári sasok által revendikáltatott terrénumoknak*” nevezett havas részeknek a faluközösségek általi, igazságos, az előző század eleji tulajdonviszonyokat figyelembe vevő birtoklására azonban nem került sor. A területüket gyarapítani igyekvő erősebb települések valamint a nagyobb nemesi családok ugyanis nem vették figyelembe a néhány évvel korábban szervezett székely határőrezredekben szolgáló katonarendiek jogait és minél többet próbáltak kizárólagos birtokukká tenni. Ez kiváltotta a „közhelyek” használatától elzárt határőrök erőteljes tiltakozását, akik számítva a hadvezetőség támogatására, panasszal éltek a parancsnokságnál. A katonacsaládok jogainak megcsorbítása kiváló alkalom volt Bécs számára, hogy döntőbíróként fellépve szabadon rendelkezessen a nem kincstári tulajdont képező – egyelőre még uratlan – birtokokról. Mivel az összbirodalmi érdekek minden elérhető erőforrás igénybevételét megkívánták, 1783. május 27-én II. József kizárólag a „*határőr-katonaság használatára és javára*” bocsátotta a „*császár királyi fennhatóság térfoglalása által*” visszacszerzett területeket.²² Csíkszék határvonalába eső havasokat az első székely

²² *Ő császári s apostoli királyi Felségéhez hódolatos felterjesztése Báró Wenckheim Béla, magyar királyi belügyminiszter, Lónyai Menyhért, magyar királyi pénzügyminiszter, Horváth Boldizsár, magyar királyi igazságügy miniszternek: a volt szé-*

gyalog határőrezred parancsnoksága 1784-ben ténylegesen birtokába vette²³ a századok között felosztva maga kezelte és értékesítette és az ebből származó bevételekkel járult hozzá a székelység katonai kiadásaihoz. A faluközösségek azonban nem nyugodtak bele könnyen a volt birtokaik elvesztésébe és panaszaiikkal különböző közéleti fórumokhoz fordultak. Részben ennek köszönhető, hogy egy előírásnak megfelelően, ha valaki bizonyítani tudta a havas részek jogos birtoklását, visszakaphatta azokat. A döntés azonban nagyon elhúzódtott és lesújtó volt a csíkiak számára. Az 1813. október 28-án kelt udvari rendelet ugyanis Negyedfélmegye kivételével minden kérést elutasított, de a katonai hatóságok erélyes közbelépése miatt – a nagyobb területeket visszakapó háromszékiekhez hasonlóan – tulajdonigényének a hét falu közössége sem tudott érvényt szerezni.²⁴ A kérdéssel korábban az 1794/95, az 1811, majd az 1837-es erdélyi országgyűlés is foglalkozott, de akárcsak a határőrség esetében kedvező megoldás itt sem született. Ennek ellenére az 1841–43-as országgyűlésen, két közösség is megpróbálkozott visszaszerezni régi birtokát.

A követi utasításnak megfelelően az első beadvány a szentmártoni és csekefalvi *communitas* kérelmét tartalmazta, ami a revendikált havasokhoz csatolt birtokaik visszaadására vonatkozott.²⁵ A másodikban Szentdomokos, Szenttamás, Jenőfalva, Karcfalva, Dánfalva és Madaras községek Tikos havasának az első székely gyalog határőrezred általi jogtalan elvételét és használatát panaszolták és annak visszaadását kérték.²⁶ Bár a felhozott érveket a bizottság helyben hagyta, azonnali döntés természetesen nem születhetett: az országgyűlés a kéréseket „alázatos tisztelettel” felterjesztette az uralkodóhoz. A beadványok azonban a korábbiak sorsára jutottak, hiszen a havasok bevételeiből létesített ruházati pénztár (ebből fedezték a katonák egyes költségeit) fenntartása a birodalom érdekeit szolgálta. (Szentmárton és Csekefalva a jóval a határőri intézmény megszűnése után, 1864-ben visszakapta kért birtokait.)

---

kely gyalog- és huszár-határőrezredek kincstári kezelés alatt álló ingó és ingatlan javainak visszaadása és rendezése tárgyában. 10599. szám, 1868. (Nyomtatásban: Csíkszereda, 1890.) (Továbbiakban: *Felterjesztés*). 5–6.

²³ Az erre vonatkozó dokumentumok tanúsága szerint ezek a következő havasok voltak: Apahavas, Baraszó, Baska, Borda, Cibles, Dragoioasa, Feketevíz, Gázzész, Harlagia, Hegyes, Holló, Keresztes, Kissaj, Magyarós, Obscina Albjilor, Pappemontye, Sólyomtár, Sóvető, Tölgyes, Tusorakatjas, Tyukos-patak és Vomanykút. CsÁL. Csíkszék iratai (1774–1786). F 27. XXXVII/9. De a hivatalosan megítélt területeken kívül a határőrség több magánbirtokot is bekebelezett.

²⁴ *Felterjesztés.* 7–8.

²⁵ *Jegyzőkönyv* 1841. 681.

²⁶ Uo. 751.

A csíkszéki követek több beadványa a Mikó Mihály által is előterjesztett sérelmekre vonatkozott. Ilyen volt például a határőrök polgári hivatalba lépésének megakadályozása²⁷ vagy ingatlanjaiknak különböző célból való lekötésének szigorú ellenőrzése, amely csak a „*katonatisztek hírével és engedelmével történhetett*”.²⁸ A viszonylag többet hangoztatott jogsérelmekre megoldást váró kérelmek közül mindenképpen ki kell emelni kettőt, amelyek a katonai elnyomás és kötöttség egy kevésbé ismert oldalát világították meg: a kiszolgált határőrök további megterhelését. Csíkcsekefalvi Sánta Péter lófőt és csíkszentkirályi Lestyán Pétert ugyanis, annak ellenére, hogy már nem teljesítettek szolgálatot (polgári hivatalt vállaltak) és katonaköteles férfi sem volt a családjukban, a tisztikar arra kényszerítette, hogy saját költségükön lovat tartsanak.²⁹ A revendikált havasokkal kapcsolatos beadványoktól eltérően, a határőrség fenntartása és a tisztikar túlkapásai okozta jogsérelmeket tartalmazó kérvényeket nem terjesztettek fel az uralkodóhoz. A bizottság ugyanis úgy vélte, hogy a „*székely katonaság törvényellenes állásából folyó sérelmek ő felségéhez felterjesztve vannak*”, így ezek orvoslása „*az arra érkezendő királyi kegyelmes határozattól remélhető*”.³⁰ Valóban a feliratban megfogalmazott kérések teljesítése esetén, mindezek a sérelmek is megszűntek volna. De ahogy azt a korábbi évtizedek példája is mutatta, erre még a leghalványabb esély sem volt. A határőrség kérdésében Bécs ugyanis nem egyezkedett és – SZÁDECZKY KARDOSS Lajos szövegeivel élve – „*nebántsvirágnak*” tekintette.

Összegzés

A korábbi diétákhoz hasonlóan a csíki székelység az 1841–43-as országgyűlésen is erőteljesen hangot adott a határőrség felállításából és annak fenntartásából származó jogsérelmeknek. Bár Mikó Mihály terjedelmes, nagy visszhangot kiváltó beszédében részletesen feltárta ezeket, akárcsak az előző időszakban változás nem következett be. A sérelmek orvoslására az országgyűlésnek nem volt módja, az uralkodóhoz küldött felirat – ahogyan arra már a követek is számítottak – eredménytelen maradt, hiszen az önfenntartó, zsoldospótló parasztkatonaság fenntartása a birodalom elsőrendű érdekei közé tartozott. Az évtizedes panaszok ellenére a székelység jogtalan katonáskodása a gyakorlatban még 1848-ban sem szűnt meg. Az erdélyi országgyűlés nemzeti

²⁷ Uo. 681.

²⁸ Uo. 751.

²⁹ Uo. 680–681.

³⁰ Uo. 751.

fegyveres erőről hozott III. törvénycikke ugyan eltörölte a törvénytelen határőrintézményt, de a legközelebbi országgyűlésig a fegyvert viselő „*effectiv standbeli*” székelység köteles volt „*katonai rendes fegyelem mellett katonászkodni*”. Az országgyűlés leggyengébb alkotása így nem írt elő lényeges változtatást: a székelység továbbra is kénytelen volt a régi katonai rendszerben szolgálni.³¹ A rájuk kényszerített katonai tehertől végérvényesen az erdélyi határőrezredeket feloszlató 1851. január 22-ei császári rendeletet követően szabadultak meg.³²

KOCSIS LAJOS PhD

Kereskedelmi és Idegenforgalmi Középiskola

HU–3910 Tokaj, Bodrogheresztúri út 5.

kocsis@gyorsposta.hu

---

³¹ *Erdély Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésnek jegyző- és irománykönyve.* Kolozsvár, 1861. 8.

³² *Allgemeines Reichs-, Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich.* 1851. V. Stück. 95–96.

MEDGYESY-SCHMIKLI NORBERT

„A NAGY SZERETET NAGY FÁJDALMAT KIVÁN!”

Amor, Dolor és más allegorikus személyek szerepe a csíksomlyói misztériumdrámákban

Abstract: [“*Large affection demands large pain!*” Amor, Dolor and the role of other allegoric persons in the mystery-plays of Csíksomlyó (Hung.; Rom.: Șumuleu-Ciuc)] In the 18th century, in the Franciscan gymnasium of Csíksomlyó there were presented 103 school dramas from which one of the most moving scenes is the certamen scene of Amor and Dolor, presented on 23 April 1734, like the closing scene of the passion-play presented on Good Friday. In this scene there was let down on the stage a painted crucifix, beside the cross, there were standing these two allegoric figures. Dolor kept asking, why Jesus had to suffer all that pain. From the answers of Amor we find out that Jesus is not Adam, nor Eva, nor Anna, he is not Judas, or Caiphas, he is not Pilate, or Herod, and he does not suffer because of the complots of Evil, he “only” suffers for the freedom of people, in his endless love. Through this certamen, the writer of the drama, the Franciscan BÁLINT DONÁT (1706–1774) absolved all those sufferings, about which he has talked in this play in connection with Christ and his dramatized prefigurations from the Old Testament, Joseph and Job.

The application of the allegoric figures was widely practiced on the contemporary Baroque Jesuit, Piarist and Minorite stages, too. The allegoric figures are always illustrated as symbolic, emblematic figures “with talking names”, they present moral characteristics, introduce complicated theological problems. In the certamen of Amor and Dolor presented in Csíksomlyó in 1734 there are united the teaching of the Franciscan theological schools from the Middle Ages about the love of God and the means of expressions based on the contemporary Baroque school dramas. The Franciscans from Csík could illustrate this very important spiritual issue (too) so exquisitely, poignant and understandingly, through the allegorical methods.

Rezumat: [„*Dragostea mare cere suferință mare!*” Amor, Dolor și rolul altor persoane alegorice în dramele misterioase de la Șumuleu-Ciuc (rom.; magh.: Csíksomlyó)] În secolul al XVIII-lea la gimnaziul franciscan din Șumuleu-Ciuc au fost prezentate 103 drame școlare dintre care cea mai impresionantă a fost scena certamenului Amor și Dolor care a fost prezentată în ziua de 23 aprilie 1734, în Vinerea Mare, ca scenă finală din versiunea dramatizată din misterele evanghelice. În această prezentare au lansat pe scenă un crucifix vopsit, lângă cruce stând două figuri alegorice. Dolor tot întreabă până la sfârșit, de ce a trebuit Isus să suporte toate acele chinuri nemărginite. Din răspunsurile lui Amor reiese că Isus nu este Adam, nici Eva,

nici Annas, nu este Iuda, nici Caiphas, nu este Pilat, nici Herod, dar nu suferă nici din cauza complotului Diavolului, ci „doar” pentru mântuirea omenirii, din dragostea sa nemuritoare. Cu acest certamen scriitorul dramei, franciscanul BÁLINT Donát (1706–1774) a dezlegat acele suferințe la care s-a adus vorbă în legătură cu Cristos, și în legătură cu tablourile vii din Vechiul Testament, Iosif și Iob, dramatizate aici.

Folosirea figurilor alegorice a fost un obicei și pe scenele contemporane baroce iezuite, piariste și minorite. Ca ființe emblematice, aceste figuri alegorice simbolice cu „nume vorbitor” întotdeauna reprezintă, afișează calități de etică, aduc probleme teologice grele. În certamenul Amor și Dolor din 1734 a fost unită învățătura școlii teologice franciscane din evul mediu despre dragostea dumnezeiască și mijlocul de exprimare al piesei de teatru de la școala contemporană barocă. Cu folosirea modului alegoric au reușit franciscanii din Ciuc să demonstreze remarcabil, excepțional și priceput (și) această problemă spirituală.

Bevezetés

A csíksomlyói ferences gimnázium diákjai 1721 és 1787 között majdnem minden esztendő Nagypéntekén, illetve más ünnepnapokon színdarabokat adtak elő. PINTÉR Márta Zsuzsanna adattára¹ szerint összesen 42 passiójátékot, 12 moralitást, 5 ószövegségi drámát, 4 mártírdrámát, 12 történelmi drámát, 4 társadalmi drámát és két vígjátékot mutattak be a nagyszámú, a környező falvakból Sarlós Boldogasszony templomába sereglett hívőknek. A passiójátékok szövege az 1348 oldalas *Liber exhibens Actiones parascevicas...*² című

¹ KILIÁN István – PINTÉR Márta Zsuzsanna – VARGA Imre: *A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig*. Szerk. VARGA Imre. Argumentum Kiadó, Budapest, 1992. 44–77; PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Ferences iskolai színjátszás a XVIII. században*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1993. 114–127. A drámaszövegek forrásainak könyvészeti leírása: MUCKENHAUPT Erzsébet: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Könyvleletek, 1980–1985*. Balassi Kiadó, Budapest, Polisz Könyvkiadó, Kolozsvár, 1999. 106–108, 112–125.

² *Liber exhibens Actiones parascevicas... Ab anno 1730 usque ad annum 1774 diem aprilis 27. Libellus, Scholarum Csik Somlyoviensium, nihilominus Mediam Syntaxeos, ac Grammatices signanter, specialiter concernens, et continens Repraesentationem, Enuclationem Mysteriorum Passionis Dominicae, seu Actiones Tragico-Parascevicas, Devoto Populo ad aedificationem quott Annis exhiberi solitas, in usum faciliorem Moderatorum sedulo congestas. Confectus 1774.* (Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A VI 6/5274. 1344 p.)

kéziratban maradt fenn. A kézirategyüttest 1774-ben PÉTERFFI Márton (1720–1787) erdélyi ferences tartományfőnök utasítására másolták össze.³

A csíksomlyói barokk színjátékok kritikai kiadásának előkészítését az MTA Irodalomtudományi Intézet Régi Magyar Drámatörténeti Kutatócsoportja vállalta fel 1997-ben, KILIÁN István vezetésével. A kritikai szövegkiadás előkészítése közben merült fel a misztériumjátékok forrásának, pontosabban fogalmazva forrásvidékének kérdésköre.

A csíksomlyói misztériumdrámák forrásait öt fő és több mellékcsoporthoz bontottam.⁴ Ebben a tanulmányban az 5. főcsoporthoz sorolható történeti réteggel foglalkozom. Ebben a kategóriában tüntettem fel a 17–18. századi jezsuita és piarista gimnáziumokban előadott színjátékok hatását, amely elsősorban az allegorikus figurák szerepeltetésénél és a moralitás-jelenetekenél mutatható ki. A csíksomlyói misztériumokból Amor Divinus szerepeltetése,

³ Ugyanebben az esztendőben két újabb kéziratot drámagyűjtemény is íródott Csíksomlyón, *Actiones Tragicae* (Csíksomlyó, 1776–1780. Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A VI 6/5274.) és *Actiones Comicae* (Csíksomlyó, 1776–1780. Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A VI 8/5276.) címmel, mely hét, illetve hat drámaszöveget tár az olvasó elé.

⁴ 1. A *Biblia* szövege parafrázisban, és néhány helyen (főként Jézus kereszten elmondott szavaiban, Pilátus, Caiphas és Annás mondataiban) szó szerint feldolgozva; 2. A *római katolikus liturgiából* a himnuszok és antifónák (a liturgikus énekek és az egyházi énekek) szövege, valamint a prédikációk hatása; 3. Az *apokrif* névvel illetjük azokat a forrásokat, amelyek nem szerepelnek sem a Bibliában, sem a liturgiában: apokrif evangéliumok, legendák, középkori és barokk kori Jézus- és Mária-életrajzok, devóciós passiók tartoznak ebbe a csoportba; 4. Népénekek (vallásos énekek), népi imádságok, összességében a vallásos és a profán *néphagyomány* hatása; 5. A XVII–XVIII. századi jezsuita és piarista gimnáziumokban előadott *színjátékok hatása*, mely elsősorban az allegorikus figurák szerepeltetésénél mutatható ki. A XIV–XVII. századi dramatikus prédikációk és devóciós passiók az elhangzásuk alkalmá szerint a 2. csoportba, feldolgozott motívumaik, témáik szerint gyakran a 3. csoportba tartoznak. Bővebben: MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert: *A csíksomlyói misztériumdrámák forrásai és ferences lelkiségtörténeti háttere* című doktori (PhD) értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskola, Piliscsaba, 2006. A ferences iskoladrámák történeti rétegeiről ld. továbbá PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Történeti rétegek a ferences színjátékokban*. In: PINTÉR Márta Zsuzsanna – KILIÁN István (szerk.): *Iskoladráma és folklór. A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1989. 125–134; KEDVES Csaba: *Actio parascevice. Történeti rétegek a csíksomlyói misztériumdrámákban*. In: *Székelgyűjtés*, 1999/5. 66–89.

Amor és Dolor vetélkedése és az ún. Ando Pater-darabok kapcsolhatók ide, amelyek lírai szépséggel és szemléletességgel illusztrálták a nagypénteki előadások célját.

A misztériumjátékok előadásának célja

A csíksomlyói drámaszövegek – legtöbb esetben – Prologusai, Epilogusai és siralomszövegei egyértelműen kimondják, hogy a nagypénteki előadások elsődleges célja a nézősereg, ez esetben a környékből nagy számban Csíksomlyóra sereglett hívők bűnbánat-tartásának (*conpunctio*) és vezeklésének (*penitencia*-tartás) felkeltése volt. Az előadások lírai (pl. Mária- és Péter-siralmak) és néha naturalisztikus (pl. Jézus, a Vir Dolorum, Mária, a Mater Dolorosa és az áruló Júdás kínjai; pokolbéli események) jelenetei rádöbben-tették a színjátszó diákokat és a legnagyobb részt írástudatlan, tehát még a Bibliát és a katekizmust sem olvasó nézőket arra, hogy bűneikkel Krisztus szenvedéseit súlyosbítják. Az igaz megtérőknek és a Krisztus szenvedésén elmélkedő ferences harmadrendieknek, később minden hívőnek a XIV. század elejétől pápai búcsúkiváltság járt, amelyet Boldog XI. Ince pápa 1686-ban és XIII. Benedek pápa 1725-ben öntött végleges formába. A ferencesek által meghatározott 14 stációs keresztút járása szintén pápai búcsúkkal járt a ferences közösségek számára, ahogyan POTYÓ Bonaventura *Via crucis*ának (1739)⁵ Prologusa is tájékoztat. A rendalapító *Szerafim Szent Ferencz Regulaja* (Csíksomlyó, 1726), a *Dicsoseges Szent Ferencz Atyank Harmadik Rendé-lévő Atyafiaknak REGULAJA* [...] (Csíksomlyó, 1753) és a barokk ferences lelkiélet nélkülözhetetlen alpműve, Aemilianus NIEBERLE OFM elmélkedés-gyűjteménye, az *Octava Seraphica* (Csíksomlyó, 1733, 1768) és annak magyar nyelvű fordítása TAKÁCS Antal OFM tollából (*Lecki-isméretnek ösztöne* [...]. Győr, 1770) külön hangsúlyt fektet a bűnbánattartás fontosságára.⁶

⁵ A darab szövege népszerűsítő formában, DEMETER Júlia és SOMOGYI Gréta munkájaként megjelent: „*Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!*” Csíksomlyói *passiójátékok a 18. századból*. Szerk. DEMETER Júlia. Utószó: PINTÉR Márta Zsuzsanna. A drámák latin nyelvű részeit és a rendezői utasításokat fordította: KILIÁN István. Argumentum Kiadó, Budapest, 2003. 153–209.

⁶ A barokk ferences lelkiesség forrásairól: TAKÁCS Ince OFM: *Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra*. Bp. 1942. A csíksomlyói misztériumok és a ferences lelkiégtörténet kapcsolatáról bővebben: MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert: *A hitoktatás és a színjátszás kapcsolata néhány ferences és egy piarista dráma alapján*. In: NAGY Júlia –

Az Amor Divinus és a Dolor fellépései Csíksomlyón

A már mottójában („O, vos omnes, qui transitis per viam...”) is a fájdalom tengerére utaló 1734-es misztériumdrama⁷ egy csodálatosan szép és megragadó *certamennel* zárul, amelyben Amor és Dolor⁸ vitatkozik. (A certamen szövegét kritikai kiadás szerint a Függelékben közöljük.) Az Amor és Dolor vitáját megelőző rendezői utasításból kiderül, hogy egy festett feszületet bocsátottak alá a színpadra, és e két allegorikus figura a kereszt mellett állt. Dolor mindvégig kérdez, hogy Krisztus miért szenved, miért engedte Júdás árulását, miért maradt egyedül, miért hajtotta le fejét, mi miatt ostoroztatott meg és nyitattott meg oldala, és végül hogy ki miatt szenved. Amor válaszai-ból kiderül, hogy Krisztus a bűn mocskának lemosásáért, az emberiség megváltásáért szenvedett annyit. Azért fogadtatott meg, hogy az embert ne fogja a Sátán, és azért maradt egyedül, hogy az emberrel élhessen a világ végéig. Az ostorozás az emberek csapásaitól véd, a töviskorona pedig a mennyben elnyerhető dicsőséges korona előképe. Amor elmondja, hogy Krisztust azért feszítették két lator között keresztre, hogy az ember is így emeltessen fel Isten országába. Végül kiderül, hogy nem Ádám, nem Éva, nem Annás, nem Júdás, nem Caiphas [Kaifás], nem Pilátus, nem Heródes és nem is a Sátán cselvetései miatt szenved Krisztus, hanem „csupán” az emberek iránti végtelen szeretetből! Ezzel a certamennel oldotta fel a dráma írója, a ferencendi DONÁT Bálint (1706–1774)⁹ azt a sok szenvedést, amiről ebben a darabban Krisztus, József

---

KEDVES Csaba (szerk.): *School and theatre in the Past and Nowadays – Az iskolai színjátszás múltja és jelene*. Academia Ludi et Artis, Miskolc, 2002. CD-ROM.

⁷ 1734. április 23. Nagypéntek: „Actio parascevice alta.” A darab kézírata: *Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m.* 1774. 927–960. A drámát ismerteti: DEMETER Júlia: *Nincsen fájdalom, mint az én fájdalomam... A Csíksomlyón 1734. április 23-án, nagypénteken előadott passiójáték*. In *Új forrás. Irodalom, művészet, társadalomtudomány*. XXXVI. (2004). 9. sz. 103–107.

⁸ Tanulmányunk során a szerepneveket az adott dráma helyesírásának megfelelően közöljük.

⁹ DONÁT (LÁSZLÓ) Bálint Csíkszentkirályon született 1706-ban. A ferences ruhába 1725. augusztus 23-án öltözött be. Pappá szentelték 1730. április 11-én. 1734-ben a szenvedéstörténeti misztériumjátékot előadó osztály tanára volt Csíksomlyón. 1735-ben Királyhalmán – Kőhalom filiájában – gróf Kornis István főispán házi káplánja volt, majd 1738-ban Nagyernyén Kun Zsigmond királyi főjegyzőnél látta el ugyanezt a feladatot. 1737-ben Segesvárott, 1739-ben pedig Désen volt házfőnök. Életének további állomáshelyei az alábbiak voltak: 1741–43 között Csíksomlyó, 1743–45 között Kolozsvár, 1745–46 között Mikháza (házfőnök), 1746–48 között Szászsebes (házfőnök), 1748–51 között Kolozsvár, 1751–53 között

és Jób kapcsán szó esett.¹⁰ Erre utal már e passiójáték idézett mottója is Jeremiás *Siralmaiból*. Nemcsak a krisztusi, hanem az emberi szenvedés értelme is megfogalmazódott az Amor–Dolor-certamenben, mely a nézőknek is vigaszt nyújthatott a mindennapok küzdelmeiben. Ez a csíksomlyói misztériumjátás lényege: bűnbánatra vezetni a hallgatóságot, tanítani a bibliai jelenetek színre vitelével, és nem egyszer allegorikus alakokkal ábrázolni lelkiismereti problémákat, tépelődéseket, kísértéseket, valamint vigaszt és erőt adni az élet nehézségeinek elviseléséhez. Ez a megható szépségű vita transzcendentális szemmel nézve a szenvedés értelmét adja meg, és ezzel együtt a kereszténység lényegére, a szeretet fontosságára is rámutat, amely gyakran együtt jár a fájdalommal. Amor és Dolor vitája akár a szenvedő Jób lelkében, vagy Christus lelkében is lejátszódhatott kínlódása közben. Az 1734-es Amor–Dolor-szcéna zárásaként „Discantus” énekel *Oh, véghetelen Szeretet...* kezdősorral egy nyolc versszakos költeményt.¹¹ Majd színre lép a Halál (Mors), az Ítélet (Iudicium), a Poklok (Inferni), a Mennyek (Coeli) és az Örökkévalóság (Aeternitas). Elmondják, hogy egyszer mindenkit utolér a halál, és aki nem él a szentségekkel, az elveszik az utolsó órán. Szent Ambrusra hivatkozik: Aki élni akar, gyakorta haljon meg, és ha meghal, éljen az Istenben. Az embernek mindig úgy kell élni, hogy még ma meghalhat. A *Figura suspensionis* erre példának említ egy fehér koponyát: „Ugy vétkezzél, ember, meg halsz holnap vagy ma.”¹² A

Nagyszeben és Vajdahunyad, 1755–56-ban Gyergyószárhegy, 1756–57-ben Torda, 1757–58-ban Segesvár, 1758–64 között Nagyszeben, 1764–65-ben Szászváros, 1765–66-ban Esztelnek, 1766–67-ben Szászsebes, 1767–71 között Medgyes és 1771–72-ben Szászváros kolostorában látott el szolgálatot. Désen hunyt el hosszas betegség után 1774. január 15-én. (GYÖRGY József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Cluj – Kolozsvár, 1930. 203, 285, 306, 326, 409, 422, 493.)

¹⁰ Az 1734-es passiójáték az elárult és gyöttrődő Jézus (Vir Dolorum) ószövetségi előképeként az eladott Józsefet és az ártatlanul szenvedő Jóbot állítja színpadra.

¹¹ Az ének dallamára vonatkozó utalás nincsen a kéziratban. (*Liber exhibens... i. m.* 1774. 956.) A csíksomlyói passiójátékokban előforduló dallamok és népi továbbélésük: KÖVÁRI Réka: *Zenetörténet és népzene – Egy XVIII. századi csíki ferences kézirat dallamai a népzenei gyűjtésekben*. In: *Mozart – Liszt – Bartók-tanulmánykötet*. JGyTFK Ének-zene Tanszék, Szeged, 2007. 80–98; KÖVÁRI Réka: *Interdiszciplináris kapcsolatok népzene-kutatói szemmel. Az Etelközi fohászok és a Ferences iskoladrámák (1.) c. kiadványok zenei munkálatairól*. In: *Diszciplínák határain innen és túl. Fiatal kutatók fóruma 2. – 2006*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2007. 519–537.

¹² 1734. Discantus (A darab zárójelenete: *Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m.* 1774. 958.). A nyugati szerzetesség atyjának, NURSIAI Szent Benedeknek *Regulája* (529) is tartalmazza e gondolatot.

Iudicium szerint a Halál és az Ítélet testvérek. Utal arra, hogy az emberek ritkán gyónják meg a halálos vétkeket. Inti a nézőket, hogy ne hogy későn bánják meg vétkeiket. Az Aeternitas egy vasgolyót hoz fel példának: ha 1000 esztendőben egyszer egy legyecské egy kis darabkát hord el belőle, előbb-utóbb az egésztest elhordja.¹³

Az 1761 nagypéntekén színre vitt dráma a nézőknek 1742-ből már ismerős cselekménysort dolgozott fel azzal a különbséggel, hogy égi pört is előadat. Az 1742-es és az 1761-es megrendítő szépségű színjáték allegóriákban, görög nevekkal szemlélteti az üdvösségtörténet legfontosabb eseményeit. A Prologus 1761-ben lényegében elmondja az eseménysort: volt egy király (Andro Pater) és annak egy fia (Androfilus). A király bölcs volt, aki ellen valaki (Andromisus) fellázadt az udvarban, akit a király száműzött. Helyette egy koldust hozatott, akit bőborba öltöztetett, taníttatott, táplált; Eufronimus személyében tanítót, valamint egy kertet adott neki, ahol eltíltá egy fa gyümölcsétől. A bűnbeeséskor az Alastor nevű ördög angyalbőrben, Eufronimus képében csábította el az első embert (Scena 3.). A fogadott fiú (Androphus) evett a fa gyümölcséből, és ezért a király komoly felelősségre vonás után gályára küldte (Scena 5.). A következő jelenetben elhangzik Ant[d]rophus rövid, egy strófás siralma (Scena 6.). Androphilus annyira szerette fogadott testvérét, Androphust, hogy nevében Atyja elé járult, bocsánatot kért, és Androphus nevében – a bűnbánat jeleként – fejét hamuval hintette meg. Ezek után Angelus Doloris elmondja Androphilusnak, hogy milyen szenvedések várnak rá, és átadja neki a kínezőszközöket (vaskesztyű, töviskorona, korbács, vaslánc, kötél, nagy borona). Angelus Amoris a szeretettel és az Atya iránti engeszteléssel indokolja vállalását, amiben Angelus Fortitudinis erősíti meg (Scena 7.). A következő jelenetben Androphilus térdel Andro Pater előtt, és kéri, hogy engedje meg szenvedését, és ne vesse el fogadott fiát, Androphust. Erre Andro Pater összehívja az égi tanácsot. Innocentia javasolja Androphilus halálát a bűnösök lelkének megmentéséért (Scena 8.). Majd Amor támogatja Androphilus elhatározását, Angelus Timocens ellenben Androphus halála mellett foglal állást. Erre Angelus Amoris arra hivatkozik, hogy nem magáért, hanem másokért halna meg, hogy életet szerezzen. Végül Angelus Justitiae dönti el a vitát: mivel annak idején Androphilus esküvel erősítette meg, hogy az életét is kész odaadni Androphusért, ezért az eskü kötelezettsége miatt, iure naturali meg kell hálnia. Angelus Doloris szánja a Szeretetet, aki halálra megy. A jelenet (Scena 9.) Angelus Fortitudinis szavaival zárul, aki tudatja

¹³ 1734. április 23. Zárójelenet (*Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 956–960.*)

Androphilussal, hogy Andro Pater elfogadta az áldozatát. A 10. jelenetben az ördögök vadászat közben megtudják a mennyei tanács döntését, ezért összeesküsznek Androphilus ellen, és a gályára indulnak, ahol Androphus helyett már Androphilus dolgozik. Lavernis 30 pénzért megmutatja Tanatus nevű hajóskapitánynak a bevádolt Androphilust, aki sírva köszönti fogadott testvérét, Androphust (Scena 11.). De Androphilust elfogják, majd Tanatus, Cippo és Lavernio vallatják. Androphilus (azaz Krisztus) azokat a szavakat használja, amikkel Caiphasnak és Pilátusnak válaszolt a bibliai passióban. Androphilust megostorozzák, tövissel koronázzák, hamis tanúkat vonultatnak fel ellene, és végül keresztre feszítik. A keresztről Androphilus penitencia-tartásra inti Androphust. A darab Epilogusa Amor, Dolor és Antrophus párbeszédéből áll: Dolor kárhoztatja Antrophust, hogy bűne ily kínokra vitte Jesust. Amor válasza egyértelmű: nem Antrophus volt az oka a szenvedéseknek, hanem egész egyszerűen a szeretet! A Dolor a fájdalmak árát követeli, mire Amor elutasítja azzal az indokkal, hogy a szeretetet csak szeretettel lehet megfizetni. Zárzóként Antrophus kijelenti: minden fájdalmat kész elviselni Androphilusért.¹⁴

Az 1769-ben színre vitt misztériumjáték égi pöre (Scena 1.)¹⁵ és pokolbéli ördögi gyűlése (Scena 2.) után a 3. jelenetben Deus Pater az egyes angyalokkal és allegorikus figurákkal elküldi a földre Fia szenvedésének eszközeit. Ez a ferences hagyományban közkedvelt Arma Christi-motívum.¹⁶ Amor (Deus Pater szavaiban a Szeretet Angyala) – minden bizonnyal a *Makula nélkül való*

¹⁴ 1761. március 20. Nagypéntek: „*Tragico-Comoedia, seu Actio figuristica perditionis repraesentans microcosmi redemptionem latam per supremi Dei Filium unigenitum.*” In: *Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m.* 1774. 323–354.

¹⁵ Égi pör: Krisztus kereszthalálát eldöntő vita a mennyben, Deus Pater udvarában. A középkori misztériumdrámákból és dramatizált prédikációkból származó jelenet összesen 11 alkalommal szerepel a csíksomlyói misztériumdrámákban. Közülük az alábbiak már nyomtatásban is olvashatók: az 1748. (Scena 3–4. DEMETER Júlia és HUSZÁR Zsóka munkájaként megjelent: „*Nap, Hold és csillagok...*” *i. m.* 2003. 262–271.), az 1766. (Scena 6. A dráma szövege eddig két alkalommal jelent meg nyomtatásban: FÜLÖP Árpád: *Csíksomlyói nagypénteki misztériumok.* Budapest, 1897. 215–220; NAGY Szilvia munkájaként: „*Nap, Hold és csillagok...*” *i. m.* 2003. 573–578.) és az 1767. (Scena 1. Kiadta: PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Az Inductio de Passione Christi című csíksomlyói iskoladráma.* In: LANCSAK Gabriella – HARGITTAY Emil (szerk.): *Írók és művek a XVII–XVIII. században.* Budapest, 1984. 131–140. A teljes darab: 131–201. (ELTE Acta Iuvenum) évi nagypénteki játékok mennyei vitái.

¹⁶ Középkori gyökereiről ld. KEDVES Csaba: *Magyar nyelvű drámatörredék a 15. század végéről.* In: DEMETER Júlia (szerk.): *A magyar színház születése.* Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2000. 200–209.

tükör (1712) című kapucinus eredetű, népszerű Jézus- és Mária-életrajz¹⁷ leírását követve – a keresztet hozza a földre az alábbi indokkal:

„Oh, nagy Szeretnek mélységes tengere,
Milj bővön terjedett emberi nemzetre,
A Szeretet viszen tegedet keresztre,
Nem szolhatok, im, fájdalom szállott én szivemre.”¹⁸

Amor és Dolor vetélkedése ugyan nem szerepel ebben a darabban, de a kereszt révén újra összekapcsolódik a Szeretet és a Fájdalom.

Az 1771-es misztériumban ugyancsak olvasható e certamen, többnyire azonos kérdésekkel és válaszokkal: Amor és Dolor keresi Krisztus halálának okát. A megoldást a Genius Coelestis mondja ki:

„Annyira szerette Krisztus ember Lelkét,
Oly nagyon kedvelte az ő Údvösségét,
El hagyta őromest maga dicsőségét,
Hogy bünt el rontana, ki önté Szent Véré,
És ember lelkeért ki ada életét.”¹⁹

Az 1773-ban előadott nagypénteki játék („De filio prodigo”) keretét a tékozló fiú története adja: Philantrophus, a 100. juhot is felkereső jó Pásztor szenved Filius Prodigusért, azaz a tékozló fiúért. A 3. felvonás első jelenetében Prodigus már bánja vétkeit, és keresi Philantrophust. Hamarosan rátalál a hegyen (a Golgotán), megpillantja a keresztet, irgalomért esedezik, és dicséri Krisztus véré, amely érte hullott ki. Prodigus megkérdezi: „Mit látok, a keresztet halsz meg, én szerelmesem! Ki szegezet teged ohoz?” Philantrophus (szó szerinti fordításban: „emberszerető”) válasza egyértelműen újra a Szeretet és a kereszt kapcsolatára utal: „A Szeretet szegezet!” Prodigus válaszában viszont már egyértelműen a Szeretet és a Fájdalom összetartozása olvasható: „Az a Szeretet, meljel engem Szerettél, óh, nevekegyék a²⁰ fájdalom benned, a

¹⁷ Eredetéről bővebben: VIDA Tivadar: Makula nélkül való tükör. In: *Magyar Könyvszemle* 1969. 250–253.

¹⁸ 1769. március 24. Nagypéntek, Scena 3. Amor szavai. In: *Liber exhibens Actiones parascevicas...* 1774. 518. (A 3. sor kiemelése tőlünk, M-S. N.)

¹⁹ 1771. április 29. Scena 2. *Liber exhibens Actiones parascevicas...* i. m. 1774. 555.

²⁰ A kéziratban „o” betű szerepel. Értelem szerint javítva.

nagy Szeretet nagy fájdalmat kíván!”²¹ A jelenetet az Angelus bűnbánatra hívó szavai zárják.

Amor és Dolor vitája a csíksomlyói ferences könyvtár állományában a *Lachrymarum Marianarum* című elégiagyűjteményben is olvasható. A kötetet Andreas PIERSTILL írta.²² A XI. elégia tartalmazza Amor és Dolor dialógusát, de témája egészen más, mint az itt ismertetett certámenek. A csíksomlyói szövegekkel összevetve konkrét forrásról ezért nem lehet szó, csak a műfaj és a szereplők szolgálhattak mintául a drámaíró ferenceseknek. A drámabeli certámenről könnyen elképzelhető, hogy nem másolat, hanem önálló alkotás.

A kortárs barokk allegóriák hatása

Sokkal inkább mintául szolgálhatott a csíksomlyói ferenceseknek a moralitás allegorikus jegyeit hordozó szcénák színpadra állításánál a kortárs jezsuita és piarista színi gyakorlat, amely több párhuzamot mutat. Az alábbiakban ismertetünk néhányat.

A privigyei (Nyitra vm.) piarista gimnáziumban először 1700 nagyböjtjén (minden bizonnal feketevasárnap), majd ugyanezen esztendőben augusztus 29-én bemutatott *Candaulis cimmericorum princeps* című darabról kéziratot színlap maradt fenn. KILIÁN István kiadásában ezt olvashatjuk a darabról: „*Amore Animae Amor crucifixus* [A Lélek Szeretetével / Szerelmével keresztre feszített Szeretet]. *Amoris Divini in Animam fortis usque ad Mortem Crucis Dilectio.*” A szerepnevek feloldása igazolja sejtésünket: a vita valójában Krisztus lelkében játszódik le, hiszen a *Clavis Personarum Amor Divinussal Deus-Homót*, a Dolort pedig *Carnifexszel*, azaz a Hóhérral azonosítja. A többi párhuzam: *Anima – Genus Humanum*, *Fastus – Pilatus*, *Livor – Herodes vel Pontifices*, *Hypocrisis – Iudaei*, *Scribae et Pharisei*, *Avaritia – Plebs Judaeorum*, *Innocentia – Vita Christi*, *Natura Humana (- uti sonat)*, *Comes Amoris – Petrus*, *Perfidia – Judas Iscariotes*, *Conscientia – Divina*

²¹ 1773. április 9. Nagypéntek, „*De filio prodigo.*” Actus III. Scena 1.: Philantrophus és Prodigus beszélgetése Philantrophus keresztye alatt. In: *Liber exhibens Actiones parascevas...* i. m. 1774. 583.

²² *Lachrymarum Marianarum. Cum piis Animae Poenitentis gemitibus, ac Epigrammatum miscellaneorum appendice.* Tyrnaviae, Typis Academicis, 1740. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, Leltári szám: 1075.

Ultio, Stultitia – Aula Herodiana, Dolus – Cacodaemon et Iniquitas, Timor – Discipuli Domini, Turmula Dolorum – Cohors Militaris.²³

Az 1742-ben és 1761-ben Csíksomlyón bemutatott allegorikus Andropater–Androphilus-drámák kapcsán már felmerült az első ember, Ádám személye. Magyarország és a Habsburg Birodalom más részéről előkerült jezsuita drámaprogramok (periochák) több párhuzamot tárnak elénk e témakörben. A trencsényi jezsuitáknál 1660 nagypéntekén mutattak be egy *Adamus. De Adamo per Christum Redempto* című drámát, de szereposztásról és cselekményről – színlap híján – egyelőre semmit sem tudunk.²⁴ Bécsben, az Osztrák Tudományos Akadémia Színház- és Művelődéstörténeti Intézetében áttekintett színlapok is több Ádám-játékot és allegorikus-emblematikus dráma-adatot tárnak elénk.²⁵ A prágai Szent Kelemen jezsuita kollégium szintaxista osztálya által 1666 nagyhétén előadott *Actio Antithetical/ seu/ Adamus Primus/ in horto voluptatis/ Genus Humanum destruens:/ et Adamus Secundus,/ in horto doloris/ Genus Humanum reparans:/ Honori et Amori/ Jesu patiens*²⁶ című darab három Prothesisre és Antithesisre osztott. A Prothesisek Ádámnak a Gula és a Honor kísértésére elkövetett bűnbeesését mutatják be, ezzel párhuzamosan az Antithesisekben arról van szó, hogy Krisztus a Timor, a Taedium, a Tristitia és a Genius Doloris csábításának ellenére vállalja a kereszthalál gyötrelmeit. A darab lényegében az *Arbor Vitaeről* szól: Ádám fán vétkezett, így a második Ádámnak is ott kellett megváltania a világot. Az említett allegorikus figurák szintén jelen voltak a csíksomlyói barokk ferences színpadon az *Arbor Vitae-előképpel*²⁷ együtt. Ugyanígy a „két Ádámról” szól a *Primi Adami*

²³ KILIÁN István: *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig*. Argumentum Kiadó, Bp. 1994. 77–78. Privigyé Nr. 30.

²⁴ STAUD Géza: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773*. II. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Bp. 1986. 265.

²⁵ Köszönettel tartozom az Österreichische Akademie der Wissenschaften, Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte vezetőjének, Prof. Dr. Moritz Csákynek, és munkatársainak, Dr. Elisabeth Grosseggernek és Dr. Heidemarie Uhlnek, hogy a katalógust munkám során használhattam. Bécsi tartózkodásomat a Magyar Ösztöndíj Bizottság Fialat Kutatóknak Szóló Ösztöndíja segítette a Collegium Hungaricumban, 2004. augusztus és szeptember havában.

²⁶ Prager Periochen Film 6/9. (Österreichische Akademie der Wissenschaften [ÖAW], Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Wien)

²⁷ A csíksomlyói drámák bibliai előképrendszeréről bővebben: MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert: *Biblia Pauperum a csíksomlyói színpadon – a passiójátékok előképrendszere*. In: FANCSALI Andrásné és SOÓS Viktor Attila (szerk.): *Mindent az Evangéliumért – Gyürki László 70. Születésnapjára*. Körmenyi Szent Erzsébet Plébániahiatal Képviselőtestülete, Körmeny, 2002. 211–249; KEDVES Csaba: *A csíksomlyói*

*error/ Magistri Jesu Christi/ Novissimi Adami/ Cruce/ Corrigendus*²⁸ című színjáték, amit a kis-prágai Szent Miklós Kollégium poetikai osztálya adott elő 1729. április 11-én, nagyhétfőn. A nyolc Numerusra és egy Documentumra tagolt színdarabban Ádám vétke után Elus, azaz a Misericordia Domini eléri, hogy Theosius, azaz a Filius Dei a földre szálljon. Misericordia Domini szintén ott szerepel, pl. az 1766-os (Scena 6.)²⁹ és 1768-as (Actus I. Scena 4.) csíksomlyói drámák égi pöreiben, mely Christus megtestesüléséről dönt.

Az új-prágai jezsuita iskola retorikai osztálya által 1723 márciusában előadott *Primus Homo/ Divinam Legem praevaricatus,/ á/ Peccati, et mortis aeterne Jugo/ Incarnati Amoris Divini/ Dignatione Liberatus/ in scenam propositus*³⁰ című misztériumjáték tárgyalt példáink közül tán a legkifejezőbb. A darab szerint az ősbűn elkövetése után Themis (a bosszúállás istennője) és Justitia az emberiség megbüntetését követeli. A Pietas és a Clementia megígéri, hogy megengeszteli Themist. Majd az első emberpár paradicsomból való kiűzetése után Amor Divinus emberi testbe öltözik, és az Olajfák hegyén a bűnösök kezére adja magát. A VI. Numerusban a szenvedés eszközeinek elkészítéséhez maga Themis, Dolor és Patientia szállította az anyagot, ezt követően pedig maga az Amor hordozta végig a keresztet. Az Incarnatus Amor véres áldozata után kilehelte lelkét, ezzel megváltva a bűnös embert. Az Epilogusban az ember hálát ad Amor Divinusnak, azaz a Redemptornak a megváltásért.

A *Felixadae infelicitas/ seu/ Generis Humani Parens/ in servitutum Daemonis/ per Peccatum Delapsus,/ A/ Theandro/ in libertatem filiorum Dei/ Per Crucem Assertus*³¹ című allegorikus darabban (Kuttenberg, jezsuita kollé-

---

misztériumdrámák szerkezeti kérdései. In: DEMETER Júlia (szerk.): *A magyar színjáték honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére.* Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2003. 32–42; DEMETER Júlia: *Műfaj és funkció összefüggései a csíksomlyói ferences színpadon.* In: Szerk. ÖZE Sándor –MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert: *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2.* Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar–Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Piliscsaba – Budapest, 2005. 743–753. (Művelődéstörténeti Műhely Rendtörténeti konferenciák 1/2.)

²⁸ Prager Periochen Film 6/60. (ÖAW, Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Wien)

²⁹ Kiadta: *Fülöp i. m.* 1897. 215–220; „*Nap, Hold és csillagok...*” *i. m.* 2003. 573–578.

³⁰ Prager Periochen Film 6/53. (ÖAW, Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Wien)

³¹ Prager Periochen Film 1/100. (ÖAW, Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Wien)

gium, Szeplőtelen Szűz Mária Társulat, 1720. március 26. nagypéntek) Theander, azaz Deus Homo szabadítja meg a világot Ádám bűnétől.³²

A kuttenbergi jezsuita kollégium Szeplőtelen Szűz Mária Társulata által 1721-ben színre vitt *MAGNES AMORIS seu JESUS CHRISTUS in cruce exaltatus/ á terra/ omnis trahens/ ad se ipsum:/ Ferrea hominum peccatorum corda/ relicta ab ijdem terrenorum vitiorum abysso/ ad Christianum Amorem* című drámában³³ az Amor Coelestis feszíti keresztre az Isten Fiát. Ennek hatására Cosmophilus, azaz a Homo Peccator megtér. *A Rex saeculorum Christus Jesus/ Per Passionem et mortem suam Consummator praeteriti,/ Pater futuri Saeculi* című misztérium³⁴ IV. Pegmájában (Prága, Szent Kelemen Kollégium, Szűz Mária Társulat, 1700. nagypéntek) a Divinus Amor szabadítja meg az emberiséget a bűn kötelékétől.

Az összehasonlítást az iskoladráma-színlapok további vizsgálatával hosszasan folytathatnánk.

Összefoglaló elemzés

A felsorolt jezsuita és piarista példák alapján feltételezzük, hogy az allegorikus alakok szerepeltetése – az égi pörön kívül – leginkább a kortárs iskolai színpadról kerülhetett a csíksomlyói drámaíró ferences tanárok figyelmébe. Az említett dráma-adatok és szövegrészletek szerint mind a csíksomlyói passiójátékok, mind a kortárs jezsuita és piarista színdarabok allegóriáikban ún. „beszélő személyneveket”, rejtett szerepeket alkalmaztak: a színpadon megjelenő szerep (pl. Androphus) a rejtett szerep (Ádám) képmásaként viselkedik, segítve annak értelmezését. Emellett a nevek vagy egy-egy tulajdonságot, érzelmi jelenséget mutatnak be, pl. Timor, Tristitia, Perfidia; vagy az adott szín-

³² A témakört részletesebben ismerteti: MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert: *A magyarországi barokk iskoladráma-színlapok feltárásának és kiadásának főbb kérdései és első eredményei*. In: PÁSZTORI Bernadett – RADNAI Márton (szerk.): *Pro Scientia Aranyermesek VII. Konferenciája*. Gödöllő, 2004. november 26–28. Előadások. Pro Scientia Aranyermesek Társasága, Bp. 2006. 18–25; MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert: *Összefüggések a jezsuita és a ferences barokk drámák között a színlapok alapján*. In: SZILÁGYI Csaba (szerk.): *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Pilis-csaba, 2006. 458–470. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 2.)

³³ Prager Periochen Film 1/102. (ÖAW, Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Wien)

³⁴ Prager Periochen Film 1/109. (ÖAW, Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Wien)

padi figura teológiai szerepére, életének, cselekedeteinek, fellépésének okára és lényegére mutatnak rá, pl. Misericordia Domini, Angelus Fortitudinis, Angelus Amoris, Angelus Timoris, Amor, Dolor, Innocentia, Pietas, Clementia. A legszemléletesebb és legköltőibb megszemélyesítésekkel, valójában kettős szereposztással az 1742. és az 1761. évi csíksomlyói ferences misztériumjáték, valamint az idézett privigyei piarista (1700. nagyböjt) színdarab él,³⁵ melyben a Lélek az emberi nemzetet, a Szeretet „*úti társa és zászlós ura*”³⁶ Péter apostolt, maga az Ártatlanság a Vita Christit, a Hitetlenség Júdást, az Irigység Heródest, a Kevélység Pilátust, a Képmutatás az Írástudókat, a Kapzsiság és Pénzvágy a zsidó népet, a Bolondság pedig Heródes udvartartását jelentette. Krisztusra vonatkoztatva a vizsgált színdarabok a következő szerepneveket alkalmazták: Theander, Deus Homo, az emberi testbe öltözött Amor Divinus, azaz az Incarnatus Amor, sőt Csíksomlyón gyakran a Verbum, esetünkben az Androphilus („Emberfia”) jelenti az Isten Fiát. Ugyanezt mutatják az Andro Pater, Androphilus, Androphus kifejezések, amelyek vagy a Szentháromságon belüli viszonyt illusztrálják, vagy Isten és az emberiség kapcsolatára utalnak. A szimbolikus figurák, vagy az ún. „beszélő névvel” (pl. Innocentia, Timor) ellátott szereplők a reneszánsz, a manierizmus és a barokk irodalmában mindig szemléltetnek, erkölcsi és lelki sajátságokat jelenítenek meg; a néha bonyolult, elvont, az emberi elme számára felfoghatatlan teológiai tételeket hoznak testközelbe, még az írástudatlan nézők számára is közérthető formára. Az allegorikus szereplők – a moralitás műfaját is megelevenítve – emellett erkölcsi tanítást hordoznak, és ezzel az ember (az emberi nem, a hús-vér figuraként színpadra lépő Genus Humanum) lelkiismereti problémáit is illusztrálják oly módon, hogy ezzel is tanítanak, néhol kifejezetten kioktatnak, vagy lelkiismeretvizsgálatra, meditálásra készítetik a nézőt vagy az olvasót. A barokk iskolai színjátékok – szerzetesrendektől függetlenül – mindig találóan, történeti, teológiai és erkölcsi szempontból kifogástalanul alkalmazták ezeket a jól bevált eszközöket. Tették mindezt a korabeli dráma- és irodalomelmélet szabályai, az *ars poetica* és az *ars drammatica* szabályainak megfelelően,³⁷ a barokk

³⁵ KILIÁN *i. m.* 1994. 77–78. Privigye Nr. 30.

³⁶ Pápai Páriz *Szótára* a Comes-itis m., f. kifejezésre az útitárs és a zászlósúr kifejezést használja. (PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Dictionarium Latino–Hungaricum et Hungarico–Latino–Germanicum*. A hasonmás szöveget gondozta: HARGITTAY Emil, KECSKEMÉTI Gábor, THIMÁR Attila. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 1995. 115–116.)

³⁷ Bővebben: BÁN Imre: *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1971. (Irodalomtörténeti füzetek 72.)

spectaculumok és *exemplum*-irodalom³⁸ lehetőségeit kihasználva, saját költői bravúrokat és egyéni invenciókat is alkalmazva. A színdarabokat író, különböző felekezetekhez, ill. szerzetesrendekhez tartozó tanárok gyakran használ(hat)ták eközben a XVI–XVIII. század különböző irodalmi műfajaiban – így az iskoladrámákban is – oly népszerű emblematikus kifejezőmód eszköztárát.³⁹ Erre utal az alább közölt Amor–Dolor-certamen emblematikus színpadképe⁴⁰ is a festett feszülettel.

Amor és Dolor 1734-es csíksomlyói certamenjében a középkori ferences teológiai iskolának az isteni szeretetről szóló tanítása és a kortárs barokk iskolai színjátékok allegóriákra épülő eszköztára olvadt össze. Az allegorikus módszerrel tudták a csíki ferencesek ilyen kiválóan, szívbemarkolóan és érthetően szemléltetni ezt a nagyon lényeges spirituális problémát (is).

³⁸ Összefoglaló elemzés: TÜSKÉS Gábor: *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádasi János)*. Universitas Könyvkiadó, Bp. 1997. 55–88, 205–230. (Historia Litteraria 3.)

³⁹ Az emblematika és a barokk színjátszás kapcsolatáról összefoglaló hazai művek: KNAPP Éva: *Emblematikus kifejezőmód az iskoladrámában*. In: NAGY Júlia – KEDVES Csaba (szerk.): *School and theatre in the Past and Nowadays – Az iskolai színjátszás múltja és jelene*. Academia Ludi et Artis, Miskolc, 2002. CD-ROM; Másodközlése ugyanezen cím alatt: KNAPP Éva: „Judit képit én viseltem”. *Kora újkori színház- és drámatörténeti tanulmányok*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2007. 68–105; KNAPP Éva: *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században*. Universitas, Budapest, 2003. (Historia Litteraria 14.)

⁴⁰ A soproni jezsuita díszletterv-gyűjteményt bemutató monumentális mű: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*. Ed by József JANKOVICS. Preface by Marcello FAGIOLO, studies by Éva KNAPP and István KILIÁN, iconography by Terézia BARDI. Enciklopédia Publishing House, Budapest, 1999; KNAPP Éva: *A soproni jezsuita díszlettervgyűjtemény*. In: DEMETER Júlia (szerk.): *A magyar színjáték honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2003. 173–196.

FÜGGELEK

Csíksomlyó, 1734. április 23. Nagypéntek: *Mutatio scenae*
(*Dimittitur*⁴¹ *Crucifixus depictus, Amoris et Doloris colloquia, Amor a*
dextris, Dolor a sinistris.)

DOLOR

Oh, édes Istenem,⁴² miért el adatál,
Miert oly hirtelen kezekben akadál,
Kegyetlen sidók⁴³ törében juttottál,
És mint vér szipoknak ételül adatál!

AMOR

Nem más vólt az oka, henem hogy tegedet,
Meg szabadithassam rabbá lótt lelkedet.

DOLOR

Oh, annyit hát miért, Jesus, imátkoztál,
Imádságid miat csak nem el ajulál?

AMOR

Nem más volt az oka, hanem én Atyámor⁴⁴
Meg engestelhetném, és imádságomat,
Értted el mondtam, mert álmos voltodot
Gyakran tapasztaltam, te tunyságodot.

DOLOR

Tudom, Jo Istenem, hogy sok gyalázatot
Szenvettél felelmet, de miért, azokat?

AMOR

Félelmet szenvettem, hogy te bátor lennél,
Rettentem szivemben, hogy te ne rettenél.

---

⁴¹ Demittatur

⁴² A kéziratban „istenem” szerepel

⁴³ sidók

⁴⁴ Atyámnak

DOLOR

Hálát adok néked, ó, édes Istenem,⁴⁵
Hogy az én szívemben bátorságot nyertem.

De Edes Jesusom, még is arra kírlek:
Mi ókahát lehet, hogy ily szenvedések
Sorogotnak teged, irtoztato sebek,
És más inségek is, miért kíznak ezek?

AMOR

Ezek az inségek azért vannak rajtam,
Hogy te inségedet meg szabadithassam.

DOLOR

Aldot ligén⁴⁶ benned valamenye inség,
Érettem *szenyvedett*,⁴⁷ mert nagyon dicsőség.

Szent verédet látom bővséggel ki folyni,
Mi ennek az oka, hogy föld meg emésti?

AMOR

Az én szent sebemmel hogy te bünöd mocskát,
Le moshassam ezzel setétes ablakját.

DOLOR

Nagy örömel veszem, Szent Vered hullását,
Hogy ezzel tisztelted én lelkemnek sárát.⁴⁸

Miért meg fogatál, o, Edes teremtőm,⁴⁹
Kezekben akadál, édes idvezítőm?⁵⁰

---

⁴⁵ ő

⁴⁶ Értsd: légyen

⁴⁷ szegenyet

⁴⁸ sárát

⁴⁹ fogatál o<d> Edes

⁵⁰ Kezekben kezekben akadál

AMOR

Azért meg fogattam, hogy te ellenségtől,
Már meg ne fogatnál lelki szerelemtől.

DOLOR

Oh, vajha csak eztis én meg köszönhetném,
Te szent felségednek, szent Atyádot kérném!

Két nagy kemény⁵¹ szeggel oda vagy szegezve,
Talán szent atyádtól így van el rendelve?

AMOR

Ide kötöztettem, hogy te bűneidből,
Szabadithatnálak ördög kötéléből.

DOLOR

Melto háládással nem lehetek ezért,
Áldot lég örökké szabadulásomért!

Egyik tanítványod pízér⁵² meg tagadot,
Miért ezt engetted, hogy tőlled el pártolt?

AMOR

Ezzel én akartam Szent Atyámnál néked
Igaz vállást tenni, nem kel meg ijedni.

DOLOR

Oh, annyira immar nem retteghet lelkem,
Vigathat már bátron én érzékenségem.⁵³

Látom, el hagyatál hiv tanyitványidtól,
Egyedül marattál kedves barátidtól.

---

⁵¹ kémény

⁵² tanítványot pítér

⁵³ ézekenségem

AMOR

Azért el hagyattam, hogy te veled éljek,
Mind világ végiig én te veled légyek.

DOLOR

Oh, bátor társaság veled nyájoskodni,
Mind világ végiig együtt már maradni.

Te ártatlan lévén, hogy bé vádoltattál,
Hogy engethetted ezt, mert te igaz voltál?

AMOR

Az én vádolásom te néked szabadság,
És örökké tarto végetlen vigáság.

DOLOR

Hálát adok neked, ó, te, ártatlanság,
Órökké áldalak, ó, élet, igasság!

Te Szent Személyedre, látom sok rutságot,
Köbdöstek a sidók, utálatosságot.

AMOR

Ezt azért szenvedtem, hogy te rutságodat
Ezzel el földőzném, törőlnem azokat.

DOLOR

Ugy is van, gyakorta lelkem isméreti
A sok vétek miát de *sokszor* könyvezik.⁵⁴

Sulyos ostoroktól szent felséged teste
Rutul szaggattatott, miért el szenvedte?

AMOR

Az örökké tarto csapásokat ezzel
Előzni akartam, te tölled ezekkel.

---

⁵⁴ maát srór [utóbbi a betoldás miatt bizonytalan olvasat.], más olvasat: de srort könnyebbíti

DOLOR

Oh, bárcsák más halált választottál volna,
Édes idvezittöm, keresztnek mi haszna?

AMOR

Azért választottam keresztnek halálát,
Hogy a Mennyszágnak inkább vennéd hasznát.

DOLOR

Mivel te halálsz a magos keresztben
Tőtént, úgy akartad, műis mennék ezen?

Királyi fejedet a tóvis korona
Oh, mely égtelenül agyad meg hottota.

AMOR

Nem egyebet jelent, hanem dicsőségben
Fejed koronázzam, oda fel mennyégbe.

DOLOR

Két irgalmas kezéd hova ki nyujtatot,
Kikkel betegeket gyakran gyógyítottál?

AMOR

Aztot terjesztetem két felé, nem másért,⁵⁵
Hogy drága lelkedet meg ölelném ezért.

DOLOR

Drága szent fejedet lehajtva, szemlélem,
Miért nem az égre? Talám nincs kegyelem?

AMOR

Nem lehet kedvesebb lelkednél én nékem,
Azért le hajtottam, meg csokolni szájam.

---

⁵⁵ másét

DOLOR

Irtoztato módon te szent oldaladot
Két felé nyitották, épen nem maradot.

AMOR

Ugy akartam aztot két felé nyitani,
Szememet szivedben egyben kapcsoltatni.

DOLOR

Két hamis tévőnek közepette függés,
Ki vagy ártatlanság. Miért ezek közt csűggés?

AMOR

Atyám Országában teis angyálím közt
Fel magosztaltassál, mind én két lator közt.⁵⁶

DOLOR

Oh, meg mérhetetlen szeretet forrása,
Oh, te feneketlen tengernek folyása,
Irgalmasságodnak⁵⁷ fokhatatlansága,
Emberhez mutatot lelki buzgósága!

Hogy tirhet Istenhez, hogy ember légen,
Meg foghatatlanság, hogy hallandot tégyen,
O, szenvedhetetlen, de mégis szenvedgyen,
Őrök dicsőségből gyalázatot végyen.⁵⁸

Mi ennek az oka, o, édes teremtőm,
Kiőle meg téged, kedves idvezittőm,
Az én vétkeimből te voltál segittőm,
Igaz utaimra vezetőm s. térítettőm.

---

⁵⁶ én <Angyalím közt> két

⁵⁷ irgalmasságomdnak

⁵⁸ gyalázatot <tégyen> végyen

GRADATIONIS FIGURA

Magos Mennyországból ki hozza le téged, Talám az ember?⁵⁹

AMOR

Nem az ember.

DOLOR

Kik fogának meg teged? Talám a Sidok?

AMOR

Nem a sidok.⁶⁰

DOLOR

Ki ostromozza meg? Talám az boszu állók?

AMOR

Nem a boszu állók.

DOLOR

Hát Edes Jesusom, ki veszte el teged?
Talam a hamis vadolok?

AMOR

Nem a hamis vádolok.

DOLOR

Talám a fő papok?

AMOR

Nem.

DOLOR

Talám az Arulo judas?

---

⁵⁹ téged, <tálán a Sidok> talám

⁶⁰ A kéziratban: asidok

AMOR
Nem.

DOLOR
Talám Pilátus?

AMOR
Nem.

DOLOR⁶¹
Talám Hérodész?

AMOR
Nem.

DOLOR
Talám Annás?

AMOR
Nem Annás.

DOLOR
Talám Cáiphás?

AMOR
Nem Cáiphás.

DOLOR
Talám a hamis törvény?

AMOR
Nem a törvény.

DOLOR
Minden okvetetlen, az ember.

---

⁶¹ [Hiányzik a szerepnév.]

AMOR

Nem az ember.

DOLOR

Nem más, ha nem Adám.

AMOR

Nem Adám.

DOLOR

Talám az ördög Éva⁶² Altal?

AMOR

Nem.

DOLOR

En meg nem foghatom, ki sem gondolhatom,
Még egget kérdenék, de azt nem mondhatom...
Mégis, ha szabad lész: Atyád akarattya?

AMOR

Az én Szent Atyámhoz, jól mondod, nem férhet
Senki, mert ő Isten, tudod, meg nem ölhet.

DOLOR

Hát ki lehet olyan, ki ért cselekedte,
Mert minnyajan tudgyák, hogy minden élete,
Edes Jesusunknak keresten ál teste,
Mind mennyen és földön: mond meg, ki vesztette?

Tovább nem fárostom hiába magamot,
Jaj, örökké sirok, meg öltik uramot,
Oh, kész vólnék veled mingyárást meg halni,
Ámbár még ezerszer megint fel támadni.

---

⁶² Evá

(*Verte solium.*)

Mert elég győtrelem nikem ezt hallani,⁶³
Hogy meg ölték,⁶⁴ de valyon kik,⁶⁵ azt nem mongya senki.

AMOR

Igen csudálkozom, Fájdalom, te rajtad,⁶⁶
Hogy meg nem foghatod, sőt nem is gondoltad.
Christust⁶⁷ ki ölte meg, tám nemis hallottad?
Meg mondom te néked, szavaim halgassad.

Kérdéd, menyországból miért hogy le szállot,
És itten a földön miért nyomorkodot,
Ő tanyitvanyától pénzen el adatot,⁶⁸
Judás baráttától arultatot.

Es miért sidoknak kezekben akada,
A mű bűneinkért végig hogy marada,⁶⁹
Sok szenvedésében nekünk elég pilda,
De, ők meg nem ölték, hát szükség más proba.

Tud meg bizonyoson, hogy akki meg ölte,
Az szeretet volt az, aki nem engette
Élni ez világon, mert abban kedvelte,
Az embernek lelkét annyira szerette.

A szeretet ölte, azis menyországból,
Hozta lea földre fényes udvarából,⁷⁰
Emberhez mutatot irgalmasságából,
Mert lelket vet ember a szent háromságtól.

---

⁶³ halni

⁶⁴ ötéek

⁶⁵ kiz

⁶⁶ réttad

⁶⁷ A kéziratban Christus név a szokásos rövidítéssel szerepel, itt aláhúzáva: Xtus

⁶⁸ baráttától <pénzen el adatott penzen> arultatot.

⁶⁹ vigyig

⁷⁰ Udvarából [az á betűn is két vessző.]

Annyira szerette Isten ember lelkét,
 Annyira kedvelte az ő idvességét,
 El hatta ezekért maga dicsőségét,
 A szeretet miat ki ontotta vérét.

Discantus

Oh, véghetetlen Szeretet,
 Becsülhetetlen keresztet,
 Megismérlek már tegedet,
 O, Jesus, kegyességedet!

Nem kívánunk te kívülled⁷¹
 Élni, hanem csak te veled,
 Hogy el essünk te mellőled,
 Ó,⁷² Szeretet, ne engedgyed.

Már miket cselekdgyünk,
 Te éretted vagy ben viszünk,
 Alázhassuk meg magunkot,
 Magasztalhassuk Urunkot.

Ne gondolyunk te kívülled,
 Ne cselekedgyünk ellened,
 Hanem egészen te benned,
 Élyünk es halyunk⁷³ éretted.

Oh, jöjjenek, mú ellenünk,⁷⁴
 Ellen szégünk nem kel félünk,
 Benned bizunk,⁷⁵ s. nem távozunk,
 Mert jelen vagy, mi gyámolunk.

Félyünk nékük és magunknak,
 Csak szolgálhassunk urunknak,
 A választottak közébe vigybé,⁷⁶
 Vigybé te dicsőségedbe.

---

⁷¹ ki vülled

⁷² Ó

⁷³ halyünk

⁷⁴ ellennük

⁷⁵ bizünk

⁷⁶ vigy bé

Irgalmas szemedet, kérünk,
Fordisd hozzánk, ne kerülyünk,
Vegyed hozzád mű lelkünköt,
Mikor tetczik, hily el minköt.

Hogy Örökké menyorszagbanm
Dicsirhessünk vigasagban,
És szereteted mi tóllünk
Gyalapodgyék, Veled élyünk.

*(Representationes Mortis, Judicii, Inferni, Coeli, Aeternitatis Repraesentatio mortis cum Capite)*⁷⁷

MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert történész (PhD)

Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Új- és Legújabbkori Történeti Tanszék,

Piliscsaba (egyetemi tanársegéd);

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Zenepedagógiai Tanszék (óraadó);

MTA Irodalomtudományi Intézet Régi Magyar Drámatörténeti

Kutatócsoport (Budapest)

mednorbert@citromail.hu

---

⁷⁷ *Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m.* 1774. 953–956.

MUCKENHAUPT ERZSÉBET

A CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁRA

I. Az ősnymtatványok és a 16. századi nyomtatványok katalógusa

Abstract: [The Hungarian Old Book Collection of the Szekler Museum from Ciuc. I. Catalogue of the incunabula and of the printed works from the 16th century] The Hungarian old book collection of the Szekler Museum from Ciuc (Rom.; Hung.: Csík) contains 148 of edited books until the year of 1711, respectively printed books anywhere in the world, in Hungarian or in any language, on Hungary's territory, respectively foreign books edited in another language than Hungarian, which partly or entirely are the works of Hungarian authors. Among these, five are incunabula, 42 are printed books from the 16th century, 83 of them appeared in the 17th century and 18 books are from 1701-1711. The most part of the Hungarian old books come from the libraries of the three ancient catholic institutions of the throne of Ciuc: the Franciscan Abbey (108 books), the Roman-Catholic Gymnasium (13) and "The Saint Mary's" Congregation (8) from Şumuleu-Ciuc (Rom.; Hung.: Csíksomlyó). 17 publications entered into the collection of the museum between 1981–1982 and 1994 by acquisition, and two by donation.

The author ascertains that the first information about the Hungarian old books of the Franciscan library from Şumuleu-Ciuc are dated between 1727 and 1734, when 25 titles are mentioned in the inventories of the abbey. Their systematic research began in the second half of the 19th century, after publishing the three volumes of the monumental Hungarian national bibliography *Régi Magyar Könyvtár* (RMK) between 1879–1896 by SZABÓ Károly and HELLEBRANT Árpád. The first summary catalogue of the old Hungarian books of the library from Şumuleu-Ciuc was accomplished in 1885 by Miksa GLÓSZ, teacher and librarian of the Roman-Catholic Gymnasium. In the 19–20th centuries, a particular contribution in identifying and publishing these books had the prestigious researchers of the Hungarian old books Jenő ÁBEL, László FEJÉRPATAKY, Béla BARÁTH, Zsigmond JAKÓ and Ádám DANKANITS. In the 40's of the twentieth century, the canonical priest Béla BARÁTH, head of the „Batthyaneum” Library from Alba Iulia, was the first researcher who had separated, on the occasion of elaborating the list of the incunabula kept in the Transylvanian collections, for the editorial of the great German catalogue *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, the old Hungarian book from the other values of the Franciscan library. On that occasion also, the books were labeled with a specific quota of Hungarica (Hung.). After 1980, along with processing the fund of the old books of the museum, were identified and described the Hungarian old books of the collection. New titles were discovered,

unknown to the Hungarian retrospective bibliography. Some of the printed works have a particularly special value for the book's history and printing, there are very rare editions (Catalogue: 6, 7, 12, 13, 15, 36), or even unique (Catalogue: 14, 22, 29, 31, 32, 34, 37, 38, 43, 47).

The work is a contribution for the Hungarian old bibliography. The first part of the study presents the catalogue of the incunabula and the printed works from the 16th which are part of Hungarian old book category, following to be published in the next issues of the year book also the ones from the 17th and 18th centuries. The catalogue comprises the detailed description of each copy, according to international standards. After the general information (author, title, date of issue, format, paging, bibliography), follows the description of each copy's particularities: mentioning eventual defaults, description of binding, establishing the bookbindery shop, textually transcription of the property marks or of any other nature, specification of several volumes binding, if that it is the case, and finally the inventory number. Reference bibliography of bindings is recorded at their description. The books are presented in a chronological order, and those edited in the same year are described in an alphabetical order of the place of issue, according to the retrospective bibliography of Károly SZABÓ.

Rezumat: [Colecția de cartea veche maghiară a Muzeului Secuiesc al Ciucului. I. Catalogul incunabilelor și al tipăriturilor din secolul al 16-lea] Colecția de carte veche maghiară a Muzeului Secuiesc al Ciucului (rom.; magh.: Csík) conține 148 de cărți editate până la 1711, respectiv cărți tipărite oriunde în lume, în limba maghiară, sau în orice limbă, pe teritoriul Ungariei, respectiv cărți străine editate într-o altă limbă decât cea maghiară, care în parte sau în întregime sunt lucrări ale unor autori din Ungaria. Dintre acestea, cinci sunt incunabile, 42 cărți tipărite în secolul al 16-lea, 83 apărute în secolul al 17-lea, iar 18 între anii 1701–1711. Cea mai mare parte a cărților vechi maghiare provine din bibliotecile a trei vechi instituții catolice ale scaunului Ciuc: mănăstirea franciscană (108 cărți), gimnaziul romano catolic (13) și Congregația „Sfânta Maria” (8) din Șumuleu-Ciuc (rom.; magh.: Csíksomlyó). 17 publicații au intrat în colecția muzeului în anii 1981–1982 și 1994 prin achiziție, iar două sunt donații.

Autorul constată că primele informații privind cărțile vechi maghiare ale bibliotecii franciscane din Șumuleu-Ciuc sunt din anii 1727 și 1734, când în inventarele mănăstirii sunt menționate 25 titluri. Cercetarea lor sistematică a început în a doua jumătate a secolului al 19-lea, după publicarea de către SZABÓ Károly și HELLEBRANT Árpád în anii 1879–1896 a celor trei volume ale monumentalei bibliografii naționale maghiare *Régi Magyar Könyvtár* (RMK). Primul catalog sumar al cărților vechi maghiare ale bibliotecii de la Șumuleu-Ciuc a fost realizat în 1885 de GLÓSZ Miksa, profesor și bibliotecar al gimnaziului romano catolic. În secolele 19–20, o contribuție deosebită în identificarea și publicarea acestor cărți au avut prestigioșii cercetători ai cărții vechi maghiare ÁBEL Jenő, FEJÉRPATAKY László, BARÁTH Béla, JAKÓ Zsigmond și DANKANITS Ádám. În anii patruzeci ai secolului 20, canonicul BARÁTH

Béla, director al Bibliotecii „Batthyaneum” din Alba Iulia, a fost primul cercetător, care, cu prilejul întocmirii pentru redacția marelui catalog german *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* de la Berlin a listei incunabilelor păstrate în colecții din Transilvania, la Șumuleu-Ciuc a separat cartea veche maghiară de celelalte valori ale bibliotecii franciscane. Tot atunci, cărțile au fost prevăzute cu cota specifică de Hungarica (Hung.). După 1980, odată cu prelucrarea fondului de carte veche al muzeului, au fost identificate și descrise și cărțile vechi maghiare ale colecției. Au fost descoperite titluri noi, necunoscute bibliografiei retrospective maghiare. Unele tipărituri au o valoare cu totul deosebită pentru istoria cărții și tiparului, sunt ediții foarte rare (Catalog: 6, 7, 12, 13, 15, 36), sau chiar unicate (Catalog: 14, 22, 29, 31, 32, 34, 37, 38, 43, 47).

Lucrarea este o contribuție la bibliografia veche maghiară. Prima parte a studiului prezintă catalogul incunabilelor și tipăriturilor din secolul al 16-lea care fac parte din categoria de carte veche maghiară, urmând ca în numerele viitoare ale anuarului să fie publicate și cele din secolele 17–18. Catalogul cuprinde descrierea detaliată a fiecărui exemplar, conform standardelor internaționale. După datele generale (autor, titlu, date de apariție, format, paginatie, bibliografie), urmează descrierea particularităților fiecărui exemplar în parte: menționarea eventualelor lipsuri, descrierea legăturii, stabilirea atelierului de legătorie, transcrierea ad literam a însemnărilor de proprietate sau de altă natură, specificarea, dacă este cazul, a coligatelor, bibliografia specifică exemplarului, iar în final, numărul de inventar. Bibliografia de referință a legăturilor este trecută la descrierea acestora. Cărțile sunt prezentate în ordine cronologică, iar cele editate în același an, sunt descrise în ordinea alfabetică a locului de apariție, conform bibliografiei retrospective a lui SZABÓ Károly.

Történeti bevezetés

A Csíki Székely Múzeum Régi Magyar Könyvtár (RMK)-gyűjteménye 148 nyomtatványból tevődik össze. Tartalmazza az 1711-ig bárhol megjelent magyar nyelvű, bármely nyelven Magyarországon megjelent nyomtatványokat, továbbá azokat az idegen nyelvű, külföldi kiadványokat, amelyek teljes egészében, vagy egy részüket tekintve magyarországi szerzők művei. Közülük 5 ösnyomtatvány, 42 16. századi, 83 17. századi könyv, további 18-at 1701–1711 között adtak ki. A régi magyar könyvek legnagyobb része Csíkszék három nagy múltú katolikus intézményének – a somlyói Ferences Kolostor, a Gimnázium és a Mária Társulat – könyvtárából származik. Tizenhét kiadvány vásárlás útján került a múzeumba¹, kettő pedig adomány.

A *ferences állományban* 108 RMK kutatható. A ferencesek könyvtára a Székelyföld, még pontosabban Csíkszék könyvkultúrájának, művelődéstörténetének a legrégebb és legsajátosabb könyvtári műemléke. Története a 15.

¹ 1981–82- és 1994-ben.

századra nyúlik vissza. A rend feloszlatása után (1951) a könyvtár Csíksomlyón, a kolostorban maradt, majd 1961 nyarán szállították át a Csíkszeredai Múzeumba.² Régi állományáról a 18. századi kolostori összeírásokból szerezhetünk tudomást. Az 1727. és 1734. évi legrégebbi fennmaradt leltárban *Libri Hungarici communes* címen 25 magyar könyvet vetek fel.³ A kolostor magyar könyveinek szisztematikus feltárása a SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád által készített Régi Magyar Könyvtár nemzeti bibliográfia kiadása alkalmával kezdődött.⁴ Az RMK megjelenése után több könyvtár külön gyűjteménybe rendezte a régi magyar könyveket. Ezek jegyzékét még a kisebb gyűjtemények is nyomtatott katalógusban adták közre.⁵ Csíksomlyón GLÓSZ Miksa⁶ tanár, a gimnázium tudós könyvtárosa, LÁSZLÓ Polykár⁷ tartományfőnök megbízásából elkészítette a ferences könyvtár ma is tanulmányozható cédulakatalógusát. Ezzel a munkával párhuzamosan összeállította és 1884-ben kinyomtatta a somlyói tipográfiában megjelent kiadványok jegyzékét,⁸ majd 1885-ben a ferencesek bibliotékájában található régi magyar könyveket adta közre. Az utóbbi 48 1537-1710 közötti nyomtatványt tartalmaz, és minden

² MUCKENHAUPT 1999. 11–14.

³ *Inventarium rerum et supellectilium Venerabilis Conventus Csikiensis ad B. V. Visitantem noviter inchoatum sub guardianatu P. Fratris Stephani Bartalis Anno Domini 1734 a die prima Januarii.* ff. 8–9. CsSzM, Ltsz. 4174.

⁴ A csíksomlyói ferences könyvtár 6 művel szerepel az RMK I–III. kötetében: RMK I 204 = RMK II 178 (= RMNy 528), RMK II 1376, 1419, RMK III 101, 174, 320 (= RMNy 20).

A múzeum levéltári gyűjteményében olvasható HELLEBRANT Árpád 1891. és 1894. évi majdnem azonos tartalmú, a somlyói zárdához címzett két levele, amelyben kéri tanulmányozásra a kolostor könyvtárában található és Velencében Joannes Paep budai könyvárus költségén 1501-ben kiadott *Obsequiale c.* munkát (RMK III 101 = RMK III. Pótlások 5. Függelék 14.). CsSzM levéltári gyűjteménye, 447. sz. Lásd a levelek teljes szövegét a tanulmány végén, a *Függelékben*.

⁵ RMNy I. *Történeti bevezetés* 9–12.

⁶ GLÓSZ Miksa (1845–1907) író, tanár és könyvtáros a szepes megyei Tamásfalván született. Középkolai tanulmányait Lőcsén, Nagyváradon és Besztercebányán végezte, majd Budapesten jogot és bölcsészetet tanult. 1874-ben Nagyszébenben, 1875-től pedig Csíksomlyón vállalt tanári állást. Korszerűsítette a gimnázium könyvtárát, kisebb írásokat, elbeszéléseket, novellákat közölt különböző erdélyi folyóiratokban és a csíkszeredai *Csíki Lapokban* (SZINNYEI III. 1240.; ANTAL 117.).

⁷ GYÖRGY 541, 680. sz.

⁸ GLÓSZ 1884.

tételnél SZABÓ Károly Régi Magyar Könyvtárának katalógusszámára hivatkozik.⁹

Ugyancsak a 19. század második felében ÁBEL Jenő készítette el Csíksomlyóról az első kutatási jelentést, amely az RMK-ák leírását is tartalmazza. Jegyzeteiben 64 kézirat, 53 inkunábulum és 120 16-18. századi nyomtatvány szerepel. Beszámolójában 12 magyar könyv rövid címét, impressum adatait közölte, majd a bejegyzéseket is részletezte.¹⁰ Ezt követően legközelebb 1908-ban FEJÉRPATAKY László kutatta behatóbban a Somlyón őrzött nyomtatványokat és kéziratokat. Rövid csíksomlyói tartózkodása alatt, július 14-18. között 209 kéziratot és nyomtatványt tekintett át. Közülük 93 mű ösnyomtatvány, 17 pedig régi magyar könyv.¹¹

A 19. század utolsó harmadában és a 20. század elején a könyvtár egy-egy magyar könyvét bővebben ismertette még vagy adalékként jelezte BALLAGI Aladár¹², DÉZSI Lajos¹³ és LUKINICH Imre.¹⁴ BARÁTH Béla kanonok, a gyulafehérvári Batthyaneum igazgatója, a berlini *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW) Szerkesztőségének kérésére az 1940-es évek elején összeírta az erdélyi könyvtárakban található ösnyomtatványokat. Csíksomlyón elsőként külön gyűjteménybe helyezte el ezeket a könyvtári értékeket és az RMK-at, valamint a gerincen incunabula (Inc.) és Hungarica (Hung.) jelzettel látta el őket. Az előzéken vagy a címlapon mindig feltüntette a ma is olvasható RMK-számot.¹⁵

1961 után JAKÓ Zsigmond nyújtott szakmai segítséget a városi múzeumnak az átszállított ferences állomány újrendezésében, és a kutatása során megtalált régi magyar könyvek leírását a készülő Régi Magyarországi Nyomtatványok c. nemzeti bibliográfia Szerkesztőségének küldte el.¹⁶

DANKANITS Ádám az erdélyi gyűjtemények tanulmányozása¹⁷ folyamán több ismeretlen 16-18. századi erdélyi nyomtatványra bukkant és kutatási

⁹ GLÓSZ 1885.

¹⁰ ÁBEL 1, 19, 22, 28, 43, 63, 65, 117, 152, 168, 171 és f. 7.

¹¹ FEJÉRPATAKY 3, 9, 15, 35, 37, 38, 49, 56, 57, 91, 92, 95.

¹² BALLAGI 267.

¹³ DÉZSI 1900; DÉZSI: Suppl. 1.

¹⁴ LUKINICH 1912. 154.

¹⁵ BARÁTH.

¹⁶ RMNy I. *Történeti bevezetés* 14. Az RMNy első kötete négy címet jelez a Csíkszeredai Múzeumban (RMNy 291, 307, 317, 488).

¹⁷ DANKANITS 1974.; DANKANITS 1963.

eredményeit az 1963-ban megjelent dolgozatában közölte. A múzeum ferences állományából két kiadványt jelzett.¹⁸

Tizenhárom nyomtatvány a *Csíksomlyói Római Katolikus Gimnázium Tanári Könyvtárából* származik. A 19. század második felében létesített könyvtár első katalógusát 1868–69-ben INCZE János tanár készítette el. 1884-ben a kezelését GLÓSZ Miksa tanár vette át. Ő korszerűsítette a könyvtárat, megírta a vázlatos történetét, összeállította és közzétette szakkatalógusát, amelynek alapján ma rekonstruálható a könyvtár akkori állománya, valamint betekintést nyerhetünk gyűjteményének RMK-állományába is.¹⁹

A bejegyzések és az egykori könyvtári jelzetek tanúsága szerint 8 kiadvány a *csíksomlyói Mária Társulat könyvtárához* tartozott. Az 1730-ban alapított Szeplőtelenül fogantatott Sarlós Boldogasszony Társaságának a Szűz Mária tisztelete és a valláserkölcsei irány ápolása mellett kimagasló érdemei voltak még az iskolai színjátás szervezésében, a magyar nyelv ápolásában és az ifjúság szónoki jártasságának alakításában. Könyvtára a diákok és a jótévedők adományából jött létre, története a 18. századra megy vissza. Állománya, amely 1873-ban 660 kötetből állt, 1961-ben a ferences könyvtárral együtt került a Csíkszeredai Múzeumba.²⁰

1980 után a múzeumi gyűjtemény feldolgozása alkalmával azonosítottuk és leírtuk a régi magyar könyveket, meghatároztuk történeti kötéseit és a posszessorokat, jegyzékbe vettük a köteteket, amelyek tábláiban nyomtatvány- és kézirat-töredéket észleltünk, majd ezeket fontossági sorrendben megbontásra javasoltuk. E munka folyamán elveszettnek vélt magyarországi nyomtatványokat vagy addig nem jelzett példányokat találtunk,²¹ megállapítottuk, hogy a művészi könyvtáblák ismert és ismeretlen magyarországi és erdélyi műhelyek addig nem jelzett mives darabjai²². A kiadványok és kötések restaurálása lehetőséget nyújtott több 16–18. századi RMK-töredék feltárására.²³ E téren is jelentős felfedezések történtek. Itt szólnunk kell a múzeumi

¹⁸ DANKANITS 1963. 106–107.

¹⁹ GLÓSZ 1886. 3–37.; GLÓSZ 1888. 3–33.

²⁰ GYÖRGY 182–183.; BÁNDI 6–29.

²¹ RMNy 20 (v. 14.; MUCKENHAUPT 1983.; Annotationes.); RMNy 528 (v. 39.)

²² MUCKENHAUPT 1993. 8–9, 17.; MUCKENHAUPT 1999. 74, 82–83, 85, II. 57., II. 96–100.; ROZSONDAI – MUCKENHAUPT 301–303. és 2., 4–5. sz.

²³ Eddig 19 töredéket ismerünk, közülük 17 cím 16. századi nyomtatvány töredéke.

Magam és múzeumunk nevében ezúton is köszönöm a Régi Magyarországi Nyomtatványok Szerkesztőségének a segítséget, hogy az évek folyamán tanácsaikkal, bátorításukkal és jóindulatukkal támogattak kutatásomban, valamint azonosították töredékeinket, címlap nélküli könyveinket. Köszönöm dr. Pojjákné

gyűjtemény Clenardus-kötetéről,²⁴ amelynek 16. századi debreceni kötéséből tizennégy különböző nyomtatvány és egy kézirat töredéke került elő.²⁵ Kérésünkre ezek pontosabb azonosítását, meghatározását az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok Szerkesztősége részéről BÁNFI Szilvia végezte el. Az igen szakszerű tartalmi és tipográfiai vizsgálatok alapján megállapította, hogy a Váradon 1565-ben kiadott Melius-féle *Szent Jobb könyvének ... igazan valo fordítását*²⁶ leszámítva, valamennyi Debrecenben Török Mihály, Komlós András és Hoffhalter Rudolf tipográfusoknál jelentek meg. Kilenc nyomtatvány már ismert mű.²⁷ A maradék öt ismeretlen vagyis unikum közül kettő Komlós András, a többi Hoffhalter Rudolf műhelyében készült.²⁸ A nyomtatvány-töredékek református prédikációkat, vitairatokat, részleges bibliafordítást, egyházi törvényt, elmélkedéseket, imádságokat, katekizmust, kalendáriumot, históriás éneket és szerelmes témájú históriát tartalmaznak.²⁹

Az előkerült nagyszámú fragmentum ritkaságnak számít. A nyomdatörténeti szakirodalom említ néhány olyan 16. századi magyarországi nyomdát, amelynek több, különböző nyomtatvány töredékét emelték ki a kötés megbontásakor,³⁰ azonban ezek egyike sem volt mennyiségben olyan jelentős, mint a Csíkszeredában talált töredékek száma.

Könyv és nyomdatörténeti szempontból jelentősnek tartom még a 43. szám alatt leírt naptártöredéket. A gyűjteményben a 6170–71. leltárszámú kolligátum két ősnymtatványát, Jacobus de Voragine Strassburgban, 1489-ben megjelent *Legenda aureáját*, valamint Guillelmus Parisiensis postilla-kötetének bázeli, 1488. évi példányát tartalmazza. A kötetet 1985-ben találtuk meg

---

Vásárhelyi Juditnak, az RMNy Szerkesztősége osztályvezetőjének észrevételeit, tanácsait, hogy lektorálta a dolgozatomat.

²⁴ CLENARDUS, Nicolaus: *Institvtiones ac meditationes in Graecam linguam... Cvm Scholiis et Praxi P. Antesignani Rapistagnensis.* – PETRUS ANTESIGNANUS: *Libellus de thematis verborum et participiorum inuestigandi ratione.* – Lvgdvni, apud Ioannem Mareschalum, 1566. (In fine:) Parisiis, excvdebat Andreas Wechelvs. CsSzM. Ltsz. 2057. (ADAMS C 2147; MUCKENHAUPT 2007.)

²⁵ MUCKENHAUPT 2007.

²⁶ RMNy 213.

²⁷ RMNy 194, 213, 226, 277, 279, 346, 358, 430, 454.; BÁNFI 2000/1. 417–418.; BÁNFI 2007. 47–48.

²⁸ BÁNFI 1999; BÁNFI 2000/1; BÁNFI 2000/2; BÁNFI 2007.

²⁹ A kézirat-töredék kalendáriumból származik, és rajta a májusi-augusztusi hónapok láthatók. Valószínűleg nem magyar szerző munkája, ugyanis augusztus 20-án nem említi Szent István ünnepét. Szentpétery oklevéltana alapján, amennyiben ónaptár, akkor az 1579. vagy 1584. évre készülhetett. (SZENTPÉTERY 114, 29. naptár.)

³⁰ BORSA 1996. 271–274.; BORSA1972. 165–203.

122 könyvvel együtt a somlyói ferences kolostor falában.³¹ Restaurálása folyamán a nagyszombati német típusú reneszánsz kötéséből 1590. évre szóló magyar nyelvű kalendárium töredékét emelték ki. A naptárt Valentinus Fontanus szerkesztette, és Pécsi Lukács fordította. 1589-ben nyomtatták Nagyszombatban, a Telegdi-féle, illetve káptalani nyomdában. Az 1590. esztendőre kiadott kalendáriumot és prognosztikont az RMNy 631 száma alatt, a naptársorozat többi tagja alapján mint feltételezett nyomtatványt vettek jegyzékbe. Így töredékünk egyben az RMNy 631 első eddig ismert példánya, unikum.³²

Az RMK-kötetek között két bibliográfiailag ismeretlen újdonság is szerepel. A kiadványokat sem az RMK III, sem a nagy német VD 16-katalógus nem jelzi, tehát így könyvritkaságok. Az egyik a bártfai iskola rektora, Leonhardus Stöckelius tiszteletére a barátai által írt köszöntő, búcsúzó versek, amelyek Wittenbergben Matthaues Welacknál jelentek meg 1578-ban. A köszöntők között két bártfai szerző is sorakozik. A másodikat Frankfurtban, Nicolaus Woltziusnál adták ki 1598-ban. Ugyancsak verses mű, amelyet rozsnói Carolus Abrahamus jótevői – Martin Sturm löcsei tanító, Antonius Platner löcsei lelkész, Carolus Valentinus rozsnói nagybátyja és tanára, Joannes Egranus tiszteletére írt.

Tanulmányunk első része az ősnymtatványok és a 16. századi RMK-ák katalógusát mutatja be. A második és a harmadik részben, amelyek vélhetően a következő múzeumi évkönyvekben jelennének meg, a 17–18. századi nyomtatványok katalógusának közlésére vállalkozunk. Terveink szerint az utóbbi tartalmazni fogja a mutatókat (név-, hely-, cím-, nyomda-, kötés- és posszessor-mutató) és a konkordanciákat is. A gyűjtemény elemzését az állomány teljes közlése után tervezzük.

Útmutató a katalógus használatához

A katalógus minden számozott tétele két részből áll: a bibliográfiai leírásból, amely a teljes példány adatait közli, és a példányleírásból, amely a múzeumi gyűjtemény saját példányának a részletes leírását adja. A könyveket időrendi sorrendben közöljük. Az azonos esztendőben megjelent művek a nyomdahelyek betűrendjében követik egymást, híven SZABÓ Károly közlési módjához.

³¹ MUCKENHAUPT 1999. II. 53., II. 57.

³² ROZSONDAI – MUCKENHAUPT 301–303., 5. ábra.

I. A bibliográfiai leírás

Tartalmazza a példány címleírását. A címeket értelemszerűen rövidítettük, pontozással jelölve a kihagyott részt. A szöveget betűhűen, a nagy- és kisbetűket a mai helyesírás szerint írtuk, az abbreviatúrákat feloldottuk. Az impresszum adatait külön sorban állnak, az évet mindig arab szám jelzi. A kolo-fonból vett adatokat ( ) jelzi. Új sorban jelöljük a formátumot, majd ezt a terjedelem követi. Az utolsó sorban a szakirodalmi hivatkozások állnak.

II. A példányleírás

A gyűjtemény saját példányának a részletes leírását mutatja be, annak egyedi jellemzőivel:

A Csonka példánynál a hiányok.

B A kötés anyaga, díszítése, színe, stílusa, állapota, kora, irodalma.

C A proveniencia adatai: a possesszorbejegyzések betűhíven, lehetőleg időrendben, tulajdonbélyegzők, régi jelzetek (lehetőleg tulajdonoshoz kötve), az előfordulási hely feltüntetésével. A rövidítéseket [ ] zárójelben oldjuk fel.

D A kötet további bejegyzései, a széljegyzetek kora, nyelve. Kézi díszítések, rubrikálás.

E A kolligátumok esetében utalunk az első tag tételszámára, az első tagnál valamennyi hozzákötött, jegyzékünkben szereplő magyarországi nyomtatvány tételszámára. Ha 1600 utáni nyomtatvány vagy nem RMK kategóriához tartozó kiadvány az első tag, vagy ilyen (is) található a gyűjtőkötetben, ezeket is röviden leírjuk.

F A példány irodalma.

A tétel utolsó adata a példány mai jelzete, vagy leltári száma.

A töredékek esetében a hordozókönyvvel kapcsolatos adatokat gyűjtöttük egybe. Itt szükségesnek láttuk, hogy a könyv, a kísérő anyagok és végső soron a töredékek sorsáról minél többet eláruljunk.

KATALÓGUS

ŐSNYOMTATVÁNYOK

1. [OSUALDUS de Lasko:] Sermones dominicales Biga salutis intitulati. Hagenau: Heinrich Gran, pro Johanne Rynman, die Vincentii martyris [22. Jan.] 1498.
4° – 436 ff.

CIH 2482 ; HC* 9052; BMC III 685; RMK III 39

- A** A restaurálás előtt álló kötet hiányai jelenleg nem állapíthatók meg, a könyvtest jobb oldali fele megsemmisült.
- B** A sérült, fatáblás, vaknyomásos, barna, gótikus bőrkötés két táblája nem azonos. Az előtáblán felül „Biga salutis [...]” felirat van, alul rombuszos griffek sorakoznak. A hosszabb oldalakon ihesus-írássalagok foglalnak helyet. A középmező két részből összeállított ruta-inda díszíti, benne gránátalmavirág. A háttábla keretében pálcán áthurkolódó gótikus inda és nagyméretű szabad rozetta váltakozik. Az átlókkal osztott középmező négy háromszögébe egy-egy rombuszba foglalt griff került. A gerincen három dupla borda van, a mezők díszítése már nem látható. A két fémkapocs és a veretek hiányoznak. Nürnberg, Anton Koberger-féle kiadói kötés, 15. század vége. (KYRISS 120, Tafel 241/6 (Madonna); SCHUNKE-RABENAU 198—200. (Böhmischer-Meister); ROZSONDAI 1978. 69-73. tábla; MUCKENHAUPT 1999. II. 67.)
- C** [Ad usum frat]ris Emericus de [Giengies Anno D[omini] 1570³³ (az előtáblán belül). – [1985-ben tárták fel a Csíksomlyói Ferences Kolostor falából.]
- D** Rubrikált, monochrom kezdőbetűk, egy polichrom, aranyozott iniciálé.
- F** FEJÉRPATAKY 37; BARÁTH 85; MUCKENHAUPT 1999. II. 67.
- Ltsz. 6591**

³³ FEJÉRPATAKY László feljegyzései alapján kiegészített bejegyzés (FEJÉRPATAKY 37).

2. PELBARTUS de Themeswar: Sermones Pomerii de tempore.
Hagenau: Heinrich Gran, pro Johanne Rynman, VI. Kal. Aug. [27. Jul.] 1498.
4° – 382 ff.

CIH 2556; HC* 12551; BMC III 686; RMK III 42

A A restaurálás előtt álló kötet hiányai jelenleg nem állapíthatók meg, a könyvtest bal oldali része megsemmisült.

B A kötés megsemmisült.

C [1985-ben tárták fel a Csíksomlyói Ferences Kolostor falából.]

D 16. sz. eleji latin nyelvű széljegyzetek.

Rubrikált.

F FEJÉRPATAKY 35; BARÁTH 103; MUCKENHAUPT 1999. II. 68.

Ltsz. 6582. Coll. 1.

3. PELBARTUS de Themeswar: Sermones Pomerii de sanctis. Pars 1.
Hagenau: Heinrich Gran, pro Johanne Rynman, 20. Febr. 1499.
4° – 238 ff.

CIH 2554; HC* 12555; BMC III 686; RMK III. 49

A A restaurálás előtt álló kötet hiányai jelenleg nem állapíthatók meg, a könyvtest bal oldali része megsemmisült.

C [1985-ben tárták fel a Csíksomlyói Ferences Kolostor falából.]

D 16. sz. legeleji latin nyelvű széljegyzetek, két különböző kéz írása.

Rubrikált.

F BARÁTH 107

Ltsz. 6582. Coll. 2.

4. PELBARTUS de Themeswar: Sermones Pomerii de sanctis. Pars 1.
Hagenau: Heinrich Gran, pro Johanne Rynman, 20. Febr. 1499.
4° – 238 ff

CIH 2554; HC* 12555; BMC III 686; RMK III 49

A A kötet hiányai nem állapíthatók meg, a könyvtest tömbösödött.

B Sérült fatáblás, vaknyomásos, sötétbarna bőrkötés, két fémkapocs nyoma. A gótikus díszítéséből látható még egy csipkedísz és egy kis rozetta.

C [1985-ben tárták fel a Csíksomlyói Ferences Kolostor falából.]

F BENEDEK – MUCKENHAUPT 177., Függelék 14.

T 86.

5. PELBARTUS de Themeswar: Sermones Pomerii de sanctis. Pars 2.

Hagenau: Heinrich Gran, pro Johanne Rynman, 20. Febr. 1499.

4° – ff. 239–518.

CIH 2554; HC* 12555; BMC III 686; RMK III 49

A A kötet hiányai nem állapíthatók meg, a könyvtest tömbösödött.

B A bécsi gótikus kötések stílusában díszített sérült fatáblás, vaknyomásos bőrkötés két fémkapocs nyomával. A táblák keretében és a középmezőben rombuszba foglalt dupla liliom, Z-idom, valamint négyzetes ornámenek látható. A fatáblák részben szétestek, a bőr törékeny, kopott, a gerincnél teljesen hiányzik.

C [1985-ben tárták fel a Csíksomlyói Ferences Kolostor falából.]

F BENEDEK – MUCKENHAUPT 177., Függelék 15.

T 107.

16. SZÁZADI NYOMTATVÁNYOK

6. ORDINARIUS seu ordo diuinus secundum ritum et consuetudinem alme Strigoniensis ecclesie.

(Venetiis, per Lucantonium de Giunta Flore[n]tinum, impensis Johannis Pap librarii Buden. impressus, 1505 p[ri]die Kal. Augusti.)

8° – [148] ff.

RMK III 134; RMK III. Pótlások 5. Függelék 20.

A Hiányzik 8 levél: A, I–I₅, K₄, K₅.

- B** A 16. sz. eleji átmeneti gótikus-reneszánsz stílusban díszített fatáblás, vaknyomásos, barna félbőr kötés csaknem háromnegyed része hiányzik. A gerinc mentén augsburgi típusú egymásba kapcsolódó gótikus ívek és virágindákból összetett görgető húzódik, a gerincmezőn apró rozetta van.
- C** Liber iste ordi[n]arius p[er]tinet ad Blasium presbiteru[m] de Althorjā natu[m] Martini Barthws 1525 eod[em] anno emptus 3 [...] sacros determinavit ordines (f. S_{12v}). – Convent[us] Cikiens[is] 1681 (ff. A_{2r}, A_{3r}). – Egykori jelzetek: B. [nyomatott] Rituale Strigoniē. [CsFKv, 19. sz.] (címké a gerincen), E VII 14/2731 [CsFKv, 19/20. sz.] (f. A_{2r}).
- D** 16. sz.-i latin nyelvű liturgikus széljegyzet több kéztől, egy része datált és szignált: Stephanus Zaarmaný nacione Vargensis 1511 (f. S_{8r}), 1516 Stephanus Zaarmaný Istvan pap (f. B_{7r}), 1518 (f. B_{3r}). – Latin nyelvű liturgikus szöveg töredéke a háttáblán belül és az előzéken (Blasius altorjai presbiter kézírása). – 17. századi magyar és latin nyelvű széljegyzetek, az f. K₄ rectón datált tollpróba (Generoso domino francisco miko de hidveg Anno Domini 1620).
- F** FEJÉRPATAKY 92; DANKANITS 97.

Ltsz. 403

7. BREUIARIUM Strigoniense.

(In Alma Venetiarum urbe quibus imprimendis, maxima diligentia ac solitudine Nicolai Franckfordia Germani ... iussu et impensis ... Johannis Papp librarii Budensis ... 1511. Kal. Decembris.)

8° – [8], 568 ff.

RMK III 174; RMK III. Pótlások 5. Függelék 32

- A** Hiányzik: [ ]⁸ füzet, ff. M₈, R₇, XX₃–XX₈ és az YY⁸ füzet.
- B** Késő gótikus stílusú sérült fatáblás, vaknyomásos, barna bőrkötés sarok- és középveretek nyomával, középen egy fémkapocs zárta. A táblák szélén üres keret húzódik. A középmező két részre osztott, almezőit négy-négy érdekes metszésű, nagyméretű virág bélyegző tölti ki. A gerincen három dupla borda van, a mezők dísztelenek. Az elő és háttáblán belül 14. sz.-i magyarországi *Breviarium* c. papírkódex töredéke látszik. Magyarországi műhely, 16. sz. eleje. (MUCKENHAUPT 1999. 74.; CZAGÁNY – MUCKENHAUPT – PAPP 174.)

C Pecsét, körirata: SIG. CONV. CSIKSOMLYÓ O. S. FR. Ad B. V. M. VISIT. [19. sz.] (az elő- és háttáblán belül, ff. 1, 120, 138, 217, 296, 414, 528, 550, 551.) – Jelzetek: B. [nyomatott] Breviarium [CsFKv, 19. sz.] (címke a gerincen), K IX 3/2714 [CsFKv, 19/20. sz.] (f. 1r)

D 16. sz.-i latin nyelvű széljegyzetek.

F ÁBEL 152; FEJÉRPATAKY 56; MUCKENHAUPT 1999. 74; CZAGÁNY – MUCKENHAUPT – PAPP 174–176.

Ltsz. 330.

8. LEGENDE sanctorum regni Hungarie in lombardica historia non contente. (Impresse Venetiis, [Gregorio de Gregori?], 1512. pridie Martii [29. Febr.]) 2° – 32 ff.

BNH Cat. L 138; RMK III 179

B Sérült fatáblás, vaknyomásos, reneszánsz stílusú bőrkötés két fémkapocs nyomával. Az előtábla és a gerinc bőrborítása hiányzik. A háttáblán, a gerinc mentén kis liliom bélyegzők, a keretben az akantuszospalmettás indasor két különböző variánsa húzódik. A középmezőt virágtövek és kis liliomok töltik ki. Buda, 16. sz. első negyede.

C Hic adderat Philippus Panick Varaliensis Anno Domini 14 die Augusti 1579 (f. 32v). – Jelzet: E IX 56/2024 [CsFKv, 19/20. sz.] (coll. 1., f. 17r).

E Coll. 1: JACOBUS de Voragine: Legenda aurea sanctorum. Venezia, Nicolaus de Franckfordia, 1512. Ltsz. 811. (ADAMS V 1011.)

F Ábel 65; Fejérpataký 95

Ltsz. 812. Coll. 2.

9. LEGENDE sanctorum regni Hungarie in lombardica historia non contente. (Impresse Venetiis, [Gregorio de Gregori?], 1512. pridie Martii [29. Febr.]) 2° – 32 ff.

BNH Cat. L 138; RMK III 179

B Sérült fatáblás, vaknyomásos, reneszánsz stílusú bőrkötés. A második keretben, a hosszabb oldalakon összetett rozetta bélyegzők helyezked-

nek el, a rövidebb oldalakon akantuszos-palmettás indasor. A középmezőt nagyméretű és kis rozetták díszítik. Fölötte és alatta, az akantuszos-palmettás bélyegzőnek egy másik variánsa húzódik. A gerincen két dupla borda van, a mezőket szívidomos rácsozat tölti ki. Buda, 16. sz. első negyede.

C Suum me fecit Paulus Z. Chehj a Daniele Pastoris Sovinfal[vensis] die d[omi]nica post festum visita[tionis] Mariae. Anno D[omini] 1580 d[enaris] 24 (az előtáblán belül). – Conventus Csikiensis ad S[anctam] Maria[m] Visitantis in [...] [17. sz.] (f. 32v, törölt bejegyzés). – Jelzetek: L. [nyomtatott] Vita sanctorum [CsFKv, 19. sz.] (a gerincen). – E IX 62/2250 [CsFKv, 19/20. sz.] (az előtáblán belül)

D Nag Andras Szent Damokoszon 3 forintal, beötte pal keszes erte, bartalisz györgi 3 forint arat vegj, sziket gergil keszes erte, Tamas Jannosnal 2 forint arat, beötte pal keszes erte (16. sz., az előtáblán belül). – pal andras vram kez es Zakareas Istvan vra[m] szamos embereken pal benedek vra[m] vgý mint 20 forintýk es egýeb joakartukobol valo igeretwkwat Csýkban Szent Szýmonon lako embereknek attam buszat, tudnyillýk Csattoszekben Chatto Peternek nogit keobeol buszat, ket ket forýntton keoblýt es minden forýntra 20 husz peszen, szentmarton napýa az fýszetto napya, hogý huszmohoszok az arra, ugýan ot menýhert palnak hat keobleot, ugýanot Darvas Peternek az kwszebnek keoblet, vgan ot Daruas Izvannak ket keobleot, mind egy aron az min fellýul meg uagýon irua [16. sz.] (a háttáblán belül). – 16. sz.-i latin és magyar nyelvű széljegyzetek.

E Coll. 1: JACOBUS de Voragine: *Legenda aurea sanctorum*. Venezia, Nicolaus de Franckfordia, 1512. Ltsz. 1771. (ADAMS V 1011).

F ÁBEL 63; FEJÉRPATAKY 95

Ltsz. 1772. Coll. 2.

10. MISSALE secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis.

(Venetiis, impressum in edibus Lucantonii de Giunta Florentini, impensis Urbani Keym librarii Budensis, 1518. 3. Aug.)

4° – [26], 301 ff.

BNH Cat. M 709; RMK III 226; RMK III. Pótlások 5. Függelék 52; HUBAY 22; WEALE – BOHATTA 1512

- A** Töredék, csak a 117. levél, vagyis p₅. Jelenleg a hordozókönyv előzéke.
- D** A töredék rectóján nyomtatott *Benedicamusok* és *Ite missa est* szövege olvasható kézírásos függelékkal és kurzív kottairással. A versón igen szép, utólag, kézzel színezett kánonkép látható.

Hordozókönyv:

KÁJONI János: Sacri Conventus, diversorum authorum, praesertim Ludovici Viadanae. Mikháza, 1669. (Zenei kézirat orgonatabulatúrás hangjegyzéssel. MUCKENHAUPT 1999. II. 110)

B Papírtáblás új félbőr. Az eredeti kötés pergamenborítása 16. sz. eleji, kottás, valószínűleg erdélyi ferences Hymnariumból származik (T 36). (CZAGÁNY – MUCKENHAUPT – PAPP 215., Cz. Fr. 30.)

C [1985-ben tárták fel a Csíksomlyói Ferences Kolostor falából]

D A kódex bejegyzései: In parasceve 1669 (f. 10r). – Finis Anno 1669. Die 19 July. Frater Joan[nes] Kaioni Org[anista] (f. 13r). – Finis. 1669. In die S. Bonav[enturae] (f. 14v). – In die S. Bonav[enturae] 1669 (f. 15r). – Omnia ad Majorem Dei Gloriam Fr. Joannes Kajoni Organista. 1669 (ff. 48v-49r). – Fr. Joannes Kajoni Guard[janu]s Mikhaz[iensis]. Exdiffinitor. Organista. 1669. Amen dicant Omnia (f. 72r). – Fr. Joannes Kajoni scribebat. 1669 (f. 192r). – Fr. Joannes Kajoni scribebat (ff. 9r, 166r). – Fr. Joannes Kajoni scribebat, Ad Dei Laudem (f. 50r). – Fr. Joannes Kajoni scribebat, ad Laudem Dei (f. 74v). – Fr. Joannes Kajoni Organista (f. 148r). – Liber pro concionibus inscribend[...] Csik [...] Pr. [Joannes Kaj]oni [Organ]ista et Organifaber eiu[s] Convent[us] mp (előzék recto, sérült papír).

F MUCKENHAUPT 1999. II. 110., 82. kép; CZAGÁNY – MUCKENHAUPT – PAPP 215., Cz. Fr. 30.

Ltsz. 6200.

11. [GYÖNGYÖSI Gergely]: Gregorius de Gyenges Declarationes constitutionum ordinis fratrum heremitarum Sancti Pauli primi eremite etc. Super passus obscuros earundem, partim ex actis capitulorum generalium: partim vero ex privilegiis ordinis eiusdem de iure canonico, recollecte. (Impressum Rome per Antonium de Bladis de Asula Brixien., c. 1520.)
4° – 114 ff.

RMK III 237; SARBAK 1984. 50–51.

- A** Hiányzik: ff. a₄, b₄ és az utolsó három füzet.
- B** Vaknyomásos, papírtáblás, német típusú reneszánsz bőrkötés, datált (1542) Salvator-görgetővel és a megszemélyesített erények szignált (M. P.) görgetőjével. A görgetők felirata: Salvator – Johannes – Lvcas 1542 – Marcvs – Matthaevs, valamint: Caritas – Spes – Fides M. P. A gerincen három dupla borda van, a táblákat két pár bőrszalag zárta. A kötés sérült, a bőrborítás hiányos, az első papírtábla hiányzik. A háttáblán belül 14. sz.-i latin nyelvű kézirat töredéke látszik. Kolozsvár, MP–GH-monogramos kötécsoport, 16. sz. (MUCKENHAUPT 1993. 17., MP–GH-monogramos kötécsoport, 4. és 5. görgető.)
- C** Regula S. Paulj 1mj Eremitae Conventus Csikiensis 1681 (coll. 1, f. a_{3r}). – Jelzet: H. [nyomtatott] Regula S. [P.] Ere[mitae] [CsFKv, 19. sz.] (sérült címke a gerincen).
- D** Latin nyelvű széljegyzetek a 16. sz. első feléből. – 16. sz.-i magyar nyelvű olvasói bejegyzés (a háttáblán belül, részlet az Újszövetségből: Mt 16. 15-16.19.).
- E** Coll. 1: HUMBERTUS de Roma: Expositio super regulam beati Augustini episcopi. – HUGO de Sancto Victore: Expositio super eandem regulam Beati Augustini. Hagenau, impensis Joannis Rynman, per Henricum Gran, 1505–1506. Ltsz. 1339. (VD 16 H 5849.)
- F** FEJÉRPATAKY 15; MUCKENHAUPT 1993. 17.
- Ltsz. 1340. Coll. 2.**

12. [PESTI Gáspár]: Sermones exhortatorii ad viros sacrae religionis decore ornatos.

In regia urbe Cracoviensi, Florianus Unglerius impressit, 1532.

8° – [4], 36 ff.

BCB Cat. 704; ESTREICHER XXVII. 396, 1531; BOHONOS 2258; A krakkói nyomdászat 338, 54.

- A** Hiányzik: a címlap több mint háromnegyed része a fametszettel és az impressum-adattal, ff. F₃ és F₄. Az F és F₂ levelet a könyvtest végéhez, a 2. kolligátum után kötötték be.
- B** Másodlagosan felhasznált fatáblás, vaknyomásos, késő gótikus stílusú barna bőrkötés, amelyet két pár fémkapocs zárt. Érdekessége, hogy az

eredeti kopott díszítésre helyezte el a könyvkötő az újabb motívumokat. Az előző műhely alig látható gótikus bélyegzői: virágindás görgető, rácsozat, rombuszba foglalt virágtő. Az újabb bélyegzők: az első keretben gótikus levelek sorakoznak, míg a másodikban virágtővek. A gerincen két dupla borda van, bőrborítása hiányzik.

C Sum quis sum possessor huius libri cognomine Thomas Potyo de Szent Martony Anno Dominy 1663 (f. A_{4v}). – Pauli Ebeczkj mp (f. A_{2r}). – Ex libris Patris Pauli Ebeczkj (f. A_{3r}). – Conv[entus] Csikien[sis] [18. sz. eleje](f. A_{2r}). – Jelzet: F IV 71/1257 [CsFKv, 19/20. sz.] (az előtáblán belül).

D Generosus Dominus Stephanus Kamuthi de Szent Lazlo Illustrissimi Principis Domini nostri clementissimi aula familiaris obyt Anno Domini 1644 Die 11 January aetatis vero suae Anno (f. A_{4v}). – 1662 (f. 1r). – Anno Domini 1662 (f. 28r). – 17. sz.-i magyar nyelvű olvasói bejegyzések, tollpróbák, főleg Potyó Tamás kézírásával.

E v. 13.

Ltsz. 2486. Coll. 1.

13. [GYÖNGYÖSI Gergely] Gregorius de Gyenges: Decalogus de beato Paulo primo heremita.

(Excusum Cracoviae, per Florianum Unglerium, 1532.)

8° – [86] ff.

BCB Cat. 395; RMK III 299; ESTREICHER XVII. 487/2; Polonia typ. VII. 61, nr. 94, 97a ; A krakkói nyomdászat 337, 50.

A Hiányzik: A⁶, B⁴ füzet és az U₄ levél. A C⁸, D⁴ és az E⁴ füzetet az U füzet után kötötték be.

C Thomas Potyo habet ipse liber (f. N_{4r}).

D 17. sz.-i latin és magyar nyelvű olvasói bejegyzések

E v. 12.

Ltsz. 2487. Coll. 2.

14. [GREGORIUS Coelius Pannonius transl.]: Annotation[es in r]jegvlam [divi Aug]ustini [e]piscopi, hungarico sermone luculentissime donatam, in gratiam fratrum eremitaru[m] ordini Santi Pauli primi eremite. (Venetiis, per Joannem Patauinum et Venturinum Roffinelis, 1537.) 8° – [104] ff.

RMNy 20; RMK III 320; SZTRIPSZKY I 1797/4; DÉZSI: Suppl. 1.

A Hiányzik: ff. E₈, M, M₈; sérült: ff. A (a címlap), B₅ és N₂.

B Papírtáblás, aranyozott, fekete színű, részben aranyozott bőrkötés. A középmezőt egy talpas kereszt uralja. A Csíksomlyói Ferences Kolostor műhelye, 19. sz.

C Conventus Csikiensis (a 17. sz. hatvanas évei, a címlapon). – Pecsét, körirata: SIG. CONV. CSIK. SOMLYO O. S. FR. Ad B. V. VISIT. [19. sz.] (ff. A, A₃, A₄, D₈, E, N₈). – Egykori jelzet: Ltsz. 202 [CsFKv, 19. sz.] (f. N_{8v}).

D 17. sz.-i olvasói bejegyzések.

F GLÓSZ 1885; MUCKENHAUPT 1983. 36-37; BORSA 1995. 290.; SARBAK 2001. V–XXXII.

Szövegkiadás: DÉZSI 1900. 13-40.; Reprint: Annotationes.

Ltsz. 3921.

15. (EVANGELIOMOC es epistolac.)

(Kolosuárba, Heltaj es Hofgref), [1550-1552.]

8° – [223 + ?] ff.

RMNy 91; RMK I 345

A Hiányzik: ff. A, A₂, A₇, A₈, B, B₂, B₇, B₈, E₂, E₃, I₆-I₈, O₂, P₈, Q₄-Q₈, R, R₂, S₆, S₇, e₇, e₈, a C-nek egy negyede, az I₂-nek háromnegyed része.

B Fatáblás, részben vaknyomásos, német típusú reneszánsz bőrkötés két fémkapocs nyomával. A táblák szélén a megszemélyesített erények szignált (M. P.) görgetője fut körbe, felirata: Caritas – Spes – Fides M. P. – Ivsticia. A középmezőben, az előtáblán a körös, negatív vésetű lemez díszítése már nem látszik, azonban a felirata szerint (Hoc est filivs mevs dilectvs) valószínűleg Jézus keresztelését ábrázolja. A háttáblán a keret görgetője és két üres sáv tölti ki. A gerincen három

dupla borda van, a mezőkbe egy-egy virág bélyegzőt nyomott a mester. Az előtáblán monogramos superexlibris: G – CHY//1557. A kötés sérült, a bőrborítás hiányos, később a gerinc mentén és a bal oldali saroknál zenei pergamenkódex levél töredékével erősítették meg. Kolozsvár, MP–GH-monogramos kötécsoport, 1557. (MUCKENHAUPT 1993. 17., MP–GH-monogramos kötécsoport, 1. gőrgető és I. lemez.)

C Martinus Pal (f. S_{3v}). – Tamas Giorgi (f. 5v a kéziratos részen). – Pecsét, körirata: CSIKSOMLYÓI SZT FERENCZ ZARDA PECSÉTJE 1913 (ff. A₄, M₇, T₈, e₆). – Egykori jelzet: T. [nyomtatott] Evangeliomoknak es szent leczkeknek [...] [CsFKv, 19. sz.] (sérült címke a gerincen).

D Az elő- és háttáblán belül magyar *Prefációk és Ite missa est* kottás szövege olvasható, kurzív notációval (16. sz. második fele). – Emptus flo. 1 d. 15 [17. sz.] (az előtáblán belül). – Vásárlással kapcsolatos 16. sz. végi magyar nyelvű feljegyzés (az előtáblán belül). – 17. sz.-i latin és magyar nyelvű olvasói bejegyzések, egy része datált (1644, f. R_{7v}; 1680, f. R_{8r}).

E *Csiksomlyói töredék*. Protestáns jellegű magyar és latin nyelvű kézirat-töredék a 16. sz. második feléből (20 ff.). Ltsz. 3785. Coll. 2.

F FERENCZI 47–62. (további irodalommal); MUCKENHAUPT 1993. 17.

Ltsz. 3785. Coll. 1.

16. SZÉKELY István: *Chronica ez vilagnac yeles dolgairol.*

Craccoba, Strikouiai Lazar, MLLIX [recte 1559.]

4° – [4], 237 [recte 236] ff.

RMNy 156; RMK I 38; ESTREICHER XXX. 230; A krakkói nyomdászat 314, 28.

A Hiányzik: ff. [1–4], 1–4, 8–24, 234–237; az 5–7. levelet a könyv végére kötötték be.

B 19. sz.-i papírtáblás félvászon kötés, színes papír.

C Abos József gymn. V. oszt. [19. sz.] (az előzéken). – Pecsét, körirata: A CSIKSOMLYÓI ROM. KATH. FŐGYMNASIUM TANARI KÖNYVTÁRA [19. sz.] (az előzéken, ff. 25r, 40r, 82r). – A Csiksomlyó Gimnázium Tanári Könyvtárának 19. sz.-i jelzetei: F I 10, H I 11/2384

(törölték), D XII 1, D 378, F I 10/ 1142 (az előtáblán belül, előzéken), D XII 1, D 378 (címkék a gerincen).

D A könyv cíMLEIRÁSA, terjedelme [19. sz.] (az előzéken, GLÓSZ Miksa gimnáziumi tanár, könyvtáros írása).

Ltsz. 2542.

17. OLÁH [Miklós] Nicolaus: Catholicae, ac christianae religionis praecipua quaedam capita, de sacramentis, fide, de ecclesia, de vtraque iustificatione, ac aliis... in synodo sua dioeciesana Tirnaviae proposita ac breuiter explicata. 1560.

Viennae Austriae, excudebat Raphael Hofhalter, 1561.

4° – [8], CXXXVIII ff.

BNH Cat. O 48; RMK III 484

A Hiányzik a címlap.

B 18. sz.-i papírtáblás félbőr kötés.

C Fr. Andreas Zagrabiensis tulit ex Vngaria in Chÿk 1637 (f. CXXXVIIIv). – Nicolaus Olahus Archiep[iscopus] Strig[oniensis] Conv[entus] Csiki[ensis] 1664 (f. [1]r. – Jelzetek: H. [nyomtatott] Statuta Nicolai Oláh Arch. Eppi Stryg. [CsFKv, 19. sz.] (a gerincen), F VIII 19/1876 [CsFKv, 19/20. sz.] (az előzéken).

Ltsz. 1288.

18. (MELIUS Juhász Péter): Magiar praedikatioc, kit postillanac neveznec, a prophetac es apostoloc irassabol, a regi doktoroknac, Origenes, Chrisostomus, Theophilactus, S. Ambrus, S. Hieronymus, S. Agoston es a mostani bölcz doctoroc magyarazassoc szerint...

Döbröczömbe, (Michael Töröc), 1563.

4° – [296] ff

RMNy 194; RMK I 53

A Könyvtáblából kiáztatott töredék, X jelű füzet 2–3. levél.

Hordozókönyv:

CLENARDUS Nicolaus: Institutviones ac meditationes in Graecam lingvam... Cvm Scholiis et praxi P. Antesignani Rapistagnensis. – PETRUS ANTESIGNANUS: Libellus de thematis verborum et participiorum inuestigandi ratione. – Lugduni, apud Joannem Mareschalum, (In fine: Parisiis, excvdebat Andreas Wechelvs), 1566. Ltsz. 2057. (ADAMS C 2147).

B Restaurált papírtáblás, vaknyomásos sötétbarna bőrkötés. A táblák szélén húzódo keret sarkait egy-egy virágtő hangsúlyozza, míg a közepmezőt nagyméretű maureszkesdíszítésű lemez uralja. Itt is a sarkaira ugyancsak egy-egy virágtőt helyezett a könyvkötő. A hat gerincmező dísztelen. Debrecen, 16. sz. második fele (MUCKENHAUPT 2007. 215–220.)

C Sum Caspari Tur. vagy Jur. (?) Chotyá de [...] [16. sz.] (címlap, recto, törölt bejegyzés). – Stephanus mihi nomen Vayda. – Stephanus Vayda [17. sz. eleje] (a háttáblán belül). – Dono datus a Michaele Vayda Petro Krajnik 8 Juny 1622. – Omnibus in rebus grauis est inceptio prima. Dono datus a Michaele Vayda 8 Juny 162[2] (az előtáblán belül). – Emptus a Domino generoso Petro Kraynik [17. sz. eleje] (címlap recto). – Inscriptus Catalogo pauporum Scholasticorum Scholae Catholicae Albensis [17. sz.] (címlap verso). Conventus Csikiensis 1681 (a címlapon).

D Georgius Buitul Sacrae Studiosus Theologiae (17. sz. eleje, p. 214.) – Több tanulóól származó latin és magyar nyelvű 17. sz.-i olvasói bejegyzés, tollpróba: Johannes Nagy probus puer (az előtáblán belül); Johannes Ambrus (f. 17); Generoso domino Gregorio Bako in sede Siculicali Marosszék existente mihi semper cunctis in necessitatibus (f. 42). – Florenis 1126 denariis 20 [16/17. sz.] (Javított bejegyzés az előtáblán belül: az 1126 alatt 1026 látszik, majd mellette ugyanaz a kéz a 12-es számot írta).

F BÁNFI 2000/1. 417–418.; MUCKENHAUPT 2007. 213–227., Jegyzék 1.

T 124.

19. A SZENT IOB könyvenek a sido nielvből es a bölcz magyarazók fordításából igazán valo forditása magyar nielure. Fordít. Melius Juhász Péter. Varadon, Nyomtattatot Raphael Hoffhalter, 1565.
4° – [6], 104 ff.

RMNy 213; RMK I 58

A Könyvtáblából kiáztatott töredék: teljes D jelű füzet.

Hordozókönyv: v. 18.

F BÁNFI 2000/1. 417–418.; MUCKENHAUPT 2007. 213–227., Jegyzék 2.

T 125

20. ARTICULI ex verbo Dei et lege natvrae compositi, ad conseruandam politiám ecclesiasticam et formandam vitam christianam in omnibus ordinibus necessariam.

Debrecini, excudebat Michael Töröc, 1567.

4° – [34] ff.

RMNy 226; RMK II 104

A Könyvtáblából kiáztatott töredék. D jelű füzet, 2-3. levél.

Hordozókönyv: v. 18.

F BÁNFI 2000/1. 417–418.; MUCKENHAUPT 2007. 213–227., Jegyzék 3.

T 126.

21. MELANCHTON, Philipp: Grammatica... ab avthore recognita, et a Mycillo aucta, et vltimo locvpletata. De orthographia tractatus recens accessit.

[Claudiopoli], [Caspar Heltai], 1570.

8° – 274 ff.

RMNy 291; RMK II 127

B Sérült fatáblás, vaknyomásos, késő reneszánsz stílusú barna bőrkötés két pár fémkapocs nyomával. A táblák szélén egy keskeny tulipános és egy német típusú palmattás görgető húzódik, a középmezőt palmattás görgető díszíti két függőleges sorban. Erdélyi műhely, 16. sz. vége, vagy 17. sz. legeleje.

C *Dono dedit Andreas Hestert Anno D[omini] 1618 (az előtáblán belül). – Sum Michaelis Kieresdi Bendensis Emptus d. 29 Anno D[omi]ni 1621 (a háttáblán belül). – Ex Libris Alexandri Füleki alias Kis [18. sz.] (címlap verso). – Congregationi B[eatae] Virginis] M[ariae] datus hic*

liber a D[omino] Alexandro Füleki 1743 die 12 Augusti. – Cong[regationis] B[eatae] V[irginis] M[ariae] Stud[iosis] Csik [18. sz.] (f. 2r). – Jelzetek: Nro 10 [CsMTKv, 18. sz.] (címlap verso, törölt). – Inventary nro 43tio [CsMTKv, 18. sz.] (javított számjegy, alatta 30mo látszik, címlap verso). – E 11 [CsMTKv, 19. sz.] (címlap a gerincen). – E II 47/2007 [CsFKv, 19/20. sz.] (címlap recto).

D 17. sz.-i latin, magyar és görög nyelvű olvasói bejegyzések.

E Coll. 2. v. 37.

F DANKANITS 1963. 106.

Ltsz. 3854. Coll. 1.

22. SZEGEDI Lőrinc: [A Szentlélek egyenlő Isten, Úr es Jehova.] [Debrecen, Komlós András, 1570.]

4° – [13 + ?]

BÁNFI 2000/1. 421–424.; BÁNFI 2000/2. 14–15.

A Könyvtáblából kiáztatott töredék. A D jelű füzet első levele.

Hordozókönyv: v. 18.

F BÁNFI 2000/1. 421–424., 2. ábra; BÁNFI 2000/2. 14–15.; MUCKENHAUPT 2007. 213–227., Jegyzék 10.

T 132.

23. KÁROLYI Péter: Az eg igaz Istenreol es az Iesvs Christusnak eoreok istensegereol es fivsagarol valo predicatiok.

Debreczembe, Komlos Andras, 1570.

4° – [112] ff.

RMNy 277; RMK I 76; BÁNFI 2000/1. 420–422.; BÁNFI 2000/2. 13–14.; BÁNFI 2007.

A Könyvtáblából kiáztatott töredék. Teljes Aa és Bb jelű füzet.

Hordozókönyv: v. 18.

F BÁNFI 2000/1. 420–422., 1. ábra; BÁNFI 2000/2. 13–14.; MUCKENHAUPT 2007. 213–227., Jegyzék 9.; BÁNFI 2007.

T 127.

24. MELIUS Juhász Péter: Az egez Szent Irasbol valo igaz tvdoman... – (Ez vilag kezdetitül fogua valameni eretnekek voltac, mind azoknak a S. Haromsag, az egy igaz Isten, a Christvs fiusaga es istensege ellen, a S. Lelek ellen, es az igaz hitt ellen, a mi ellen vetesek volt, mind azoknak meg feytesi a Szent Irasbol. Vgian azon Horhi Melivs vagy Ihasz Peter által.)

Debreczembe, Nyomtatott Andras Komlos által, 1570.

4° – [66] ff.

RMNy 279; RMK I 77

A Könyvtáblából kiáztatott töredék. Teljes I jelű füzet.

Hordozókönyv: v. 18.

F BÁNFI 2000/1. 417–418., 423–425., 3. ábra; BÁNFI 2001. 249.; BÁNFI 2000/2. 15–17.; MUCKENHAUPT 2007. 213–227., Jegyzék 4.

T 133.

25. WERBŐCZY István: [Magyar] Decretvm. Az az, Magyar es Erdely Országnac Töruény Könyve.

Colosvarat, Heltai Caspartol wyonnan meg nyomtatott, 1571.

4° – [4], 174 [recte 166], [10] ff.

RMNy 307; RMK I 87

B v. 26.

C Stephanus Adorján Anno 1740 Die 15 Septembris mppria. (f. [10]v)

D Nomina Jobagionum (!) Kaidichfaluien[sis]. Balasi Mihalj ninch fia bo. 4, [S]jeller Kowach Peter fiai uadnak bo. 6, Zabo Peter bo. 3, Kowachy Giorg bo. 4, Zaz Janos eg fia uagion bo. 2, [...] Balasi Boldisar bo. 2,

Istvanfi Andras faj, Istvanfi Gergelj faj, Sido Istvan seller, Fekete Palne apro faj, Fekete Balasne egj fia. [17. sz.] (f. [10]v).

E v. 27.

Ltsz. 1336. Coll. 2.

26. WERBŐCZY [István] Stephanus: Decretvm, opvs tripartitvm iuris consuetudinarij incltyi Regni Hungariae... Nunc vero impressum.

Colosvarini, in officina Casparis Helti, 1572.

4° – [16], CCIIII, [8] ff.

RMNy 317; RMK II 130

B Papírtáblás, vöröses bőrkötés, amelyet két pár bőrszalag zárja. A szélén német típusú palmettás görgető fut végig, míg a középmezőt keskeny virágindás görgető veszi körül. A centrumot három függőleges sávon ugyanez a görgető tölti ki. A gerincen három dupla borda van, a mezők dísztelenek. Erdélyi műhely, 17. sz.

C Patris Beleni 1691 (f. [2]r, törölt bejegyzés). – Conventus [...] (f. [2]r, törölt bejegyzés). – Stephanus Adorján 1740 (f. [2]r, törölt bejegyzés). – Conventus Csikiensis Fratrum Minorum S. P. N. Francisci Strictioris Observantiae 1743 (f. [3]v). – Jelzetek: H. [nyomtatott] Decretum Tripartitum Stephani Verbőczy [CsFKv, 19. sz.] (címké a gerincen). – H I 5/670. – 87/Sz. K. [CsFKv, 19/20. sz.] (az előzőeken).

D 17. sz.-i magyar nyelvű levél fogalmazványa (f. [8]v).

E v. 25.

F GLÓSZ 1885. 2. sz.

Ltsz. 1335. Coll. 1.

27. WERBŐCZY [István] Stephanus: Decretvm, opvs tripartitvm iuris consuetudinarij incltyi Regni Hungariae... Nunc vero impressum.

Colosvarini, in officina Casparis Helti, 1572.

4° – [16], CCIIII, [8] ff.

RMNy 317; RMK II 130

B Zenei pergamenkódex levele. A *levél* erdélyi (szászföldi) *Graduale* töredéke a 14. sz. második feléből. (CZAGÁNY – MUCKENHAUPT – PAPP. 191-192., Cz. Fr. 13.)

C Sum Caspari W. [16–17. sz.] (f. [1]r). – Joannes Nagýfalvi Notarius modernus Comitatus Doboci[e]n[is] ex animi sui sincerit[a]te, dono dedit p[ro] memoria, Generoso do[mi]no Joanni Vas Anno Milesimo sexcentesimo septimo. Prouide futura si uis esse sine cura (az előtáblán belül). – Con[ven]tus Csikien[is] 1664 (f. [1]r). – Jelzetek: H. [nyomtatott] Decretum Werbőczy [CsFKv, 19. sz.] (címké a gerincen) – E IX 18/2291. [CsFKv, 19/20. sz.] (címlap recto).

F GLÓSZ 1885. 2. sz.; CZAGÁNY – MUCKENHAUPT – PAPP 191–192., Cz. Fr. 13.

Ltsz. 1331.

28. SZIKSZAI Hellopoeus Bálint: Az egri keresztien ania zent eghaznak es azzal egietemben az többinek is tanusagara irattatot röuid catechismus. Debreczembe, Nyomtatattot Komlos Andras, 1574.

4° – [49] ff

RMNy 346; RMK I 99

A Könyvtáblából kiáztatott töredék: G jelű füzet, 2–3. levél.

Hordozókönyv: v. 18.

F BÁNFI 2000/1. 417–418.; MUCKENHAUPT 2007. 213–227., Jegyzék 5.

T 128.

29. [FONS vitae. Az életnek kútfeje.]

[Debrecen, Komlós András, 1574 k.]

12° – [60 + ?] ff.

BÁNFI 2000/1. 425–427.; BÁNFI 2000/2. 17–26.

A Könyvtáblából kiáztatott töredék: a B jelű füzet 6-7. levele.

Hordozókönyv: v. 18.

F BÁNFI 2000/1. 425–427., 4. ábra; BÁNFI 2000/2. 17–26.; MUCKENHAUPT 2007. 213–227., Jegyzék 11.

T 134.

30. KÁROLYI Péter: Az halalrol, fel tamadasrol es az örök eletről haznos es szükseges köniveczke az kereztienek epoeletekre es vigasztalasokra... . Debreczembe, Nyomtattot Komlos Andras, 1575.

4° – [102] ff.

RMNy 358; RMK I 116

A Könyvtáblából kiáztatott töredék: teljes V jelű füzet.

Hordozókönyv: v. 18.

F BÁNFI 2000/1. 417–418.; MUCKENHAUPT 2007. 213–217., Jegyzék 6.

T 129.

31. [TASNÁDI Péter: Az 1577-es szikszói csata krónikája] Hist[oria] vasta[tionis] per Turcas p... [Chris]tianis orbis imp... Novemb: hoc est, In v... Zikbouiae, Et cladis o(?)..ttes Christianos ad...scriptio. Per Pet[rum Tasnádi]. Anno Domini [MDLXXVII.]

[Debrecen 1578? Hoffhalter Rudolf.]

4° – [4 + ?] ff.

Bánfi 1999. 711–726; Bánfi 200/1. 430–433

A Könyvtáblából kiáztatott töredék: erősen hiányos A jelű füzet.

Hordozókönyv: v. 18.

F BÁNFI 1999. 711–726.; BÁNFI 2000/1. 430–433., 434. 5. ábra; MUCKENHAUPT 2007. 213–227., Jegyzék 12.

T 135.

32. ΠΡΟΠΕΜΠΤΙΚΑ, pietate, doctrina, et virtvtibvs... Leonharto Stöckelio Bartphensi Pannonio ex Academia Witebergensi, ad muneris scholastici

curacionem in patriam redeunti: scripta ab amicis (Ferschius, Johannes, Vratislaviensis–Georgius Medicus, Bartphensis–Roth, Conradus, Bartphensis–Scholtz, Johannes, Vratislaviensis).

Witebergae, excudebat Matthaeus Welack, 1578.

4° – [8] ff.

Az RMK III és a VD nem jelzi.

C In perpetuam sui memoriam mittit Andreae Fabri [...] Johann. – Pio ac erudito [...] d[omino] Andreae Fabrj Stückel [...] [16. sz. vége, vagy 17. sz. legeleje] (a könyvtest körülvágott, címlap recto).

D Ad illustrissimum comitem d. d. Adamum Forgacz [17. sz.] (latin nyelvű vers üres lapon, a coll. 11–12. között).

E v. 47.

Ltsz. 3795. Coll. 11.

33. FÉLEGYHÁZI Tamás: Az kereszteni igaz hitnek reszeiről való tanítás kérdésekkel és feleletekkel, ellenuetesekkel és azoknak meg fejtésüel...

Debreczembe, Nyomtattatott Rodolphus Hoffhalter, 1579.

4° – [8], 276,[4] pp.

RMNy 430; RMK I 152

A Könyvtáblából kiáztatott töredék: teljes M jelű füzet.

Hordozókönyv: v. 18.

F BÁNFI 2000/1. 417–418.; MUCKENHAUPT 2007. 213–227., Jegyzék 7.

T 130.

34. [KALENDÁRIUM az 1580. esztendőre.] – Az 1580. esztendőre való iöüendöles, meli Bisextilis azaz Bököllö lezen, az Astronomusok itileti Berint, az holdnak fogiatkozásanak ereiuel egietemben. Petrvs Slovacivs M. az Crackai fő Astrologussa által.

[Debrecen, Hoffhalter Rudolf, 1579.]

12° – [48 + ?] ff.

BÁNFI 2000/1. 433-436.

A Könyvtáblából kiáztatott töredék: A₅, A₆, A₇, B–B₁₂ levél.

Hordozókönyv: v. 18.

F BÁNFI 2000/1. 433–436., 6. ábra; MUCKENHAUPT 2007. 213–227.,
Jegyzék 13.

T 137.

35. FÉLEGYHÁZI Tamás: Az keresztieni igaz hitnek reszeiröl valo tanitas
kerdeseckel és feleleteckel, ellenueteseckel es azoknak meg feitesiuel...
Debreczembé, Nyomtattatot Rodolphus Hoffhalter által, 1580.
4° – [12], 501 [recte 490], [10] pp.

RMNy 454; RMK I 163

A Könyvtáblából kiáztatott töredék: Kk jelű füzet, 2–3. levél.

Hordozókönyv: v. 18.

F BÁNFI 2000/1. 417–418; MUCKENHAUPT 2007. 213–227., Jegyzék 8.

T 131.

**36. ORDINARIUM officii divini, secvndvm consvetvdinem metropolitanae
ecclesiae Strigoniensis: a mendis purgatum et editum, opera et expensis...**
Nicolai Telegdini, episcopi Quinqueecclesiensis et in spiritualibus
administratoris archiepiscopatus Strigoniensis.
Tirnaviae, in aedibus eiusdem reuerendissimi domini episcopi Quinqueecclesi-
ensis [typ Telegdi], 1580.
8° – [164] ff.

RMNy 473; RMK II 160

B Fatáblás, vaknyomásos, sötétbarna bőrkötés. A széleken a megszemé-
lyesített erények szignált görgetője fut körbe. Felirata: Spes – Fides C.
H. – Forti – Cari. A második keretben hársfalevél és Aldus-levél

- bélyegzők láthatók, míg a középmezőben virágtövek helyezkednek el egymás alatt. Az előtáblán superexlibris található: D. B.//1583. A gerincen három dupla borda van, a mezőkbe két-két virágtő bélyegzőt nyomott a mester. Nagyszombat, CH-monogramos kötécsoport, 1583. (MUCKENHAUPT 1993. 8–9.; ROZSONDAI–MUCKENHAUPT 293–294.)
- C** Vnus ex libris Mattiae Vinczil ex facultate R. D. Vale[n]tini Lado [17. sz. eleje] (az előtáblán belül). – Konuent[us] (!) Csikiensis 1684 (címlap verso).
- D** Anno Domini 1605 14 die Septembris natus est filius meus Michaiel in scola possessionis niutod. Laus Deo Amen. – Anno Salutis 1606. – Anno Domini 1615 2 die Juli est defuncta vxor mea charissima Helena. Oh, bone deus (az előtáblán belül). – Anno D[omini] 1615. – 1615 est secunda die defuncta vxor mea (f. [8]r. – Fiant Domini oculi An[n]o 1619 eztendeoben mene beolen gabor nemet orszagiba de maga marada Kassan az zekel attiafiak haza ionenek (előzék recto). – An[n]o D[o]m[in]i 1619 26 die mensis Augusti mene magyar orszagiba botlen gabor hadastol az tizantul (a háttáblán belül). – Anno domini 1620 est occisus blasius literatus in hilib magister gelenceinsis (az előtáblán belül). – A[nno] D[omini] 1620 terre (!) motus (f [12]r). – 17. sz. eleji magyar nyelvű vers (a háttáblán belül), az első két sor: Oh, Edes zuuem, en Edes lelke[m]// edez zep zerelme[m]//. – In Anno 1644 Aureus Numerus 11, Li[te]ra Dominicalis G et F (előzék recto). – A Hamvazó szerda datuma 1644–1661 között (előzék verso):

Anni	Dies Cineru[m]
1644	10 Febr[uarii]
45	1 Marty
46	14 Feb[ruarii]
47	6 Marty
48	26 Feb[ruarii]
49	17 Feb[ruarii]
1650	2 Mart[ii]
51	22 Feb[ruarii]
52	14 Feb[ruarii]
53	26 Feb[ruarii]
54	18 Feb[ruarii]
55	10 Feb[ruarii]
56	1 Mart[ii]

Anni	Dies Cineru[m]
57	14 Feb[ruarii]
58	6 Mart[ii]
59	26 Feb[ruarii]
60	11 Feb[ruarii]
61	2 Mart[ii]

F BARÁTH 171; MUCKENHAUPT 1993. 8–9.; ROZSONDAI –
MUCKENHAUPT 293–294.

Ltsz. 332.

37. CICERO, Marcus Tullius: Epistolarvm libris tres, a Joanne Sturmio puerili educationi confecti.

Claudiopoli, in officina Relictae Casparis Helti, 1581.

8° – [55] ff.

RMNy 488

C Sum Michaelis Diedricy Kisbu[n]dakiensi Anno 1604 d. emi 25 (f. [55]r). – Sum Danielis Ratd et amicorum eius Anno 1618 (f. [55]r. – Sum ex libris Georg[ii] Gottschlingh Czikm[antoriensis] Transilv[ani] [17. sz.] (f. [55]v).

D 17. sz.-i latin és német nyelvű olvasói bejegyzések.

E v. 21.

F DANKANITS 1963. 106.

Ltsz. 3855. Coll. 2.

38. ENYEDI György: [Gismunda és Gisquardus históriája.]

[Debrecen, Hoffhalter Rudolf, 1579-1586?.]

4° – [20?] ff.

BÁNFI 2000/1. 436–439.

A Könyvtáblából kiáztatott töredék: C jelű füzet 4 levele.

Hordozókönyv v. 18.

F BÁNFI 2000/1. 436–439., 7. ábra; MUCKENHAUPT 2007. 213–227.,
Jegyzék 14.

T 136.

39. AGENDARIUS. Liber continens ritvs et caeremonias, qvibvs in administrandis sacramentis, benedictionibus et alijs quibusdam ecclesiasticis functionibus parochi et alij curati in diocesi et prouincia Strigoniensi vtuntur... Timaviae, [typ. Telegdi], 1583.
4° – [8], 219 pp.

RMNy 528; RMK I 204 = RMK II 178

A Hiányzik: ff. A, A₄.

B Sérült 17. sz.-i papírtáblás barna bőrkötés két pár bőrszalaggal. A középmzőt babékoszorúba foglalt hárfázó Dávid díszíti, míg a keret sarkait egy-egy virág hangsúlyozza. Magyarországi műhely.

C Conuentus Csikiensis 1681 (f. A_{2r}). – Jelzetek: B. [nyomtatott] Rituale [CsFKv, 19. sz.] (címké a gerincen). – I II 33 [CsFKv, 19/20. sz.] (az előtáblán belül).

D Anno Domini 1656 die (előzék recto). – 17. sz.–i olvasói bejegyzések. – Különálló lapon: a legfontosabb ünnepeket tartalmazó magyar nyelvű kalendárium kivonata (18. sz.).

Ltsz. 318.

40. BORNEMISZA Péter: Predikatioc egész esztendő által minden vasarnapra rendeltetet euangeliombol... .

Detrekoebe (és Rarbokon), [typ. Bornemisza], 1584.

2° – [4], DCCXXIII, [recte 715] ff.

RMNy 541; RMK I 207

A Könyvtáblából kiáztatott töredék: f. DCLVII (Rrrrr).

Hordozókönyv:

CARDANAUS Hieronymus: De subtilitate libri XXI. Apologia adversus calomniatorem qua vis horum librorum aperitur.

Basileae, 1560 (In fine: Ex officina Petrina). Ltsz. 2203. (VD 16 C 933; BNH Cat. C 230).

B Zenei pergamenkódex levélbe bekötött könyv. A *levéltöredék* 15. sz.-i magyarországi *Graduale*ből származik (CZAGÁNY – MUCKENHAUPT – PAPP 193–194., Cz. Fr. 15.)

C Anno 1634 Dono datus est liber iste a G[eneroso] D[omino] Geor[gi]o Trakouiczki pro amico Georgio Boczkay Transyl[vano] (az előtáblán belül). – Anno Domini millesimo sexcentesimo Trigesimo septimo Tyrnaviae bonis Literis operam dabam apud R[evere]ndos Patres Societatis Jesu Omnia ad maiorem Dei (az előzéken). – Pro Magistro Joan[ne] Bogos [17. sz.] (p. [1]). – Conventus Csikien[sis] 1664 (p. [1]). – Jelzetek: S. [nyomtatott] Hieronymi Cardani de subtilitate. Medicus.; Alatta: A. [nyomtatott] Hieronimi Cardani de subtilitate Medicus. [CsFKv, 19. sz.] (címké a gerincen). – E III 39/2392. [CsFKv, 19/20. sz.] (a háttáblán belül).

F CZAGÁNY – MUCKENHAUPT – PAPP 193–194., Cz. Fr. 15.

T 147.

41. PELBARTUS de Temeswar: Avrevm Sacrae Theologiae rosarivm, iuxta Quatuor Sententiarum Libros quadripartitum... Tomus secundus. Opus... ab innumeris nunc expurgatum mendis... .

Venetiis, ex officina Francisci Ziletti, 1586. (In fine: Apud Franciscum Zilettum, 1585.)

4° – [16], 359 ff.

BNH Cat. P 210; RMK III 752; EDIT CNCE 47322

B Egyszerű, 17. sz.-i pergamenkötés.

C Conventus Csikiensis 1681 (címlap recto). – Jelzet: G VII 67/949 [CsFKv, 19/20. sz.] (címlap recto).

D Az előtáblán cirillbetűk olvashatók (17. sz.)

Ltsz. 2235.

42. BODÓ Stephanus: Stephano primo Poloniae regi inuictissimo, Magno Lituaniae Ducis etc. Principi Transylvaniae. Stephanus Bodonius nobilis Transylvanus... Vilnae metropoli Lituaniae, mense Martio, 1586.

A₂–A₃

In: POSSEVINO, Antonius: Atheismi Lutheri, Melanchtonis, Caluini...

Vilnae in Lituania, apud Ioannem Velicensem, 1586.

8° – [112] ff.

RMK III. Pótlások 5468; ESTREICHER XXV. 104; APPONYI 515

B A 16. sz.-i papírtáblás, aranyozott barna bőrkötést kevés bélyegző díszíti: összetett virágdísz és makk az előtáblán, valamint hármalevél és virágtő a háttáblán. A gerincmezőken egy-egy kis rozetta látszik.

C Antonius Passauinus Societatis Jesu Dono dabat Stephano Coloswaro Grodnae 1586. (előzék recto). – Antonius Posseui[n]us Societatis Jesu. Dono dabat Stephano Coloswaro Grodnae 1586. (az előtáblán belül). – Moyses Vagasi A. D. 1609. Non omnes sunt sancti qui calcant limina te[m]pli. Scribebat Moyses uagasi in denuo novo libro mppa (előzék recto). – Convent[us] Cikien[is] 1681 (címlap recto). – Jelzetek: L.[nyomtatott] Atheismi Lutheri, Mel. Calv., Bezae. Refutatio Antonio Possevino [CsFKv, 19. sz.] (címké a gerincen). – C III 19/166 [CsFKv, 20. sz.] (címlap verso).

D 17. sz.-i latin és magyar nyelvű olvasói bejegyzések.

Ltsz. 1904.

43. [Kalendárium és prognosztikon az 1590. esztendőre. Írta Fontanus Bálint. Fordította Pécsi Lukács.]

[Nagyszombat, typ. Capituli, 1589.]

8°

RMNy 631

A Könyvtáblából kiáztatott töredék: ff. A₂, A₃, A₆, A₇ töredéke, amelyen a januári, februári és márciusi naptárrészek láthatók.

Hordozókönyv:

Coll. I. JACOBUS de Voragine: Legenda aurea sanctorum.

Strassburg: [typogr. operis Jordani de Quedlinburg (= Georg Husner)], in vigilia et altera die sancti Matthiae apostoli [23. et 25. Febr.] 1489. Ltsz. 6170. (CIH 1853; CR 6452; BMC I 138).

Coll. 2. GUILLELMUS Parisiensis: Postilla super epistolas et evangelia.
Basel: Nicolaus Kessler, III. Kal. Mar. [28. Febr.] 1488). Ltsz. 6171. (HC* 8267).

- B** A restaurálás folyamán a könyv új bőrkötést kapott, tábláit az előző kötés fémkapcsai zárják. Az eredeti fatáblás, vaknyomásos, világosbarna bőrkötést a 16. sz.-i német reneszánsz kötések stílusában díszítették (T 8/a). Az első keret és a középmező német típusú palmettás görgetőből adódik. A másodikban a megszemélyesített erények CH betűkkel szignált görgetője fut körbe, felirata: Spes – Fides C. H – Forti – Cari. A gerincen három dupla borda van és négy dísztelen mező. Az előtáblán F. I. V. //1590 feliratú szuperexlibris látható. Két fémkapocs zárta. Nagyszombat, CH-monogramos kötécsoport, 1590. (MUCKENHAUPT 1999. II. 57.; ROZSONDAI–MUCKENHAUPT 295, 11. sz.)
- C** Con[ven]t[us] Csikien[is] 1664 (Coll. 1, f. 14r). – Conventus Csikiensis [17. sz.] (előzék recto). – Con[ven]tus [...] Min[orum] S[ancti] P[atris] N[ostri] [...] [18. sz.] (Coll. 1, f. 1r). – F X 1/2559 [CsFKv, 19/20. sz.] (előzék recto). – [1985-ben tárták fel a Csíksomlyói Ferences Kolostor falából].
- D** In nomi[n]e D[omi]ni n[ost]ri ihesu christi amen 1522 (f. 261r). – 17–18. sz.-i latin és magyar nyelvű széljegyzetek.
- F** ÁBEL 5; FEJÉRPATAKY 97; KARADJA 1279,1291; BARÁTH 71, 123; MUCKENHAUPT II. 1999. 53., II. 57.
- F** MUCKENHAUPT II. 1999. 53., II. 57., 49. kép; ROZSONDAI – MUCKENHAUPT 295, 301, 303, 5. ábra).

T 8/b.

44. MONOSZLÓY András: De cvltv imaginvm. Az idvössegre intő kepeknec tiszteletiről való igaz tvdomany... .

Nagyszombatba, [typ. Capituli], 1589.

4° – [20], 315, [3] pp.

RMNy 632; RMK I 230

A Hiányzik a címlap.

B Zenei pergamenkódex levélbe kötött. *A levél* 15. sz. eleji magyarországi, valószínűleg erdélyi *Antiphonale* töredéke. (CZAGÁNY – MUCKENHAUPT – PAPP 186-187., Cz. Fr. 9.)

- C** R. D. P. M. A. donavit anno Do[mi]ny 1606 26 die decembris. S. M. K. [...] S. P. D. (az előtáblán). – Jelzet: L. [nyomtatott] De cultu imaginum P. And. Monoszloi. – H. [nyomtatott] [CsFKv, 19. sz.] (címkék a gerincen).
- D** An[n]o 1602 Csikban az buzanak keoblet tudo[m] veolek fl. 8 Kolosuarat fl. 32 [...] keoblet akor. – An[n]o Do[mi]ny 1605 24 die decem[b]ris az az nagy karacsjo[n] Beojtjn estue nagy Feold Indulas leo[n] az egez villago[n]. – Anno 1606 eztendeobe[n], az ket karacsjon nap keozeot vallo penteke[n] efelle vta[n] 4 orakor, az bodog emlekezettw Bocsjkaý Istua[n] Feýedele[m] ez villagbol ky mullek. – An[n]o 1608 5 die martj kolosvarat Rakocj Sigmond Fejedelem, Erdely orzagatol Bwcswt veon. Ismet 7 die martj 5 orakor efelle Uta[n] kjmene Az orzag valaztta Bathory Gabort erdely Fejedelemnek 9 orakor vgia[n] 7 die martj Az orzag vallazta erette Ziluassj Boldjssart, Kornis Boldjssart, Erdely Istua[n]t, Pecsí Simont, Zekelsegbeol Balassj Ferencet, Kalnoki Janost es Gaspar Jan(ost) azok kolosvarol Indullanak el 9 die martý Bathorj Gabor vrunk[nak] behozassara (az előtáblán belül). – Anno 1609 6 die February Atta[m] diznokot el fl. 4 negj Zent Jakab napigj vallo [...] miklos lukacsj kezeszen Ja[...] napigj ke[...] anjra ve[...], miklos lukac 2 ambrus peter 1, kucsis marto[n] 1, zabo mihalý 1, tamas Janos 1, miklos Bart[a]lus fia 12, Vizj Andras 1, lukachj Istua[n] 1, mihalý gergelj 1, Banjaz Cristofnak, Banjaz Andrasnak atta[m] ket swldeot atta[m] fl. 4. Vizý mihalý, Jeneo Fal[vi] [...] huszo[n] [...] forint egj [...] az ha[r]madik fl. 12 megh [...] adhatnak [...] napja[n] (a háttáblán belül). – Anno 1611 4 die may mense [...] njrtek megh Elseoben 10 azutan 30. Harmadszor 19 negjszer fejeo juhok [...] 22 njrtek ugja[n] feieot ismet njrtek 18. Ismet fejeot njrtek 8 [...] az esztenarol njrtek [...] njrtek 23. Ismet 20. – An[n]o 1614 nagy Bodog azonj napja[n] [...]rakor 15 die A[u]gustj atta Isten ez vilagra az en kys lejanýomot Krestjnkat [17. sz. eleje] (p. 3, a végén).
- F** GLÓSZ 1885. 7. sz.; CZAGÁNY – MUCKENHAUPT – PAPP 186–187., Cz. Fr. 9.

Ltsz. 1777.

45. SZILVÁSI János: Antiquitas et perpetua dvratio fidei catholicae, sev tabvlae testimoniorvm ex sacris libris, et sanctorvm patrvm scriptis, seruata serie temporis petitorum, de octo magnis in fide controuersiis... .

Claudiopoli, Typis Heltanis, 1597.

4° – [12], 115, [1] pp.

RMNy 808; RMK II 272

B Zenei pergamenkódex levélbe bekötött könyv. A levél 15. sz.-i magyarországi Hymnariumból származik. (CZAGÁNY – MUCKENHAUPT – PAPP. 194–195., Cz. Fr. 16.)

C Ex libris Sp[ectabi]lis ac G[e]n[er]osi D[omi]ni Francisci Bialis de Illyefalva Natione Italus Pavente Italo de Jenuva. [17. sz.] (címlap recto). – Dono dabat R P L J L [17. sz.] (címlap recto). – Jelzetek: L. [nyomatott] Controversista Joannis Szilvasi. [CsFKv, 19. sz.] (címké a gerincen). – D II 25/178 [CsFKv, 19/20. sz.] (címlap recto).

D Illius est nolle mori qui nolit ire ad Christum 1679 29 July (az előtáblán) – Finis coronat Opus 1700 13 May (a háttáblán). – 17. sz.-i magyar nyelvű széljegyzetek.

F CZAGÁNY – MUCKENHAUPT – PAPP 194–195., Cz. Fr. 16.

Ltsz. 1775.

46. SZILVÁSI János: Antiquitas et perpetua dvratio fidei catholicae, sev tabvlae testimoniorm ex sacris libris, et sanctorvm patrvm scriptis, seruata serie temporis petitorum, de octo magnis in fide controuersiis... .

Claudiopoli, Typis Heltanis, 1597.

4° – [12], 115, [1] pp.

RMNy 808; RMK II 272

B Papírtáblás pergamenkötés. A pergamenlevél 15. sz.-i latin nyelvű kódexből származik. Az elő- és háttáblán belül 15. sz. végi vagy 16. sz. eleji két különböző latin nyelvű nyomtatvány töredéke látszik.

C Georgius Ferenczi de Giergio qui vtitur eo oret Deum p[ro] eo 1602. – Conven[tus] Csikien[sis] 1682 (címlap recto). – Jelzetek: L. [nyomatott] Controversista Joannes Szilvasi [CsFKv, 19. sz.] (a gerincen); G VI 22/859 [CsFKv, 19/20. sz.] (címlap recto).

D 16. és 17. sz.-i magyar nyelvű olvasói bejegyzések.

Ltsz. 1897.

47. CAROLUS ABRAHAMUS, Rosnaviensis: Historia Svsannae elegiaco carmine concinnata... et Antonio Platnero Leutschoviensi, pastori ibidem fidelissimo, fautori suo plurimum colendo, nec non... Martino Sturmio Levtschoviensi praeceptori suo honorando... Valentino Caroli Rosnaviensi, patruo suo, quo est adfectu prosequendo. Item... Ioanni Egrano Svidnicij, praeceptori suo observantissimo in perpetuum gratitudinis et pietatis testimonium dicata anno 1598.

Francofurti, Typis Nicolai Voltzii, (1598).

4° – [4] ff.

Az RMK III és a VD 16 nem jelzi.

B A kötés hiányzik, a könyvtest körülvágott.

C Andreae Sperlitzer [16. sz. vége] (címlap recto). – *Dono mihi dedit Geo[rgius] Dauscherus [17. sz. eleje] (coll. 3. címlapján). – D[omi]n[o] Samueli Fibingico [...] suo mittit [...] [17. sz. eleje] (coll. 8. címlapján). – D[omi]no M. Joanni Egrano [...] observantis[...] [17. sz.] (coll. 9. címlapján). – Caspar Hohhem [16. sz. vége] (coll. 13. címlapján). – Fratri [...] Paulo Cothuvi[...] mittit frater [...] [17. sz. eleje] (coll. 14. címlapján). – Eximia virtute ornato viro D[omi]no C[...]renersi civi, ac notario judici, Hrade[...] suo singulari dicat [17. sz. eleje] (coll. 20. címlapján). – D[omi]n[o] M. Frider[ico] Holstenio, Au[c]tor [17. sz. eleje] (coll. 28. címlapján). – Honesto ac Erudito Juveni P. Nicola[o] Fabricio Minzino Amico comparabili d[e]d[it] Autor [17. sz. eleje] (coll. 29. címlapján). – D[omi]no Joh[anni] Sa[...] in Lobers [16. sz.] (coll. 31. címlapján). – Hae suo Israëli dono d[e]d[it] N[...] [17. sz.] (coll. 44. címlapján). – Optimae spei puero Carolo Buchnero Martinus Cnemiander de[di]t [16. sz.] (coll. 47. címlapján). – Specta[n]tissi[m]o viro d[omi]n[o] Samueli Conrato mittit auctor [16. sz.] (coll. 48. címlapján). – Concesus est hic liber pro Anno 1775 Blasio Csergő Poëtae in Gimnasio Csik Somlyoviensi conversanti. Hunc mihi si rapies nebulo scelerate libellum, effodiant corvi lumen utrumque tibi (Üres lap a coll. 43–44. között). – Jelzet: E VI 10/544 [CsFKv, 19/20. sz.] (coll. 2. címlapján).*

- E Coll. 1.: Abrahamus Junior: De agone et morte salutifera Christi. Francofurti cis Viadrum, Andreas Eichorn, 1581. Ltsz. 3792. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 2.: Bartsch, Johann: Carmen Graeco-Latinum de angelis. Lipsiae, imprimebat Georgius Desnerus, 1584. Ltsz. 3793. (Index Aur. 114311).
- Coll. 3.: Jentsch, Dominicus: In solennem festivitatem Michaelis Archangelis carmen heroicum. Lignicii, Typis Nicolai Sartorii, 1603. Ltsz. 3794. (VD 17 nem jelzi).
- Coll. 4.: v. 47.
- Coll. 5.: Rudelius, Franciscus: Carmen. Wittebergae, excudebat Joannes Lufft, 1577. Ltsz. 3796. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 6.: De conflagratione molae. Pragae, typis Danielis Sedesani, 1604. Ltsz. 3797.
- Coll. 7. ΠΡΟΠΕΜΠΤΙΚΑ in discessum Tobiae Aleutneri. Gorlicii, excusa typis Johannis Rhambae, 1597. Ltsz. 3798. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 8.: ΕΥΦΗΜΙΑΙ... Francofurti, typis Nicolai Voltzii, c. 1600. Ltsz. 3799. (VD nem jelzi).
- Coll. 9.: Lindenperger, Joannes–Hoffman, Joannes–Deuringer, Matthias: In ultimum sui amoris... Viennae, excudebat Leonhardus Formica, 1601. Ltsz. 3800. (VD 17 nem jelzi).
- Coll. 10.: Franciscus Adamus–Ladislaus Johann: ΠΡΟΠΕΜΠΤΙΚΑ... Johanni Egrano. Witebergae, excudebat Johannes Crato, 1565. Ltsz. 3801. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 11.: v. 32.
- Coll. 12.: Carmina... Francofurti, typis Nicolai Woltzii, 1595. Ltsz. 3803. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 13.: Προπεμπτικα in discessum... Bartholomaei Stirii, 1596. Ltsz. 3804. (VD 16 ZV 21692).
- Coll. 14.: Joannes Cothuvizius: Ode... Johanni Rudolpho. Francofurti, literis Voltzianis, 1601. Ltsz. 3805. (VD 17 nem jelzi).
- Coll. 15.: Carmina... Friderico Mollero. Typis Voltzianis, 1603. Ltsz. 3806. (VD 17 nem jelzi).
- Coll. 16.: Christophoro Pelargo... gratulantur sympatriotae. Francofurti, typis Scirianis, 1596. Ltsz. 3807. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 17.: Rudinger, Matthaeus: Schediasma... Academiae Francofurtanae... [Frankfurt/Oder], ex officina Friderici Hartmanni, c. 1597. Ltsz. 3808. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 18.: ΣΥΓΧΑΡΜΑ... Christophori Neandri. Francofurti, typis Scirianis, 1597. Ltsz. 3809. (VD 16 9448).

- Coll. 19.: Abrahamo Bartolo... gratulantur amici. Francofurti ad Oderam, typis Andreae Eichorn, 1597. Ltsz. 3810. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 20.: In insignia philosophica, ab alma Academia Pragensi. Pragaе, ex officina Othmariana, c. 1603. Ltsz. 3811a.
- Coll. 21.: In honorem honestorum et eruditorum XIII. viroꝝ... amici scribebant. Pragaе, ex officina Danielis Sedesani, 1604. Ltsz. 3811b.
- Coll. 22.: In honorem... undecim juvenum viroꝝ... in ... Academia Pragensi... amici scribebant. Pragaе, e typographia Pauli Sedesani, c. 1606. Ltsz. 3812.
- Coll. 23.: Paulus Scribonius: Anagrammata... Francofurti Marchionum, typis exscripsit Nicolaus Voltzius, 1598. Ltsz. 3813. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 24.: Romkius, Zacharia: Anagrammata... Francofurti ad Oderam, excudebat Fridericus Hartmannus, s. a. Ltsz. 3814. (VD nem jelzi).
- Coll. 25.: Abrahamus Schönbornius: SYLLOGE anagrammatum... [Frankfurt/Oder], typis exscribebat Nicolaus Voltzius, 1599. Ltsz. 3815. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 26.: Clapius, Joannes: Anagrammatismos in... Christophori Quarti... scriptus. Ingolstadt, typis Lygiis Sartorianis, 1599. Ltsz. 3816. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 27.: Bonerus, Beniamin: Ad Michaelem Archangelum lucis coryphaeum... Fabiano a Czehma... [Frankfurt/Oder], typis Sciurianis, s. a. Ltsz. 3817. (VD nem jelzi).
- Coll. 28.: Calagius, Andrea: Dominorum theologorum incorruptam evangelii doctrinam Vratislaviae sonantium symbola. Lignicii, typis Sartorianis, c. 1603. Ltsz. 3818. (VD 17 nem jelzi).
- Coll. 29.: Krupsky, Jacobus: Deces anagrammatum. Pragaе, ex officina Othmariana, c. 1604. Ltsz. 3819.
- Coll.: 30.: Colerus, Jacobus–Mollerus, Valentinus: Epithalamia duo in honorem Michaelis Coelii. Francofurti ad Viadrum, 1563. Ltsz. 3820. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 31.: Milvius, Jacobus: Epithalamion in honorem nuptiarum... Eliae Alvini et... Ursulae Mencilianae. Witebergae, excudebat Johannes Crato, 1562. Ltsz. 3820a. (VD 16 ZV 10996).
- Coll. 32.: Carmina... pro felici auspicio nuptiarum... Tobiae Fischeri... cum... Ludmilla... Jacobi Heinzii filia. S. l., s. n.; 1587. Ltsz. 3821. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 33.: Carmina... in honorem nuptiarum... Tobiae Fischeri... cum... Ludmilla... Jacobi Heinzii... filia. [Frankfurt/Oder], Typis Andreas Eichorn, 1587. Ltsz. 3822a. (VD 16 nem jelzi).

- Coll. 34.: Haslobius, Michael: Epistola. Francofordia Marchionum, excudebat Andreas Eichorn, 1588. Ltsz. 3822b. (VD 16 ZV 7444).
- Coll. 35.: Epithalamion in honorem nuptiarum... Daniele Schepsii... et ... Catharinae... Petri Henrici filiae. Gorlicii, Ambrosius Fritsch imprimebat, 1590. Ltsz. 3822c. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 36.: Honori nuptiarum quas... Melchior Schmid... cum... Barbara Steinberg... solenni ritu celebr. Lignicii, typis Sartorianis, c. 1596. Ltsz. 3823. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 37.: Musae missae ad nuptias... Lucae Pollionis... sponsi, nec non... Mariae... Achatii a Forchnau... filiae. Lipsiae, imprimebat Michael Lantzenberger, c. 1594. Ltsz. 3824a. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 38.: ΓΑΜΕΛΙΑ in honori nuptiarum... Johannis a Nostitz... et... Annae Mariae a Scuppen... . S. l., s. n., 1597. Ltsz. 3824b. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 39.: Paricius, Johannes– Davides Rhenischius–Fels, Adam: In nuptias... Melchioris Horstii... et... Annae... Casparis Redleri... filiae... carmina gratulatoria. Lygnicii, typis Sartorianis, 1599. Ltsz. 3825. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 40.: Thomas, Nicolaus: Elegia gratulatoria in honorem nuptiarum... Pancratii Bryckneri... et... Mariae... Alberti Sebizii... filiae. S. l., s. n., 1599. Ltsz. 3826. (VD 16 nem jelzi).
- Coll. 41.: ΕΥΦΕΜΑ carmina nuptiis... Bartholomaei Stirii... et... Ludmillae Langen. [Frankfurt/Oder], typis Friderici Hartman, 1599. Ltsz. 3827. (VD 16 ZV 23131).
- Coll. 42.: Votum nuptiale in honorem nuptiarum... Nicolai Weidenhoferi... et... Susannae... Galli Mesmeri... filiae. Witebergae, typis Zachariae Lechmanni, 1602. Ltsz. 3828. (VD 17 nem jelzi).
- Coll. 43.: Fischerus, Petrus: Votum... Wolffgango Wotky... et... Annae Tumckiae. S. l., s. n., 1603. Ltsz. 3829. (VD 17 nem jelzi).
- Coll. 44.: Thalanis... Johannis Agathonii... et... Judithae Wodiczkovae. Praegae, ex officina Danielis Sedesani, 1604. Ltsz. 3830.
- Coll. 45.: In honorem... Victorini Wrbensky... sponsi et... Catharinae Pachaeae... sponsae... amici scribebant. Praegae, typis Danielis Sedesani, 1605. Ltsz. 3831a.
- Coll. 46.: ΓΑΜΕΛΙΑ nuptiis... Martini Gniserii... sponsi et... Hevae... Petri Wentzky... filiae. Lipsiae, typis Beyeri, c. 1606. Ltsz. 3831b. (VD 17 nem jelzi).

Coll. 47.: Cnemiander, Martinus: Ad... principem... Sigismundum Marchionem... De morte Friderici fratris Epicedion. Ecloga. Witebergae, 1555. Ltsz. 3832. (VD 16 H 5168).

Coll. 48.: Aleutnerus, Tobias: In obitus virorum quorundam praestantissimorum praematura morte patriae ereptorum. Francofurti Marchionum, typis excusa Sciurianis, 1597. Ltsz. 3833. (VD 16 nem jelzi).

Coll. 49.: Grunergius, Paulus: In obitum... Rosinae... Petri Heinisch... uxoris. Lygnicii, typis Sartorianis, 1597. Ltsz. 3834. (VD 16 nem jelzi).

Coll. 50.: Pelargus, Christophorus: In exequiis solennibus... Joannis Georgii... 1598. [Frankfurt/Oder], excudebat Fridericus Hartman, 1598. Ltsz. 3835a. (VD 16 ZV 18043).

Coll. 51.: Neander, Christophorus–Caleb Trygophorus: Exsequiis sollempnibus... Joannis Georgii marchionis Brandenburgensis. Excudebat Fridericus Hartmannus, 1598. Ltsz. 3835b. (VD 16 ZV 23099).

Coll. 52.: Frenelius, Salomon: Beatis manibus Elisabethae Schonbergiae. Helmaestadii, excudebat Jacobus Lucius, 1599. Ltsz. 3835c. (VD 16 ZV 21442).

Coll. 53.: Justa exequialia super funus Hevae Pelargianae. Francofurti, typis Hartmann, 1600. Ltsz. 3836. (VD 16 ZV 8809).

Coll. 54.: Mathiae Wolfiae... epicediis. Lignicii, a Nicolao Sartorio, 1603. Ltsz. 3837. (VD 17 14: 018304S).

Ltsz. 3795. Coll. 4.

A RÖVIDÍTVE IDÉZETT FORRÁSOK JEGYZÉKE

- A krakkói nyomdászat   *Rola krakowskich drukarzy w kulturze węgierskiej-
Die Rolle des krakauer druckwesens in der ungarischen Kultur.* – A krakkói nyomdászat szerepe a magyar művelődésben. A tanulmányt írta V. Ecsedy Judit. A bibliográfiát összeállította P. VÁSÁRHELYI Judit, DÖRNYEI Sándor, KERTÉSZ Balázs. Budapest 2000.
- ÁBEL   ÁBEL Jenő jegyzetei a csíksomlyói rendház könyvtárában. MTAK Mss 335/6.
- ADAMS   ADAMS, H[erbert] M[ayow]: *Catalogue of books printed on the continent of Europe 1501–1600 in Cambridge libraries.* I–II. Cambridge, 1967.

- Annotationes *Annotationes in regulam Divi Augustini episcopi, Hungarico sermone luculentissime donatam, in gratiam fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremite.* Az 1537-ben Velencében megjelent munka reprint kiadása. Csíkszereda 2001. Szerk. és az előszót írta SARBÁK Gábor. Csíkszereda 2001.
- ANTAL ANTAL Imre: *„Tisztetség adassék”.* *Lapok a Csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium történetéből.* Csíkszereda 1994.
- APPONYI APPONYI Sándor: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften.* I–IV. München 1903–1927.
- BALLAGI BALLAGI Aladár: *A csíksomlyói szent-ferenczrendi zárda könyvtára.* Magyar Könyvszemle 4 (1879) 4–5. sz. 266–267.
- BÁNDI BÁNDI Vazul: *A csíksomlyói róm. kath. Főgymnasiunban fennálló „Mária Társulat”.* A Csíksomlyói Róm. Kath. Főgymnasium értesítője az 1893–94. tanévről. Csik-Szeredában, 1894. 6–29.
- BÁNFI 1999 BÁNFI Szilvia: *Az 1577-es szikszói csatát megéneklő ismeretlen krónikás ének.* Irodalomtörténeti Közlemények 1999. 5–6. sz. 711–726.
- BÁNFI 2000/1 BÁNFI Szilvia: *A csíksomlyói ferences gyűjteményben lappangó ismeretlen, 16. századi debreceni nyomtatvány-töredékek.* Magyar Könyvszemle 116 (2000) 4. sz. 417–442.
- BÁNFI 2000/2 BÁNFI Szilvia: *A Fiú és Jehovah. Ismeretlen művek Komlós András műhelyéből.* In: *Egyház és művelődés. Fejezetek a református művelődés XVI–XIX. századi történetéből.* Debrecen 2000. 9–27.
- BÁNFI 2001 BÁNFI Szilvia: *Még egyszer a Melius-féle nyomtatvány-töredékről.* Magyar Könyvszemle 117 (2001) 2. sz. 249.
- BÁNFI 2007 BÁNFI Szilvia: *Újabb adalékok az 1570-es esztendő református és unitárius sajtópolémiaiához.* In: *Translatio librorum. Tanulmányok az Oroszországból Sárospatakra visszaszolgáltatót könyvek kapcsán.* Budapest 2007. (Országos Széchényi Könyvtár. 41–73.)

- BARÁTH BARÁTH Béla: *Ősnyomtatványok Csíksomlyón.* Erdélyi Tudósító 20 (1941) 4. sz. 54–56; 6. sz. 88.
- BCB Cat KLINDA Mária: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa.* Budapest 2001.
- BENEDEK – MUCKENHAUPT BENEDEK Éva – MUCKENHAUPT Erzsébet: *Az 1985. évi „menthetetlenek” nyilvánított csíksomlyói könyvlelet konzerválása és azonosítása.* A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2004. Csíkszereda 2005. 161–186.
- BMC *British Museum, London. Catalogue of books printed in the XV. century now in the British Museum.* I–X. London 1908–1971.
- BNH Cat. SOLTÉSZ Erzsébet – VELENCZEI Katalin – W. SALGÓ Ágnes: *Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur. Editiones non Hungarice et extra Hungariam impressae.* I–III. Budapest 1990.
- BOHONOS BOHONOS, Maria: *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVI.* Wrocław – Warszawa – Kraków 1965.
- BORSA 1972 BORSA Gedeon: *Nyomtatványok Manlius kötéstábláiban.* OSzK Évkönyv 1972. Budapest 1975. 165–203.
- BORSA 1995 BORSA Gedeon: *Pótlások és igazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” első kötetéhez.* VII. Magyar Könyvszemle 112 (1995) 3. sz. 287–304..
- BORSA 1996 BORSA Gedeon: *Kötéstáblából előkerült ismeretlen, XVI. századi bártfai nyomtatványok.* In: *Könyvtörténeti írások.* I. Budapest, 1996. 271–274.
- C COPINGER, W[alter] A[rthur]: *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum.* P. 1–2. London 1895–1902.
- CIH *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* Ed. Géza SAJÓ et Erzsébet SOLTÉSZ. In *colligenda materia et identificandis*

incunabulis socii fuerunt Csaba CSAPODI et Miklós VERTÉSY. I–II. Budapestini 1970.

CZAGÁNY – MUCKENHAUPT – PAPP

CZAGÁNY Zsuzsa – MUCKENHAUPT Erzsébet – PAPP Ágnes: *Liturgikus és kottás középkori kódextöredékek a csíksomlyói ferences kolostor egykori könyvtárának állományában*. A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2005. Csíkszereda 2006. 149–223.

DANKANITS 1963

DANKANITS Ádám: *Ismeretlen erdélyi nyomtatványok*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények VII (1963) 1. sz. 106–108.

DANKANITS 1974

DANKANITS Ádám: *16. századi olvasmányok*. Bukarest 1974.

DÉZSI 1900

Szt. Ágoston reguláinak magyar fordítása Coelius [Bánffy] Gergelytől. Bevezetéssel ellátva kiadta DÉZSI Lajos. Budapest 1900.

DÉZSI: Suppl.

Supplementum ineditum Ludovici Dézsi. Dézsi Lajos kiadatlan kiegészítései. 1537–1667. Sztripszky Hia-dor Adalékok című műve utánnymatának függelékében. Budapest 1967.

EDIT

Le edizione italiane del XVI. secolo. Censimento nazionale. I–III. Roma 1989–1993.

ESTREICHER

ESTREICHER, Karol: *Bibliografia Polska. Polnische Bibliographie*. Część III. Stólecie XV–XVIII. Tom 1–22. Ogózbioru tom 12–33. Kraków 1891–1939.

FEJÉRPATAKY

FEJÉRPATAKY László: *Csíksomlyói jegyzetek*. 1908. július 14–18. OSzK Fol. Hung. 1525.

FERENCZI

FERENCZI Ilona: *Das Fragment aus Csíksomlyó als Reformationsdenkmal Ungarische Präfationen und tropisierte Ite missa est-Sätze*. *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 44 (2003) 1–2. sz., 47–62.

GLÓSZ 1884

GLÓSZ Miksa: *A csik-somlyói Szent-Ferencz-rendi szerzetesek nyomdájában az 1662–1884-dik évig megjelent és egyéb nyomtatványok teljes címtára*. Csik Somlyón 1884.

GLÓSZ 1885

GLÓSZ Miksa: *A Csik-Somlyói Szent Ferenczrendi szerzetesek könyvtárában található régi magyar könyvek jegyzéke*. Csik-Somlyón 1885.

- GLÓSZ 1886 GLÓSZ Miksa: *A csiksomlyói róm. kath. főgymnasium tanári könyvtárának vázlatos története*. A Csiksomlyói Róm. Kath. Főgymnasium értesítője az 1885–86-ik tanévről. Csik-Szeredában, 1886. 3–37.
- GLÓSZ 1888 GLÓSZ Miksa: *A csiksomlyói róm. kath. Főgymnasium tanári könyvtárának szaklajstroma*. (Második közlemény). A Csiksomlyói Róm. Kath. Főgymnasium értesítője az 1887–88-ik tanévről. Csik-Szeredában, 1888. 3–33.
- GYÖRGY GYÖRGY József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár 1930. 182–183.
- H HAIN, Ludovicus: *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD typis expressi [...] recensentur*. P. 1–4. Stuttgartiae – Lutetiae Parisiorum 1826–1838.
- HUBAY HUBAY Ilona: *Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek*. Budapest 1938. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 5.)
- Index Aur. *Index Aureliensis. Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum*. I–XI. Baden-Baden 1962–1996.
- KARADJA KARADJA, Constantin I.: *Lista incunabilelor din România, 1937*. Biblioteca Națională București (a gépelt kézirat fotokópiája a bukaresti Nemzeti Könyvtárban). Ref. III. 681.
- KYRISS KYRISS, Ernst: *Verzierte gotische Einbände in alten deutschen Sprachgebiet. Textband, Tafelband 1–3*. Stuttgart 1951–1958.
- LUKINICH 1912 LUKINICH Imre: *Magyar könyvesház. Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I. kötetéhez*. Magyar Könyvszemle 20 (1912) 2. sz. 154.
- MUCKENHAUPT 1983 Muckenhaupt Erzsébet: *Egy elveszettnek hitt régi magyar nyomtatvány*. Művelődés 36 (1983) 6. sz. 36–37.
- MUCKENHAUPT 1993 MUCKENHAUPT Erzsébet: *XVI. századi német reneszánsz típusú szignált könyvkötések a csiksomlyói műemlékkönyvtár gyűjteményében*. Kolozsvár 1993 (Erdélyi Tudományos Füzetek 216.)

MUCKENHAUPT 1999

MUCKENHAUPT Erzsébet: *A Csíksomlyói Ferences Könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980–1985.* Budapest – Kolozsvár [1999].

MUCKENHAUPT 2007

MUCKENHAUPT Erzsébet: *16. századi debreceni kötés a Csíki Székely Múzeum régikönyv-gyűjteményében.* In: *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2006.* Csíkszereda 2007. 213–228.

Polonia typ.

Polonia typographica saeculi sedecimi. I–XII. Wrocław – Warszawa – Kraków 1968–1981.

RMK III

SZABÓ Károly – HELLEBRANT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I–II.* Budapest 1896–1898.

RMK I–II

SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár. I. Az 1531–1711. között megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. II. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve.* Budapest 1879–1885.

RMK III. Pótlások

Régi Magyar Könyvtár III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Írták SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád. Pótlások 1–5. Mutató – Függelék. 5. füzet. BORSA Gedeon irányításával összeállította DÖRNYEI Sándor és SZÁLKA Irma. Budapest 1996.

RMNy

Régi magyarországi nyomtatványok. Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum. 1473–1600. Red. Gedeon BORSA, Ferenc HERVAY, Béla HOLL [et al.] Budapest 1971.

ROZSONDAI

ROZSONDAI Marianne: *Anton Koberger működése és a Koberger-kötések problémája.* Budapest 1978. (A Magyar Tudományos Akadémia Közleményei 6 (81) Új sorozat.)

ROZSONDAI–MUCKENHAUPT

ROZSONDAI Marianne – MUCKENHAUPT Erzsébet: *Telegdi Miklós és a nagyszombati CH-monogramos*

- kötéscsoport. Magyar Könyvszemle 116 (2000) 3. sz. 285–306.
- SARBAK 1984 SARBAK Gábor: *Gyöngyösi Gergely biográfiájához. Irodalomtörténeti Közlemények*. 1984. 1. sz. 44–52.
- SARBAK 2001 SARBAK Gábor: *Előszó*. In: *Annotationes in regulam Divi Augustini episcopi, Hungarico sermone luculentissime donatam, in gratiam fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremite*. Az 1537-ben Velencében megjelent munka reprint kiadása. Csíkszereda 2001. V–XXXII.
- SCHUNKE – RABENAU SCHUNKE, Ilse – RABENAU, Konrad von: *Die Schwenke Sammlung gotischer Stempel- und Einbanddurereibungen nach Motiven geordnet und nach Werkstätten bestimmt und beschreiben von Ilse Schunke fortgeführt Konrad von Rabenau*. II. Werkstätten. Berlin 1996.
- SZENTPÉTERY SZENTPÉTERY Imre: *Oklevéltani naptár*. Budapest 1912.
- SZINNYEI SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIII. Budapest 1890–1909.
- SZTRIPSZKY SZTRIPSZKY Híador: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez*. Budapest 1912. Utánnomata: Budapest 1967.
- VD 16 *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienen Drucke des 16. Jahrhunderts*. Hrsg. von der Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Verfassern – Körperschaften – Anonyma. Bd. 1–22. Stuttgart 1983–1995. II. Abt. Register der Herausgeber, Kommentatoren, Übersetzer und literarischen Beiträgen. Bd. 1–2. 1997.
- VD 16 ZV *Zusatz Verzeichnis* [Még publikálatlan kiegészítések]
- WEALE – BOHATTA WEALE, Jacobus W. H.: *Bibliographia liturgica. Catalogus missalium ritus Latini ab anno 1474 impressorum*. Iterum ed. Hans BOHATTA. London 1928.

<http://www.edit16.iccu.sbn.it>

<http://www.vd16.de>

<http://www.vd17.de>

RÖVIDÍTÉSEK

CsFKv	Csíksomlyói Ferences Könyvtár
CsMTKv	Csíksomlyói Mária Társulat Könyvtára
CsSzM	Csíki Székely Múzeum
f, ff	folium, folia
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
p, pp	pagina, paginae
r	recto
s. a.	sine anno
s. l.	sine loco
s. n.	sine nomine
sz.	század
sz.	szám
T	töredék
transl.	translatum
v	verso
v	vide

FÜGGELÉK

1. Hellebrant Árpád 1891. május 25-én kelt levele

M. T. Akadémia Könyvtára

Tisztelendő Úr!

Én a m. t. Akadémia megbízásából Szabó Károly könyvészetének sajtó alá rendezésével vagyok megbízva. Bocsánatot kérek tehát, hogy levelemmel alkalmatlankodom, de hiszem, hogy kéréssel irodalmi ügyben fordulok Főtisztelendő úrhoz, nem veszi rossz néven. A „Magyar Könyvszemle” 1888-ik évfolyamában³⁴ említés van téve arról, hogy a csíksomlyói ferenczrendiek könyvtárában *Obsequiale Strigoniense Venetiis 1501* című megvan.

A főnebb említett munka pótlása céljából e műre nagy szükségem van, hogy arról pontos címmást vehessek.

Azon tiszteletteljes kéréssel fordulok tehát Főtisztelendő Úrhoz, kegyeskedjék az említett *Obsequiale*t a m. tudományos Akadémia Könyvtárának három napi használatra megküldeni, hogy azt a könyvtár hivatalos helyiségében tanulmányozhassam. Három nap múlva hibátlanul fogja a könyvtárnokság visszaküldeni.

Azon reményben, hogy kérésem teljesítését méltányolva előmozdíthatja, maradok Főtisztelendő úrnak alázatos szolgája. Hellebrant Árpád könyvtár-tiszt (M. T. Akadémia). Buda-Pest 1891. május 25.

(CsSzM levéltári gyűjteménye, 447/1. sz.)

2. Hellebrant Árpád 1894. november 7-én kelt levele

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára

Főtisztelendő Zárdafenök Úr!

Bocsánatot kérek, hogy alábbi kéréssel alkalmatlankodom, azonban a dolog sürgős és fontos volta kényszerít reá. A m. t. Akadémia megbízásából egy nagy munkát rendezek sajtó alá, a munka elejét már a jövő héten nyomatom. E munkámhoz nagy szükségem van az *Obsequiale Strigoniense. 1501.* című munkára, mely a csíksomlyói ferenczrendiek könyvtárában megvan.

³⁴ RÁTH György: *A legrégebb esztergomi obsequiale 1496-ból.* Magyar Könyvszemle 13 (1888) 1–6. sz. 264–268. Az 1501. évi *Obsequiale* hiányzik a gyűjteményből, valószínűleg még lappang.

Nagyon lekötelezne Főtisztelendőséged, ha e munkát három napra a m. t. Akademia Könyvtárnokságának megküldené. A mondott nap alatt okvetlenül elkészülök a szükséges jegyzetekkel, s haladéktalanul visszaküldöm. Természetesen minden költséget magamra vállalok. Ha Főtisztelendő Úr el volna foglalva, s így nem lenne ideje a kikeresésre, kérem, szíveskedjék valakit megbízni a könyv kikeresésével. Szívesen följánlok 5 forint jutalmat fáradozásáért annak, aki segítségemre. (!)

Ha pedig nincs remény arra, hogy e héten megkapjam a főt említett munkát, nagyon kérem, szíveskedjék ezt velem egy levelezőlapon tudatni, nehogy a nyomtatás megkezdését tovább halaszszam.

Magamat jóakaratóba ajánlva maradok Főtisztelendő úrnak kész szolgája
Hellebrant Árpád alkönyvtárnok. Budapest, 1894. November 7.

(CsSzM levéltári gyűjteménye, 447/2. sz.)

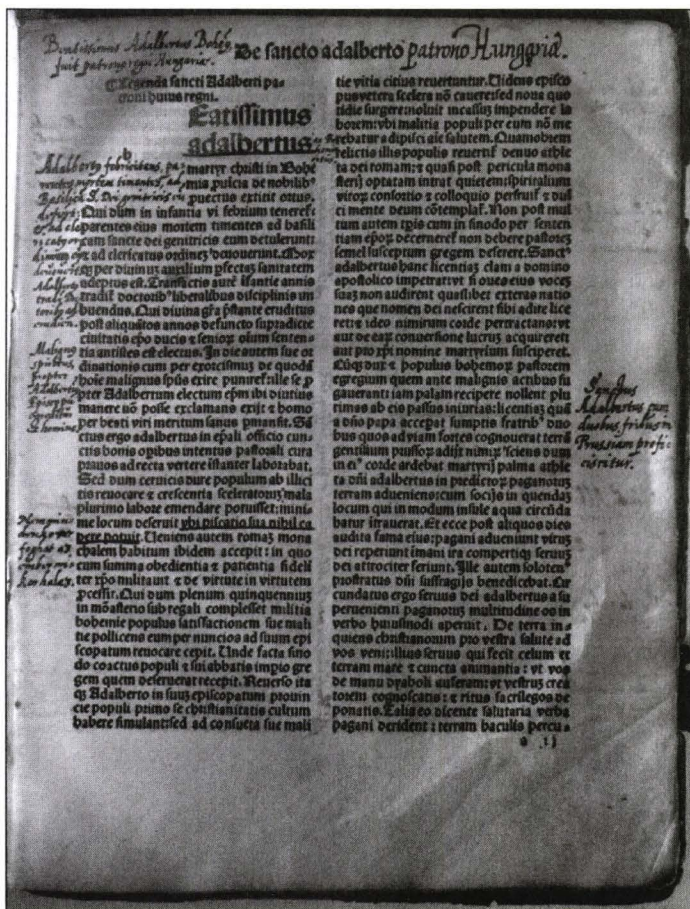
MUCKENHAUPT Erzsébet muzeológus

Csíki Székely Múzeum

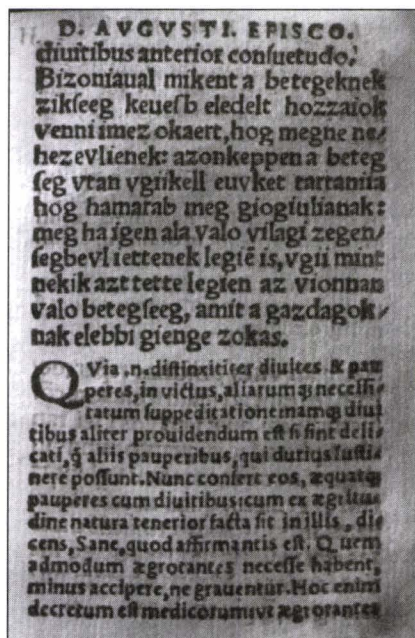
RO-530132 Csíkszereda, Vártér 2.

merzsebet@freemail.hu

[KÉPMELLÉKLET]

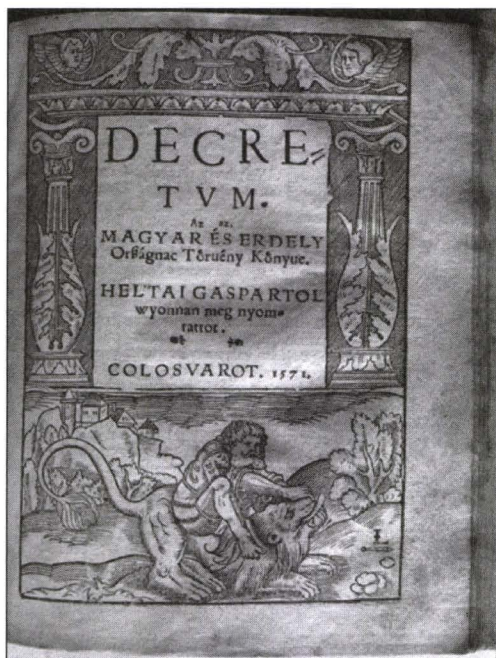

1. sz. kép. Legende sanctorum regni Hungariae. Venezia, 1512. (9. sz.)

2. sz. kép. *Annotationes in regulam
 diui Augustini.*

Venezia, 1537. (14. sz)

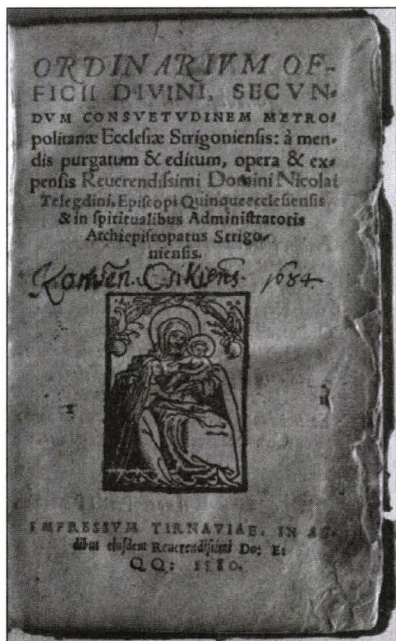

3. sz. kép. Werbőczy István:
Magyar decretum. Kolozsvár,
 1571. (25. sz)

4.

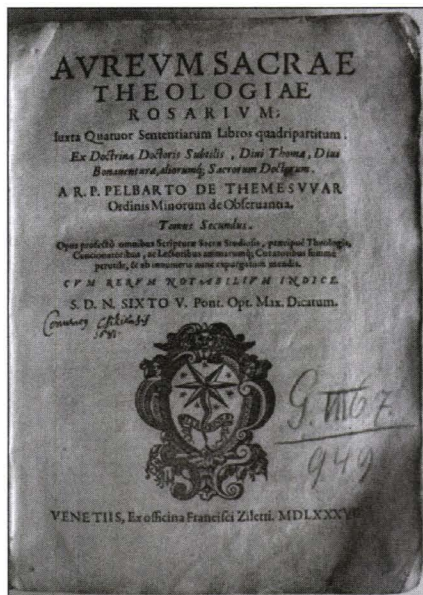
4.) sz. kép. Cicero, Marcus Tullius:
Epistolarum libri tres. Kolozsvár,
1581. (37. sz)

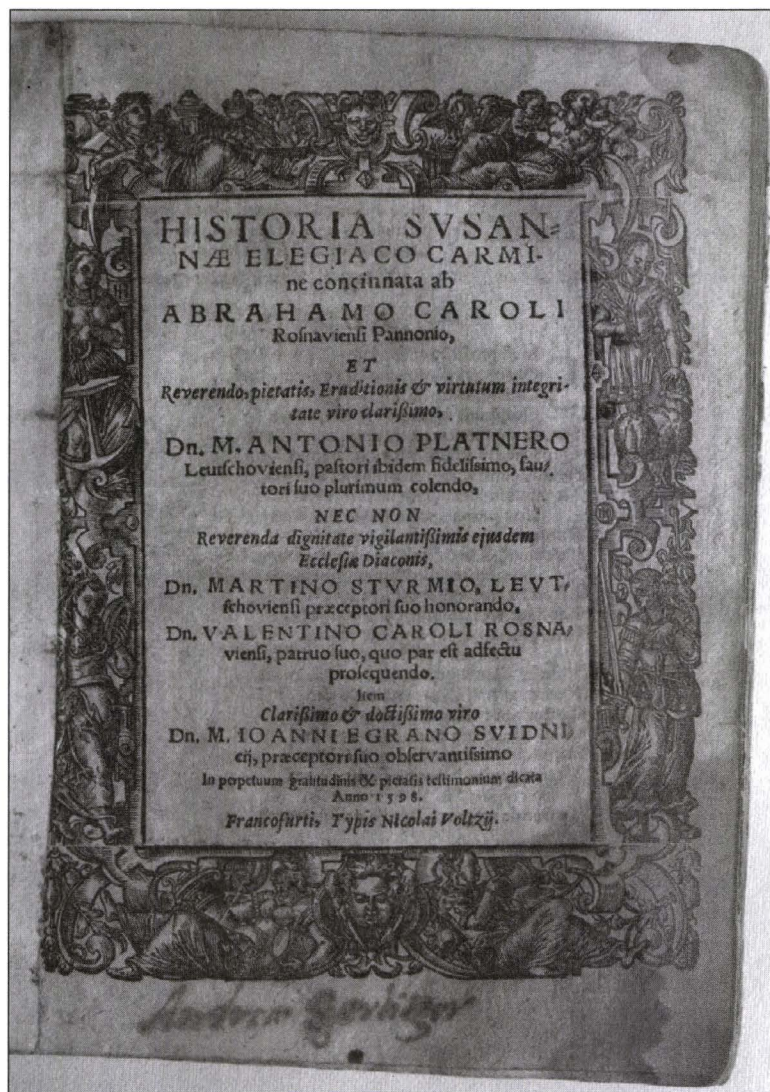
5.

5.) sz. kép. *Ordinarium officii divini*.
Nagyszombat, 1580. (36. sz)

6.) sz. kép. Pelbartus de Themesswar:
Aureum Sacrae Theologiae. Venezia,
1586. (41. sz)

6.

7. sz. kép. Carolus Abrahamus: *Historia Susanae*. Frankfurt, 1598. (47. sz.)

SZABÓ ANDRÁS

ATTRIBÚTUM-FIGYELŐ

Abstract: [Attribute observer] Imre NAGY from Zsögöd painted everything, that is to say a lot of things: landscapes, people, animals. And of course, all these together, too. On a lot of his pictures, the associated pictorial elements play an important role, if not the main role.

The real role of the attribute in the fine arts: it is the symbol of the frequently portrayed people, mainly of the saints. They become recognizable on the basis of these symbols. The attribute does not have any symbolic meanings beyond of the objective meanings. Yet, due to the original meaning of the word – reference, allusion–, it has also gained a symbolic value. The attribute means also the reinforcement or the emphasis of the ideas, of the message respectively the stressing of the quality, the character, open or latent completion, reinforcement of the content. I am trying to interpret and decode these meanings.

Rezumat: [Observator de atribut] NAGY Imre din Jigodin a pictat totul, adică foarte multe lucruri: peisaje, oameni, animale. Și desigur, toate acestea împreună. Pe multe tablouri ale lui, joacă un rol important, dacă nu chiar un rol principal, elementele picturale asociate.

Rolul real al atributului în arta plastică: este emblema persoanelor reprezentate des, mai ales a sfinților. Ei devin de recunoscut pe baza acestor embleme. Atributul nu are un înțeles simbolic în afară de înțelesul obiectiv. Dar conform înțelesului original – referință, atribuire – a căpătat și o valoare simbolică. Atributul mai înseamnă întărirea sau accentuarea ideii, a mesajului, scoaterea în evidență a particularității, a caracterului, completare, întărire latentă sau deschisă a conținutului. Încerc să le interpretez, să le descifrez pe acestea.

1986 áprilisában vettem át a Csíki Székely Múzeum képzőművészeti gyűjteményét. Annak szerves részét képezi a Zsögödi Nagy Imre-hagyaték. Fokozatosan hozzákezdtem megismeréséhez. Nem volt könnyű dolgom: 6.547 darab rajzot, réz- és fametszetet, akvarell-, tempera- és olajképet kellett memorizálnom.¹ Talán túlzás azt állítani, hogy *kellott*, de a velük való folytonos foglalkozás rákényszerített a hagyaték kimerítő, majdnem darabonkénti megismerésére. Jó érzés.

Zsögödi Nagy Imre mindent, azaz sok mindent megfestett: tájat, embert, állatot. És természetesen, mindezeket együtt is. Nagyon sok képén, ha nem is fő-, de fontos szerepet játszanak az állatok.

---

¹ Ez csak a művészi-, de e mellett több ezer tárgyi és könyvészeti tételt is jelent a hagyaték. – Sz. A.

Ezekhez az ember a legkorábbi időktől fogva szimbolikus jelentéseket kapcsolt. Állatvilága, a természeti erőkkel társulva népesíti be a mindenséget: levegőet, földet, vizet – azaz a föld alattit –, az alvilágot. Ők a mindenhol és mindenben felismerhető emberi lelkiséget, a pszichét² testesítik meg. Nem akármit – hiszen állatok! –, az ösztönlétet, olykor a bűnös szenvedélyeket szimbolizálják. A mítoszok megölt vagy megszelídített állatai az ember, e magasabb rendű, gondolkodó lény állatias ösztöneinek megzabolázására, sőt legyőzésére utal(hat)nak. A korai totemizmus következményeként pedig ember-állat jelképes azonosulására is sor került: némelyik család felvette az ősenek tekintett állat nevét. Később büszkén ábrázolta azt címerén.³

Az antik politeizmus korát követően, a mediterráneumra, onnan pedig egész Európára szétáradó zsidó-keresztény hit elutasította Istennek állatalakban való megjelenítését, ábrázolását. De az új hitnek sem meglehetősen gyors terjedése, sem pedig mindenhatósága nem volt elegendően erős ahhoz, hogy az emberi tudatban a sok évezredes hagyományokat kiirtva felváltsa azokat. Az Ószövetség tiltja a képfaragást: „*Ne csinálj magadnak faragott képet, és semmi hasonlót azokhoz, a melyek fenn az égben, vagy a melyek alatt a földön, vagy a melyek a vizekben a föld alatt vannak.*”⁴ Ennek ellenére, a négy evangélistából háromnak állatalakban való megjelenítése mégis ótestamentumi eredetű. Márk – oroszlán, Lukács – ökör, János – sas, csak Máté nem zoomorf, hanem férfialakú angyal.⁵ Az Újszövetség főelemei pedig: Szentlélek – galamb, gerle, Jézus Krisztus – bárány-juh, illetve hal megfeleltetésük.⁶ És azóta, mind szóbeli, mind pedig képi ábrázoló művészetünkben, egyaránt alkalmazzuk a metaforikus attribúciót: kihez-mihez kiosztunk, kijelölünk, kiről-miről kimutatunk egy-egy átvitt értelmű tulajdonságot, jelenséget, ami esetenként fontosabb az eredetnél. Ebben rejlik a műveltség ereje.

A hagyomány szerint létezett egy olyan korszak is, midőn tökéletes volt az állatok közötti összhang: árkádiai kornak is nevezik. Ez lehetett a paradicsomi lét, az aranykor – az egységes egész világ. Ezt, az egységesre teremtett világot szimbolizálja Noé bárkája...

² A kifejezés görög eredetije *psychicus* [pszükhikosz]. Jelentése anyagi, állatias. – Sz. A.

³ E szokásból ered a címerállatok hagyománya. – Sz. A.

⁴ Sz. Biblia 1988, 2 Móz. 20.4 (K. G.).

⁵ E négy alak egyben a Nagy Napciklus négy fordulópontjának jele is: Oroszlán, Bika, Vízöntő, Skorpió.

⁶ Az állatokkal kapcsolatos szimbolika és ikonográfiai hagyomány egyik alapvető középkori forrása, az eredetileg görög nyelvű *Physiologus*. A II. sz. első felében keletkezett.

Noé bárkája felé⁷

A zsögödi szorost uraló Harom-hegy előtti völgyben, a mentés szándékába majdnem belezavarodottnak ábrázolt tematikus önarckép. Egy szamárpár és egy kutya szabadon, a zsákban pedig egy-egy bárány, kacsa, liba és tyúk látható.

A szamár a termékenység, a béke, az alázat és a szegénység; a kutya a hűség és az éberség szimbóluma. A bárány a jámborság, a szelídség, az engedelmesség, és az együgyűség, a belső- és kis-ázsiai népeknél pedig a gazdagság jelképe. A kacsa a férfi és nő egységét, összhangját, a jó házasságot, de sutasága miatt az aszimmetriát, az egyenetlenséget is jelenti. A liba a házassághoz, elsősorban a feleséghez kapcsolódó tulajdonságokat képviseli; a tyúk pedig a leggyakoribb áldozati állat volt hajdanán.

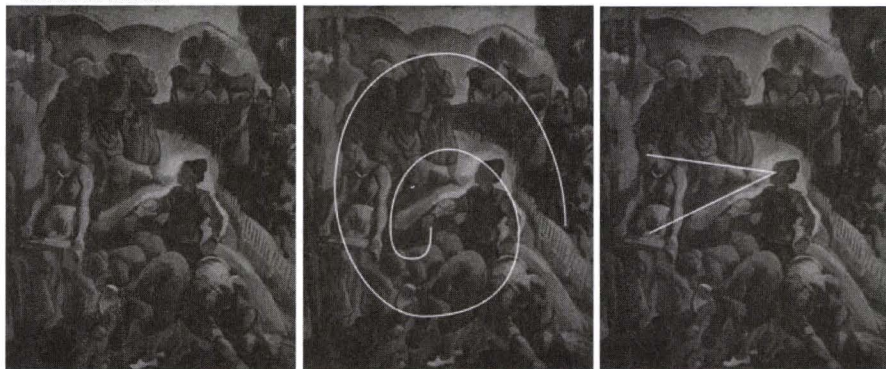
Ha mindezeket a tulajdonságokat együvé képzeljük, egy osztársadalmi attribútum-együttest fedezünk fel. Nem véletlen tehát, hogy jelképes módon, a szerző pontosan ezekkel az állatokkal igyekszik a bárka felé. Hangsúlyozott figyelmet érdemel a cím határozó tagja, és magának a portrénak az irányultsága. A völgy tájolásához igazított, nyhén elfordult alak Noé eseménytörténete feltételezett helyszínének irányába tekint. És a korszak, amikor ezzel a témával foglalkozott – a 60-as évek vége, 70-es évek eleje –, látszólagos politikai nyitást mutatott. Zsögödi Nagy Imre akkor érez(het)te úgy, hogy jövőjük érdekében, az egységre teremtett világ zsögödi tartozékainak is a bárkán van a helyük. És azt, hogy senki helyettünk nem cselekszik.

⁷ Olaj, vászon, j.b.l., Nagy Imre, Kv., 1967/1972, 792×995 mm, Ltsz.: 1061, CsSzM.

Kölcsönös ráérzés készítette KÁNYÁDI Sándort, hogy a következőket írja ennek a »képnek a hátára«: „*Be kell hordanunk, hajtunk mindent, / A szavakat is. Egyetlen szó, / egy tájszó se maradjon kint. / Semmi sem fölösleges. [...] És akkor majd a megőrzött, / a meglevő szóból újra- / teremthetjük magát / az első búzaszemet / ha már igével élünk / tovább nem lehet.*”

Almaszedés⁸

Spirális építésű kompozíció, amelyben önérdekű rendezettségnek tűnő módon sorakoznak a különböző mezei munkák mozgását almaszedésnek mutató, és a bolondosan játszó alakok. A kompozíció erővonala az álló fiú kezében levő almától indul és a kerítés túloldalán lovagló/szamaragoló alakon végződik. A spirál-, csavar- vagy csigavonal spirituális üzenet hordozója: az önátadás, az örök ciklikusság és végtelenség jelképe. A prehisztorikus korokban feltehetően termékenység-, élet-, asztrális, és nem utolsósorban lélekjelkép volt.

A kép alanya a kötényében almákat vivő, szende tekintetű lány. Állítmánya, az almát nyújtó, tekintetét a lány arcára, kezét a lány kötényé felé irányító, a kezdődő férfiasságot jelképező alak cselekvése. Tárgya a tudásbűnbeesés, a szerelem-termékenység és harmónia szimbólum – az alma. Minden egyéb – emberek és szamarak –, határozó és jelző.

A kép olyan, mintha a Heszperiszek kertjéből⁹ való (arany)almát, egy zsongódi Párisz¹⁰ ítélné oda Aphroditénak. Vagy inkább Tünde gyönyörfájának „ért aranygyümölcse”,¹¹ amit a fiú nyújt?

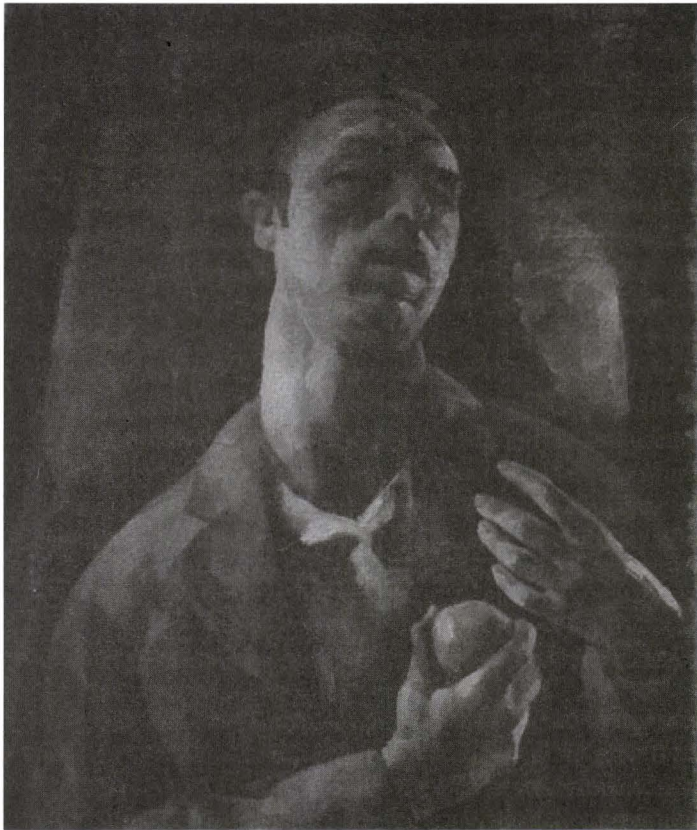
⁸ Olaj, rétegelt lemez, j.j.f., Nagy Imre, 1937, 670x850 mm, Ltsz.: 1453, CsSzM.

⁹ Héra gyümölcsöskertje, ahol az egyik fán az örök ifjúság és halhatatlanság aranyalmái teremtek. Talán Arkádiában, de az Atlasz hegység mellett is tudni vélik... – Sz. A.

¹⁰ Trójai királyfi, Priamosz és Hekabé fia.

¹¹ VÖRÖSMARTY 1957.

Önarckép almával¹²

Aphroditéra, a vele való találkozásra várva... (?)

---

¹² Olaj, vászon, j.j.f., Nagy Imre, 1925, 550×665 mm, Ltsz.: 1435, CsSzM.

Régi temető¹³

A Zsögödi-szorost a Harom-heggyel átellenben lezáró dombon található felhagyott temetőben, az elmúlást is jelképező, de száradtan is vörösen izzó fák tövébe komponáltan, pihen a nyugalom és a hitünk szerinti megújulás reményének jelképe: a – székely – Szent család. Szamarastól. A kép előterében kecskenyáj. Az ókorban a kecskét – elsősorban a bakkecskét –, a termékenységgel hozták összefüggésbe. Általánosan azonban: szexualitás, bőség, hatalom, alantas formájú kéjvágy jelentése is volt. Egyiptomban a nők gyermekáldásért imádkoztak hozzá. Akkori jelentéséhez egyszerre kapcsolódott a születés és a halál. Keresztyén értelmezés szerint pedig a kárhozottak jelképe. Az emberi bűnök szimbóluma.

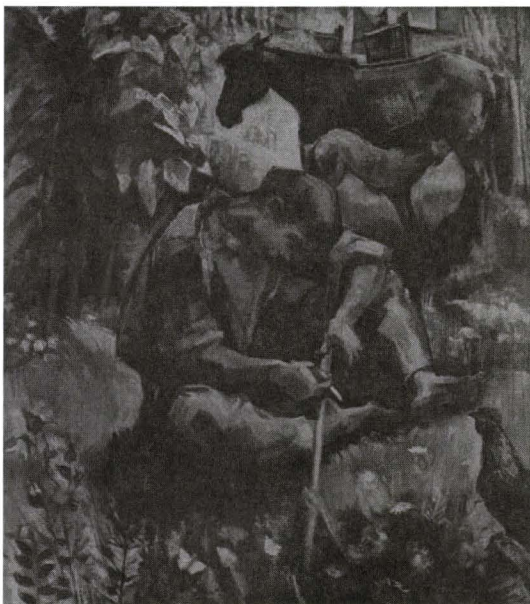
A kép mégis, mintha „aranyszó” beszédű lenne:

*„A holtak álmai felett
Szépen virúl a kegyelet
E nyugalom-hazában;
Hűs a berek és zöld a hant:
A hála műve megfogant,
S tovább tenyész magában*

¹³ Olaj, vászon, 1200×1485 mm, j.b.l., Zsögöd, 1969, Nagy Imre, Ltsz.: 1006, CsSzM.

*Ki tudja, mily rég lehete
Hogy itt az első csemete
Először hajta lombot!
Azóta hány délceg fa lőn
Fej-oszloppá e sírmezőn –
És hány szív összeomlott!... ”¹⁴*

Gyermekkor¹⁵

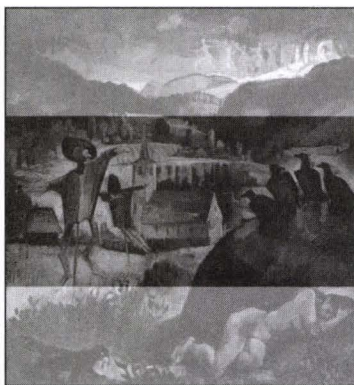
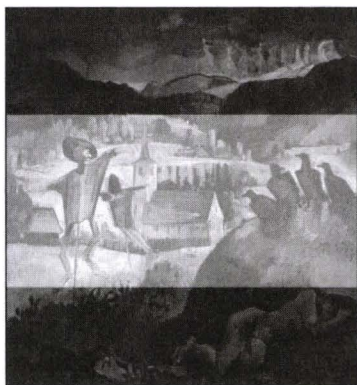
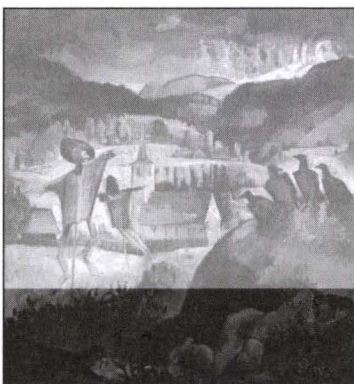
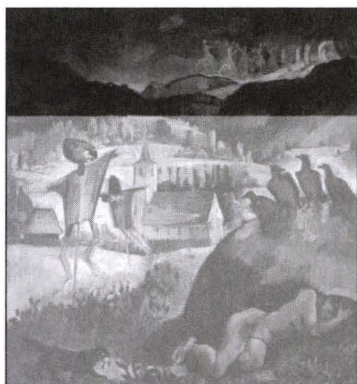
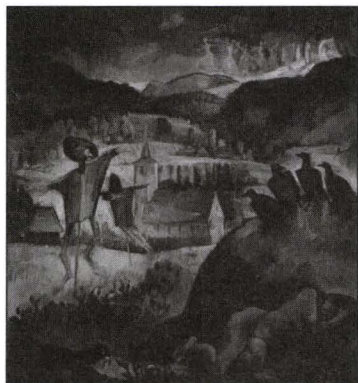
Nagy Imrének ez az egyetlen olyan műve – mondhatnám: „kakukktojása” –, amelyen igencsak hangsúlyos az ábrázolt állatok nemisége. A kanca¹⁶ méncsi-kóját – a fiát – szoptatja, s a tyúk, az örökös áldozat figyeli a botját magányosan faragó ifjút. Kizárólag az asszonyi, az anyai gondviselést képviselik.

¹⁴ ARANY 1941.

¹⁵ Olaj, vászon, 1190×1340 mm, j.j.l., Nagy Imre, 1968, Zsögöd, Ltsz.: 1026, CsSzM.

¹⁶ A kanca mindenekelőtt anyaistenség, a khthorikus erőnek, a termékenységnek szimbóluma. – Sz. A.

Madárijesztők¹⁷

¹⁷ Olaj, rétegelt lemez, j.j-k.l., K. vár., 1964, Nagy Imre, 1245×1334, Ltsz.: 1065, CsSzM.

*

És így tovább...

Zsögödi Nagy Imre nem festett: csak úgy. És környezetét sem annak megnyilvánuló egyszerűségében látta, percipiálta. Ő is a műveltség hagyomány történetfolyamának részese volt: fogyasztója, s egyben alkotója. Nem szakadhatott el az irodalomtól, a szájhagyományoktól, sem pedig a múltbéli képalkotás szabály-, illetőleg gondolatrendszerétől. Ezért nem tekintem elegendőnek a csupán székely festő besorolásban való megtartását. Bár az volt, de egyetemes is.

Most az attribútum-figyelés a dolgom: elemeznem, feldolgoznom, s aztán közzétennem kell!

Felhasznált irodalom

- ARANY 1941 ARANY János: *Összes költeményei*. Aczél Testvérek Kiadása, Budapest, 1941.
- FINÁLY 1884 Dr. FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest, Franklin Társulat, 1884.
- KOZÁK 2006 KOZÁK Péter: *Csízio, avagy neves személyek, jeles ünnepek és különös szavak magyarázata a 2007-es esztendő minden napjára*. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2006.
- MNG 2001
- Árkádia tájain – Szőnyi István és köre 1918–1928*. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2001.
- PÁL – ÚJVÁRI 2001 <http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b150/index.html> (PÁL József – ÚJVÁRI Edit: *Szimbólumtár*. Balassi Kiadó, Budapest, 2001.)
- PECZ 1904 PECZ Vilmos (szerk.): *Ókori lexikon*. Franklin Társulat, Budapest, 1904.
- Sz. Biblia 1988 *Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*, Anchor Brendon Limited, Tiptree, Essex, 1988.
- SZABOLCSI 1976 SZABOLCSI Bence: *Beethoven*. Zeneműkiadó Budapest, 1976.

VÖRÖSMARTY 1957 VÖRÖSMARTY Mihály: *Összes versei*. Szépirodalmi
Könyvkiadó, Budapest, 1957.

ZOLNAY 1983 ZOLNAY Vilmos: *A művészetek eredete – Pokoljárás*. Magvető
Kiadó, Budapest, 1983.

SZABÓ András formatervező, muzeológus, művészettörténész
Csíki Székely Múzeum
RO-530132 Csíkszereda, Vártér 2.
Hargita megye
ni_gal@topnet.ro

SZŐCS JÁNOS

ELEMI OKTATÁS CSÍKSZÉKBEN 1571–1800

I. rész

Abstract: [Primary Education in Csík-, Gyergyó- and Kászon Seats (1571–1800)]
Between the beginning of the 16th century and 1800 all over Europe took place a slow revolution in the domain of culture, the revolution of literacy.

The education, thus the primary education functioned with the guidance, patronage of the Catholic Church.

The writer presents through the use, application of the sources which were accessible for him, the role of primary schools, dominies and teachers in the cultural life of Csík Seat (Hung.; Rom.: Ciuc).

In the researched period each community with church from Csík Seat had a petty-school, as the institution of the primary education was called that time. Towards the end of the era they established primary schools at new settlements.

The development of the education, even if its successes were not as spectacular as of those at the western part of Europe, still can show important results. At the end of the 1700s the proportion of the people, who could read and write approached, or maybe surpassed among the men the 10 per cent in Szeklerland, thus also in Csík.

Rezumat: [Învățământul primar în scaunul Ciuc–Gheorgheni–Casin (1571–1800)]
Între începutul secolului al 16-lea și anul 1800 s-a desfășurat o revoluție înceată în domeniul culturii în toată Europa, aceasta a fost revoluția scrisului.

Învățământul, astfel și învățământul primar a funcționat la noi sub îndrumarea, patronatul bisericii catolice.

Autorul prezintă rolul școlilor primare, al meșterilor școlari și al învățătorilor în viața culturală a scaunului Ciuc (rom.; magh.: Csík), integrând și utilizând surse care i-au fost accesibile.

În perioada cercetată în fiecare comună bisericască din scaunul Ciuc au existat școli mici, așa cum s-a numit instituția învățământului școlii primare în acel timp. Până la sfârșitul epocii s-au înființat școli și în alte așezări.

Dezvoltarea învățământului, chiar dacă nu a fost așa de spectaculoasă din punctul de vedere al succeselor ca în vestul Europei, se poate mândri cu rezultate însemnate. La sfârșitul anilor 1700 proporția celor care știau să scrie în Secuime, astfel și în Ciuc, probabil s-a apropiat de sau chiar a și putut depăși 10 procente în rândul bărbaților.

Ma az az impresszióknk, hogy a társadalom egy bizonyos, a megszerzett ismeretek tekintetében előnyös helyzetű részének a ki nem mondott, vagy ritkán kifejtett véleménye szerint az iskola tulajdonképpen a főiskolával kezdődik.

Teljességgel leértékelődik az elemi oktatás története, pedig állíthatjuk, miszerint e tekintetben érvényes az a régen elhangzott igazság: nehezebb a kisgyermeknek megtanulni jární, mint a felnőtt embernek mérőföldet gyalogolni.

Az elemi oktatás egyik legfőbb célja volt és marad: az olvasás, az írás elsajátíttatása az apróságokkal. Az olvasás-írás megtanulása küszöb. Soha nem képezett könnyen átléphető akadályt a kisiskolások többsége számára. A gyakorlat, a tapasztalat mind a letűnt századokban, mind a jelenkorban ezt elégségesen igazolja.

1. Az első híradások a csíkszéki kisiskolák létéről

OLÁH Miklós esztergomi érsek vezetésével 1560-ban ülésező nagyszombati katolikus zsinat külön kitért a kisiskolák, az elemi iskolák létesítésének a szükségére, működésére, feladataira. Elrendelte, hogy minden plébánia alkalmazzon tanítót, akinek pedig feladatává tette: tanítsa meg a gyermekeknek az olvasást, a templomi szolgálat, mise alatt elhangzó egyházi énekeket. A nevelők ugyanakkor értsenek az írás mesterségéhez, hogy a jó tudományokra oktathassák azokat, akik alkalmasak az ilyen tanulmányokra. Abban az időben az írás mesterségét külön, önálló tudományként kezelték. Az oktatói mesterséghez hozzászámították a tanítók képzett, tanult voltát, és erkölcsös életét, hogy a kicsiknek példaképül szolgálhassanak. Az iskolai évek során a tanulók ne csupán ismeretekre tegyenek szert, hanem felnőttként váljanak becsületes emberekké. Legyenek a hitben szilárdak, előjáróiknak engedelmes alattvalóik. Tudatosuljon bennük az a valós társadalmi helyzet, állapot, amelybe beleszülettek, s amelyen nincs hatalmuk változtatni.

Az egyház igényelte a tanítótól, hogy alapos vallási-erkölcsi nevelésben részesítse a növendékeit. Az olvasástanítás során mindvégig a katekizmus megismerésének, tanulmányozásának fő szerepet szántak.¹

A korábbi csíkszéki plébániai iskolák létéről, működéséről konkrét adatunk nincsen. Ezekről szóló, közvetett utalásnak vehetjük, amidőn Miklós erdélyi püspök 1503-ban vikáriusának kötelességévé teszi, hogy a székelyföldi plébánosok és skolasztikusok javadalmazására gondot viseljen. Az oktatás megszervezése, felügyelete akkor, és később is, az egyház hatáskörébe tartozott.²

¹ MÉSZÁROS István: *Népoktatásunk 1553–1777 között*. Budapest, 1972. 42–43, 55. A katekizmus egyben ábécékönyv is volt.

² SIPOS Gábor: *Marosszéki népoktatás a XV. századtól 1848-ig*. Művelődéstörténeti Tanulmányok. Bukarest, 1980. 107–136; *Székely Oklevéltár*. III. Kolozsvár, 1890. (Továbbiakban: *SzOkl.*) 153. (1503)

Az első csíki iskolamester, akiről korabeli híradás szól, az a csíkszentkirályi Pál Deák, 1571-ből. DANKANITS Ádám említi 1575-ből a csíkszenttamási iskolamestert. Rá egy évtizedre a fennmaradt forrás két felcsíki iskolamester nevét hozza: a karcfalvi Pál Deákét, valamint a szenttamási Lőrinc Deákét. 1590-ben Mindszinten Gergely Deák az iskolamester. 1597-ben talán Szentdomokoson, de ebben nem vagyunk biztosak, Szentdamokosi Miklós (Nicolaus Zent Damokosy) Deák a csíki iskolamesterek, kántorok felelőse, vezetője. Saját könyvében maradt fenn a bejegyzése: „*Nicolaus Zent Damokosy Senior Rectorum*”. A latin kifejezés jelentése az iskolamesterek, rektorok felelőse, szeniorja.

1598-ból a csíkszentsimoni Lőrinc Deák scholamester emléke maradt ránk, valószínű éppen az általa fogalmazott okmányban.³

Úgy véljük, joggal állítható, miszerint minden csík-, gyergyó- és kászonszéki egyházas községben, kivétel nélkül, a XVI. század utolsó harmadában működött, dolgozott iskolamester. Kászonban két ilyen község (Nagykászon, Kászonújfalú), Alcsíkon kilenc (Kozmás, Szentsimon, Szentimre, Szentkirály, Szentmárton, Szentgyörgy, Menaság, Mindszent és Szentlélek), Felcsíkon nyolc (Somlyó, Dele, Szentmiklós, Szentmihály, Rákos, Karcfalva, Szenttamás, Szentdomokos), Gyergyóban négy (Alfalu, Gyergyószentmiklós, Szárhegy és Újfalú) egyházas község létezett akkor.⁴

Téved az, aki úgy hiszi, hogy minden *deák* (Deák) egyben iskolamester, kántor és tanító is. A továbbiakban bőven tapasztalhatja, hogy a dolgok nem így álltak. Arról, az akkori időszak tanult férfiaról állítható, hogy iskolamester, tanító, akiről azt mondták, írták, hogy *scholamester*, *rektor*, *megyésmester*, *megyés deák*, *tanító*, esetleg *harangozó*. Latinul a *ludimagister*, *magister*, *rektor scholae*, *instructor*, esetleg *cantor*, *campanator* szóval, kifejezéssel jelölték a tanítást vállaló embert.

³ SÁNDOR Imre: *A csíkszentsimoni Endes család levéltára* Kolozsvár, 1910. 1–6. Dankanits Ádám forrása szintén a Sándor Imre könyve; *Székely Oklevéltár*. II. Kolozsvár, 1876. 318. „Paulum Literatum Rectorem Scholae dicte possessionis Zentkyral” (1871); Csíki Székely Múzeum (CsSzM) Ltsz. 1591. A könyv címe: *Eusebii Pamphillii: Caesareae Palaestinae*. A bejegyzés: „Nicolaus Zent Damokosy, Senior Rectorum.”

⁴ VESZELY Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. Kolozsvár, 1860. 306–307.

A deákok

A deák-diák szó a magyar nyelvben a 13. századtól van jelen. Délszláv eredetű, amely a görögre megy vissza. Tanult férfit, diakónust, tanulót, íródeákot, római embert, végtére pedig latin műveltségű egyént jelentett.⁵

A deákok (nem egyszer *diákok* alakban) a közép-és újkorban magasabb szintű, latinos műveltség és írásbeliség hordozói voltak. A latin nálunk még az újkorban is a hivatalosság nyelvének számított. A fontos okmányokat, törvényeket gyakran, bár nem kizárólagosan, latinul szerkesztették meg. A középiszkolai oktatás 1848-ig majdnem kizárólagosan ezen a nyelven folyt.

A deákok a törvények, a jog, a szokásjog alapos tudóinak, ismerőinek számítottak.

Az írásbeliség a XVI. század második felében nagyobb teret nyert. A magyar nyelvű írásbeliségre egyre több társadalmi réteg, csoport tart igényt. JAKÓ Zsigmond professzor úgy látja, hogy Erdélyben főképp, a Székelyföld falvaiban észlelhető az írástudás igényének a kiszélesedése. Azokat a falusi írástudókat, akik magyarul fogalmaztak, *parasztdeákok*nak nevezi. Bár itt akkor biztosan nem így nevezték őket.

A neves történész, SZABÓ István a sok székely falutörvény születését a székely szabadsággal hozza kapcsolatba.

IMREH István és PATAKI József ismert történészeink nem csupán a falutörvények létrejöttét, hanem az erdélyi fejedelemség alatt az iskoláztatás felvirágzásának a lendületét is ezen szabadabb társadalmi viszonyokból eredeztetik. Az írástudás segített megvédeni a régi székely szabad emberi státust. Míg az analfabétizmus inkább a kiszolgáltatottság állapotát erősítette, konzerválta, vélekedtek volt tanáraink.⁶

Úgy látjuk, hogy a Székelyföld, és ez eléggé ismert történeti tény, Erdélyben a gazdasági haladás vonalán nem számított élenjáró régió. Mégis itt az iskola, az írásbeliség jelentős lendületet vett. Összefügg ez a székely feudális, katonatársadalom szabadabb rendszerével, amely a katonáskodó lakosságnak, a népesség nagyobb felének több szabadságot biztosított. Ezeket a kiváltságokat, örökölt közösségi szabadságjogokat főként a nemesség ellenében kellett megvédenie a székelységnek.

Másik jellegzetes vonása ennek a sajátos karakterű társadalmi létnek: a szabad embernek magának is meg kellett állnia, élnie a saját lábán. Vagyis a

⁵ A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára (továbbiakban: *MNYTESZ*) I. Budapest, 1967. 628.

⁶ IMREH István – PATAKI József: *Kászonszéki krónika*. Budapest – Bukarest, 1992. 335–347.; IMREH István: *A törvényhozó székely falu*. Bukarest, 1983. 33–35.

létét biztosító anyagi feltételeket az ősi szabadságjogok alapján falusfeleivel, embertársaival szemben is érvényre kellett juttatnia.

A jognak, az érdekeknek az érvényesítése számos perrel járt. A megkötött egyezséget, a törvényszéki döntést, amelyeket írásba foglaltak, az ingatlanokról összeállított regestrumokat mind többen akarták pontosan megérteni, ismerni. Maguk akarták értelmezni. Az ősi jog alapján rájuk háramló örökséget, vagy vásárolt földet a családjuk számára óhajtották hasznosítani. Ehhez pedig az iskoláztatás, írás-olvasás ismerete elengedhetetlen volt. Véleményünk szerint erről is szólnak a 16–18. századi protokollumok, peres iratok.

Nem kell azonban azt hinnünk, hogy az írásbeliséget illetően, az iskolába járás dolgában robbanásszerű javulással, eredményekkel találkozunk. Nem így van. A folyamatnak, szokták mondani, tendencia jellege van. Az iskolázás, az írásbeliség bővül, nagyobb szerepet kap. (Lásd az 1643-as lustrát). A deákság növekvő csoportja feltétlenül befolyásolta a csíkszéki társadalom műveltségi szintjét.

Számba vettük a csík-gyergyó-kászonszéki „deáksűrűséget”. Nyilván, sajnos, a listáink nem lehetnek teljeseek. A deáklisztákat összevetettük az illető székek körülbelüli lakosságszámával. Kászonban 1614-ben 358 családfőt számláltak a fejedelmi összeírások. A deákokat és papokat felölelő névsor, 1477–1738 között ott 62 nevet tartalmaz. A többségük a 17. század második felére és a következő száz év elejére összpontosul. A 18. század elejéig a deákok közé számítottuk és kimutatásba vettük a papokat is, mint akik a műveltség terén, nálunk vélhetően a legmagasabb szintet érték el. Sokan kimaradtak, kimaradhattak közülük is.

Az alcsíki listánk, hála a nagyobb fokú forrásmegőrzésnek, a legteljesebb. 1477–1754 között 246 deákat és papot számláltunk össze. Valószínű, hogy a valós szám itt is magasabb. Alcsíkon 1614-ben 1707 családfőt találtak. Igyekeztünk az ismétlődéseket a statisztikából kihagyni, így is közelebb kerülni a reális adathoz. Jobbára az 1600-as évekre és az 1700-asok elejére összpontosulnak az adataink.

Felcsíkon 1614-ben 1771 családfőt vettek nyilvántartásba. A felcsíki deáklisztánkon (1569–1749 között) 134 személyt találtunk. Ez esetben is igyekeztünk az ismétlődéseket elkerülni, bár ez nem mindig járhatott sikerrel.

Felcsíkot, mint az egész Csíkot és Kászont, 1661-ben súlyos török–tatár invázió érte. Azonban a felcsíki nagyfokú forráshiány leginkább az 1694-es utolsó tatárbetörésnek tulajdonítható. Erre felhívjuk a figyelmet.⁷

Tehát a tárgyalt időszakban Felcsíkon is legalább 250 deák létével kell számolnunk.

Gyergyószékben 1614-ből 719 családfő nevét ismerjük. Ehhez képest a deák- és paplistánkon 108 ember szerepel. Az a véleményünk, hogy ez a szám is jóval alatta marad a középiskolai végzettséggel rendelkezők valódi számának. Úgy számítjuk, hogy ennek a számnak majdnem a duplájával kell kalkulálnunk. A reális szám mintegy 150–180 lehetett.

Visszatérve a megőrzött adatokhoz, összesítve azokat, az 550-es számot kapjuk az egész Csíkszékre.

A székely katonai összeírások, lustrák a következő összehasonlító művelet elvégzését kínálják fel. Csíkszékben 1614-ben a 4555 családfő közül 42 volt deák. Ebből 5 scholamester, 2 zsellér. Háromszéken a 6894 családfőből 37 volt deák, közülük 11 scholamester, 3 jobbágy. Marosszék konskripciója pedig ezt a képet mutatja: 3760 családfő közül 16 deák. Udvarhelyszéken a 4987 családfő között 16 deákot találunk.

A későbbiekben, 1643-ban Csíkszékben 40 deákot regisztráltak a fejedelmi kommisszárok. Aranyoszáéken egy évvel korábban 18 deák nevét jegyezték le. 1627-ben Udvarhelyszéken 25 deák volt a katonarendűek között. (Közülük 4 scholamester, 5 jobbágy.)

1680–1683-ban Háromszéken 57 deák került a kimutatásba, míg Csík-Gyergyó- és Kászonszékben 1681–83-ban együttevén 46 deákot írtak össze.⁸

Eddig nem volt szó a deáki tudomány anyagi hozadékaról. Máshol is idéztük, amit a menaságújfalusi Tompos Istvánné, Veres Zsófia mondott 1661-ben: az édesapjától, Veres Ferenctől örökölt, „*amit ez a Deáki Tudományával keresett*”. IMREH István és PATAKI József a kászonszéki krónikában írják, hogy a deákok nem ritkán tisztségeket viseltek. A székekben alkirálybírák, jegyzők voltak, vagy az arisztokrata urak birtokainak gondviselői. A főkirálybírók

⁷ Gurzó Istvánné, Bors Anna 1696-os nyilatkozata. Csíkszeredai Levéltár (továbbiakban: CsLt.) F.27/22/1696.III.9.; Az 1817-es szentmihályi vizitáció iratai. Gyulafehérvári Érseki levéltár (továbbiakban: GyÉLt.)

⁸ SzOkl. IV. Ú.s. Kolozsvár, 1998. 205–285, 287–372, 374, 487, 488–545, 716–807.; SzOkl. VI. Ú.s. Kolozsvár, 2000. 149–152, 166–227, 244–257.; SzOkl. VIII. Ú.s. Marosvásárhely, 27–60, 83–122.; IMREH István – PATAKI József: *A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. sz. végén és a XVIII. sz. elején.*; Székely felkelés 1595–1596. Bukarest, 1979. 146–190.; ANTAL Imre: „*Tisztség adassék*”. Csíkszereda; IMREH István – PATAKI József: *Kászonszéki krónika.* 341–347.

mellé rendelt íródeák az 1700-as évek közepén évi harminc forintot kapott. Az apja adómentességet élvezett. Mindezekről a deáklistán számos példát közlünk.

Általában nem volt haszontalan tehát a deáki tudomány.

Nemigen tudtuk tisztázni, hogy a deákok közül ki hol tanult a 16. század második felében, és a 17. században. Kisebbrészüket, feltételezzük, hogy Udvarhelyen, nagyobb részüket pedig Kolozsváron, 1667-et követően pedig leginkább Csíksomlyón.⁹

Nem fogalmazhatunk úgy, miszerint a deáki tudomány, ismeretsomag birtoklása kizárólagosan valamilyen előjogokat biztosított volna a cím viselőinek. Amennyiben úgy lett volna, akkor 1614-ben nem kellett volna zsellérré lennie Fazakas Péter Deáknak (Csekefalváról), Mihály és Gergely Deáknak (Rákosról), János Deáknak (Szentmiklósról), Dániel Deáknak (Vacsárcsiból). Ferenc Deák (Gyergyóalfalu) és Máté Deák (Kilyénfalva) sem jószántából választotta a zsellérsorsot. Tamás Deák (Madéfalváról) 1616-ban, vagy előtte jobbágyként hunyt el. Valamiért 1619-ben a menasági Gábor Deák, korábban helyi iskolamester, a jobbágyorsort kellett hogy válassza.

1643-ban a lustra megejtésekor János Deákot (Szentimre), Anda Mihály Deákot (Taploca), Juda János és János Deákot (Szentmihály) kóbor emberként regisztrálják. Szabó János Deák Madéfalván szolgál. Ennek a jelenségnek a nagy „deáksűrűség”, vagy inkább a társadalmi érdektelenség lenne az oka? (Lásd a mellékletünket, a deáklistát!)

2. Az iskolaház

Vidékünkön az iskolaházról, oskoláról számos híradás maradt fenn. Benkes Péter szárhegyi plébános a gyergyószentmiklósi oskolamester házára tesz utalást az 1631–1634-es éveket illetően. Ugyanott jelez iskolaházat egy 1660-as keletű írás. 1638-ban, 1649-ben, 1686-ban a szentmártonit, 1642-ben, 1660-ban, 1688-ban 1691-ben a szentsimonit, tulajdonképpen a csatószeget említik. A menaságit 1645–1655-ben, míg 1647-ben, 1652-ben, 1665–1666-ban a szentimreit többszörösen jelzik az írások. De szó van a szentgyörgyiről, a kozmásiról és a szentkirályiról is.¹⁰ Az 1600-as években, az 1700-asok első

⁹ GyÉlt. 27/17/1667. VIII. 22. Fodor György (Szentimre); Az 1731-es vizitáció adatai. Lásd: KOVÁCS András – KOVÁCS Zsolt: *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok. 1727–1737.* Kolozsvár, 2002. 116–143.

¹⁰ Csíkszeredai Levéltár (CsLt.). Gyergyószék iratai. F. 26/6/1660/146.; Uo. Csíkszék iratai. F. 27/9/1643 (Szentmárton); 27/8/1642; 227/16/1660; 27/21/1688,1691

felében jórészt, vélhetően az iskolamester lakása, és maga az iskola ugyanabban az épületben kapott helyet. Érdekes módon a latin nyelvű okmányokban nem egyszer találkozunk ilyen kifejezéssel: „*in aedibus scholaribus*”, ami azt jelenti, hogy többes számban fogalmaztak („az iskola épületeiben”). Az 1700-as évek első felétől észlelhető olyan fogalmazási mód, amely arra enged következtetni, hogy esetleg külön épületben kapott volna helyet az iskola.

Az 1716-os vizitáció alkalmával rögzítették, hogy Szentdomokoson a mesternek nincsenek épületei. Jelzik, miszerint Szentmártonban, Szentmihályon, Nagyboldogasszonyfalván (Karcfalván), Szenttamáson az egyházi épületeknek, így az iskolamester házának is több fogyatkozása van. Szentimrén ezt a házat alkalmasnak, megfelelőnek találták.

1721-ben a mester házát Szentdomokoson megfelelőnek találták.

Hasonló állapotúnak találták Kászonyújfaluban, Kozmáson, Szentsimonban, Szentmártonban, Szentkirályon, Mindszenten, Delnén a kántori épületeket. Szentléleken újonnan épült kántori ház várta a kicsiket. Viszont az iskolamester házának, s így az iskolának is számos fogyatkozását tapasztalták Nagyászomban, Rákoson és Karcfalván. Szentimrén az iskola, szokásos módon, sőt annál is jobban füstös. Kisebb hibákat észleltek Szentgyörgyön és Somlyón. Néhol ezek az épületek csak átmeneti használatra fogadhatók el.¹¹

Az 1731-es vizitáció ilyen állapotokat talált: Gyergyószentmiklóson Atyhai Isván plébános idejében kettős iskola épült („*Scholae duplex*”), vagyis két iskolaterme lehetett. Az egyházközség iskolájában két tanító tanított. A többi gyergyószéki községben az iskolát részletezés nélkül említik. (Kivétel némi képp Ditró: „*ad domum magistrum*”, „az iskolamester házához” jelentéssel). Ekkor Szentdomokoson és Szenttamáson a mester háza alkalmatlan, „defektes”. Mindszenten a mester háza és az iskola minősítése az, hogy alkalmatlan. Javításra szorul. A kántori lak és az iskolaház Szentkirályon „*jól helyre van állítva*”. Tusnádon nemrég épült az iskolamester lakása. A somlyói mesteri ház alkalmatlan, ugyanis tűzveszélyes. A szentgyörgyi faépület, akárcsak az összes többi csíkszéki iskolamesteri ház, iskola. Ez és a rákosi deszkával (esetleg zsindegyel vagy dránicával?) fedettek. A többinek zsupfedele van.¹²

1735-ben Gyergyószékben úgy találták, hogy Alfaluban, Csomafalván, Terkerőpatakon és Újfaluban „*a kántori ház, iskolaház megfelelő állapotban*

(Szentsimon); 27/10/1645; 27/15/102 (Menaság); 27/16/14/1652; 27/18/1665–66 (Szentimre) Lásd még: SIPOS Gábor: *Marosszéki népoktatás a XVI. századtól 1848-ig*. Művelődéstörténeti Tanulmányok. 1980. Bukarest, 1980. 107–110.

¹¹ GyÉLt. Az 1716-os, 1717-es, 1721-es vizitáció iratai. Csíkszék.

¹² KOVÁCS ANDRÁS – KOVÁCS Zsolt: *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok. i. m.* 116–143.

van”. Az újfalu épület zsuptetős, míg a másikat deszkával fedték be (ez a deszkafedél lehet esetleg zszindely vagy dránica!). Nem vagyunk bizonyosak afelől, hogy különálló épület lehetett-e az iskolaház és a kántori lak. Úgy gondoljuk, miszerint akkorjában a legtöbb esetben mindkettő egy fedél alatt kapott helyet.

A Csíki-medencében a vizitátor az elvárások szerintinek találta a kántori lakot, az iskolát Tusnádon, Kozmásán, Szentmártonban, Szentimrén, Szentkirályon, Szentgyörgyön, Mindszenten, Delnén, Szentmiklóson, Szentmihályon, Rákoson, Szenttamáson és Szentdomokoson. Ezenkívül még rendben volt a nagyászoni is. Nyomorúságos házban lakott viszont a szentsimoni iskolamester. Zsuptetős házban, viskóban volt a lakása a kászónújfavi mesternek. Ezek az épületek, úgy tapasztalta a vizitátor, sem Menaságon, sem Szentléleken nem megfelelőek. A „*kisebb parokiális épületek*”, ahogyan még említik, majdnem mindenike zsuptetős ház.

Az 1762-es vizitáció a kisasszonyi (rákosi) parokiális épületeket rendben találta. Elégedetlenséget a gyergyószentmiklósi plébánia épületei váltottak ki. Ezek javításra szorulnak, nyilván az iskolaház is. A javítások eszközlése a hívek feladata, szögezi le a jegyzőkönyv.

Az 1765–1766. évi csíki vizitátorok, Szász János és Gál Péter plébánosok lejegyzik, hogy itt sok helyen dűledeznek, romokban állnak a plébániai épületek. Nyilván az iskolaházak sem nézhetek ki másként.

1775-ben háborogva írják, miszerint Rákoson a kántori ház fedélzete tönkrement, a triviális iskola romokban van. Javítsák ki, vagy építsenek újakat.

Szárhegyen megállapítást nyert, hogy a helybeli lakosok az iskola iránt teljes érzéketlenséggel vannak. A parókia házát, az iskolát újra kell építeni. Gyergyóalfaluban a plébánia épületei ugyancsak elhanyagoltak. Gyergyószentmiklóson ellenben a parokiális ház jobb állapotú új épület.¹³

A csíki és gyergyói állapotokról 1786-ban siralmas képet állít elénk Baló István gyergyói és Zöld János csíki szolgabíró. Az elemi iskolaházak állapotát így ecsetelik:

„Egész circulusunkban igen ritka Parochiába találtak alkalmas Oskolaházak, melyek(nek) sok-sok viciumok, mindenféle fogyatkozások: régiségek, setéségek, füstösségek miatt nemhogy alkalmasok volnának a lakásra és tanuló ifjuságokat a befogadásra...

Bizonyos relatiojokból, mint (!) aParochusoknak, mint (!) az Instructoroknak eok kelmek(nek) érttettem, hogy a tanulni ügyekező Ifjuság sok parokiákban mostani szoros Oskolaházakba be nem férnek,

¹³ GyÉLt. Az 1735-ös, az 1762-es, az 1766–68-as, az 1775-ös vizitáció iratai.

hanem Atyáknak, Anyáknak megszomorodásokkal ki kell maradniuk a tanulásból.”

A továbbiakban kéri (kérlik?) az előljárójukat és az első székely határőrezred parancsnokságát, hogy hassanak oda, miszerint ahol régiek az oskolaházak, ott az ősz és a tél folyamán az építőanyagot, követ, fát hordják meg, a következő nyáron, akár kőből, akár fából, építsék fel az új iskolaházakat.

„Építtetnének megkévántató oskolaházak. Másként a királyi rendeletek nem teljesíthetők”, zárul a felsőbbbségnek küldött beszámoló.¹⁴

A felvilágosult uralkodók, Mária Terézia, majd II. József számot vetettek az iskola fontosságával. Rendeletekkel igyekeztek az oktatást kiszélesíteni, minőségét megjavítani. De amint a fenti jelentés jelzi, a falusi oskolaházak még a tanulni vágyó gyermekek befogadására sem voltak elégségesek. A legtöbb helyen régi, kicsi és füstös épületeket újakkal kellett volna kicserélni.

Az említett oskolaházak nagyobbreszt az 1700-as évek első felében épültek. Azóta jelentős volt a népességyarapodás, így ezek a régi épületek semmilyen módon nem feleltek meg a korabeli elvárásoknak.

Baló István gyergyói szolgabíró valamivel előbb az 1785. évi rendeletről, királyi parancsról szól, amely *„a nationális iskolák építését”* szorgalmazza. Felszólítja az illetékeseket, hihetően a megyebírákat, a papokat, iskolamestereket: *„a nationális iskolák építésére erogált pénzről”* készítsenek beszámolót.¹⁵

3. Az iskolamesterek, kántorok, tanítók javadalmazása

Csíkban a régi szokást rögzítve először 1643-ban Csíkszentgyörgyön a főkapitány, Petki István jelenlétében foglalták írásba azokat a szabályokat, amelyek szerint a község lakói, a hívek az egyháznak adóztak. A rendszabály nem tett különbséget szabad ember és jobbágy között, mindenkinek a gazdasága, mondhatnánk, a jövedelme szerint kellett a képét fizetnie:

1643. április 5. Csíkszentgyörgy Petki István csíki főkapitány jelenlétében

(Egyházmegyei határozatok)

„Eleitől fogva” közönséges szokás és törvény volt a teljes megyében a jó rendtartásnak megmaradására a megye közönséges javainak, vagy in toto, vagy in parte eligazítására.

¹⁴ CsLt. 27/XLI/37/1786.

¹⁵ CsLt. 27/XLI/30/1786. Erogál: kiad, kifizet.

A pap és a diák bériről

Közönséges régi bevett szokott bér egy házas embertől, a kinek vetése vagyon, három kalongya búza, megannyi zab, melynek harmadja a diáké...

(...) némelyek vakmerőségre vetik magokat a papnak, diáknak a bért meg nem akarják adni (...) (akik) nem akarnak fizetni (...) a megyebírái megfogják és a kézi kalodába tegyék (...) a misét és praedicationot ott (...) hallgassak végig (...) ha pedig fizetni mégse akarna, megint kézi kalodába tegyék és megverjék.

- *Akiknek semmi vetések nincsen, régi végezés szerint a papnak adjanak 24 pénzt, a diáknak pedig 12-öt.*
- *Az özvegy asszonyok, akik orsojokkal, guzsalyokkal keresik kenyereket, azok is, régi végzés szerint a papnak adjanak két sing vásznat, a diáknak egyet.*
- *Amely háznál két házas ember vagyon, két bérrel tartozik.*
- *Özvegy ember, ki csak magára vagyon, se fia, se szolgálja nincsen, de egy jószágban lakik magára, fél bérrel, ha vetése vagyon, tartozik.*
- *Az olyan özvegy, kinek jó segéd-fia, vagy szolgálja, vetése, marhája vagyon, egész bérrel tartozik.*
- *Amely özvegy asszonynak sem fia, sem szolgálja, hanem csak magára vagyon, vetése, marhája is vagyon, fél bérrel az olyan is tartozik.*
- *(...) akik farsangban vagy Sz. György nap tájban házasodnak, kiknek vetések, marhájok, abban az esztendőben fél bérrel tartoznak (mivel az egyházi emberek is Sz. György nap tájban kezdik szolgálatjokat), annak utána a következőkben tartoznak egész bérrel.*
- *Az ifjú, nőtlen, erős legények (...) kik honjokban magok jószágokban laknak, magokra fél bérrel tartoznak*
- *Amely özvegy asszony egy son, kenyéren vagyon házas fiával, vagy maghalt ura apjával, nem tartozik külön bérrel (...) az olyan tartozik egész bérrel.*
- *Ha özvegy ember talál maradni, tartozik egész bérrel, mivel a jószágban ő az első és dispozitor*
- *(...) ha annyira erőtlenedik (...) nem tartozik semmivel, hanem maradványi adjanak 36 pénzt a papnak és diáknak.”¹⁶*

Majd 1670-ben Damokos Kázmér ferences szerzetes, az erdélyi katolikus egyház vikáriusa vezetésével megejtett „Generalis Visitatio” alkalmával az

¹⁶ VESZELY Károly: i. m. 23–24

udvarhelyszéki Atyhán foglalták újból írásba a régóta gyakorolt szokásrendet.¹⁷

„Ez jelen való 1670-dik esztendőben Generales Visitácionak idején Atyhafalván Lévén a Nép Instántiajára az egyházi emberek bérének bé Szolgáltatásában eddig tett Némely fogyatkozási így melioritának.

1-o. Minden ember, vagy maga ekéin, vagy pénzen Szántottatta s tizen két Kalongya búzája s annyi Zabja Lett, mint hogy eddig is Szokások az volt, adgyon egész bért, ugy mint 2 Kalongya buzát a papnak, annyi zabot, a Mesternek felit.

2-o. Akiknek hat Kalongya buzájok s annyi zabjok Lett, vagy Magok Szántatták, vagy pénzen, azok Fél bért, ugy mint 1 Kalongya buzát a Papnak, annyi zabot, a mesternek felit.

3-o. A marhátlan, buzátlan emberek kik semmiként nem Szánthatnak a praedikatornak 20 pénzt, a Mesternek 10 pénzt.

4-o. Az özvegyek pedig a kik orsojok, guszalyokkal keresik kenyereket 2 sing Kender Vásznot (a Papnak), a Mesternek egyet. A kik pedig ezeknel tehetösebbek, a Fellyebb megirt mod Szerént adgyanak bért, ha maga ekéjén Szántott egész bért, ha pénzen Fél bért.

5-o. Minden, a Kinek Vono Marhája vagyon, ha tsak 2 ökre is, tehetsége Szerént magányoson hozzon fa bért, a marhátlan férfiak, Asszonyok bérért 5 pénzt, a marhátlan Özvegyek Szénát takarjanak az egyházi embernek mindkét részen.

6-o. Az ünnep s böjt Szegőket a Szentegyház bírája s Fiai büntessék toties-quoties.

Egy-egy font viaszra, ha pedig a Visitálás Kün(n) éri, a Visitorok büntessék. Mikor pedig efféle dolgoknak büntetésére a Sz.egyház bírája ki megyen, maga fáradságáért 5 pénzre is büntesse az Ünnep, vagy böjt szegőket.

Fr. Casimirus Damokos

A községi egyháztanács (megyetanács) vezetői, tagjai által begyűjtött képét a tercialitás elve szerint osztották el. A papnak kétharmada jutott, míg az iskolamesternek, kántornak egyharmada.

Mind SEBESTYÉN Kálmán, mind SIPOS Gábor Kalotaszeg, illetve Maros-zék esetében úgy látta, hogy az iskolamesteri, tanítói javadalmazás elsődleges, nagyobb részét az egyházi telekhasználat (szántó, kaszáló) szolgáltatta. Ezt a javadalmazás másik formája, a termény-juttatás követte. Sipos

¹⁷ VESZELY Károly: *i. m.* 23–24, 37, 41, 44.; CsSzM. Vízitációs jegyzőkönyv. Ltsz. 6256/101.

Gábor úgy találta, hogy Marosszéken akinek 20-25 kalangya gabonája termett, az egész részt, bért adott. Nagyjából ez volt szokásban Csíkszékben is. De az előbb felhozott két régióban a tanulók után járt bizonyos nagyságú, csekély tandíj is.¹⁸

Azonban a fenti két régiótól eltérően Csík-, Gyergyó- és Kászsorszékben a kepeből származó bevétel, a terményjáradék jelentette az iskolamesterek, tanítók jövedelmének elsődleges forrását. Az egyházi telek, szántó, kaszáló használata nem elhanyagolható tétel. Itt azonban a terményjáradék a fizetésben az első helyen állott.

Nálunk a pénzforgalom (piacgazdaság) még kezdetlegesebb volt, mint az előbb említett két vidéken. Bár itt a kántorok már előbb részesültek a stólapénzből, de a tanítók esetében a pénzből való részesedés tulajdonképpen a 18. század közepén, második felében, a gyergyói tanítóságnak a fizetése javítás érdekében indított mozgalma során merült fel. Legalább így mutatják a források.

Négy gyergyói községben, 1731-ben, Alfaluban, Gyergyószentmiklóson, Szárhegyen és Újfaluban az iskolamesternek juttatott kalangyák száma 153 és 300 között volt.

Ditróban 153 kalangya (kereszt) a bevétel. Remetén 106 kalangya ősrozs és két kalangya zab (ha jól értettem!) a járadék. Emellett 15 vékaférő szántót és 6 szekér szénát termő kaszálót használt a kántor.

Csomafalván 136 kalangya őszi rozs és ugyanannyi kalangya zab képezte fizetségét az iskolamesternek.

Megjegyezzük, hogy Szárhegyen a kántor a tanítónak 30 kalangya rozsot fizetett és 30 kalangyát a tavaszi vetésből.

A Csíki-medence községei e tekintetben szintén változó képet mutatnak. Szentdomokoson az iskolamester 60 kalangya őszebúzát és ugyanannyi zabot vihetett haza.

Karcfalván (Nagyboldogasszonyfalván) őszebúzából 225 kalangya volt a fizetése Abos István kántornak és ugyanannyi zabból is.

Rákoson 170 kalangya búza és hasonló mennyiségű zab képezte a fizetséget. A rákosi iskolamester, kántor, Kovács Miklós 40 kalangya búzával és 40 kalangya zabbal honorálta az ismeretlen nevű tanító fáradozását.

¹⁸ SEBESTYÉN Kálmán: *Kalotaszeg népoktatása a XV. századtól 1848-ig*. Művelődéstörténeti Tanulmányok. Bukarest, 1979. 138–160.; SIPOS Gábor: *Marosszéki népoktatás a XV. századtól 1848-ig*. Művelődéstörténeti Tanulmányok. Bukarest, 1980. 107–136.

Szentmihályon 50 kalangya búzát, őszi vetést, és 50 kalangya zabot fizetett a község a kántornak. Ő pedig fogadott tanítóját a tanításért („*Pro doctione*”) 12 kalangya őszbúzával és 12 kalangya zabbal elégítette ki.

Megjegyezzük itt, hogy Szentmihályon, ha nem téves ez a szám, akkor 92 köbölférő szántó állott az eklézsiabeliek rendelkezésére. Harmadát az iskolamester használta.

Szentmiklóson 115 kalangya őszbúza, ugyanannyi zab képezte az iskolamester, kántor részesedését.

Delnén 90 kalangya őszi, 90 kalangya tavaszi gabona jelentette az iskolamester bevételét. Emellett még az eklézsiának 14 köbölférő szántója is van. (Valószínű, elírás az, miszerint a delnei tanító az iskolamestertől 70 kalangya őszbúzát és 70 kalangya zabot kapott volna a tanításért!?)

Szentléleken a kántornak 60 kalangya búza, 60 kalangya zab a keresete. (A következő évben, ha jó a datálásunk, az oktatásért „*Pro doctione*” 20 kalangya zabot fizet a mester a fogadott tanítónak!)

Mindszenten 50 kalangya búza, 50 kalangya zab a kántor bevétele.

Szentkirályon 100 kalangya őszbúza, 100 kalangya zab a kántor bére, 7 köbölférő szántót is használ. A tanítóját ő maga fizeti.

Szentimrén 150 kalangya búza, ugyanannyi zab a kántori bevétel. Földet nem használ.

Szentsimonon 150 kalangya búzából, zabból is ugyanannyi a bevétele az iskolamesternek.

Tusnádon 158 kalangya búza, ugyanannyi zab a fizetség. Használ még 10 köbölférő szántót és szekér szénát adó kaszálót is.

Szentgyörgyön 210 kalangya őszbúza, 210 kalangya zab a kántortanító szerzeménye. 7 köbölférő szántót és 1 szekér szénát termő kaszálót is használ.

Menaságon a kántortanítói bevétel 74 kalangya búzát és 74 kalangya zabot jelentett. Az eklézsiának van szántóföldje is.

Somlyón őszi vetésből 160 kalangya búza, tavasziból 160 kalangya zab a jövedelem.

Nagykászont és Kászónújfalut illetően annyit tudunk, hogy 1732-ben, vagy inkább 1742-ben mindkét helyen a fogadott tanítónak adja jövedelme harmadát a kántor.

1732–1735-ben: Menaságon a tanító 16 kalangya búzát és ugyanannyi kalangya zabot kap a tanításért.

Az 1730-as évek közepétől az iskolamester, kántor fizetését pénzben is kifejezték. Így Szentdomokoson 21 rajnai forintot és 6 krajcárt, Szenttamáson 22 forintot és 12 krajcárt tett ki az éves bevétel. Nagyboldogasszonyfalván legalább 70 forintra rúghatott a bevételi összeg, lévén nagy, több faluból álló

egyházás község. Rákoson 53,18 forint a bevétel összege, míg Szentmihályon ez az összeg csupán 16,27 forint. Mindezekben a községekben, mind a többi „megyében”, az iskolamesternek háza, kertje volt, és kisebb-nagyobb, az egyház tulajdonát képező szántót és kaszálót használt. Tűzifáról is gondoskodott a község. Változó nagyságú, de nem túl jelentős összegű stólapénzből harmadrészt kapott a kántor.¹⁹

Az iskolamesterek, tanítók keresetének valódi, reális értékét az döntötte el, hogy a nekik fizetésként juttatott kalangyák hány köből, véka gabonaszemet eresztettek. A kalászból mennyi gabonát tudtak kicsépelni. Lényeges dolog volt a hozam. TRÓCSÁNYI Zsolt, aki az 1750-es adóösszeírás adataira támaszkodva úgy találta, hogy Felcsík 21 falujában egy szem vetőmag hozama alig haladja meg a két szemet.

BENKŐ Károly a 19. század közepén úgy tudta, hogy Csíkban egy szem gabona 3–4 szemtermést hoz. Gyakran még annyit sem.

Jenőfalván 1778-ban egy véka búza 2,88, tehát majdnem három véka termést adott. Ugyancsak Jenőfalván 4 véka árpából elvetve 12 kalangya termés lett. A 12 kalangya 12 véka szemtermést eredményezett. Ditróban 1809-ben a zabnak kalangyája 2 véka szemtermést adott.

Kadácson (Udvarhelyszék) 12 vékás zabvetés 33 kalangyát eredményezett. Ebből 40 véka szemes zabot csépeltek ki. Az arány 1:3,3-hoz. 1 szem 3 egész 3 tized szemet hozott. Ilyefalván (Háromszék) 4 véka (1 köből) rozs, 6 kalangya kalászos gabonát eredményezett. Minden kalangya 2–2 véka szemrozsot eresztett. Az arány 1 a 3-hoz.

Csíkszékben egy kalangya ritkán eresztett 1 véka gabonánál sokkal többet. Még ritkábban 2 vékát.²⁰

A gyergyói kántorok az erdélyi Főkormányshoz (Guberniumhoz) küldött előterjesztésükben, amelyet a madéfalvi veszedelem (1764) évére keltezünk, azt írják, hogy a magyarok a kereszténység felvétele után minden egyházközség (megye) élére egy lelkészt helyeztek. Melléje segítségül kántort állítottak, akit „megyés mesteri” titulussal illettek. Teendőik sokasodása miatt, idővel a megyés mesterek arra kényszerültek, hogy maguk mellé segítőtársakat állítsanak. Ezek voltak a tanítók, harangozók. Emellett a községek több helyen termőföldet szakítottak ki, vagy egyének adományoztak az egyháziak javára.

¹⁹ KOVÁCS András – KOVÁCS Zsolt: *i. m.* 116–143.; GyÉLt. Az 1732-es (?); az 1735-ös vizitáció okiratai.

²⁰ BENKŐ Károly: *Csík-, Gyergyó, Kászon*. Kolozsvár, 1853. 43.; IMREH István: *Erdélyi eleink emlékezete*. Budapest, 1999. 264–265.

Azt is a tercialitás elve alapján osztották meg a pap és a kántor, iskolamester között.

Most pedig ezek az „*alkalmatos ifjak*”, a tanítók, harangozók, akiknek kötelességük „a megyés mesterek”, kántorok felügyelete alatt tanítani a fiatalságot, a tercialitás elve alapján nagyobb részt követelnek a bevételekből. A gyergyói kántorok eme beadványát 1762-ben, majd 1764-ben megelőzte a gyergyói tanítók, harangozók és sekrestyések instanciája, folyamodványa, melyet Gyulafehérvárra, a vikáriusnak küldtek. „*Mindennapi szükségüktől indítva*” fordultak a vikáriushoz. Először 1762-ben, majd 2 év múltán megismételték kérésüket. Fizetésük megjavítását, minden tekintetben a kántori bevételek harmadrészét követelték maguknak, mert akinek „*sem tűzifája, sem kenyere nincsen, s a kötelező szolgálat miatt azoknak szerzésére sem érkezik ideje*”, annak lépnie kell, tennie kell valamit. Ők, a tanítók, harangozók panaszzolják: a plébánosok parancsára éjjel-nappal készen kell, hogy álljanak. Processziókra, búcsúkra, inkvizíciókra (vallatásra, kihallgatásra), vagy betegekhez kell járniuk. Továbbá kereszteleseken, esküvőkön, temetéseken kell asszisztálniuk. Szentmisén az oltár mellett szolgálnak, vagy az orgona mellett kell énekelniük. Ők gondoskodnak az oltár, a templom rendjéről, tisztaságáról.

Őszre kelve pedig kezdődik az iskola. A folytatásban a kántorokat támadják. „*Az anyaszentegyháznak mentségiben, a magok szabadságában igen csendesen nyugosznak, a jövedelmet egészen magoknak elveszik.*” A vitatéma a tanítók anyagi gondjai. A tanítók bére, fizetése dolgában hasonló vita robbant ki 1780 körül Felcsíkon is, hol a tanítók a fabér harmadát, az elmaradt kepekből, valamint a gyalogszeresek kepefizetéséből származó harmadrészt követelik. Ezenkívül a „megye”, a kántor csűrében, a szántóföldön a veteménynek részt, valamint állataiknak az istállóban telelő helyet kértek.

A felcsíki egyházi törvényszék (Szentszék) megvizsgálta a tanítók igényeit tartalmazó beadványt, és a kántorok álláspontjával ellentétben a tanítóknak adott igazat. Kötelezte a kántorokat a tercialitás elvének a betartására a vitás kérdések mindegyikében. A kántori jövedelmek harmadrészének az átadására kötelezte őket. Igaz, a törvényszék a harmadrészt nem a sajátjából utalta ki.

A jelentkező anyagi jellegű ellentét a társadalomban kisszámú egyént érintett. Mégis utólagos hatása nagyobb lehetett, mint azt gondolnánk, mert pozitívan befolyásolta az iskolai munkát, az tanítást, az oktatás fejlődését., színvonalát.²¹

²¹ GyÉLt. Szentszéki iratok 1797/2: *A gyergyói tanítók, sekrestyések és harangozók instanciája a vikáriushoz; A gyergyói kántorok folyamodványa a guberniumhoz; A*

4. Tanév, tanítási napok

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben „*a télen által járó*” iskolásokról olvashatunk. Az 1731-es vizitáció iratai szerint Remetén, Szárhegyen, de ez a megállapítás vonatkozott más gyergyószéki községre is, éspedig az, hogy az iskolai év Szent György napjával, április 24-én zárult.

Az évkezdetről pontosat keveset tudhatunk: november elejére (?), végére (?) tesszük. Az 1747-es egyházlátogatási jegyzőkönyv azt írja, hogy Tusnádon Kovács Miklós iskolamester, kántor idején az iskolai év Szent Imre napján, november 4-én kezdődött és Úrnapiáig tartott. Ez a tanév tűnik a falusi kiskolák, vagy ahogyan itt az 1700-as évek közepe tájáról az elemi oktatás intézményeit kezdték nevezni, triviális iskolák leghosszabb tanévének. Lehet, hogy csupán Kovács Miklós idejében volt érvényben. Úrnapija mozgó ünnep. Húsvétól és pünkösdtől függött. Május végére, június elejére szokott esni. Inkább azt kell elfogadnunk, miszerint a gyakorlatban a tanév novembertől április 24-ig tartott.

A tanítás napjairól, az órarendről helyi eredetű forrásainkból semmi, pontosabb meghatározás nem jutott el hozzánk. Az 1740-es évek egyházlátogatói beszámolóí csak ennyire igazítanak el: meghatározott napokon és órákban folyik a tanítás. Így Ditróban 1742-ben, Gyergyószentmiklóson 1742–43-ban és 1747-ben jegyezték le ezeket.

Csíkszentmiklóson, Szentmihályon és Rákoson 1743-ban, Csíkszentgyörgyön és Kozmáson 1747-ben jegyezték le ugyanezt.

Valamelyest pontosabban eligazít egy brassói helyzetjelentés, amelyet, úgy lehet, 1765-ben állított össze valaki névtelen (*De scholis coronensibus* címmel!). A városi iskolák tanéve (egyik év október 15-től másik év szeptember 21-ig) időben nem fedi a falusi iskolák tanítási idejét.²²

Úgy gondoljuk azonban, hogy a városi római katolikus triviális iskolák oktatási rendje közel állhat a falusi iskolákéhoz.

A brassói beszámolóban az áll, hogy a triviális iskolákban reggel 9-kor kezdődik a tanítás. Délelőtt 2 órát tartanak (másik helyen ugyanabban az iratban az áll, hogy a tanítás reggel hétkor veszi kezdetét). A délutáni tanítás 1 órakor kezdődik és 4 óráig tart. Tanítási napok: hétfő, kedd és szerda. A hét negyedik napja, csütörtök szünnap. Péntek és szombat is tanítási nap. A szombat délután azonban szabad.

---

felcsíki szentszék, egyházi bíróság ítélete. 1780. Kiadva 1804-ben. Csíkszentmiklósi parókia levéltára.

²² MÉSZÁROS István: *i. m.*; GyÉLt. *De scholis coronensibus* (1765?).

Azt kell hinnünk, hogy a csíkszéki falusi iskolák heti tanítási rendje közel állhatott a brassói római katolikus elemi oktatási intézmények heti tanítási programjához.²³

5. Iskolalátogatási adatok

A falusi elemi oktatás ideje leginkább a téli hónapokra esett, mind az 1500-as, mind az 1600-as években. Ezekből az évekből iskolásokról három esetben találtunk feljegyzést.

1645-ben: „Sz. martoni Forró Máté Deák nob., ki mostan Sz. Királyi Scholamester.

Amikor az dologh és szidás esék az Scholaban, az Eresz alatt írok vala, hallám, hogy Veres Benedek igen szitkozódik az ország uta mellett, az kertben, kérdém az gyermekeket, kit szid, mondák, hogy a papot...”²⁴

1659. Menaság: Sánta Mihály menaságújfalvi iskolás 13 éves. (Fordítás latinból.)²⁵

1697. Szentgyörgy: Tompos Péter, aki akkor 16 éves volt, így emlékezett az 1690 körüli időre: „Én is azt tudom, hogy mikor Szebeni János deák vala, ugyanide való Schola Mester, én is oda jártam iskolába.”²⁶

Ennyi az 1700-at megelőző időből iskolásokról való konkrét adatunk. Más a helyzet az 1700-as években, a 18. században, amikor öt alkalommal feljegyezték az iskolába nagyobb rendszerességgel járó kisiskolások számát. A számokat tekintve, nem minden iskolát illetően mondhatjuk, fenntartás nélkül, hogy kevesen jártak iskolába.

Iskolalátogatás Csík-, Gyergyó-, Kászonszékben 1717–1765-ben²⁷

Sz.	Egyház-községek	Évek / Létszám					Megjegyzés
		1717	1721	1731	1753	1765	
1.	Nagykászon	40	25	–	–	–	
2.	Kászonújfalva	12	12				
3.	Kozmás	24	30	20	–	–	
4.	Tusnád	–	–	–	–	–	1747-ben, Kovács

²³ GyÉLt. Szentszéki iratok I. doboz.

²⁴ CSLt. 27/10/1645.

²⁵ CsLt. 29/30/35 (Hosszúaszó).

²⁶ CsLt. (27/23/1697).²⁶

²⁷ GyÉLt. Az 1717., 1721., 1731., 1753. és az 1765. évi vizitáció iratai.

Sz.	Egyház-községek	Évek / Létszám					Megjegyzés
		1717	1721	1731	1753	1765	
							Miklós iskolamester idejében az iskolai év Szent Imre napjától (nov. 4.) Úrnapjáig tartott.
5.	Szentmárton	24	20	36	–	–	
6.	Szentgyörgy	78	26	–	–	–	
7.	Menaság	10	–	–	–	–	
8.	Szentsimon	25	–	–	–	–	
9.	Szentimre	35	14				
10.	Szentkirály	30	–	20			
11.	Mindszent	17	14	–	–	–	
12.	Szentlélek	14	–	–	–	–	
13.	Csíksomlyó	–	15	–	–	68	Csíksomlyón 1717-ben, 1735-ben is jártak a parókia iskolájába.
14.	Csíkszereda	–	–	–	–	–	
15.	Delne	15	5	–	12	–	
16.	Csicsó	–	–	–	–	–	
17.	Csíkszentmiklós	30	16	40	50	–	
18.	Szentmihály	12	–	–	16	–	
19.	Rákos	25	15	86	40	–	
20.	Madéfalva	–	–	–	–	–	
21.	Madaras	–	–	–	26	–	
22.	Karcfalva	50	–	–	50	–	
23.	Szenttamás	29	13	–	20	–	
24.	Szentdomokos	22	12	–	30		
25.	Gyergyószentmiklós	56	25	–	–	–	
26.	Tekerőpatak	–	–	–	–	–	
27.	Alfalu	–	19	–	–	–	
28.	Csomafalva	–	–	–			
29.	Újfalva	6	25	–	–	–	
30.	Kilyénfalva	–	–	–	–	–	
31.	Szárhegy	26	25	30	–	–	
32.	Ditró	18	15				
33.	Remete	–	–	–	–	–	

A római katolikus felekezeti iskolákról készült első kimutatás, 1789²⁸

*Triviális iskolák Csíkban, Gyergyóban
Consignatioja*

*Az Udvarhely Vármegyéből béküldetett és most az Incl. Exactoratusnál
lévő Oskolák Fassioi minden Religion Lévőkről*

Sz.	Ugy mint Udvarhely Vármegyében a Csík-Gyergyó Circulusban	Az Romano Catholi- kusok részéről	A Görög Ritusok részéről	Az Evan- Géli- kusok részéről	Az Refor- mátusok részéről	Az unitá- riusok részéről	A Görög Dismi- tusok részéről
1.	Csík Tusnádi Triviális iskola	1					
2.	Csík Szent Imre(i) Triviális iskola	1					
3.	Szent Simon Triviális Oskola	1					
4.	Kozmás Triviális iskola	1					
5.	Csík Szent Miklós Triviális iskola	1					
6.	Madéfalva Triviális iskola	1					
7.	Csicsó Triviális iskola	1					
8.	Delne Triviális iskola	1					
9.	Csík Somlyó Triviális iskola	1					
10.	Csík Szereda Triviális iskola	1					
11.	Tekerőpatak Triviális iskola	1					
12.	Kilyénfalva Triviális iskola	1					
13.	Újfalva Triviális iskola	1					

²⁸ CsLt. 27/XLVI/1789/37.

Sz.	Ugy mint Udvarhely Vármegyében a Csík-Gyergyó Circulusban	Az Romano Catholikusok részéről	A Görög Ritusok részéről	Az Evan-Géli-kusok részéről	Az Refor-mátusok részéről	Az unitá-riusok részéről	A Görög Dismi-tusok részéről
14.	Gyergyó Szent Miklós Triviális iskola	1					
15.	Csomafalva Triviális iskola	1					
16.	Alfalu Triviális iskola	1					
17.	Ditró Triviális iskola	1					
18.	Gyo Remete Triviális iskola	1					
19.	Szárhegy Triviális iskola az Parochiálál	1					
20.	Pater Franciscanusok részéről (Szárhegy)	1					
21.	Csík Menaság Triv. iskola	1					
22.	Csík Szt. Lélek Triv. osk.	1					
23.	Mindszent Triv. osk.	1					
24.	Csík Szt. Márton Triv. osk.	1					
25.	Csík Szt. Király Triv. osk.	1					
26.	Csík Szt. György Triv. osk.	1					
27.	Csík Nagy Bol Asz Triv. osk.	1					
28.	Madaras Triv. osk.	1					
29.	Rákos Triv. osk.	1					

Sz.	Ugy mint Udvarhely Vármegyében a Csík-Gyergyó Circulusban	Az Romano Catholicusok részéről	A Görög Ritusok részéről	Az Evan-Géli-cusok részéről	Az Refor-mátusok részéről	Az unitá-riusok részéről	A Görög Dismi-tusok részéről
30.	Szent Damokos Triv. osk.	1					
31.	Szent Mihály Triv. osk.	1					
32.	Szent Tamás Triv. osk.	1					
333.	Szépvízi Triv. osk. az örményeké	1					

Megjegyzés: hiányzik Nagykászon, Kászonújfalú, Kászonjakabfalva és (talán) a gyergyószentmiklósi örmény triviális iskola.

6. Mit tanultak a kisiskolában?

a) Az énektanítás

MÉSZÁROS István nyomában a gyulafehérvári Batthyaneumban fellelhető, 14. századi énekeskönyvnek az 1600-as és 1700-as évekbeli csíkszentdomokosi bejegyzéseit ismertetjük: „amidőn harangozó vagy orgonista voltam Szentdomokoson” (*Dum fui pulsator in Szent Domokos in Anno domini 1622*). A következő mondata magyarul íródott: „Lator és tökéletlen az, ki a templom könyveit így megirkálja.” MÉSZÁROS orgonistának fordítja a pulsator szót. Itt emellett, véleményem szerint, harangozót is jelenthetett. Ez pedig egyben tanítómester is volt.

A következő iskolamester, aki ebből a könyvből énekelt és tanított: szentmihályi Barla János az 1660-as években. Ekkor Szentdamokosi Péter a harangozó és tanító (1667–1669). De 1670-ben már Szentdamokosi az iskolamester ugyanott. 1700-ban Lakatos Tamás a mester. Ő forgatja az énekeskönyvet. Segédtanítója a marosszéki Hary István szabad rendű székely.

A magyar népoktatás történetének kiváló szerzője 55–60 évesre becsüli a Szentdomokosról valahová eltávozó férfit, aki a kódexet újabb bejegyzéssel gyarapította. (Vélhetően a 18. század elején történt ez!) „Negyvenkét eszten-deig forgattam ezt a Graduált. Kiriet et in terrat, introitust, prosat elégszer mondottam belőle: lássa más is, aki helyembe jó lakni, mondjon az is, de jól

kinyissa a szemét, ha kottából akarja mondani, mert ez a kotta nem szereti a tyúkszemű embert.”

A továbbiakban az a megjegyzés születik, hogy amint a bejegyzések mutatják, a szolmizáláshoz, a kottaolvasáshoz is értett némelyik csíki iskolamester.

Mi elmondhatjuk, hogy nem némelyik, hanem a legtöbb csíkszéki iskolamester az 1600-as és 1700-as években tudott kottát olvasni, szolmizálni.

Az eddig itt forrásként használt iskolatörténeti kötetből ideírjuk azokat a költői hangulatra emlékeztető sorokat, amelyeket szentdomokosi iskolamesterek rögzítettek a régi egyházi énekeskönyvben:

*Kyrie
Sem ennem, sem innom,
Nincs semmi bánatom,
Csak vagyok keserű búban,
Eleison.*

A 17. század második feléből való a következő:

*Zöldellő erdőkkel,
Virágzó mezőkkel
Május gyönyörködik.²⁹*

Az igen nevezetes Petri András-féle kéziratoss énekeskönyv egyik másolója, esetleg szerzője, a kisasszonyi (csíkrákosi) tanító, kántor, Réti János. Réti kárácsonyi énekéből vesszük e két sort:

*Ved(d) jó néven én szüvemet oh, édes Jézusom
Önts(d) ki most szeretetedet oh, édes küsdedem.*

A másik három sor Rétinek a Boldogasszonyhoz írt énekéből való:

*Reménykegiel s teőrekegiel fiad előtt érettem,
Hogy tekénczen ram s megh menczen kentol, kit érdemlettem.
Ugi (!?) versek(k)el s enekkel tisztelik Szent Nevedet.*

Réti János a Petri András énekeskönyvébe 1663–1668 között 33 magyar és 3 latin éneket másolt be. Lehet olyan ének is, amelyet Réti saját maga költött.³⁰

²⁹ MÉSZÁROS István: *i. m.* 220–223.

³⁰ Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. *Petri András-énekeskönyv* (a volt *Jancsó-kódex*).

HOLL Béla, a *Régi Magyar Költők Tárának* gondozója annak a véleményének adott hangot, amely szerint a részben Csíkban született alkotásokat tartalmazó kötet a 17. század első felének legjelentősebb és leggazdagabb ránk maradt katolikus énekyűjteménye.³¹

A mindig széleskörű elismerésnek örvendő KÁJONI János somlyói ferences szerzetes az 1676-ban Csíksomlyón kinyomtatott katolikus egyházi énekyűjteményének, a nevezetes *Cantionale Catholicum*nak az előszavában a minket közvetlenül is érintő dolgokról szól: a magyarok miután keresztény hitre tértek, dicsérni kezdték a Teremtőt. „*Ezt előttük viselvén, fiokot is szép Istenes dicséretekre tanították, amint most is világosan kitetszik a Templomok mellett építettet oskolákból, a holott az iffijuság csak egyben gyülekezvén nem csak a tudományokban, hanem az Anya-Szent- egyházi éneklésben is tanított.*”³²

A csíki egyházi éneklés, és ebből következően, a hallás utáni énektanítás jelentős lehetett, amint ezt éppen KÁJONI János elégtételünkre, sőt büszkeségünkre leszögezte. Vélhetően, nem működött itt olyan iskolamester, kántor a 16., a 17. és a 18. században (1571–1800), aki ne értett volna a kottaolvasáshoz és íráshoz. Áll ez leginkább a 18. századra. Amint az 1731-es vizitáció okmányai jól mutatják, a legtöbb iskolamester, kántor udvarhelyi és kolozsvári középiskolában tanult, és jól tudott orgonán játszani. Azt akarjuk még tisztázni, hogy a fennebb említett énekeskönyv első számú írója, Petri András iskolamester nem Csíkszentkirályon működött, hanem Székelyszentkirályon és Székelyszentléleken (Udvarhelyszéken).

Az utóbbi évtizedekben a folklórkutatók a magyarul, főként a székelyföldi peremvidékeken és Moldvában nagyszámú folklorizálódott archaikus imádságot gyűjtöttek össze. Ezeknek az imáknak a fennmaradása, elterjedése végeredményben, úgy hisszük, az erdélyi, elsősorban a csíkszéki, esetleg a háromszéki római katolikus kisiskolák létével, működésével függ össze, azokkal hozható kapcsolatba. Az archaikus imádságok folklorizálódásuk dacára olyan motívumokat őriztek meg, amelyek kétségkívül a régi magyar kódexekből eredeztethetőek. Ilyen ősforrásai a régi imádságoknak a *Döbrentei-*, az *Érdy-*, az *Érsekújvári*, a *Thewrewk-kódex*, és más kódex is a 15. század végétől és a 16. század elejéről, esetleg későbből.

³¹ HOLL Béla (szerk.): *Régi magyar költők tára. XVII. század. Katolikus egyházi énekek.* Budapest, 1974. 556–557.

³² DOMOKOS Pál Péter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Budapest, 1979. 166.

TAKÁCS György hárompataki, gyimesi és csíki gyűjtésében a pénteki imák, a *Lehullott a Jézus vére* kezdetű, Grál-motívumokat tartalmazó versek, az esti és hajnali imák motívumainak a forrása a régi magyar kódexekben lelhetők fel.

Az archaikus imák egy részét valamikor énekelve sajtóították el. Mára azonban az már csak ima- vagy versszöveg. A gyimesfelsőlaki Szócs Józsefné Tankó Anna imáját átvettük mi is:

*Lehullott a Jézus vére,
Szent keresztfa tövébe,
De a földön nem maradt,
Mind piros rózsza kinyílt.
Felszedték az angyalok,
Alázatosan tisztelték.
Mondá Jézus az angyalnak:
Vidd el Szentatyámhoz mennybe,
Mondjad, keresztfámról küldtem,
Ez a világ drága ára,
Sebeim kinyílt rózsája:
Nincsen hátra, csak egy órá,
Elvégződött minden munkám,
Kifogy a keserű pohár,
Ádám keserű almája
Hozott e kénos halálra.
Ámen.³³*

Úgy véljük, miszerint TÁNCZOS Vilmos kutatásai kétségtelenné tették a falusi kisiskolák 16–18. századi, vagy későbbi szerepét az archaikus imák valamikori széles körű elterjesztésében és fennmaradásában.

TÁNCZOS Vilmosnak Csíkfalván (Moldvában) Szilágyi Ferenc deák, parasztkántor (született 1909-ben) elmondotta *A mi urunk a felfeszített Názáreti Jézus Krisztus...* kezdetű imát, melynek eredete az Érdy-kódexre vezethető vissza. Szilágyi még a következőkkel egészítette ki mondanivalóját: Ezt vasárnap, mise előtt mondták, „osztán utána az Úr imádságát, Miatyánkot, Üdvözlégymáriát, Dicsőséget, Gyónot, Tízparancsolatot, Ötparancsolatot, a Hét szentséget mondták el közösen.”

---

³³ TAKÁCS György: *Aranykertbe aranyfa*. Budapest, 2001. 129, 226–227, 240, 251, 263.

Ez nagyjából egybevág azzal, amit Boboschiné Ferencz Mária (Szászkút, Moldva, 1922–1979) és Elek Péter Katalin (Szitás, Moldva, 1913–1990) csángó-magyar asszonyok nyilatkoztak arról, hogy mit szoktak imádkozni:

1. *Miatyánk*; 2. *Üdvözlégy*; 3. *Hiszkegy*; 4. *Gyómom...*; 5. *Dicsőség*; 6. *Tízparancsolat*; 7. *Az anyaszentegyház öt parancsolata*; 8. *Hétszentség*; 9. *A hét főbűn*; 10. *A négy égbekiáltó bűn*; 11. *A négy végső dolog*; 12. *Töredelmességről való indulat (Bűnbocsánat)*.³⁴

Mindezek többek között a 16–19. században a kisiskolák kötelező tananyagát képezték. Valószínű, hittanórán a templomban a plébános előadta ezeket. Mise alatt is elhangzottak, de úgy véljük, ahhoz, hogy az archaikus imák beépüljenek a vallásos népköltészetbe, és ilyen nagy számban fennmaradjanak, szükség volt arra, hogy generációk a kisiskolában ismételjék, gyakorolják.

A TÁNCZOS Vilmos gyűjtéséből még ideiktatunk egy hajnali imát, amelyet Bilibók Györgyné Liló (Gyimesbükk, Bálványospatak, született 1912-ben) 1980-ban mondott el:

*Piros hajnal hasada,
Égi madár reppene,
Tekintsétek Máriát,
mint sirassa szent fiát.
Ó, én Uram, Teremtőm,
Aki ingem teremtettél,
Szent lelkeddel szerettél,
Fogad(j) hézád, kerek égnek alája,
Lobogó csillagnak feléje,
S a tük szent nevetek dicséretire.
Ámment.*

b) A kisiskola tanterve

Dolgozatunk elején már említettük a nagyszombati zsinatnak az 1560-as, az iskolaüggyel kapcsolatos határozatait.

Kilenc csíki plébános 1608-ban Csíki (Szentandrás) István püspökkel tanácskozássra ült össze, ahol azonban a kisiskoláról nem esett szó.³⁵

A SZALINAI István bosnyák ferences páter által 1638-ban megejtett egyházi vizitáció a csíkszéki elemi iskolákról nem hagyott ránk semmiféle megállapítást, csupán több csíki papról tett jónéhány negatív észrevételt.³⁶

³⁴ TÁNCZOS Vilmos: *Gyöngyökkel gyökereztél*. Csíkszereda, 1995. 72, 108, 111, 151, 172, 176, 182.

³⁵ *SzOkl.* IV. Kolozsvár, 1896. 182–184.

³⁶ TÓTH István György: *Az első székelyföldi katolikus népszámlálás*. Történelmi Szemle. 1998. 1–2. 61–85. (Muckenhaupt Erzsébettől kapott adat).

A felekezeti iskola a helybéli plébános irányítása alatt állott. Működését ő ellenőrizte. Mindezekről a *Manuale Parochorum* (A parókusok kézikönyve. Nagyszombat, 1651) című könyvben találtak a plébánosok eligazítást. Külön fejezet foglalkozik az elemi iskolával, ahol az iskolamester legalább olvasásra, írásra oktassa a kicsiket. A tanító legyen járatos a tudományokban, tiszta erkölcsű, szilárd hitű, tiszta hangú ember. Tanítsa a kicsiket az egyházi éneklésre is.

A kézikönyv még előírta:

- a szülők tartsák el a tanítót;
- a gyermekek iskolába érkezésükkor mondják el a *Miatyánkot*, *Üdvözlégyet*, és ne fecsegenek, ne bolondozzanak;
- ok nélkül ne hiányozzanak;
- a katekizmusoktatásra hetente kétszer menjenek a templomba;
- nem szabad eltérni közöttük a hazugságot, lopást, káromkodást;
- a tanítást imával fejezzék be.

A katekizmus oktatásával a kézikönyv részletesen foglalkozik. Ez a plébános kötetessége. Magyarázata egyszerű, szemléletes, érthető legyen és anyanyelven történjen. Dícsérje meg a figyelmességüket. Honorálja apró ajándékokkal a szorgalmukat. Itt az egyházi éneklést, mint segédeszközt használja fel.³⁷

DAMOKOS Kázmér, az erdélyi római katolikus egyház vikáriusa, 1672-ben, majd 1674-ben az iskolamesterek főbb teendőit így foglalta össze: oktassák a kicsiket a jó erkölcsre, a keresztény hitvallásra, a keresztény vallás alapelveire. Továbbá tanítsák meg nekik a tízparancsolatot, az egyházi öt parancsolatot! Ezen kívül a mesterek el ne mulasszák a reggeli, esti és az ünnepnap harangozást. A kántoroknak, iskolamestereknek természetesen ismerniük kellett az egyházi énekeket. Olyan énekeskönyvekkel kellett rendelkezniük, mint a *Breviarium*, *Graduale* és *Antiphonale*.

1697-ben Illyés András csíkszentgyörgyi püspök vezetésével az egyházi konstitúciót újabb határozatokkal bővítették. A vikárius tudta nélkül iskolamestert nem tukumálhatnak rá a községre.

Az iskolamesterek szorgalommal, megfelelő módon, vagy ő maguk tegyék, vagy más alkalmas egyének révén taníttassák a kicsiket. A mesterek a papjuk irányában tisztelettudóak, engedelmesek legyenek. Miséken személyesen kell, hogy megjelenjenek és szolgáljanak.

³⁷ MÉSZÁROS István: *i. m.* 162–165.

Mártonffi György püspöksége idején Antalffi János kanonok vezetése alatt az 1717-es csíksomlyói kongregáció fogadott el újabb, bővebb konstitúciót, amelyre a XVIII. században többször hivatkoznak.

Az iskolamesterek a felekezeti iskolában laknak. Ott ők parancsolnak. Jegyzői hivatalt nem viselhetnek.

Iskolamestert, kántort hivatalába a helyi plébános egyetértésével lehet beiktatni. Itt ki kell térnünk arra, hogy a székely székekben a papot és a mestert tulajdonképpen a község fogadja. Ez különben a székely önkormányzat próbája is.³⁸

Kászonban 1651-ben Lázár István székely arisztokrata tiltakozott a kászoni iskolamester-fogadás módja miatt.³⁹

1655-ben, Hosszúaszó, mint tízes tiltakozik és perel Mindszettel a „*Schola Mester fogadása iránt*”.⁴⁰

Az 1680-as gyergyói általános vizitáció alkalmával kimondják, hogy „a megye”, azaz egyházközség kántort nem fogadhat a pap beleegyezése nélkül, se pedig tanítót a kántor híre nélkül.

1690-ben a ditrói egyházközség inkább megvált volna a plébánosától, minthogy megváljon a muzsikálni is tudó, mulatozó kedvű, az italt sem megvető Ferenc deáktól.⁴¹

A már jelzett 1717-es csíksomlyói egyházi gyűlés az iskolamester feladatává teszi: az ifjúságot ne csupán betűvetésre tanítsa, hanem a jó erkölcsre, a keresztény hit alapvető tételeire, a tízparancsolatra és az egyházi ötparancsolatra. Minden iskolamesternek rendelkeznie kellett Petrus Canisius kiskátéjával. Az iskolamester lelkére kötik: mindenki taníttassék meg írásra.

Az iskolamesternek élveznie kellett a hívők bizalmát, csak ily módon foglalkozhat el és gyakorolhatta hivatását.

Aki nem ismeri az egyházi énekeket, nem lehet kántor, iskolamester. E téren a tudatlanokat alaposan kell képeznie, másként nem kap fizetést. Az eklézsia bevételeinek harmada teszi ki a bérét. Ünnepi miséken az *Introitust*, a *Kyriet*, a *Glóriát*, a *Credot*, a *Tractust*, a *Sanctust*, az *Agnus Deit* kellett latinul énekelnie.

1717-ben, a mi esetünkben nagyon fontos, amikor azt is leszögezik, hogy az iskolamestereknek legyenek példás életű, tanult, képzett tanítók, akik az iskolásokat megtanítják jól, legalább olvasni, írni. Különben a mesterek végzik ugyanezt.

³⁸ VESZELY Károly: *i. m.* 45-48, 53, 62-62, 71-73, 123124, 293.

³⁹ IMREH István: *A törvényhozó székely falu... i. m.* 105.; IMREH István – PATAKI József: *i. m.* 277.

⁴⁰ CsLt. 29/30/35.

⁴¹ VESZELY Károly: *i. m.* 293.

A mesterek fogadott tanítói törvényes szülőktől származó, derék férfiak lehetnek, akik jó, de legalább közepes irodalmi felkészültséggel, a tanításban, az éneklésben, és az egyházi szolgálatban hároméves gyakorlattal rendelkeznek.

A házasságban lévő tanítókat, de a kétes erkölcsű egyéneket a jobb parókiák esetében nem fogadják. A gyengébb parókiákban azonban meg lehet tűrni azt, aki házasember, mindazonáltal jó erkölcsűnek kell lennie, még ha az irodalmi felkészültsége közepes is.

Ideiktatjuk még azt a tömör megfogalmazást, amit a református egyház az elemi iskola céljaként vallott „...*a nationalis, vagyis falusi Oskolák tzélja az, hogy tanuljanak a gyermekek olvasni, írni, énekelni, a keresztény vallás fundamentumos ágazatait érteni, hogy jámbor és kegyes életnek törvényei szívekbe becsepegtessenek és azok gyakorlására szoktassanak*”. (1786)⁴²

Alapjában véve a két felekezet célkitűzései megegyeztek.

Ezen a Csíksomlyón kijelölt ösvényen mikor haladt, mikor botladozva jutott előbbre az elemi oktatás.

Kimondottan az elemi oktatás területe, a kisiskolák kérdése nem képezett olyan kérdéskört, amely a társadalom vezető rétegének túlságosan felkeltette volna az érdeklődését. Gondoljunk arra, hogy 1731-ben, és ezt követően, nem egyszer találkoztunk ilyen magatartással, jelenséggel, azzal tudniillik, hogy az egész Csíkszékben a vizitátorok nem tartották fontosnak, hogy a meglátogatott egyházas községben, hogy ki a tanító, név szerint jelezzék. Egyetlen egy esetben történt az meg, de akkor is, úgy véljük, a tanító nevét elírták, pontatlanul jegyezték le. Pedig legfennebb három-négy községben hiányzott akkor a tanító. A reáharuló feladatokat itt ilyenkor teljes egészében az iskolamester látta el.⁴³

Az efféle magatartással találkozunk a XVIII. század második felében is. Az iskolamester, kántor által felfogadott tanítók az előbbieké béreseinek számítottak csupán, mígnem a madéfalvi veszedelem (1764) évtizedében, 1762 körül, Gyergyószékben a tanítók a kántorok és mesterek ellenében, saját érdekükért mozgalmat nem indítottak. Erre válasz volt a gyergyói kántorok instanciája.⁴⁴

Az erdélyi Főkormányshoz (Guberniumhoz) küldött előterjesztésükben, amelyet mi 1764-re kelteztünk, azt írják, hogy a magyarok a kereszténység felvétele után minden egyházközség élére egy lelkészt helyeztek. Melléje segítségül kántort, akit „megyés mesteri” titulussal illették. A megyés mesterek teendőik sokasodása miatt idővel arra kényszerültek, hogy maguk mellé segítőtársakat állítsanak. Ezek voltak a tanítók és harangozók. Most pedig ezek „az

⁴² Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. V. 799. (1786)

⁴³ KOVÁCS A. – KOVÁCS Zs: i. m. 116–143.

⁴⁴ GyÉLt. Szentszéki iratok.

alkalmas ifjak”, a tanítók és harangozók, akiknek a megyés mesterek, kántorok felügyelete alatt kötelességük tanítani a fiatalságot, a tercialitás elve alapján részüket követelik a kántori bevételekből. „*Mindennapos szükségletüktől indíttatva*” fordultak a vikáriushoz a tanítók. „*Akinek sem tűzfája, sem kenyere nincsen*”, annak lépni kell, „*s a kötelező szolgálat miatt azoknak szerzésére sem érkezik*” ideje, annak tennie kell valamit. Ők, a tanítók, harangozók panaszoznak: a plébánosok parancsára éjjel-nappal készen kell, hogy álljanak. Processziókra, búcsúkra, inkvizícióra (vallomástételre, kihallgatásra) vagy beteghez kell járniuk, kell asszisztálniuk.

Szentmisén az orgona mellett állnak és énekelnek, vagy az oltár mellett szolgálnak. Ők gondoskodnak az oltár, a templom rendjéről, tisztaságáról. Őszre kelve pedig kezdődik az iskola. A kántorokat bírálják: „*Az anyaszentegyháznak mentségiben magok szabadságában igen csendesen nyugosznak, a jövedelmet egészen magoknak elveszik.*”

A vitatéma a tanítók anyagi gondjai. A tanítók bére, fizetése dolgában hasonló vita robbant ki 1780 körül Felcsíkon is, ahol a tanítók a fabér harmadát, az elmaradt bérből, valamint a gyalogszeresek kepebérből származó összegből ugyancsak a harmadrészt követelték. Ezenkívül a „megye”, vagyis a kántor csűrében szegeletet, a „megyés mester” használatában lévő egyházi szántóföldön a veteménynek részt, valamint állataiknak az istállóban telelő helyet kértek. A felcsíki egyházi törvényszék (szentszék) a kántorokat a tercialitás elvének a betartására, a kántori jövedelem harmadrészének az átadására kötelezte. Igaz, a törvényszék a harmadrészt nem a sajátjából utalta ki.

Visszakanyarodva a gyergyói kántorok és tanítók közötti vitára, érdemesnek tartjuk mindkét fél nyilatkozatát, véleményét idézni. A kántorok: régen a megyés mesterek feladata volt a kisedd ártatlan gyermekeket írásra, betűismetre, olvasásra és az igaz hitnek „*fundamentomira*” tanítani. Mire a tanítók így reagáltak: „*Gyönyörűséges szép nevezettel Iskolák Rectorának írják, hívatják Eőkegyelmek magokat, de sokan azt sem tudják Eőkegyelmek közül, hány gyermek jár iskolába vagy mit tanul.*”

Az 1700-as évek közepén, második felében a kántorok és a tanítók között jelentkező anyagi jellegű ellentét a társadalomban kisszámú egyént érintett. Mégis utólagos hatása, úgy véljük, nagyobb lehetett, mint azt gondolnánk, mert pozitívan befolyásolta a tanítók iskolai munkáját, az oktatás fejlődését.

A tanítás milyenségéről, minőségéről túl sok konkrétumot nem mondhatunk. Menaságon és Szentléleken az iskolamesterek, kántorok: Lukács István és Salló Mátyás tanítottak. Szentdomokoson „*a lakosok megátalkodottsága miatt nincs tanítójuk*”. A kántor tanít. Vélhetően az anyagiak tették megátalkodottá őket.

A tanító példásan, szorgalommal oktat Szentgyörgyön, Szentmártonban, Kozmásán, Szentimrén, Delnén, Szentmiklóson, Rákoson, Nagyboldogasszony egyházközségben, Szenttamáson. Ezt jegyezték be az 1731-es egyházlátogatási jegyzőkönyvekbe. Egyedül a szentkirályi tanító nevét írják le, akit Cira Ferencnek hívnak. Ő ugyancsak jószándékkal és jó életvitellel, serényen oktatja az ifjúságot. Köllő Péter, csíkszentimrei kántorról elmondják, hogy az iskolamesterek felelőse (*Senior ludimagistrorum*). A kántorok továbbképzésére gondoltak, de a tanítókéra igen-e, vagy nem, nem tudjuk.

A KOVÁCS András és KOVÁCS Zsolt által közzétett 1731. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben a gyergyói szülőkről azt jegyezték fel, hogy hanyagok és nyakasak, mert nem akarják iskolába küldeni a fiaikat. Nem hisszük, miszerint az iskolával szembeni gyertyói és csíki magatartás alapjaiban különbözött volna. A szülők jó hányada nem sok értelmét látta az iskolalátogatásnak. Aminek nem látták rögtöni és közvetlen hasznát, azt nem sokra tartották. A fiatalok, akik megtanultak olvasni-írni, elsajátították az egész tananyagot, néhány év múltán, ha nem gyakorolták az írás-olvasást, elfelejtették azt. Legfennebb a nevüket tudták még leírni.

1732-ben (vagy 1742-ben) megörökítették, hogy Szentsimonban és Csíkszentmiklóson a plébános és tanító a vallás dolgában a szükséges ismereteket átadják a kicsiknek. Szentgyörgyön az iskolamester, vagy a tanítója a fiatalságot jól oktatja. Delnén Sánta Kelemen kántor saját maga is oktat. Mindszenten viszont az iskolamesternek egyetlen tanulója sincs. Szentkirályon a kicsiket a tanító „tudományra oktatja.” Tusnádon a betűvetés rejtjelmeibe vezeti be a tanulóit a kisiskola tanítója. Karcfalván Abos István kántor és a tanítója gondosan, fáradozással nevelik a fiatalságot.

Fel kell figyelni arra, amit 1747-ben Csíkszentgyörgyön lejegyeztek. Az iskolamester a kántori teendőkért búzát, zabot kap fizetségül a községtől, a tanításért viszont nem adnak semmit. Máshol is hangoztatják ezt a kitétel. A község nem túl sokra tartotta a tanítói munkát.⁴⁵

A vizitációs okiratokból kevés konkrét dologra derül fény a kisiskolákat, avagy másként a triviális iskolákat illetően. Azt hiszem, hogy némiképpen segítségünkre volt az a Brassó városi beszámoló, amely az ottani római katolikus elemi iskolák tevékenységét elemzi.

A névtelen levélíró szerint az ottani német triviális iskolában olvasni és írni, valamint az aritmetika alapelemeire tanítják a kicsiket.

A magyar iskolában az olvasás, írás és számvetés mellett a latinból ige- és névszóragozást is tanulnak. A latin elemi iskolában, úgy írja a jelentés összeállítója, hogy a latin nyelv alapjait, a latintanítás alapelveit sajátítják el.

⁴⁵ GyÉL. Szentszéki iratok. 1731, 1732, 1747 vizitáció iratai.

A brassói német és magyar elemiben a tanítási módszer „közönséges” (*ordinaria*), mint a katolikusok többi elemi iskolájában. Imával kezdik és végzik az iskolai napot. Az osztályteremben több csoporttal foglalkozik a tanító. A magyar iskolában egyesek az olvasást, mások az írást, megint mások a számvetést gyakorolták. A nagyobbak, a haladottabbak az igeragozásban, a névszóragozásban, és egyebekben haladtak előre. Az utóbbiak a latin nyelv alapjait „fundamentumát” sajátították el.

Tanulnak ezen kívül mindhárom iskolában evangéliumot, levélírást, a katolikus hit fundamentumát. Fejlesztik még a vita-és emlékezőképességet.

Amint már előbb is szó esett erről, a jelentésben rögzítik az oktatás heti menetét.

Hétfőn, kedden, szerdán délelőtt 2 órát, délután 3 órát tartanak. Csütörtök szabad. Pénteken délelőtt-délután van tanítás. Szombat délután viszont szabad. Ha ünnepnapok jönnek, azok is szabadok.⁴⁶

Kiszemeltük ezeket az adatokat a brassói katolikus elemi iskolák tevékenységéből, mert úgy hisszük, hogy sok tekintetben hasonlóan tanítottak, hasonló volt a tanmenet Csíkszékben is.

Az akkori idők elemi oktatásában a legkeményebb diót az olvasástanítás jelentette. A nehézkes és hosszadalmas, jórészt felesleges silabizáló módszer végigkísérte az európai elemi oktatást a középkoron és az újkoron át.

Ezzel a módszerrel 2-3 év eltelt, míg elsajátították az olvasást. A legkisebb tanulók megtanulták a betű nevét, majd a betűket összekapcsolták. Először a magánhangzó után egy mássalhangzót tettek, és ezt végigvitték az összes magánhangzóval: *ab, eb, ib, ob, öb, ub, üb*, majd *ac, ec, ic, oc, öc, üc*, majd a magánhangzókat összekapcsolták az összes mássalhangzóval.

Most már a mássalhangzó után helyezték a magánhangzókat: *ba, be, bi, bó, bő, bú, bü, ca, ce, ci, có, cő, cú, cű* stb.

Később tovább kombinálták a szótagokat és ezeket majdnem vég nélkül hangoztatták, sok időt pazarolva a silabizálásra.⁴⁷

Az 1776-os vizitációkor arról érdeklődtek, hogy mi módon viszonyulnak a szülők a gyermekeik keresztényi szellemben való oktatásához, neveléséhez.

Szentimrén az iskolamester, a tanító oktat. A szülők keresztényi szellemben nevelnek, mások viszont elhanyagolják ezt.

Szentkirályon a nevelés terén a szülők részéről a jó szándék megvan, de sok a hanyagság is. A katekézisre nemhogy a gyermekeiket nem küldik, ők maguk sem mennek el.

Remetén a tanító, a kántor a gyermekeket írni-olvasni és egyebekre oktatja.

⁴⁶ GyÉLt. *De scholis coronensibus*.

⁴⁷ MÉSZÁROS István: *i. m.* 58–61.

Szárhegyen Portik Sámuel a gyermekeket tagadhatatlan, hogy keresztény szellemben neveli.

Tekerőpatakon a gyermekek telente járnak iskolába, minthogy értenek a gazdálkodáshoz, az otthoniak gyakran munkára fogják őket.

Kilyénfalván, amikor a gyermekek begyűlnek az iskolába, a kántor, Portik Ferenc magyarul és latinul tanítja őket.

Gyergyóújfaluban magyarul és közepesen latinra tanítják az iskolásokat.

A 1817-es vizitációkor Alfaluban emlékeznek arra, hogy Szabó József plébános idején (1770-es, 1780-as évek) a középiskolai principista osztály tananyagát is tanították.

Delnén Zöld Péter plébános azt jegyezte meg, hogy némelyek nem törődnek a gyermekeik nevelésével.

Csíkszentmiklóson Sándor Lajos plébános nehezményezte, miszerint a szülők az állatok mellé küldik a gyermekeket, így nincsen kinek a keresztény hit dogmáit megtanítsák.⁴⁸

Még a 18. század folyamán kelt iratokban sem talákoztunk olyan feljegyzéssel, amely a számtan tanítására utalna. A tanítók többségének a munkája megfelelt az akkori társadalom alacsonyra szabott igényének. SIPOS Gábor mondja, hogy „*a tantárgyak száma, az oktatás módja legfőképpen az iskola-mester felkészültségétől, hivatástudattól függött*”.

Segédeszközként szemléltetésre használták a homokládát és a viasszal bevont falapot. Akik haladtak, azok rátértek a papír és tinta használatára.

A tankönyvekről igen keveset tudunk. Ábécés könyvek, katekizmusok inkább csak a tanító kezében foroghattak, legfennebb a módos szülők gyermekei rendelkezettek ilyenekkel, ha rendelkeztek egyáltalán.

SEBESTYÉN Kálmán a 18. század végéről származó kivételes jelentőségű pedagógiai dokumentumra bukkant: a székelyudvarhelyi Kis Gergely professzor, református iskolafelügyelő magyarázó textusára, amelyben az elemi iskola céljait, feladatait jelöli meg. Az akkori korhoz képest lényeges útmutatásokat tartalmaz. Édesgessék a gyermekeket az iskolához, durván nehegy elriasszák őket. Mondjanak bibliai történeteket, Aesopus fabuláit mesélik el nekik. A gyermekek használják írásra a szokott kicsi táblákat, amelyeket magukkal hordoznak. A mester a fekete táblára írogassa fel a betűket, utána a gyermekek pennával róják a viaszos táblára, majd papírosra. Énekelni is szoktassa őket. A kottát írja fel a fekete táblára. Számtanból a mester tanítsa

⁴⁸ GyÉLt. Az 1776-os, az 1817-es vizitáció iratai.

meg a négy alapléveletet. Megint csak azt kell mondanunk, hogy itt a fekete tábla használatával csak a 19. század elején találkozunk.⁴⁹

Vidékünkön a *Norma Regia* (Királyi szabályrendelet) bevezetéséig, 1781-ig az oktatás a régi medrében haladt. Azután is csak lassú lépésekkel változtattak az iskola ügyein. Valamivel nagyobb hangsúlyt kapott az anyanyelv oktatása, továbbá bevezették a számtan tanítását, ott, ahol ez addig nem történt meg.

---

⁴⁹ SIPOS Gábor: *i. m.* 119–120.; SEBESTYÉN Kálmán: *i. m.* 148–150, 234. Salamon Lajos, jenőfalvi tanító úgy tudta, hogy régen, hagyomány szerint itt az egyedüli szemléltető eszköz a homokláda volt.

Mellékletek

I. Csíkszéki deákok, papok

1. Kászoni deákok, papok (1477–1738)

- 1477 Gergely, kászoni plébános (*SzOkl.* III. 100)
- 1591 Albert nevű pap a plébános. (VESZELY *i. m.* 307)
- 1614 Árkosi Mihály pap (Nagykászon)
Bartó István Deák (Felsőfalu)
- 1619 Péter Deák (Kászonújfalu)
Potyó István notárius (Felsőfalu). (*SzOkl.* IV. Ú.s. 492, 633)
Péter Deákné, Margit. Annor(um) 60. (Felsőfalu)
„Michael Literatus de Felsőfalu (27/3/1631)
- 1640 András Deák (Felsőfalu. 27/6/1640)
- 1642 Máté Deák (Újfalu) (27/8/1642).
- 1643 Mihály Deák, Miklós Deák (Felsőfalu)
Csutak János Deák (Imper). (*SzOkl.* VI. Ú.s. 149–152) Később
Kászoni János Deák néven magyarrá fordította Kithonich János
magyar jogtudományi munkáját, amely 1647-ben Gyulafehérvá-
ron jelent meg. Címe: *Rövid igazgatás Magyarország törvény fo-
lyásáról.* (SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.*; IMREH
I. – PATAKI J.: *Kászonszéki krónika...* 343)
- 1649 Miklós Deák (Felsőfalu) (29/27/39)
- 1654 Mihály és Miklós Deák (Nagykászon)
Kászoni Márton pap (27/14/94)
- 1655 Kászoni Miklós Deák (Felsőfalu) (29/27/13; 27/18/1666)
- 1659 Veres János (kászoni) királybíró (27/16/1659)
- 1662 Felsőfalui Miklós Deák (29/31/4)
- 1663 „Michael György de Imperfalva, Notarus” (27/17/3, 10, 111)
- 1664–1666 András Deák (Felsőfalu. 27/17-18/1664-66)
- 1666 „Emerico Literato, Jur(atus) Not(arius)” (27/18/1666)
- 1667 Kászoni János Deák (29/31/108)
- 1674 Mihály Deák (Kászon...)
- 1674, 1687 Péter Deák (Imper)
- 1675–1699 István Deák (Kászonújfalu)
- 1677–1695 György Deák (Újfalu)
- 1674–1699 János Deák (Felsőfalu)

- 1676, 1697 Imre Deák (Imper)
- 1676 Kaycsa János Deák (Jakabfalva)
- 1677–1682 Nagyobb Miklós Deák (Imper)
- 1677–1690 Mihály Deák (Felsőfalu, Szentmárton)
- 1677 Veres Péter Deák (Újfalu)
- 1678–1697 Mihály Péter Deák (Imper?)
- 1678–79 Mihály Péter Deák (Felsőfalu?)
- 1691 Miklós Deák és János Deák vicekirálybíró (Imper)
Kaycsa János Deák Notárus (Újfalu)
Péter Deák (Imper)
- 1683 Miklós Deák (Felsőfalu)
Imre Deák vicekirálybíró (Imper)
- 1685 Gergely Deák (Felsőfalu)
Mihály Péter Deák (Nagykászton? Felsőfalu) (*SzOkl.* VIII. Ú.s. Marosvásárhely, 2006, 28–59, 122–123)
- 1682–1692 Mihály Deákné (Felsőfalu)
- 1682 Péter Deák (Kászton?)
- 1684–1699 Küsebb Miklós Deák (Újfalu)
- 1690 Kovács István Deák (27/21/16, 90)
- 1698–1711–1714 András Péter Deák (Imper. 27/22/10)
- 1699 Adorján Márton, kászoni parókus (Nagykászton. 27/22/1699)
- 1705 Mártonffi István, kászoni parókus (Nagykászton. 29/2/269)
- 1709–1727 Péterfi István Deák (Jakabfalva)
- 1709–1728 Miklós Deák (Felsőfalu)
- 1710–1714 Balási Imreh Deák (Kásztonimper)
- 1713 Gergely Péter, Márton Gergely és Kelemen Deák (Felsőfalu)
Gáll János Deák (Imper. 29/3/173)
Tima János Deák (Újfalu)
- 1714–1715 Kászoni Gergely Deák (Felsőfalu?)
Balási József nótárus (Imper)
András és Mihály Deák (Kászonjakabfalva) (29/3/154)
- 1714 Péter Deák (Újfalu)
- 1716 Kristó Márton Deák (Újfalu)
Lőrincz Pál Deák (Jakabfalva)
- 1717 Keresztes István Deák (Kászton)

1718–1726	Márkos Péter Deák (Felsőfalu)
1723–1725	Jánosi Mihály Deák (Jakabfalva)
1723–1726	Balázs Mihály Deák (Imper)
1726	Márton Péter Deák (Imper)
1738	Albert Deák (Kászon) (29/5/100)

Ahol nem jelöltük meg, ott a forrásunk IMREH István – PATAKI József: *Kászonszéki krónika. 1650–1750.* Budapest – Bukarest, 1992. 342–343. Legalább 65 kászoni deákról van írás. Néhányszor, 5-6-szor ismétlődhetnek a nevek, vagyis ugyanazok a személyek többször megjelennek.

2. Alcsíki deákok, papok (1477–1754)

A história viszontagságai miatt a csíkszéki deákok névsora sem lehet teljes. A 17. századi alcsíki okmányok jó részének a megmaradását, úgy vélem, a bánkfalvi, majd szentmártoni Szabó Mihály „*alcsíki hűttös nótáriusnak*” köszönhetjük. (Kb. 1655–1699 között töltötte be ezt a funkciót!) A felcsíki írásos anyag hiányát leginkább az 1661-es, valamint az 1694-es pogánydúlásokkal hozhatjuk kapcsolatba. Szenttamási Gurzó Istvánné, Bors Anna 1696-ban nyilatkozta: „*az elmúlt siralmas veszedelemkor a levelek elvesztek*”. Máshol arról adtak hírt, hogy 1694-ben „*a levelek elégték*”. (27/22/1696. III. 9.) Az 1823-as egyházi vizitációkor Szentmihályon azt mondták, hogy 1694-ben a községben minden irat megsemmisült.

1477	„Antonio Literato”, vagyis Antal Deák (Szentsimon) (<i>SzOkl.</i> III. 100.)
1591	Alcsíki plébánosok: Komlós Mihály (Mindszent) Csáki Gábor (Szentkirály) Antal pap (Szentimre)? Mincsáti Tamás (Szentsimon) Menasági Kelemen (Kozmás) Moldovai István (Szentmárton) Benedek pap (Szentgyörgy) Gálffi Pál (Menaság?, Kászon?)
1592	Gálffi Pál plébános, esperes (Kozmás) (VESZELY Károly: <i>i.m.</i> 304–307.)

- 1602 Mihály Deák (Mindszent)
 János Deák (Szentkirály)
 Imre és Márton Deák (Kozmás)
 Péter Deák (Csekefalva)
 Péter Deák (Bánkfalva) (*SzOkl.* IV. Ú.s. 84–88.)
- 1604 Ekkor katonai századok szerint írták össze a lovasokat és a gyalogosokat. A falvakat nem jelölték. Gyaníthatólag alcsíki a következő 4 deák: Ferenc, Ferenc, János és Márton Deák. (*SzOkl.* IV. Ú.s. 177–183.)
- 1608 Kozmási Tamás pap... parókus (IMREH István: *A törvényhozó székely falu*. Bukarest, 1983. 286.) Valószínű, hogy ekkor alcsíki pap Árkosi Mihály és Texe Ferenc, és még mások is.
- 1610 Per Szentimrén István Deák és Csató Antal között. Az utódok 1656-ban folytatták. (27/2/1656)
- 1613 „Mü, Péter Deák, Sz Györgyön lakó, Alcsík vice királybírója” (27/1/1613, 1627)
- 1614 János, József, Mihály és Péter Deák (Bánkfalva – Szentgyörgy)
 Fazakas Péter Deák zsellér (Csekefalva)
 Ferenc Deák (Csekefalva)
 István Deák (Szentimre)
 Márton Deák (Kozmás)
- 1614 Gergely Deák (Szentkirály)
- 1616 Czikó Mihály Deák (Szentgyörgy)
 Csuka György és Forró Pál Deák (Menaság)
 Péter Deák (Szentkirály), Bodó Ferenc csíki nótárius (CsLt. 352/5)
- 1618 Bereczk pap (Szentimre. 27/16/1659)
- 1619 Menasági Gabir Deák „Megies Deák leven, ugy adta magát” job-
 bágyságra
 Bálint Deák (Menaság)
 János, József és Mihály Deák, Texe Ferenc pap (Szentgyörgy)
 Lőrinc Deák (Bánkfalva)
 Ferenc Deák (Bánkfalva)
 Márton Deák (Kozmás)
 Ferenc Deák, Mihály Deákné (Mindszent)
 István Deák relictája, János Deákné (Szentimre)

Gergely, Kristóf, Márton, Pál Deák és az idegen György Deák (Szentkirály).

István Deák (Csatószeg)

Imre pap (Szentmárton).(*SzOkl.* IV. Ú.s. 494–511, 577–581, 648–689.)

1622 „My, Csik Széki Szent Geörgi peter pap” (27/2/1622)

1624 Verebesi Kovács Péter Literatust (Deákot) Bethlen fejedelem a jobbágysorból kivette és armálissal (nemeslevéllel) látta el. (ENDES Miklós: *Csik-, Gyergyó és Kászon Székek (Csíkmegye) földjének és népének története 1918-ig.* Budapest, 1938. 104.)

1627 Szentgyörgyi Czikó Mihály Deák (CsLt. 29/27/5)

1628 Lukács pap „szentkirályi parochus” (CsLt. 27/2/1628)

1631 „Sz.Simoni István Deákné” (CsLt. 29/28/135)

Menasági Balázs Deák (CsLt. 29/27/5)

Szentgyörgy: „István Péter fia a lenből hajtotta vala az Mihály Deákné marhait” (CsLt. 27/3/1631)

János Deák leánya, Kasza Györgyné (Szentgyörgy) (?)

Szentgyörgyi Márton Deák (29/27/132)

István Deákné és Márton Deák, Pál Deákné, Péter Deák (Szentkirály. 29/27/133; 27/3/1631)

Szentmártoni Márton Deák (29/27/5)

1632 Péter pap (Kozmás) (CsSzM. 6334/157)

János Deák, Miklós Deák (Szentgyörgy. 29/27/185, 29/28/190)

1633 Actor (felperes) Márton Deák és felesége (Szentkirály. 27/3/1633)

Matheus Literatus (Menaság. 27/3/1633)

1634 Bors István pere Pap András szentkirályi gyalog rendű katonával, akit jobbágynak tartott. Pap András: „Az anyjának úr atyjafiai voltak: András Deák, Márton Deák, Dániel Deák. Csak zálogon volt a jószáguk Bors Istvánnál, mégha az anyja és a bátyja szolgált is. Hogyan lehetne őt jobbágynak tartani?” (27/3/1634)

1635 Fitódi Literatus Ferenc (SÁNDOR Imre: *A csíkszentsimoni Endes család lt.* Kolozsvár, 1910. 24)

1636 Szentkirályi Péter Deák (29/28/174)

Márton Deák, Mihály Deák és felesége, Margit (Szentgyörgy. 29/27/132, 29)

„Kozmási Imre pap” (Domus H II. 33/28/174)

- 1637 Gergely Deák, Miklós Deák (Szentkirály. 27/3/1627; 29/29/5/114)
Szentimrei Páter, Máté pap (29/27/29)
- 1638 Göte Balázs Deák (Menaság) tusnádi Bocskor András ellen (27/5/1638)
János Deák (Menaság. 27/5/1638)
Benedek Deákné (Kozmás. 29/27/131)
Dániel literátus (Mindszent), István Deák (Szentkirály. 27/5/1638)
- 1633–1642 Lacz István Deák, Csaba Antal fia, János Deák (Csekefalva-Szentmárton. 27/3/1633–1642)
- 1640 Csíkszentkirályi nobilis, János Deák, Miklós Deák (27/6/1640)
- 1641 Sz. Simoni Gergely Deák (29/29/14)
Forró András Deák, „endes peter diak” (Szentmárton). 27/7/1641)
Gergely, Márton Deák és Pál Deák (Szentkirály. 27/7/1641)
Gergely Deák, Kovács Demeter Deák (Szentsimon. 27/7/1641)
Kotormányi Ferenc Deák (27/7/1641)
Péter Deákné. Annor. 60 (Szentgyörgy. 27/7/1641)
Barlok Péter szentléleki pap (27/8/1641?)
- 1642 „Nicolaus Menasági parochus Sancti Regis” (Szentkirály. 27/8/1642)
Pál Deákné, Hadnagy Mátyás jobbágya (Szentkirály. 29/27/65)
Cseke (Csere?) Gergely Deák (Alcsík. 352/17.)
András Deák, Máté Deák, Balázs, Benedek (Benedictus Balas), Pál Deák (Szentmárton)
- 1643 Szentgyörgyi Mihály Deák és fia, János Deák (27/9/73,138)
Szentgyörgyi József Deák (29/27/126)
- 1643 Lustra: Balázs Benedek és az öccse Balázs Deák, Lőrinc Deák (Szentmárton)
Péter György „pappá lött” (Csatószeg) Péter Deák (Szentsimon)
Gergely, Máté, Márton, Miklós, Pál és Péter Deák (Szentkirály)
Gergely Deák, nobilis (Szentimre)
Barabás Tamás „pappá lött”, Keresztes Mátyás „Scholaban tanul” (Bánkfalva).
Bálint Deák, Molnár János Deák, Miklós István Deák vagus (kóbor) (Menaság)

- Kóbori a szentimrei János Deák
István Deák (Mindszent) (*SzOkl.* VI. 165–188, 267.)
- 1644 Lőrinc Deák (Szentmárton) (29/27/94)
- 1645 János Gergely és János Deák (Szentkirály) (27/1/1645)
János Deák, szentgyörgyi, 80 éves (27/9/1645)
„Stephanus Literati de Menaság” (27/9/1645)
Mihály Deák, menasági pixidarus, falusbíró (27/10/1645)
Csatószegei „Georgy Deák, alias Gergely” (29/27/90)
- 1646 Gergely Deák Uram, drabantok Hadnagya Rakamaznal (Szentimre) (7/11/1646)
„Bizonissa megh, notarius Uram, Balázs Deák Uram, Miklos peter ellen” (29/27/65). (Menaság)
Bóné Péter prókátor (Szentgyörgy) (29/27/165)
- 1647 Pál Péter és József Deák (Szentkirály) (29/27/171)
Szentimrei Márton Deák (29/25/58)
Blasius Literatus, jur. Notarius (Szentmárton) (SÁNDOR Imre: *A csíkszentmihályi Sándor család levéltára*. Kolozsvár. 1914. 95)
Bot Gergely Deák nyilföldért... (Szentmárton) (29/29/5)
Szentmártoni Forró András Deák (29/27/56)
- 1647 Czikó Pál (Mindszent) 40 éves „Az mikor Demes Leórincz Testamentumot teon, en Iram meg”(27/11/1647).
- 1648 Márton Deák (Szentimre) (27/12/146)
János Deák (Kozmás) Béli Pál gondviselője (27/12/1648)
Buduly Péter szentgyörgyi parókus (29/72/65)
„Menasági Balas Deákné molnokon” (27/12/1648)
Menasági Ferenc Deák és Mihály Deák (29/29/11)
- 1649 „Sz.Simoni Gergely Deákné” (29/27/39)
„Sz. Giörgi Mihály Deák” (27/12/1649?)
- 1650 István Deák (Mindszent. 27/13/1650)
Márton Deák (Szentkirály) (27/13/1650)
Menaság néhai Syket Mihályné, papné (27/13/3)
- 1651 „mindszenti Ferenc Deák” (27/13/35)
- 1652 Bot Gergely Deak, Christoph Deák (Szentmárton) (27/14/75)
- 1653 Csatószegei Imreh deák (29/28/2)
- 1654 Buduly Péter pap, szentsimoni parókus (27/14/1654)

- Szentsimoni János Imre Deák (27/14/1654)
 Szentimrei Gergely és Tamás Deák (27/15/1654?)
 Szentmártoni Ferents Benedek Deák (26/15/1654)
 Szabó György Petki István lázárfalvi tiszttartója (27/14/89)
- 1655 „Menasági Imreh diakne, Margit, primipilla. Annor. 26”
 (27/15/102).
 „Joannes Literati Menasagiensis” (29/34/1655)
 Gergely Deák (Szentkirály, primipilus. 80 éves.) (27/15/1655)
 Mikó Péter (Zsögöd) vicetiszt (29/28/43)
 Gábor Deák (Szentimre. 27/15/56)
- 1656 Szentkirályi Miklós Deák (29/12–13).
 Rákosi Gál István mindszeinti parókus (27/51/1656)
 Miklós Deák (Szentkirály) (29/27/12–13)
- 1656 „Szent Imrei Fodor Ferencz jur. ass. Annor 49.”
 „Sz.Geörgi als Bankfalvi Szabo Mihaly Deak All Csík Szekk
 hütös notariuas. Annor. 28” (27/15/1656.III.15.)
- 1658 Szentmártoni Potyó István Deák, primipilus. Annor 67
 (27/16/1658)
- 1659 Szentsimoni „Benkes János Pap Uram” (29/27/9, 18)
 „Emericus Literatus...de Csatószezh” (27/16/1659)
- 1659 Ferenc Deák (Mindszent. 27/16/1659)
 Imre Deák (Csekefalva. 27/16/1659)
- 1659–1661 Szentimrén lakó Gergely Deák tatár rabsága, 500 tallér a váltság-
 díja (*SzOkl.* IV. 293–297.)
- 1661 Ferenc Deák (Mindszent),
 monyasdi Bóné Péter prókátor (Szentgyörgy)
 Gergely Deák, Józsa Deák (Szentkirály)
 Gergely Deák (Szentsimon)
 Mihály Deák (Menaság). Menaságújfalusi Tompos Istvánné, Ve-
 res Zsófia „amit apjától Veres Ferencztől örökölt is, amiket ez a
 Deaki tudományával keresett...” (*SzOkl.* VII. Ú.s. 169–184)
 (27/17/1661.VIII.22.)
 „Valentinus Literatus de Czíkszt Georgi”(27/17/1661)
- 1662 István Miklós, szentgyörgyi pap (29/31/16)
- 1663 „En pater Laszlo parochus... S Georgi” (27/17/128)
 „Sz. martoni Hozo Peter pap” (29/31/65, 69)

- 1664 „Tusnadi Boldisar Istvan szent györgyi pap” (27/17/1664)
 „Andreas Literatus de Kozmas” (29/31/42)
 Tüzes Márton, szentkirályi parókus (27/17/1664)
 „Stephanus Literatus de Minszent” (27/17/1664)
- 1665 Fodor Ferenc vicekirálybíró (Szentimre) (27/18/52, 61)
 Notárius, Szabó Mihály Deák, csekefalvi Lacz Mihály Deáknak
 adott egy darab földet. (27/18/1665)
 Szentkirályi Tánzos Györgyné szidá Miklós Deákot: „méltó
 volna, hogy kövel agyonvernék és felakasztanák, hogy a jószágot,
 salvo honore, elszarta, megötte, itta.” (27/18/1665)
- 1665 Szabó Miklós Deák, nob. (Szentkirály) (27/18/36)
 Georgius Literatus, Gergely Deák (Szentimre) (27/18/1665)
 Tamás Deák (Csatószeg. 29/31/93.)
 Szentmártoni pap, Hozó Péter (29/31/65,69)
- 1666 Kb. az 1640-es évek elejére utal a következő részlet
 Pál Jánosné, Katalin (Bánkfalva): „mikor engem elvön Keresztes
 Ferenc, akkor násznaggyal, nyoszolyóval jöve érettem, az Cso-
 mortáni Péter pap esküttet vala meg.” (27/18/1666)
 Apor István Alcsík vicekirálybírája (27/18/1666)
 „Andras pap Sz.Simoni parochus” (29/31/1666?)
 „János Deákék hagyatéka. István Péter gondozta, mert vén
 emberek valának.”
 (Szentgyörgy) (27/18/1666 január)
- 1669 Kozmási Márton Deák (29/32/17)
- 1670 Sz. Mártoni János Deák (29/32/6)
 Szentimrei István Deák perli a szentimrei és a szentsimoni bírót
 (29/32/8)
- 1671, 1674, 1679 Szentkirályi Péter Deák, Máté Deák és János Deák (29/33/6, 9, 21).
- 1671 „Bocskor Balázs Deákot (perli) Szabó Mihály Deák a földekről
 való Regestrum iránt” (29/33/5)
 Gregorius Literatus de Szentimre, Michaelis Literatus de Szent-
 márton (SÁNDOR Imre: *A csíkszentmihályi Sándor család lt.* 117)
- 1672 Szentmártoni János és Péter Deák (29/32/6; 29/33/4)
- 1676–1685 István Deák perli Gergely Deákot és Tamás Deákot (Szentimre)
 (29/34/15, 59)

- 1678 Páter Rátz János, menasági parókus (29/28/1678)
- 1680 „Pater Petrus Bölöni Úr(am)” (29/28/173)
- 1681 Bocskor Balázs Deák(Szentlélek)
Tamás Deák (Szentimre)
Máté Deák, Péter Deák (Kozmás)
Péter Deák (Csatószeg)
Máté Deák (Szentkirály) (*SzOkl.* VIII. Ú.s. 27–46.)
- 1682–1686 Mikó János (Zsögöd) naplóíró (*Századok.* 1888/356.)
- 1683 A nemes deákok. Illetőségi helyüket nem jelzik.
Mihály Deák, István Deák, Gergely Deák, Mihály Deák, Miklós Deák, János Deák. Úgy gondoljuk, ezek alcsíkiak lehetnek.
A Lustrában szerepelnek a továbbiak is:
Tamás Deák (Szentmárton)
Máté, Péter és István Deák (Kozmás)
Péter Deák (Csatószeg)
Máté Deák (Szentkirály) (*SzOkl.* VIII. Ú.s. 83–128.)
- 1684 Kotormányi István Deák és Demeter Márton Deák (CsLt. 352/26)
- 1685 „Sz. martoni parochus, peter pap” (29/34/48, 55)
- 1685 Szentimrei István Deáknak édesanyjával és testvérével, Gergely Deákkal és Tamás deákkal folyó pere (29/34/59; 27/21/1689)
- 1685–1691 Kovács Mihály Deák (Csatószeg) (9/34/56; 27/21/1691)
- 1688 Petrus Mihály de Bankfalva, als Kotormány (27/21/1688). Ekkor, úgy látszik, már nem nagykászoni iskolamester.
- 1689 Szentmártoni János Mihály Szentgyörgyön pap. (47/111/204)
- 1691 Kelemen Deák (Szentmárton. 27/21/1691), „Blasius Literatus (Szentmárton) (7/21/1691.XI.10.)
Péter István Deák. (Csatószeg. 27/21/1691)
- 1692 Páter Lakatos István kozmási plébános (IMREH István: *A törvényhozó székely falu.* Bukarest, 1983. 286.; SÁNDOR Imre.: *A csík-szentsimoni Endes cs. lt.* 54.)
- 1702 Az 1702-es összeírás:
Pater Michael Szabo, Stephanus Literatus, Joannes Literatus, Thomas Literatus (Szentimre), Matheus Literatus (Szentkirály), pater Joannes Antalfi, Pater Stephanus Martonffi, Samuel Literatus (Szentgyörgy), Petrus Literatus (Bánkfalva), Parochus Ivanics, Blasius Lit. al. Szabo, Clemens Literatus al. Szabo, Martinus

- Literatus al Szabo, Martinus Literatus alias Becze (Szentmárton),
 Petrus Literatus, Michael Literatus al. Kovács (Csatószeg)
 (ENDES Miklós 526–532.)
- 1709 Néhai Gergely Deák és a fiai, István Deák és Tamás Deák
 (Szentimre)
 Petrus Mihály Literatus (Kotormány. (29/2/176)
- 1710 István Deák Uram fiai Gábor, Gergely és Ádám, Pál Deák Uram
 is (Lászlók. Szentimre) (27/23/50)
- 1712 Csatószegi Kovács Mihály Deák 1711-ben öngyilkos lett
- 1712–1714 Néhai Páter Bóné György Sz. Simoni parochus, Petrus Literatus
 de Csatószeg (29/2/40,111)
- 1714 „Sz. Simoni Gábor Deákné, Beke Borbála” 29/2/1714)
 Csatószegi György Mihály Deák (29/3/154)
- 1715 Gabriel Literatus de Sz. Márton, in Sz. Simon
- 1716 Franciscus Cziko de Mindszent, Jur. Not (Alcsík) (29/3/97)
- 1717 Balog János Deák (Mindszent) (?)
- 1721 Csatószeg: Péter János Deák (29/3/23)
 Mihályfi János Deák (Szentgyörgy) (29/4/6)
- 1792 Lakatos Ferenc Deák (Csatószeg) (29/4/32)
- 1730 Márton Deák (Szentgyörgy) (29/4/42)
- 1733 Mihály Deákné, Borbála (Szentgyörgy) (29/5/1)
- 1737 Benedek Máté Deák (Szentkirály) (29/5/75)
- 1739 Cs. Sz. Királyi Barto István Deák (29/5/104)
 Csekefalvi Gergely János Deákné és János Deák (29/4/42)
- 1754 Szentgyörgyi oláhság papja (29/5/59)

3. Felcsíki deákok, papok

- 1569 Kálmán Deákné (Szentdomokos)
 Imreh Deák „zék diákja.”, vagyis Felcsík jegyzője
 Mihály Deák (Csíkszentmiklós)
 Tamás Deák (Csomortán és Csobotfalva). (*SzOkl.* II. 269–277.)
- 1570 „Emericus Literatus”
- 1571 „Emerico Literato de Amadéfalva” (*SzOkl.* II. 306, 316.)
- 1575 Szenttamási Lőrinc Deák iskolamester (?) másokkal együtt bizonyítja, hogy szenttamási Siket Péter Bölöni Mihály szenttamási plébánostól vásárolt egy könyvet, „mely Könweth hinak Zent

Bernald Koniwenek.” A község határában egy földet adott érte. (SÁNDOR Imre: *A csíkszentsimoni Endes család levéltára*. Kolozsvár, 1910. 5.)

- 1591 Felcsíki papok:
Bethleni Mihály (Karcfalva); Fiátfalvi Miklós (Rákos); Moldvai István (Szentmihály), Demeter (Szentmiklós), Árkos(i) Mihály (Delne). Csíksomlyót a frencsek látják el. (VESZELY Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. Kolozsvár, 1860. 306.)
- 1602 János Deák (Jenőfalva), Péter Deák (Rákos), Tamás Deák (Madéfalva), János Deák (Göröcsfalva), János és Márton Deák (Vacsárcsi), István Deák (Szentmiklós). (*SzOkl.* IV. Ú.s. Kolozsvár, 1998. 78–81.)
- 1608 Csíki István püspök (Madéfalva), Kisasszonyi András, Kozmit Tamás, Delnei Mihály, Váradai Gáspár, somlyói gárdian (kisasszonyi parókus). Somlyai Péter (delnei parókus), Kúsasszonyi Demeter, Franczi György főesperes. Néhányan alcsíkiak. A 9 aláíró pap közül csak kettő jelölte meg az állomása helyét. (*SzOkl.* IV. 183–184.)
- 1609 „Nicolaus Literatus” vélhetően Szent Damokosy Miklos van e név mögött. (Ekkor már nem iskolamester?!) (SÁNDOR Imre: *i. m.* 11.)
- 1614 Ferencz János, Miklós, Nagy Márton Deák, Daniel Deák zsellér
Balázs pap, Mátyás pap (Szentmihály?)
Tamás Deák, Bernáld János vicekirálybíró (Madéfalva)
Ferenc és Pál Deák (Szépvíz)
György és János Deák, Péter pap (?) (Várdotfalva)
András Deák (Csomortán)
István, Péter Deák, Mihály Deák és Gergely Deák zsellérek (Rákos)
György István és Izsák Deák (Karcfalva)
Ladó János, János Deák (Jenőfalva). (*SzOkl.* IV. Ú.s. 514–534.)
- 1616 Tamás Deák, Zöld Márton jobbágya elhunyt. (Madéfalva) (*SzOkl.* IV. Ú.s. 577.)
- 1618 Borzsovai Ferenc Deák (Literatus) (*SzOkl.* IV. Ú.s. 199.)
- 1619 Delnei Balázs Deák
János Deák (Somlyó)
Ferenc és Pál Deák. Az utóbbi béna (Szépvíz)
Ferenc Deák hámosos (Vacsárcsi)

- János Deák őrálló (Szenttamás)
- Péter Deák árvái (Rákos) (*SzOkl.* IV. Ú.s. 645, 680, 692, 700.)
- 1622 Rákosi Dániel Deák (SÁNDOR Imre: *i. m.* 16.)
- 1623 Somlyai János Deákné, Gegő Anna és Gegő István relictája, György Katalin
- Tusnádi Rophain Ferenc ellen. Prókátor. Rákosi Dániel Deák 27/2/1623).
- 1625 Csíksomlyó: „Blasius Barto, sacerdos” (pap)
 „Mathias Hannagy de Szent Imreh, vicecapitaneus (alkapitány), Péter Lajos (Senior de Taplocza, Joannes Somlai, juratus notarius” hites jegyző). (LOSTEINER : *Cronologia.* 387.)
- 1633–1642 Dániel Deák rákosi (27/3/1633-27/8/1642)
- 1635 Somlyói Literati Tamás, szenttamási Literati János és Literati György (SÁNDOR Imre: *i. m.* 26–28.)
- 1637 „Páter Nicolaus István, al(ias) Menesági ... parochus Kisasszonyiensi” (29/27/29) (Páter István Miklós, másként Menesági, kisasszonyi plébános.)
 Szentdomokosi Literati Miklós (SÁNDOR Imre: *i. m.* 2.)
 Máté pap (?)
- 1638 Michael Literati (Mihály Deák) de Madéfalva (27/5/1638)
 Felcsíki papok: Delnei Péter (Somlyó), Becze János (Szentmiklós), Székely Máté (Delne), Bartó Balázs (Szentmihály), Árkosi Mihály esperes (Rákos), Sartoris plébános (?), István Miklós (Szenttamás) (TÓTH István György: *Az első székelyföldi katolikus népszámlálás.* Történelmi Szemle. (1998/1–2. 61–85.).
- 1640 Rákosi Pesti Literati Márton (SÁNDOR Imre: *i. m.* 29.)
 Adassék a levél Dániel Deáknak Csíkban. (!) (Rákos, 27/6/1640)
- 1642 Tamás Deák (Várdotfalva, 27/8/1642)
- 1643 György és Tamás Deák (Várdotfalva)
 Gegő Tamás Scholaban tanul (Delne)
 Bogdán Ferenc „pappá lött” (Borzsova)
 István Deák (Szentmiklós)
 Pál Deák (Szépvíz?)
 Kósa Tamás Moldovában Scholamester (Szentmihály)
 Dániel Márton Deák (Rákos)
 Antal és Szabó János Deák. Az utóbbi szolga. (Madéfalva)

Anda Mihály Deák, vagus (kóbor) (Taploca)

János Deák (Szentmiklós)

János Deák elhunyt.

Ferenc Deák elhunyt, Juda János Deák kóbor, István Deák alkalmazatlan,

Sándor János Deák, János Deák kóbor (Szentmihály).

Izsák István Deák (Karcfalva)

János Deák elhunyt (Vacsárcsi)

Szentdomokoson János Deák elhunyt. (*SZOkI.* VI. Ú.s. Kolozsvár, 2000. 196–227.)

1646 Pesti Márton Notarus Uram (27/11/1646).

1652 Gurzó István harmincados (Csíkszentmiklós) (27/14/1652.VI.14.)

1654 Benkes János kisasszonyi parókus.

1655 Erős pap Szentdomokoson (VESZELY 146.) (ÁBEL Jenő MTA Kvt. MSS. 335/11)

1658 Szentmiklósi Benedek Deák és a göröcsfalvai Péter Deák (SÁNDOR Imre: *A csíkszentmihályi Sándor család levéltára.* Kolozsvár, 1914. 101.)

Gábor Deák (Szárhegy) (VESZELY 147.)

1661 Lukács Deák. Márton Deák szolga (Szentmiklós)

Péter Deák (Göröcsfalva)

Mátyás Deák (Jenőfalva)

János Deák (Karcfalva)

Gergely Deák (Madéfalva) (*SzOkI.* VII. Ú.s. Kolozsvár, 168, 174.)

1663 „Páter Martinus tüzes parochus küsasszoniensis” (27/17/9)

1665 Néhai várdotfalvi György Deák (SÁVAI János: *A székelyföldi katolikus plébániák levéltára.* I. Szeged, 1998. 49.)

1671 Illyés Ferenc harmincados (Csíkszentmiklós) (SÁNDOR Imre: *A csíkszentmihályi Sándor család lt.* 117.)

1676 „Cantio in funere Blasii Osvaldis” (Rákos) Ki volt ő? Pap, deák, iskolamester? (ÁBEL Jenő MTA Kvt, Mss 333.)

1677 Filipcsovics Pál, kisasszonyi plébános (Sándor Imre: *A csíkszentmihályi Sándor család lt.* 135.)

1681 Veres Imreh Deák (Pálfalva)

Balázs Deák (Göröcsfalva)

Mihály Deák (Delne)

- 1683 Bálint Deák (Rákos), Balázs Deák (Göröcsfalva). (*SzOkl.* VIII. Ú.s., 28–38, 90.)
- 1685 Rákosi Dániel Péter Deák, szenttamási Literati Máté (SÁNDOR Imre: *A szentsimoni Endes cs. lt.* 52.) (SÁNDOR Imre: *A szentmihályi Sándor cs.* 135.)
- 1686 Taplocai Lajos Ferenc Deák (?)
- 1702 Petrus Literatus (Szentdomokos)
Gregorius Literatus (Madéfalva)
Pater Paulus (Somlyó)
Pater Kari (Szentmiklós)
Blasius Literatus (Szépvíz)
Pater Jánosi, Joannes Csató, vicejudex regius (Delne)
Ladislaus Czerjék juratus notarius sedis (ENDES Miklós: *Csík-, Gyergyó- és Kászon...* 520-526.)
- 1709–1711 Madéfalvi nemzetes Gergely Deák Uram
László Sámuel Deák (28/1/117).
- 1726 Szentmihályi Antal István Deák
- 1727 Kelemen Deák (Madéfalva)
- 1730 Ferenczi Ferenc hites jegyző (?)
- 1732 Vacsárcsiban lakó Szakács Péter (Deák?) Uram
- 1733 Néhai Imreh Deák (?) 28/2/83) (CsLt. 27/2/21).
- 1749 Csobotfalvi Bartalis János Deák (SÁNDOR Imre: *A csíkszent-simoni Endes család lt.* 67, 69.), (SÁNDOR Imre: *A csíkszentmihályi Sándor család lt.* 221, 301.); (28/2/24, 137)

II. Gyergyószéki deákok, papok (1499–1750)

- 1499 Benedek pap (VESZELY, 125.)
- 1567 Gyergyóalfalvi István pap. A hagyomány szerint az 1568-as nagyerdei ellenállás szervezője. A pünkösdi búcsújárás elindítója.
- 1569 Antal Deák (Tekerőpatak)
István Deák (Szárhegy). (*SzOkl.* II. 269–277.)
- 1571 Imre Deák „Sum liber Emerici Lit(erat)y Natione de giergio Szentmiklós, et est emptus in anno 1571.”
Kolligatum. I. E. Donatus: De acto partibus Horationis (Lipcse, 1510). Latin grammatika; II. Exercitium secunde partis Alexandri

Galli. (Krakkó, 1504). Ez szintén latin nyelvtan; III. Cicero Victorius Synonima (Velence, 1509). Grammatika ez is; Enchiridion aritmetices (Lipcse, 1511.) Ez a kötet tartalmazza az Imre Deák fenti, latin nyelvű bejegyzését. („Imre Deák könyve vagyok. Gyergyószentmiklósi nemzet. Vásárlása 1571-ben esett”); IV. könyv Johannes Regio Montanus Calendarium (1507) Asztro-nómiával foglalkozik az ismert középkori tudós; Az utolsó része a kolligátumnak VI. Computus novus et ecclesiasticus (Bécs, 1512). A több munkát felölelő kötet a tudomány akkori szín-vonalán megírt szakkönyveket foglal magába. A kolligátum már 1517-ben Erdélyben volt. Valószínű, hogy erdélyi szászok hozták ide. Arról, hogy milyen egyéniség lehetett a gyergyószentmiklósi Imre Deák, egyrészt a könyv tartalma, másrészt áldozatkészsége árulkodik, ugyanis a tudományos műveket tartalmazó kötet jelentős összegbe kerülhetett. Aki ilyen tudományos munkára áldoz, mert annak tartalma érdeklő, az nem lehetett akárki. Kár, hogy csak ennyit tudunk róla. CsSzM Ltsz. 464–466. (A fenti adatokat Muckenhaupt Erzsébetnek köszönöm.)

- 1591 Az 1591-es lista nem tartalmazza az összes gyergyói pap nevét. Gyergyószentmiklóson Fábián plébános a pap. (VESZELY, 307.)
- 1602 Ferenc Deák (Gyergyószentmiklós)
Pál Deák (Alfalu) (SzOkI. IV. Ú.s. 90–91.)
- 1614 András, Ferenc, István és Pál Deák (Gyergyószentmiklós)
Ferenc György és Péter Deák (Gyergyóalfalu)
György Deák, jobbágy (Ditró)
Máté Deák (Kilyénfalva)
Fábián, János és Mihály Deák (Gyergyóújfalu)
Gidró Balázs Deák (Szarhegy)
- 1614–1633 Ferenczi György gyergyószentmiklósi parókus (VESZELY K.: 118.)
- 1616 Andrásy Ferenc, István és János Deák (Gyergyószentmiklós)
Ferenc Deák, aki zsellér lett, Péter Deák (Gyergyóalfalu)
Fábián, János és Mihály Deák (Gyergyóújfalu)
Ferenc és Máté Deák (Kilyénfalva). Az utóbbi zsellér.
- 1619 István Deák (Gyergyószentmiklós)
Péter Deák (Alfalu)
Balázs Deák (Szarhegy)

- Barla István és Fábián Deák, valamint Cseke Gergely prédikátor, plébános
(Újfalú) (*SzOkl.* IV. Ú.s. 540–570, 703–706)
- 1622 Mátyás Ince (pap?), Ferenc Deák vicekirálybíró, János Deák (Gyergyószentmiklós) (VESZELY K.: 126.) (CsLt. 352/7)
A Deák csalkádnevek az előbb idézett lustralistánkon korábbi deákok léteire utalnak.
- 1623 Michael Literatus de Újfalú (27/2/1623)
- 1626 Máté Deák öröksége (Újfalú? Kilyénfalava?) (27/2/1626)
- 1627 Ferenc Deák, gyergyószentmiklósi nemes, 58 éves (Sándor Imre: *A csíkszentmihályi Sándor család lt..* 63.)
- 1628 Paulus Literatus (Pál Deák) (Szárhegy) (26/6/1635.XII.10.)
- 1629 Ferencz Deák, Ambrus János Deák, Benedek Deákné, Franciscus Literatus, Michael Literatus (Gyergyószentmiklós) (VESZELY K.: 50, 125, 140.)
András Deák, Dániel literatus (Ditró) (27/2/1629)
- 1631 Benkes Péter pap (Szárhegy) (26/6/1635)
- 1632 Ferenczi György, gyergyószentmiklósi pap (VESZELY K.: 118.)
- 1633 Incze Máté pap, gyergyói esperes (VESZELY K.: 130.)
Delnei Imre, szentmiklósi pap (VESZELY K.: 135.)
Mihály Deák, Pál Deák (Szentmiklós) (VESZELY K.: 137.)
Siket Imre pap (Gyergyó) (VESZELY K.: 149.)
- 1635 Becze János pap (Szentmiklós)
- 1636 I. Rákóczi György a gyergyóalfalvi János Deákot a lófők közé emeli (CsLt. 227/5)
- 1643 Ambrus János, Ferencz János és Mihály Deák. Elhunyt Gergely, Miklós, Pál István Deák. János Deák elhunyt. Péter Deák alkalmatlan (Gyergyóalfalu)
Máté Deák (Csomafalva)
Fülöp János Deák (Szárhegy)
Mihály és János Deák (Gyergyóújfalú) (*SzOkl.* IV. Ú.s. 244–284.)
- 1648 Gergely Deákné (Gyergyószentmiklós) (VESZELY K.: 150.)
Mihály Deák (Gyergyószentmiklós) (VESZELY K.: 153.)
- 1654 Kercsó János és Kézdi Gergely Deák (Gyergyószentmiklós).
- 1656 Erős János papot eltemették. (Gyergyószentmiklós) (VESZELY K.: 149.), (*SzOkl.* Ú.s. VII. Kolozsvár, 2004.122.)

- 1658 István Deák (Alfalu)
Antal István és Nagy Balás Deák és Benkes Péter pap (Szárhegy)
András Deák (Csomafalva)
András Deák (Ditró) (*SzOkl.* VII. Ú.s. 142–149.)
- 1659 Eltemették Sükösd János papot.(Gyergyószentmiklós) (VESZELY K.: 149.)
- 1660 András Deák (Csomafalva)
Ferencz János, Incze István és Ambrus István Deák (Gyergyószentmiklós)
Bíró János és Mihály Deák (Szárhegy) (*SzOkl.* VII. Ú.s.142–149.)
- 1661 István Deák (Alfalu)
György Deák (Ditró)
János Deák (Gyergyószentmiklós)
Mihály Deák (Újfalu)
- 1663 Gábor Deák (Gyergyószentmiklós) (VESZELY K.: 156.) (*SzOkl.* VII. Ú.s.184–190.)
- 1667 Josephus Baló, Nob. de Csomafalva, juratus (Baló József, csomafalvi nemes, hites jegyző)
- 1670 Szép Margit Mihály Deákné ditrai (?)
- 1675 Orbán Ferenc (Szárhegy), László János főesperes (Újfalu) (29/32/1670/7)
Adamovics Pál, gyergyószentmiklósi parókus
- 1681 György és Mihály Deák (Ditró)
András, Mihály és Tamás Deák (Újfalu)
Sólyom András „notarius sedis” (*SzOkl.* VIII. Ú.s. 51, 55.)
- 1683 György és Mihály Deák (Ditró)
Tamás Deák (Gyergyószentmiklós)
András és Mihály Deák (Újfalu) (*SzOkl.* VIII. Ú.s.112, 114, 118.)
- 1685 „...alfalvi Literati, alias Cotti Máté” (Sándor Imre: *A csíkszent-simoni Endes cs. lt.* 55.)
- 1702 Stephanus Literatus al(ias) Phülöp, Samuel Literatus (Szárhegy)
Georgius Literatus Lukács, Paulus Georgius Literatus al(ias) Lukács (Ditró),
Paulus Nádoszi parochus, Thomas Solyom jur. notarius sedis,
Michael Martinus, Stephanus Literati (Gyergyóújfalu)
Pater Nicolaus Köszvényessi (Alfalu)

- Pater Paulus Mocsonoki (Gyergyószentmiklós) (ENDES Miklós: 532–537.)
- 1707 „Gyergyóalfalvi Mihály Deákné” (SÁNDOR Imre: *A csíkszent-simoni Endes cs. lt.* 155.)
- 1720 László János, gyergyói hűtes nótárius (SÁNDOR Imre: *A csíkszent-mihályi Sándor cs. lt.* 252.)
- 1726 Gyergyószéki Péter Deák (CsLt. 28/2/18)
- 1734 Csomafalvi Baló József, gyergyószéki nótárius. (?)
- 1750 „Stephanus Egyed, procurator sedis” (Egyed István, a szék prókátora” (MOL. Budapest F. 50.)

A dolgozat második része, a községenkénti iskolamesterek, tanítók listájával, remélhetőleg, az évkönyv következő számában kerül közlésre.

SZÓCS JÁNOS muzeológus, történész
Csíki Székely Múzeum
RO–530132 Csíkszereda, Vártér 2.
Hargita megye
miko@csszm.ro

A KÖTET SZERZŐI – AUTHORS – AUTORII VOLUMULUI

BENEDEK ÉVA okl. papír- és könyvrestaurátor

Csíki Székely Múzeum

RO–530132 Csíkszereda (Miercurea Ciuc), Vártér 2.

Hargita megye

benedekeva54@gmail.com

DARVAS-KOZMA JÓZSEF címzetes főesperes plébános

Csíkszeredai 1. sz. Római katolikus Plébánia

RO–530230 Csíkszereda (Miercurea Ciuc), Kossuth Lajos u. 38.

plebsik@clicknet.ro

DÓCZY ÖRS (1976) könyvtárkutató, doktorandus

Babeş–Bolyai tudományegyetem, Kolozsvár

doczyors@yahoo.com

GIDÓ CSABA tanár, történész

a Pécsi Tudományegyetem doktorandusa

Kós Károly Szakközépiskola, Székelyudvarhely

RO–535600 Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc),

Bethlen Gábor u 47B/25.

gcsasoka@gmail.com

JÁNÓ MIHÁLY művészettörténész

Székely Nemzeti Múzeum, Gyárfás Jenő Képtár munkatársa

RO–520008 Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe), Szabadság tér 2.

Kovászna megye

jano.mihaly@yahoo.com

KOCSIS LAJOS PhD

Kereskedelmi és Idegenforgalmi Középiskola

HU–3910 Tokaj, Bodrogkeresztúri út 5.

kocsis@gyorsposta.hu

MEDGYESY-SCHMIKLI NORBERT történész (PhD)

Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Új- és Legújabbkori Történelmi Tanszék,

Piliscsaba (egyetemi tanársegéd);

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Zenepedagógiai Tanszék (óraadó);

MTA Irodalomtudományi Intézet Régi Magyar Drámatörténelmi

Kutatócsoport (Budapest)

mednorbert@citromail.hu

MUCKENHAUPT ERZSÉBET muzeológus

Csíki Székely Múzeum

RO–530132 Csíkszereda (Miercurea Ciuc), Vártér 2.

merzsebet@freemail.hu

SZABÓ ANDRÁS formatervező, muzeológus, művészettörténész

Csíki Székely Múzeum

RO–530132 Csíkszereda (Miercurea Ciuc), Vártér 2.

Hargita megye

ni_gal@topnet.ro

SZŐCS JÁNOS muzeológus, történész

Csíki Székely Múzeum

RO–530132 Csíkszereda (Miercurea Ciuc), Vártér 2.

Hargita megye

miko@csszm.ro

Felelős kiadó: Gyarmati Zsolt, a Csíki Székely Múzeum igazgatója
Nyomdai előkészítés: Pro-Print Könyvkiadó
A nyomdai munkálatokat a Tipographic Kft végezte.

ISSN 1841-0197